
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

2/2006

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© VHÚ Bratislava 2006

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

BENÁTSKO-UHORSKÝ SÚBOJ O DALMÁCIU OD POLOVICE 12. STOROČIA DO VYMRETIA DYNASTIE ARPÁDOVCOV

MARTIN ŠTEFÁNIK

ŠTEFÁNIK, M.: The Venetian-Hungarian Battle for Dalmatia from the Half of the 12th Century to the Arpad Dynasty Extinction. *Vojenská história*, 10, 2, 2006, pp 3 – 23, Bratislava.

In his study the author connects to a topic published in the *Military History* No. 4 in 2004 under the title *The Initial Phase of the Venetian-Hungarian Dispute for the Territory of Dalmatia till the Half of the 12th Century*. He follows development of disputes resulting in combat actions between Venetia and the Hungarian State, which were in initial phases interfered also by Byzantium, to the smaller degree also by Genoa, as well as by the Papal Curia, namely from the half of the 12th century to the extinction of the Arpad family in Hungary. Based on published archive materials and other period sources, mostly chronicles, as well as on the professional literature predominantly of Italian, Latin, German, Croatian and Hungarian provenience, he suggestively describes efforts of Dalmatian towns for the most successful „survival“, their attitude to a foreign dominion, but also naval military actions and sieges of these towns. He states that even these towns often appreciated the foreign dominion on conditions that suited their political and commercial interests.

Military History. Hungary-the Balkans. 12th Century.

Dalmátske mestá boli vo svojich stredovekých dejinách zamerané na čo najúspešnejšie „prežitie“. Tolerovali, niekedy dokonca uvítali cudziu nadvládu za podmienky, že to zodpovedalo ich záujmom. Darilo sa im v značnej miere tak pod uhorskou, ako aj pod benátskou nadvládou, pretože prosperovali vďaka vlastnému obchodu, vlastnej flotile a širokej škále remesiel. Išlo o to, kto v danej chvíli poskytol výhodnejšie podmienky na ich rozvoj. Súperenie mocností im poskytovali možnosť byť „jazýčkom“ na váhach. Preto treba hneď na úvod konštatovať, že i keď kronikárske a listinné informácie často zvädzajú k pohľadu „podrobenej“ Dalmácie, bolo to podrobenie so súhlasom „podrobených“. Pokiaľ to ich záujmom prestalo vyhovovať, vymaňovali sa po celé stáročia spod cudzej nadvlády (dôkazom sú opakované rebélie mesta Zadar proti Benátkam). Ak sa cítili obmedzené vo svojich ekonomických záujmoch, sila na odpor mala trvalý ráz. Súboj Benátok a Uhorska je bojom o vplyv, o uznanie zvrchovanosti a, aj napriek vojenským víťazstvám nad jednotlivými mestami vlastne snahou o ich súhlas s cudzou nadvládou, dlhodobo nachádzali silu na odpor.

Benátky boli predovšetkým námorná veľmoc. „*Pro equis navibus utuntur*“ – cestujú na lodiach a nie na koňoch – tak o Benátčanoch vrazil istý mních v 12. storočí a mal pravdu. Oni sami o svojej vlasti tvrdili, že „*non agriculturis inservit, sed navigiis potius et mercimoniis est intenta*“.¹

¹CRACCO, G.: Venezia nel medioevo. „Un altro mondo.“ In: *Storia d'Italia I* (ed. G. Galasso), Torino 1987, s. 10, 56.

Jadranské more sa oddávna nazývalo benátskym zálivom, a podľa nazerania súčasníkov „patrilo“ Benátkam.² Pre Republiku bolo prvoradé zabezpečiť si možnosť pristávania počas plavieb na Východ a otvorenosť miest pre obchod. Problém Dalmácie pre ňu nebol problémom teritoriálneho vlastníctva, ale námorných ciest. Ak cudzia mocnosť neohrozovala námorný obchod a profilovala sa ako teritoriálny štát, Benátčania to v zásade nepocíťovali ako ohrozenie. Ich záujem ostával zameraný na relatívne úzky pás pozdĺž pobrežia, kde sa nachádzali prístavy.

Typickým prejavom cudzej nadvlády v tej-ktorej časti Dalmácie bolo odovzdanie sa mesta a jeho obyvateľov, označované v miestnej historiografii ako dohoda alebo zmluva – *pactum* príslušného mesta. Popri politických udalostiach – jednotlivých aktoch podrobenia sa, ktoré sú nám známe zo zlomkovitých listinných a kronikárskych správ, si treba všimnúť aj vnímanie politickej situácie zo strany súčasníkov – zahraničných dvorov. Poskytujú komplexnejší pohľad na situáciu, lebo odrážajú skutočnú realitu vplyvu v Dalmácii v ponímaní mocných vtedajšieho sveta. Normanský vojvoda Viliam II. sa v 70. rokoch 13. storočia zaviazal, že nebude napádať „*terras, que sunt de tenimemnto ducis Venetie et Veneticorum, scilicet a Ragusa usque Venetiam*“.³ Dalmátske pobrežie teda bolo vnímané ako benátske. Viliam určite zo svojho „západného“ pohľadu viac videl prosperujúci obchod a silnú flotilu Benátok, než z vnútrozemia zasahujúce Uhorsko. Praktický život aj tých dalmátskych miest, ktoré sa nachádzali pod uhorskou správou, bol spätý skôr s morom, obchodom, a teda s Benátkami, ako s tradične feudálnym uhorským panstvom. Ich kultúra, jazyk, zvyky, tradície a sociálna skladba boli podobné. Vládnúca vrstva – dalmátska aristokracia sa dostala na vedúce postavenie nie z milosti panovníka, ale vyvinula sa na základe ekonomickej sily: bola to teda podobne ako v Benátkach, akási „aristokracia obchodníkov“. Jej rady boli menej uzavreté ako v tradičných feudálnych štátoch: úspešný a bohatý mešťan sa tu mohol relatívne rýchlo stať šľachticom.

Uhorsko teda mohlo ovládať niektoré základne v južnejšej časti Dalmácie, nakoľko ale nedisponovalo potrebným loďstvom, nemohlo sa tu rovnocenne presadiť ani v dobách, keď sa mu na politickej úrovni darilo. Oproti Benátkam ho zasa zvýhodňovalo, že malo k dispozícii mnohonásobne väčšie ľudské zdroje.

Počas pápežskej schizmy po smrti Hadriána IV. boli zvolení dvaja pápeži – Alexander III. a Viktor IV. Prvého podporovali Benátky a druhého Uhorsko. Zadar sa roku 1159 pridal na stranu protipápeža Viktora, spojil sa s Uhorskom a začal tak prvú zo série vzbúr voči benátskej nadvláde.⁴ Benátky boli nútené vojensky zakročiť, ostro potlačiť vzburu a pritvrdiť politiku. Uzavreli s jednotlivými mestami zmluvy (do istej miery šlo o vynútené diktáty s určitým ohľadom na potreby a záujmy domácich obchodníkov). Kým dovtedy bola nadvláda v podstate len symbolická, teraz začali budovať správne a mocenské štruktúry za účelom stálej kontroly. Za správcov – tzv. *comesov* dosadzovali šľachticov z významných benátskych rodín s priamymi rodinnými väzbami na najvyšších miestach (často príbuzní vládnúceho dóžu), ktorí mali dôveru centrálnej vlády. V mnohých prípadoch dostávali celé územia do dedičnej držby, vznikla teda feudálna vazalská podriadenosť jednotlivých dalmátskych území voči Republike. Začali budovať hrady v blízkosti miest alebo paláce priamo v nich, ktoré boli sídlom *comesa* a benátskej posádky. Miestna samospráva už rozhodovala len na najnižšej úrovni. Na Krku sa usídlili ako vazali Republiky predkovia Frangepánovcov⁵, na Rabe Naimerio Polani, Nicolò Michiel, Ruggiero Morosini⁶ a Pietro Ziani; na Osore Guido Polani a Leonardo Michiel;

²ŠTEFÁNIK, M.: Úvodná fáza benátsko-uhorského sporu o územie Dalmácie do polovice 12. storočia. In: Vojenská história, 8, 2004, č. 4, s. 15. KRETSCHMAYR, H.: Geschichte von Venedig, Bd. II, Gotha 1920, s. 31.

³LJUBIĆ, S.: Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i mletačke republike, zv. I. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium I, ďalej MSM I), Zagreb 1868, s. 11 (č. XV, september 1175).

⁴PRAGA, G.: Storia di Dalmazia, Varese 1981, s. 97.

⁵MSM I, s. 6-8 (č. XII, 3. august 1163).

⁶CDCDS II, s. 135-136 (č. 132, august 1174).

Vojenská história

v Zadare bol po domácom *comesovi* Petrovi už z Benátok dosadený dóžov syn Domenico Morosini⁷; na Hvare istý Gualiso.⁸ Len mestá a ostrovy, ktoré sa osvedčili ako verné, mohli disponovať istou mierou vlastnej autonómnosti. Rab dostal možnosť vybrať si *comesa* z viacerých kandidátov, samozrejme so súhlasom dóžu.⁹

K ďalším protibenátskym vzburám Zadaru došlo v 60. rokoch 12. storočia. Do Dalmácie opäť vstúpilo uhorské vojsko na pomoc vzbúrencom (podľa kronikárskych údajov v počte 30 000 mužov). Dóža Vitale Michiel II. ho musel priviesť k poslušnosti po výprave s 30 galérami a vyplienení mesta. Údajne došlo k veľkým obetiam na benátskej strane, keď sa prelomil rebrík na obliehacom stroji a mnohí prišli o život. Vodcovia zadarskej vzbury boli popravení, časť opevnenia zrovnaná so zemou a bola obnovená vazalská prísaha voči Benátkam, ako aj cirkevná podriadenosť voči patriarchovi z Grada. *Comes* Domenico Morosini bol znovu dosadený do úradu. Uhorský kráľ Štefan III. predbežne akceptoval situáciu a rozhodol sa radšej si Benátčanov nakloniť. Roku 1167 vydal svoju sesternicu Máriu, dcéru Ladislava II., za benátskeho správcu Rabu Nicola Michiela z významnej dóžovskej rodiny Michielovcov. Iná uhorská princezná sa vydala za jeho brata Leonarda, benátskeho *comesa* na Osore.¹⁰ Zopakovala sa tak situácia spred vyše 150 rokov, keď sa príbuzný vládnúceho dóžu dostal do príbuzenstva s uhorským panovníckym rodom.

V tomto období došlo pod vládou schopného cisára Manuela Komnena k prechodnému posilneniu Byzancie. Jej rozpínavosť sa prejavila vmiešavaním sa do následníckych otázok v Uhorsku aj vojenským zasahovaním v južnej, „uhorskej“ časti Dalmácie. Po roku 1164 sa Split a Trogir vrátili pod vládu Byzantskej ríše. Kráľ Štefan III. podnikol protiofenzívu, podarilo sa mu zajať byzantského miestodržiteľa Nikefora pri Splite a vstúpiť do Šibenika, kde potvrdil privilégia mesta. Vzápätí ho Byzantínci vyhnali a dosadili v Splite svojho správcu (*sebasta* Konštantína).¹¹ Dočasná byzantská reštaurácia sa opierala o námornú silu mesta Ancony a predovšetkým Pisanskej republiky, s ktorou cisár uzavrel dohodu o spojeníctve a vytvoril sa politicko-obchodný zväzok miest Split – Dubrovník – Pisa.¹²

Cisár Manuel mal v úmysle vymaniť sa spod námornoobchodnej závislosti od Benátskej republiky. Dokázal svoje úmysly kryť a predstierať priateľské úmysly tak dobre, že náhly úder v marci 1171 prekvapil ako blesk z jasného neba.¹³ Cisár nechal zatknúť alebo vypovedať všetkých Benátčanov na byzantskom území a zhabať ich majetok. Rádovo šlo o desaťtisíce osôb. Benátky bezprostredne zareagovali trestnou výpravou v počte sto

⁷Historia ducum Venetorum, c. 12. In: Testi storici veneziani (XI-XIII secolo). Medioevo Europeo 1 (ed. L. A. BERTO), Padova 1999, s. 18. Domenico Morosini doložený v dokumentoch: CDCDS II, s. 107 (č. 101, r. 1166), s. 114–115 (č. 107, r. 1167).

⁸PRAGA, G.: Storia, ref. 4, s. 97. LENEL, W.: Venedig und Dalmatien. Entstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria, mit Beiträgen zur Verfassungsgeschichte. Straßburg 1897, s. 25–26. BRUNELLI, V.: Storia della città di Zara, Trieste 1974, s. 341.

⁹MSM I, s. 8–10 (č. 13, 28. jún 1166).

¹⁰Chronicon Venetum Andree Danduli IX.1515–18. In: GOMBOS, A. F.: Catalogus fontium historiae hungaricae (ďalej uvádzané jako GOMBOS), tomus I, Budapestini 1937, s. 62 (č. 160). Historia ducum Venetorum, c. 12. In: Testi storici veneziani, ref. 7, s. 18–20. Annales venetici breves. In: Testi storici veneziani, ref. 7, s. 94. MARCUS: Chronicon Venetum ob origine ad a.1266. In: GOMBOS II (Budapestini 1937), s. 1492 (č. 3611). ROMANIN, S.: Storia documentata di Venezia, vol. II, Venezia 1973, s. 59. BRUNELLI, V.: Storia, ref. 8, s. 342–343.

¹¹Chronicon Venetum Andree Danduli IX.1519. In: GOMBOS I, s. 62 (č. 160). Iohannes Cinnamus: Epitome rerum ab Iohanne et Manuele Comnenis gestarum V.17, VI.4. In: GOMBOS II, s. 1291–k1292, 1294 (č. 3130). CDCDS II, s. 115–116 (č. 108, r. 1167), s. 138–139 (č. 135, r. 1174). Chronicon Venetum Andree Danduli IX.1515, X.13. In: GOMBOS I, s. 62 (č. 160).

¹²WENZEL, G.: Árpádkori új Okmánytár (Codex diplomaticus arpadianus continuatus, ďalej uvádzané ako CDAC), XI. kötet, Budapest 1873, s. 43–44 (č. 26, 13. máj 1169).

¹³Krátko predtým pozval benátskych kupcov do Byzancie s čo najväčším množstvom peňazí na investovanie. Údajne sa vtedy presťahovalo do Byzancie veľké množstvo Benátčanov „portantes secum pecunias infinitas et arma copiosa et naves multas et magnas“. CRACCO, G.: Venezia nel medioevo, ref. 1, s. 50.

vojnových galér pod vedením dóžu Vitale Michiela II., ktorá sa na ceste do Byzancie zastavila v Dalmácii. Vtedy Benátčania dobyli Trogir,¹⁴ prinútili Dubrovnik k prísaha vernosti a dosadili benátskeho správcu. Zároveň bol dubrovnický arcibiskup podriadený patriarchovi z Grada. Benátky tak dosiahli cirkevnú jednotu svojich území. V moci Grékov ostal iba Split.¹⁵

Žiaden z týchto ziskov Benátok nemal ale dlhé trvanie. Hlavný cieľ trestnej výpravy – Konštantinopol – sa nepodarilo zasiahnúť, dóža Michiel sa po roku vrátil s armádou zdecimovanou epidémiou a v Byzantskej ríši sa naďalej zaobchádzalo s Benátčanmi ako s nepriateľom číslo jeden. Všeobecne sa verilo, že epidémiu spôsobil cisár Manuel, ktorý nechal otráviť vodu aj víno Benátčanov. Ich hospodárske záujmy boli existenčne ohrozené, v samotnom meste vypukli nepokoje, počas ktorých dóžu zavraždili. Byzantské záležitosti zamestnali benátske sily na budúce desaťročia a nedovolili im dostatočne sa sústrediť na Dalmáciu. Nasledujúce roky sa niesli v znamení ich oslabenia a snahy o postupné vysporiadanie sa s Byzanciou. Vyslanci, medzi ktorými bol aj budúci dóža Enrico Dandolo, sa vrátili z Konštantinopolu po bezvýsledných rokovaniach. Údajne nechal cisár počas nich sofistikovane nastavenými zrkadlami oslepiť vyjednávačov. Enrico Dandolo, ktorý Manuela dráždil svojou neústupčivosťou a pýchou, pri tom takmer prišiel o zrak a ostal poloslepý do konca života.¹⁶ Za to Dandolo smrteľne znenávidel Grékov. Či už je rozpávanie o jeho poníženie založené na pravde alebo nie, v budúcnosti Byzancia ťažko zaplatila za toto svoje víťazstvo.

Uhorský kráľ Belo III. (znalý byzantských pomerov, pretože bol vychovávaný v Konštantinopole) vtedy využil príležitosť. Po smrti cisára Manuela roku 1180 opäť zabral južnú – „uhorskú“ časť Dalmácie s jeho najdôležitejším mestom, arcibiskupským sídlom Split.¹⁷ Tým v Dalmácii ukončil obdobie byzantského vplyvu, odtiaľ sa súperilo už len medzi Uhorskom a Benátkami. Kráľov spojenc srbský veľkožupan Nemanja zatiaľ zaútočil na dubrovnickú oblasť, kde dobyl Bar a Ulcinj (tal. Dulcigno). Súčasne sa Zadar roku 1181 po štvrtý raz vzbúril proti benátskej nadvláde. Rebélie bola úspešná, opäť vyhnali benátskeho *comesa* a zvolili si vlastného v osobe Damiana Desinia. Zadar a s ním de facto aj stredná Dalmácia sa odovzdal pod uhorskú ochranu. Znovu sa postavili opevnenia a vrátila sa uhorská posádka.¹⁸ V dobe

¹⁴Annales venetici breves. In: Testi storici veneziani, ref. 7, s. 96. Vazalská prísaha Trogiru: CDCDS II, s. 134-135 (č. 130, február 1174), s. 153 (č. 150, september 1178).

¹⁵Historia ducum Venetorum, c. 17–20. In: Testi storici veneziani, ref. 7, s. 28–34. PRAGA, G.: Storia, ref. 8, s. 98. LENEL, W.: Venedig und Dalmatien, s. 32–33. NANI, A.: Notizie storiche della città di Zara, Zara 1883, s. 35. ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 58, 62–63, 65–67.

¹⁶Historia ducum Venetorum, c. 21–23. In: Testi storici veneziani, ref. 7, s. 34–38. CESSI, R.: La repubblica di Venezia e il problema adriatico, Napoli 1953, 47–48. KRETSCHMAYR, H.: Geschichte, Bd. I (Gotha 1905), s. 245, 257–258. Jedine Zadar ostával ešte v benátskych rukách, a zohrával úlohu aj v medzinárodnej politike. Keď sa Benátky stali dejiskom najvýznamnejšieho „top-summitu“ svojej doby, stretnutia pápeža Alexandra III. a cisára Fridricha Barbarossu roku 1177, zastavil sa pápež na ceste aj v benátskom Zadare, kde mu obyvatelia vzdali hold. Romoaldus archiepiscopus Salemitanus: Chronicon sive Annales ab orbe condito. In: GOMBOS III, (Budapestini 1938), s. 2092 (č. 4480); Vita Alexandri III papae a Bosone cardinali presbytero conscripta. In: GOMBOS III, s. 2307–2308 (č. 4919).

Benátky v neskorších dobách využili spomienku na pápežskú návštevu na vlastné propagandistické ciele: Tradíciu „Ženby s morom“ (*Sposalizio del mare*) z čias Petra Orseola II. doplnili o časť, podľa ktorej mal pápež odovzdať dážďoví prsteň na znak ich námornej nadvlády nad Jadranom. Legenda sa tak posilnila o ďalší efektívny a symbolický prvok, keď dóža so slovami: „More, berieme si Ťa na znak našej večnej vlády“ hádzal doň symbolický svadobný prsteň. ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 77–85.

¹⁷Belo III. začal hneď porušovať splitské výsady vo veci ich slobodnej voľby arcibiskupa, za čo ho musel pápež napomenúť. CDCDS II, s. 175 (č. 173, 6. júl 1181).

¹⁸Chronicon Venetum Andree Danduli X.²¹³. In: GOMBOS I, s. 62 (č. 160). K vzbure došlo medzi májom 1180 (posledná zmienka o dážďovi Oriovi Mastropierovi v intulácii listiny) a februárom 1182 (prvá zmienka o kráľovi Belovi III.). CDCDS II, s. 166 (č. 164, 14. máj 1180), s. 179 (č. 178, február 1182). Už v marci 1181 sa spomína prítomnosť uhorského palatína Farkasa v blízkosti Zadaru. CDCDS II, s. 171–172 (č. 171, marec 1181). Prvá zmienka o Damianovi Desinioví: CDCDS II, s. 184 (č. 181, 9. február 1183).

Bela III. vznikla tzv. Anonymova kronika, v ktorej sa dobytie Splitu a Chorvátska datuje do dôb zakladateľa dynastie Arpáda,¹⁹ hoci od ich skutočného prvého podrobenia neuplynulo ani storočie. Kronika týmto zrejme úmyselným časovým posunom vyjadřila nárok Uhorska s úmyslom podložiť ho čo najstaršou tradíciou.

Úder bol prisilný a príliš koordinovaný z viacerých strán, aby mohli Benátčania odolať. Náhle prišli o väčšinu dŕžav a ostali im len niektoré ostrovy na severe (Rab)²⁰ a v oblasti Korčuly. Ich trestná výprava roku 1187 sa minula účinkom, v júli až septembri 1187 neúspešne obliehali Zadar, podarilo sa im však dobyť iba Pag. Preto boli nútení s Uhorskom uzavrieť dvojročné prímerie, ktoré potom predĺžili.²¹ Počas neho došlo k incidentom medzi benátskymi námorníkmi a obyvateľmi mesta, ktoré musel urovnávať osobitný dôžov vyslanec. Podľa benátskej verzie boli vyvolané Zadarčanmi, ktorí strieľali na posádky lodí šipy.²²

K uzavretiu a predĺženiu prímeria s Uhorskom prispeli aj správy z Palestíny. Moslimovia sa pod vedením nového egyptského panovníka Saladina zmocnili Jeruzalema, čo vyvolalo v kresťanskom svete veľké zdesenie. Začala sa organizovať križiacka výprava, na ktorej Benátky tradične nechceli chýbať. Dôža Orio Mastropiero preto mobilizoval všetky sily, ktoré mali byť prednostne nasadené v pripravovanom ťažení do Svätej zeme.²³

Nasledujúci rok uzavrel Zadar spojeneckú dohodu s Pisou, námornou veľmocou, ktorá mala k Benátkam nepriateľský postoj.²⁴ Počas bitiek so Zadarčanmi,²⁵ ktorých podporovalo Uhorsko a Pisa, prišli Benátčania v rokoch 1190 – 1192 aj o vládu nad ostrovmi Rab, Pag a Osor na Crese. Frangepánovci sa zblížili s Belom III., ktorý im za to udelil panstvo Modruš.²⁶ Oslabené postavenie Benátok na Jadranskom mori bolo už viac ako kritické. Zadar bol v rukách nepriateľského Uhorska, krízu zažívali aj v oblasti vzťahov s Byzanciou, kde prišli o všetky privilégia. Samotná Dalmácia bola spravovaná najprv päťkostolským biskupom Calanom, neskôr kráľovičom Ondrejom.²⁷

Zásadný zlom nastal po štvrtej križiackej výprave, ktorá znamenala veľa nielen pre dejiny samotných Benátok, ale aj celej Európy. Jej organizátorom a „duchovným otcom“ bol vyššie osemdesiatročný poloslepý dôža Enrico Dandolo, zvolený do funkcie ešte roku 1192.²⁸ Jej počiatková fáza sa týkala dalmátskych dejín, predovšetkým Zadaru. Spočiatku sa dôža pokúsil o jeho získanie vlastnými silami: keď benátska flotila dobyla v septembri 1193 Rab²⁹ a ostrov

¹⁹Anonymi Belae regis notarii Gesta Hungarorum 42. In: GOMBOS I, s. 248 (č. 540).

²⁰CDAC VI (Pest 1867), s. 153 (č. 100, r. 1185), s. 185 (č. 117, september 1193).

²¹V júni 1187 si požičala benátska vláda prostriedky od vlastných obchodníkov, aby mohla viesť vojnu proti Zadaru. Pôžičku im vrátili v novembri z príjmov z predaja soli na najbližších 12 rokov. MSM I, s. 12-13 (č. XVIII–XX, jún 1187 – máj 1188). CDAC VI, s. 170-173 (č. 107, 7. november 1187). Chronicon Venetum Andree Danduli X.2^{15,20,28}. In: GOMBOS I, s. 62-63 (č. 160). Annales venetici breves. In: Testi storici veneziani, ref. 7, s. 96. Marin Sanudo: Vite de' duchi di Venezia, A. 1185. In: GOMBOS II, s. 1552-1553 (č. 3624); Supplementum ex Cronico quod vocant Iustiniani. In: GOMBOS III, s. 2183 (č. 4709).

²²CDCDS II, s. 170-171 (č. 170, r. 1180 – 1190).

²³ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 95-96. TIEPOLO, M. F.: Cronologia veneziana fino al 1300. In: Storia della civiltà veneziana, vol. 1 – dalle origini al secolo di Marco Polo, Firenze 1979, s. 418 (r. 1188).

²⁴CDCDS II, s. 223-224 (č. 209, 28. marec 1188).

²⁵Zadar dosiahol nejaké bližšie nešpecifikované víťazstvo, spomínané ako „*post bellum cum Venetis habitum et post victoriam de castello in promontorio Treni...*“ CDCDS II, s. 244 (č. 229, 14. máj 1190).

²⁶CDAC XI (Budapest 1873), s. 52-53 (č. 34, 1193).

²⁷BRUNELLI, V.: Storia, ref. 4, s. 363-364. CDCDS II, s. 259-260 (č. 244, r. 1193).

²⁸Od druhej pol. 12. storočia, zvlášť po neúspešnej výprave proti Byzancii a zavraždení Vitale Michiela II., sa benátska dôžovská „monarchia“ menila na mestský štát – šľachtickú republiku. Právomoci voleného dôžu začali byť obmedzované množstvom rád a komisií. Silné osobnosti si napriek tomu vedeli na základe doživotnosti svojho úradu vybudovať veľmi vplyvné postavenie. To treba mať na zreteli, aj keď sa v literatúre často politika Republiky stotožňuje s osobou dôžu. LANE, F. C.: Storia di Venezia, Torino 1991, s. 105-111. Da MOSTO, A.: L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale storico, descrittivo ed analitico, vol. I, Roma 1937, s. 16-17. Typickým je práve príklad Enrica Dandola, ktorý napriek tomu, že bol voleným úradníkom, viedol Benátky v štýle suverénneho vládcu.

²⁹CDCDS II, s. 260 (č. 245, 24. september 1193).

Pag³⁰ pri Zadare, požiadali Zadarčania o pomoc pisanské loďstvo. Pisa prišla na pomoc a obsadila istrijskú Pulu, na čo museli Benátky zareagovať. Vyslali desať vojnových galér a šesť pomocných plavidiel pod velením Giovannioho Morosiniho a Ruggiera Premarina na jej znovudobytie. To sa i podarilo a pisanské loďstvo sa muselo stiahnuť z jadranskej oblasti.³¹ Benátkam sa podarilo sčasti obnoviť svoju autoritu aspoň na ostrove Krk, kde rozhodovali o spore medzi grófom Bartolomejom Frangepánom a obyvateľmi ostrova.³² Zadar však ostával v uhorských rukách a z jeho prístavu stále vyrážali lode, ktoré prepádávali a poškodzovali benátske obchodné plavidlá. Dandolo sa zaprisahal, že nebude používať vo svojej intitulácii časť „*dux Dalmacie*“ (a obmedzí sa na „*dux Venecie atque Chroacie*“), pokiaľ Benátky znovu nedobijú odbojné mesto.³³

Štvrtá križiacka výprava je sama osebe námetom pre osobitnú štúdiu. Pre dejiny benátsko-uhorského konfliktu sú dôležité len niektoré jej aspekty a fázy. Benátky neboli ani územnou, ani populačnou veľmocou – mohli mať v tomto období okolo 100 000 obyvateľov, čo by ich za normálnych okolností odsudzovalo na neúspech v boji proti veľkým štátom typu Uhorsko alebo Byzancia. Podstatné je ale, že v rozhodujúcich fázach svojho vývoja vedeli Benátčania diplomatickou aktivitou podporenou peniazmi a šikovným využitím medzinárodnej situácie zabezpečiť svoje záujmy. To bol aj prípad štvrtej križiackej výpravy. Keď sa na rytierskom turnaji vo francúzskom Champagne rozhodlo o jej usporiadaní, vyslali posol do Benátok, aby dohodli podmienky o preprave križiakov do Svätej zeme. Výprava mala byť organizovaná v dovtedy nebývalých rozmeroch, a voľba „dopravcu“ mohla padnúť len na Benátky, ktoré boli jediné schopné dať k dispozícii potrebný počet lodí. Križiaci predpokladali, že sa v lete roku 1202 v Benátkach zhromaždia v počte 33 500 osôb (4 500 rytierov a ich koní, 9 000 zbrojnošov, 20 000 pešiakov). Na transport osôb, koní a potrebných zásob Benátčania prisľúbili na dobu jedného roka odo dňa vyplávania dať k dispozícii flotilu 200 plavidiel, a križiaci sa zaviazali zaplatiť 85 000 kolínskych mariek striebra (20 000 kg). Suma sa rovnala dvojnásobku ročného príjmu anglického a francúzskeho kráľa v danom období. Zároveň sa Benátčania zaviazali pripojiť k výprave vlastných 50 vojnových galér (čo v praxi znamenalo ďalších 6 000 mužov) a za to mali dostať polovičný podiel na všetkých výtobytkoch výpravy.

Ťažko povedať, či Enrico Dandolo už pri dojednávani podmienok tušil, že križiaci nebudú schopní túto sumu zhromaždiť. Je to dosť možné, pretože mal za sebou obrovskú kariéru diplomata, obchodníka a politika a spolu so svojimi radcami bol nesporne skúsenejší ako nadšení francúzski vyjednávači pod vedením Geoffroya de Villehardouin. Keď totiž prišlo na naplnenie sľubov zo strany francúzskych organizátorov, v Benátkach chýbala vyše polovica očakávaných účastníkov. I keď sa veľmi snažili (viacerí šľachtici odovzdali rodinné šperky a striebro), stále im do sľúbenej sumy chýbalo 34 000 mariek. Vtedy predostrel Dandolo svoj legendárny návrh, ktorý zvrátil osudy Európy a poznačil ich na dlhé obdobie. Namiesto priamej cesty do Svätej zeme mali križiaci najprv dobyť pre Benátčanov Zadar a splatiť im touto formou dlh. Šlo o neslýchané zneužitie armády, ktorá bola určená pre najvyšší náboženský cieľ – oslobodenie Božieho hrobu. Dandolo a jeho radcovia si však svoj ťah vynikajúco premysleli. Nepomohla ani misia pápežského legáta, kardinála Petra z Capuy, ktorá ich mala od dobývania Zadaru odradiť. Pápežov legát sa vrátil do Ríma. Pri dobýjaní Zadaru tak nebol fyzicky prítomný ani pápežov zástupca, ani veliteľ celej výpravy Bonifác z Monferratu (ten sa pripojil až na jar 1203).

Križiakom neostalo nič iné, len na Dandolov návrh pristúpiť. Na svoju dobu najväčšia armáda sveta vyrazila 8. októbra 1202 na Zadar. Pozostávala z vyše tristo bojových a nákladných

³⁰Chronicon Venetum Andree Danduli X.34. In: GOMBOS I, s. 63 (č. 160). Supplementum ex Cronico quod vocant Iustiniani. In: GOMBOS III, s. 2183 (č. 4709).

³¹ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 106-107. KRETSCHMAYR, H.: Geschichte, Bd. I, ref. 16, s. 286.

³²CDAC XI, s. 64-68 (č. 42, 5. máj 1198).

³³Supplementum ex Cronico quod vocant Iustiniani. In: GOMBOS III, s. 2183 (č. 4709).

plavidiel. Takej sile nemohla odolať žiadna pevnosť. V noci z 10. na 11. novembra dorazili križiaci s Benátčanmi vedenými osobne dóžom Dandolom pred Zadar. Zdá sa, že pomerne dlhá cesta (33 dní) bola úmyselná (veď Pietro Orseolo ju absolvoval dvesto rokov predtým za rovnakých podmienok za 13 dní). Dandolo postupoval naschvál pomaly, aby v Zadare prezimovali.

V Zadare sa okrem domácich obyvateľov nachádzala aj uhorská posádka. Prístav bol uzavretý mohutnou reťazou, ako bolo v tých dobách zvykom. Už na druhý deň Benátčania prelomili reťaz a dobyli prístav, vylodili pozemné vojsko a začali obliehanie. Pokusy o vyjednávanie stroskotali aj preto, lebo zo strany niektorých účastníkov z južného Francúzska (opät cistercitov Guido z Vaux a rytier Šimon z Montfortu) dostal Zadar prísľub, že križiaci nebudú útočiť na kresťanské mesto a počkajú na pápežskú bulu, ktorá ukončí obliehanie. Obyvatelia aj zadarskí vyjednávači Damiano de Varicassi a Berte de Matafarri na svoje nešťastie zobrali tento sľub vážne.

Väčšina rytierov však splnila záväzok daný Dandolovi. Po dvojtýždňovom obliehaní sa Zadar 24. novembra 1202 vzdal a prešiel opäť do rúk Benátčanov. V celom kresťanskom svete vyvolala táto udalosť obrovské zdesenie ako čosi dovtedy neslýchané. Križe na plášťoch rytierov bojovali proti križom na zadarských múroch. Armáda, ktorá mala plniť len nábožensko-ideologické ciele, bojovala proti kresťanskému mestu v záujme pragmatických mocenských cieľov Benátok.

Kráľ Imrich sa sťažoval u pápeža, a ten za to v nasledujúcich mesiacoch uvalil na Benátčanov exkomunikáciu. Francúzskych rytierov, ktorí sa ospravedlnili a zdôvodňovali svoju účasť tým, že boli k nej prinútení, sa exkomunikácia netýkala. Pápež im prikázal pokračovať v dobýjaní Palestíny spolu s Benátčanmi, pre ktorých naďalej platilo vyhostenie z cirkvi. Mali požiadať uhorského kráľa o odpustenie a vrátiť Zadarčanom odobratý majetok.

Časť križiakov pod dojemom pápežovej snahy opustila výpravu a prešla do Uhorska, kde ich kráľ priaznivo prijal. Účinok exkomunikácie uvalenej na Benátčanov bol ale oslabený tým, že sami poslovnia uznali, že ak ju zverejnia, celá výprava sa rozpustí. A keďže pápežovi na jej uskutočnení mimoriadne záležalo, nedoručili ju dóžovi Dandolovi v Zadare, ale až o rok neskôr v Konštantinopole (alebo dóža zariadil, aby to tak vyzeralo). V každom prípade, keď Enrico Dandolo v sebavedomej vysvetľujúcej odpovedi pápežovi obhajoval svoje právo potrestať zadarských rebelov, zdôraznil benátsku snahu o zvelebenie Boha a rímskej cirkvi, o odškodnení Zadaru či uhorského kráľa však nenapísal ani slovo.³⁴

Zdržanie kvôli Zadaru spôsobilo, že sa nedalo pokračovať v plavbe na Východ. Bol december, prichádzala zima, a preto sa armáda rozhodla ostať pod jeho bránami do nasledujúcej jari. Benátčania obsadili lukratívnejšiu časť mesta (okolie prístavu), hlavný stan Francúzov sa nachádzal na druhej strane. Až v apríli 1203 vyrazili ďalej, a pred odchodom nechali zrovnať so zemou časť mesta (ušetrili iba kostoly) a jeho hradby. Na Dandolo podnet opäť nešli do Svätej zeme, ale na hlavné mesto Byzantskej ríše – Konštantinopol. Zadar bol precedensom, na základe ktorého si Benátčania vyskúšali, kam až môžu vo svojich požiadavkách zájsť. Keďže im prvý krok vyšiel, pokúsili sa o ďalší – a vyšiel aj ten. V nasledujúcich dvoch rokoch dobyli križiaci Konštantinopol a víťazné mocnosti, medzi ktorými mala leviť podiel Benátska republika, si rozdelili bývalú Byzantskú ríšu. Dóža doplnil svoju inituláciu o kuriózný titul „Pán štvrtiny a polovice štvrtiny východorímskej ríše“ (teda troch osmín). Benátky ovládli všetky bývalé námorné základne Byzancie a stali sa tak suverénne najmocnejšou námornou veľmocou Stredomoria. Opis spomínaných udalostí nespadá do rámca tejto štúdie; stačí ale povedať, že si Benátčania na dlhé obdobie zabezpečili námornú prevahu a obchodné výhody, ktoré ich

³⁴CDCDS III (Zagreb 1905), s. 19-24 (č. 16-18, január – február 1203), s. 26-28 (č. 21-22, apríl 1203), s. 39-40 (č. 37, 24. február 1204), s. 42-44 (č. 40, apríl 1204). CDAC VI (Pest 1867), s. 236-252 (č. 151-158, 1202 – 1203), s. 295-299 (č. 183-184, február – apríl 1204). Pápež potom odmietol potvrdiť za gradskeho patriarchu dóžovho syna a túto skutočnosť oznámil kráľovi Imrichovi v liste z 15. septembra 1204. In: GOMBOS II, s. 1248 (č. 3074).

postavili vysoko nad ostatných talianskych konkurentov. Výprava sa už do Svätej zeme nedostala: túžba po koristi a územné zisky dosiahnuté rozdelením Byzancie plne uspokojili chamtivosť križiakov.³⁵

V Dalmácii sa po dobytí a vyplenení Zadaru v novembri 1202 z neho vysťahovala časť obyvateľstva. Emigranti sa usadili pri Vrane (tal. Aurana), asi 30 km juhovýchodne od Zadaru a v blízkosti templárskeho hradu založili Nový Zadar. Zorganizovali sa aj vojensky, získali pápežskú podporu (rozhorčenie nad zneužitím križiackej myšlienky bolo stále veľké), pomoc od templárov aj od uhorského kráľa.³⁶ Utečenci útočili na benátskych kupcov, v júli 1203 dokonca zajali a olúpili benátskych vyslancov smerujúcich do Konštantinopola.³⁷ Za to nechali Benátčania zhabať všetok majetok zadarských obyvateľov na Rabe.

Zadarský, alebo lepšie povedané „novozadarský“ odboj dosiahol počiatkové úspechy. Benátčania mali stále svoje sily viazané v nedávno dobytom Konštantinopole, a tak vzbúrenci opäť vstúpili aj do svojho rodného mesta. Začali sa znovu budovať Benátčanmi zborené hradby. Pápežský legát Bernardo z Perugia na žiadosť splitského arcibiskupa zadovážil 10 vojnových lodí z Gaety. Zaplatiť sa im malo uhorským zlatom uloženým u templárov v hrade Vrana (tal. Aurana). Prítomnosť pápežovho zástupcu a účasť templárov dodala odboju charakter akejsi „svätej vojny“ proti exkomunikovaným Benátčanom. Došlo tak k pozoruhodnému javu: akoby križiackej výprave proti križiakom. Dosiahli úspech, keď dobyli a vyplenili benátsku pevnosť pri Ugljane situovanú na ostrove 10 km pred Zadarom, za čo Benátčania na odplatu zničili arcibiskupov hrádok v okolí Splitu. To isté sa chystali urobiť opäť so samotným mestom Zadar. Keďže gaetské galéry odišli, Zadarčania si uvedomovali, že voči triumfujúcej Benátskej republike nemajú reálnu šancu. Skôr ako došlo k trestnej výprave, na ktorej sa malo zúčastniť 18 vojnových galér, začali vyjednávať o mieri a o podmienkach podrobenia sa. Približne v tom istom čase, teda na jar 1205, sa benátskej zvrchovanosti na dlhší čas podrobil aj Dubrovnik a onedlho aj albánsky Durres.

Zadar sa dobrovoľne a so súhlasom svojich zástupcov vrátil pod benátsku zvrchovanosť, prisľúbil každých 10 rokov obnovovať prísahu vernosti dóžovi, neopevňovať mesto bez jeho súhlasu, platiť peňažný aj naturálny symbolický tribút (3 000 králičích kožíek), prispievať svojím loďstvom v podiele jednu tridsatinou do benátskej flotily a odovzdať ako záruku dodržania podmienok 30 rukojemníkov z význačných zadarských rodín. V západnej časti mesta vyrástla pevnosť, ktorú kontrolovala benátska posádka. Zadarčania získali právo voliť si *comesa* a arcibiskupa, obaja však museli byť Benátčania. Prvým benátskym *comesom* sa stal Vitale

³⁵IV. križiacka výprava bola najvýznamnejšou udalosťou svojej doby a spomínajú ju všetky kroniky, ktoré sa zaoberajú dejinami kresťanského sveta. Hlavným prameňom sú spomienky účastníkov výpravy: Geoffroy de Villehardouin: *La conquête de Constantinople*. In: GOMBOS II, s. 997-1006 (č. 2429); Robert de Clary: *La conquête de Constantinople*. In: GOMBOS III, s. 2055-2058 (č. 4437).

Cenné údaje obsahujú aj ďalšie kroniky: *Chronicon Venetum Andree Danduli X.*³²⁷⁻²⁸. In: GOMBOS I, s. 63 (č. 160); Martino da Canale: *La cronaca dei Veneziani dall'origine della città* 1.38-1.43. In: GOMBOS II, s. 1562-1564 (č. 3626); *Supplementum ex Cronico quod vocant Iustiniani*. In: GOMBOS III, s. 2183-2184 (č. 4709); *Annales Herbipolenses*. In: GOMBOS I, s. 138-139 (č. 336); *Chronicon comitum Flandrensium*. In: GOMBOS I, s. 547-548 (č. 1293); *Devastatio Constantinopolitana a. 1204 ab autore Germano oculato descripta*. In: GOMBOS II, s. 849 (č. 1978); *Chronique sive Continuation de Guillaume de Tyr*. In: GOMBOS II, s. 909-911 (č. 2174); *Gesta episcoporum Halbersadensium*. In: GOMBOS II, s. 1048-1049 (č. 2492); *Gesta Innocentii III papae autore anonymo coaevo*. In: GOMBOS II, s. 1055 (č. 2514); *Petrus Sarnensis: Historia de factis et triumphis memoriabilioribus nobilis viri Simonis comitis de Monteforti*. In: GOMBOS III, s. 1972 (č. 4248); *Zorzi Dolfín: Cronaca di Venezia* (ed. G. M. THOMAS). In: *Sitzungsberichte der königl. Bayer. Akademie der Wissenschaften 1864, Philosophisch-philologische Klasse, Bd. II*, s. 67-80.

Z týchto kroník potom vychádza literatúra: LANE, F. C.: *Storia*, ref. 10, s. 43-45, 51-54. TIEPOLO, M. F.: *Cronologia*, ref. 23, s. 419. PRAGA, G.: *Storia*, ref. 4, s. 101-102. ROMANIN, S.: *Storia*, ref. 10, s. 107-116, 121-130. NANI, A.: *Notizie storiche*, ref. 15, s. 41-46. BRUNELLI, V.: *Storia*, ref. 10, s. 366-371. KRETSCHMAYR, H.: *Geschichte*, Bd. I., ref. 16, s. 281-321.

³⁶CDCDS III, s. 31 (č. 26. jún 1203).

³⁷Svedectvo o udalostiach podali svedkovia o tri roky neskôr. MSM I, s. 23-24 (č. XXXII, september 1206).

Dandolo, ktorý odprisahal, že nepodlieha žiadnemu korunovanému panovníkovi, iba Benátkam.³⁸ Na Osore sa usadili Morosiniovci, predstavitelia starej benátskej rodiny.³⁹ Uhorskú zvrchovanosť uznali v okolí Zadaru iba v neďalekom Nine.⁴⁰ Tak Benátky opäť získali dominantné postavenie v Dalmácii na dlhú dobu. Pápežovi neostalo iné, ako formálne „prijat’ na milosť“ Benátčanov,⁴¹ i keď v skutočnosti musel akceptovať ich výboje a zmieriť sa so situáciou.

Mnohé dalmátske mestá, ktoré si zachovali vlastné samosprávne orgány, sa začali správať podľa rovnakých pravidiel ako talianske mestské štáty. Vyvinuli sa v nich formy a inštitúty pripomínajúce taliansku štruktúru. Úrad predstaveného mesta, voľakedajší byzantský *prior*, sa najčastejšie nazýval *comes*, niekde (napr. v Splite a Trogire) podľa talianskeho vzoru *potestas* (tal. *podestà*). Bol zverovaný podobne ako v Taliansku cudzincom – ľudom „zvonku“, aby sa nevyvolávali zbytočné boje medzi domácimi záujmovými frakciami. Takýmto cudzincom bol najčastejšie Talian, často Benátčan, niekde aj uhorský šľachtic. Často je to práve jeho pôvod, ktorý naznačuje na momentálnu politickú orientáciu toho-ktorého mesta.

Tento vývoj sa v prvých desaťročiach 13. storočia odrazil aj v mestách, kde boli správcovia (*comites*) dosadzovaní priamo z Benátok. Ak boli dovtedy de facto feudálnymi vlastníkami udeleného územia so vzťahom k centrálnej vláde, podobnom vzťahu feudála k panovníkovi v okolitých kráľovstvách, odtiaľ sa stali už len úradníkmi Republiky. Zanikla doživotnosť ich funkcie, *comites* začali dostávať plat a spravovať mesto v mene Republiky, rešpektujúc miestne štatúty. Výnimkou boli len ostrovy Krk a Korčula, ktoré ostali v rukách šľachticov s feudálnym vazalským vzťahom k Benátskej republike.

Spravovanie a rozdelenie kompetencií sa priblížilo až kopírovalo benátske inštitúcie danej doby. Zákonodarnú moc predstavovala Veľká rada, teda zhromaždenie zástupcov najvýznamnejších rodín, ktorá vo veľkých mestách znamenala až niekoľko stovák členov. Preto bola príliš ťažkopádna pri prijímaní operatívnych rozhodnutí, vznikli teda menšie inštitúcie s názvami ako Tajná rada, Rada povolaných a podobne (v Benátkach sa premenovala na Senát), s niekoľkými desiatkami členov. Výkonnú moc a velenie nad mestským vojskom a flotilou mal v rukách *comes* či *podestà*, v hrubých črtách akási kópia benátskeho dóžu v malom. Dalmátske mestá preberali aj administratívne, právne a sociálne zvyklosti talianskych miest, prax vo vedení kancelárií a spravovaní príľahých území, v obchode aj diplomacii. Spresnili sa prehľady o pozemkoch a nehnuteľnostiach, vznikli prvé katastre. Právne akty museli byť vyhotovené notárom, ich kópie boli ukladané do mestskej kancelárie. Administratíva sa stáva modernejšou – byrokratickou bez negatívnych kontextov tohto výrazu, riadi sa pravidlami nezávislými od momentálnej vrchnosti. Rastie počet obyvateľov miest, vznikajú nové štvrte a zaľudnené predmestia mimo pôvodných okruhov hradieb. Strediskom mestskej moci je radnica (*Palazzo comunale*), strediskom jeho života je katedrála.⁴²

Zjednodušene možno povedať, že sa v tomto období upevnil kultúrno-ekonomický zväzok Dalmácie a Benátok. Civilizačne a kultúrne stáli rozvinuté talianske mestá na vyššej úrovni ako uhorské kráľovstvo, pre súčasníkov predstavovali čosi ako „pokrok“ a prosperitu. Dalmátske mestá ich napodobňovali, neskôr sa im v mnohých ohľadoch takmer vyrovnali a súperili s nimi. Oficiálne podriaďovanie sa uhorskému panstvu im umožňovalo efektívnejšiu kon-

³⁸Chronicon Venetum Andree Danduli X.³²⁹. In: GOMBOS I, s. 63-64 (č. 160). Supplementum ex Cronico quod vocant Iustiniani. In: GOMBOS III, s. 2184 (č. 4709). Akt podrobenia Zadaru: CDCDS III, s. 45-47 (č. 42, koniec 1204/zač. 1205). MSM I, s. 21-23 (č. XXX-XXXI, 1204). PRAGA, G.: Storia, ref. 4, s. 102-103. ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 119-120. NANI, A.: Notizie storiche, ref. 35, s. 47-48. BRUNELLI, V.: Storia, ref. 10, s. 371-373.

³⁹CDAC XI, s. 86-88 (č. 60, marec 1208).

⁴⁰CDCDS III, s. 50-52 (č. 46, 1. august 1205).

⁴¹CDAC VI, s. 310-313 (č. 193, 5. august 1206).

⁴²PRAGA, G.: Storia, ref. 4, s. 104-111. TOMBOR, T.: Il Veneto, l'Ungheria, l'Adriatico. I millenari legami storici artistici e umani. Venezia 1989, s. 89-91, 99.

kurenciu. Uhorsko mohlo byť vítaným spojencom v boji s Benátkami⁴³, nikdy však príkladom či vzorom na preberanie inštitúcií.

Desaťročia po štvrtej križiackej výprave znamenali takú námornú prevahu Benátčanov v jadranskej a stredozemnej oblasti, k akej ešte nikdy predtým ani potom nedošlo.⁴⁴ Ovládnutím Konštantinopolu odsúdili gréckych konkurentov na utiahnutie sa do okrajových častí bývalej Byzantskej ríše. Prirodeným spojencom oslabených Grékov boli tradiční obchodní nepriatelia Benátok – Janovčania. Momentálne sa nedalo reálne myslieť na odstránenie benátskej prevahy, obmedzili sa teda aspoň na ich poškodzovanie. Organizovaním pirátskych aktivít v južnom a strednom Jadrane komplikovali život a zisky benátskych obchodníkov. Roku 1217 zlikvidovali Benátčania legendárneho janovského korzára Enrica zvaného Rybár (*Pescatore*), najobávanejšiu hrozbu tohto typu. Enrico v spojení s gréckymi námorníkmi organizoval výpady z Malty a dokonca sa zmocnil časti Kréty, ktorá bola od štvrtej križiackej výpravy v rukách Benátčanov. Trvalo niekoľko rokov opakovaných vojnových výprav, kým sa ho odtiaľ podarilo vytláčiť. Až potom dokonale ovládli celú námornú trasu až po Konštantinopol a mohli uzavrieť s Janovčanmi mier.⁴⁵

Zároveň sa posilnila už beztak dosť pevná benátska pozícia voči oslabenému Uhorsku. Kráľ Ondrej II. chcel roku 1217 podľa vzoru západoeurópskych panovníkov zorganizovať križiacku výpravu. Vyrážal zo Splitu a keďže kráľovi nestačili dalmátske a talianske plavidlá, musel si na prepravu svojich vojsk zabezpečiť dopravcu – benátsku flotilu. Posolstvo vedené veľmajstrom rádu uhorských johanitov sa dostavilo pred dóžu Pietra Zianiho a prednieslo svoje požiadavky. Benátčania nemienili rokovať, dokiaľ sa Uhorsko nezrieklo Zadaru v ich prospech. Až potom rokovali o podmienkach prepravy križiakov. Kráľ si prenajal 10 lodí s nosnosťou po 500 miliárov (=238,5 ton), každú za cenu 550 strieborných mariek. Na každej lodi sa malo nachádzať 50 námorníkov, všetko malo byť pripravené na odchod 25. júla 1217.⁴⁶

Výprava sa uskutočnila, ale bez výraznejšieho úspechu. Kráľ Ondrej sa vrátil finančne aj vojensky vyčerpaný. Jeho dlhá neprítomnosť v kráľovstve spôsobila oslabenie centrálnej moci a posilnenie odstredivých tendencií magnátov. V Chorvátsku sa podobne ako v celom kráľovstve vytvorili silné a rozpínavé územné celky vo vlastníctve mocných feudálnych rodín. Vedľajšia vetva grófov z Krku, neskorší Frangepánovci, získala oblasť na severe v zázemí Senju⁴⁷ a niektoré ostrovy (Hvar, Brač, Korčula, Lastovo)⁴⁸, významné boli panstvá Šubičovcov, Nelipičovcov a Kačičovcov v strednej a južnej Dalmácii. Títo feudáli, podobne ako pobrežné mestá, museli lavírovať medzi Benátkami a Uhorskom, pričom inklinovali skôr

⁴³Uhorská zvrchovanosť bola menej ťaživá ako benátska. Dokazujú to potvrdenia privilégii mestám, ktoré ostali pod formálnym panstvom Uhorska, a ktoré sú v porovnaní napríklad s podmienkami podrobenia sa Zadaru menej obsažné. Potvrdenie privilégii pre Split: CDAC VI, 313-315 (č. 194, r. 1207). Potvrdenie pre Šibenik: FEJÉR, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (ďalej uvádzané ako CDH), vol. III/1, Budae 1829, s. 324-325 (r. 1221). Potvrdenie pre Omiš: CDAC I (Pest 1860), 93-94 (č. 52, r. 1207). Trogirčania si mohli podľa svojho výberu voliť biskupa. CDAC IX (Pest 1871), s. 347-349 (č. 247, 31. máj 1282).

⁴⁴Roku 1226 Benátky prvý raz dočasne zriadili akúsi „morskú políciu“, čiže kontrolu nad istými oblasťami Jadranu, ktorá nebola priamo podmienená vojnou ani sprevádzaním konkrétneho obchodného konvoja. Jej úlohou bolo výlučne dohliadať na dodržiavanie predpisov. Giuliano Acotanto vo vymedzenom časovom období z poverenia benátskej vlády a za finančnú odmenu a podiel zo skonfiškovaných tovarov križoval so svojou loďou *S. Savina* jadranské vody, aby kontroloval dodržiavanie benátskych colných a mýtnych nariadení v súvislosti so zákazmi vývozu dreva a iných tovarov do Egypta. Takáto služba sa v priebehu 13. storočia ešte niekoľkokrát zopakovala pre prípady dodržiavania špecifických nariadení, kým sa okolo konca storočia stala postupne stálou a trvalou. CESSI, R.: La repubblica, ref. 16, s. 64, 81.

⁴⁵V rovnakom čase sa benátskemu veliteľovi na Kréte Paolovi Querinimu podarilo zlikvidovať iného janovského piráta Alamanna da Costu, ktorý mal údajne obrovské plavidlo s vyše 500 vojakmi na palube. Historia ducum Venetorum, c. 41-42. In: Testi storici veneziani, ref. 10, s. 75-76. ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 141-143.

⁴⁶CDAC VI, s. 380-383 (č. 233, 1217). Thomas Spalatensis archidiaconus: Historia Salonitanorum 25. In: GOMBOS III, s. 2229-2231 (č. 4781). BRUNELLI, V.: Storia, ref. 10, s. 379.

⁴⁷CDCDS III, s. 244-245 (č. 219, r. 1225)

⁴⁸CDCDS III, s. 190-191 (č. 165, 29. marec 1221).

k formálnemu zblíženiu sa so vzdialeným a oslabeným feudálnym panovníkom (teda uhorským kráľom), ako s mocnou Republikou založenou na odlišných princípoch fungovania. Mohli tak lepšie budovať a rozširovať svoje dŕžavy. Výsledkom ich rozpínavosti bola snaha o ovládnutie pobrežných miest a organizovanie pirátskych akcií.

Oživenie korzárskeho aktív v Dalmácii v dvadsiatych rokoch 13. storočia bolo uľahčené aj spoluprácou s Janovčanmi a Grékmi, ktorí disponovali plavidlami aj námorníkmi. Legendárnym a tradičným centrom pirátov bol Omiš v južnej Dalmácii. Na potlačení a zničení šíriacich sa aktivít pirátov mali záujem viaceré mocnosti: pápež vyhlásil roku 1221 proti nim krížiacku výpravu a vyzval ostrihomského arcibiskupa, aby aj kráľ Ondreja pohol k opatreniam proti nim;⁴⁹ kráľ Ondrej II. im teda prikázal „zdržať sa“ pirátskych aktivít.⁵⁰ Aj cisár Fridrich poslal z južného Talianska svoje lode proti Omišanom.⁵¹ Ani jedna z týchto akcií nepriniesla viditeľnú zmenu, jedinou mocnosťou disponujúcou dostatočnou námornou silou boli Benátky. Koncom marca 1227 vyrazila flotila 160 lodí a na triumfálnej plavbe pod velením budúceho dóžu Jacopa Tiepola pozdĺž dalmátskeho pobrežia ich opäť na nejaký čas priviedla pod svoju nadvládu.⁵²

V rokoch 1230 – 1232 došlo ku vzbure mesta Dubrovnik.⁵³ V zákulisí stáli opäť Janovčania, ako aj nikajský cisár Ján Vatatzes, ktorý poslal flotilu 80 plavidiel na podporu vzbury najprv na Krétu, a potom aj do Dubrovniku. Mesto nadviazalo kontakty s protibenátskymi naladenými talianskymi mestskými štátmi (Ancona, Ferrara, Rimini). Napriek všetkému úsiliu Dubrovnik nemal dost' sil vymaniť sa nadhlo spod benátskej nadvlády. Nádej, že ho podporí cisár Fridrich II., sa ukázala ako márna, keďže tento počas návštevy Benátok v marci 1232 potvrdil obchodné privilégia svojich predchodcov pre Republiku. Údajne sa mu počas pobytu najväčšmi pozdávala skutočnosť, že obyvateľstvo držalo spolu a nebolo rozdrobené na rôzne frakcie a bojujúce skupiny ako všade inde v súdobom Taliansku.⁵⁴ V máji 1232 sa Dubrovnik znovu podriadil Republike, pričom prišiel o časť svojich obchodných privilégií. Presnejšie upravila ich colný a poplatkový režim pri obchode s Benátkami zmluva z roku 1236.⁵⁵

Zhoda Benátčanov s cisárom Fridrichom nemala dlhé trvanie. Liga severotalianskych miest, proti ktorej cisár bojoval, si nechala v Benátkach uložiť časť prostriedkov na financovanie vojny. Navyše mnohé z nich, medzi nimi aj vedúce mesto protifridrichovskej ligy Miláno, mali za starostov a správcov zvolených Benátčanov. Tieto okolnosti, ako aj fakt, že cisárovi sa po víťaznej bitke pri Cortenuove roku 1237 v Taliansku začalo priveľmi dariť, priviedli Benátčanov do tábora Fridrichových odporcov. V bojoch sa pri obrane Padovy a Trevisa vyznamenal Pietro Tiepolo, dóžov syn momentálne zvolený za starostu. Veliteľ cisárskych vojsk

⁴⁹CDH III/1, s. 307-310. Chronicon Venetum Andree Danduli X.⁴³⁰. In: GOMBOS I, s. 64 (č. 160). Pápežský splnomocnenec Aconcius musel žiadať mesto Split o pomoc proti pirátom v podobe sprievodných plavidiel, aby sa bezpečne mohol dopraviť do Zadaru. CDAC VI, s. 406-407 (č. 253, r. 1221).

⁵⁰CDAC VI, s. 411 (č. 257, r. 1222). Typický prípad okradnutia pirátmi je popísaný v listine z roku 1224: Benátčania Leonarda Semitecola prenasledovali a zahnali na pobrežie, potom ukoristili jeho loď s nákladom v cene 1 600 libier, pričom on sa ledva zachránil útekom do neďalekého mesta. CDAC XI, s. 177-178 (č. 117, apríl 1224).

⁵¹CDAC XI, s. 204-205 (č. 145, marec 1227).

⁵²CESSI, R.: La repubblica, ref. 16, s. 60, 80. PRAGA, G.: Storia, ref. 10, s. 115-116. Márne boli prímeria, v ktorých sa Omišania zaväzovali nenapádať Benátčanov. Pirátska činnosť po čase vždy znovu oživala, podporovali ju aj miestni feudáli (Kačičovci). CDH VII/5, Budae 1841, s. 172-175 (č. XCII, r. 1208). Rovnako boli iba dočasné ich podrobenia sa pápežskej alebo kráľovskej autorite. CDH III/2, Budae 1829, s. 84-85 (r. 1226).

⁵³Typickým spôsobom, ako Benátčania obmedzovali zisky podriadených miest, boli zákazy obchodovania s určitými lokalitami alebo v určitých obdobiach. To samozrejme vzbudzovalo veľkú nespokojnosť a viedlo k rebéliám. CDAC XI, s. 178 (č. 118, 16. júl 1224), s. 194 (č. 131, 25. apríl 1226), s. 197 (č. 134, 29. október 1226).

⁵⁴TIEPOLO, M. F.: Cronologia, ref. 23, s. 421 (marec – máj 1232). PRAGA, G.: Storia, ref. 10, s. 116. ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 161.

⁵⁵Arcibiskup aj *comes* Dubrovniku museli byť volení z radov Benátčanov, Dubrovnik prispieval kontingentom na vojenské výpravy Benátok a svoju spojeneckú a vojnovú politiku musel koordinovať s Republikou. CDAC XI, s. 252-256 (č. 175, 13. január 1232 a máj 1232). MSM I, s. 46-49 (č. LXXV, máj 1232), s. 53-55 (č. LXXX, jún 1236).

Ezzelino da Romano ho vytlačil až k samotnej lagúne, zajaľ, ponížujúco s ním zaobchádzal a napokon ho nechal popraviť. Vtedy sa Benátky otvorene prehlásili za cisárovho nepriateľa a 5. septembra 1239 uzavreli spojenectvo s pápežom. Fridrich na oplátku naviedol Anconu na pirátske akcie v Jadranskom mori a podnietil istrijské mesto Pulu k povstaniu proti Benátkam. Teda urobil to, v čo márne dúfali Dubrovničania niekoľko rokov predtým – spojil sa s rebelmi. Výsledok bol ale rovnaký: dôžov druhý syn Giovanni Tiepolo onedlho priviedol Pulu opäť k poslušnosti.⁵⁶

Keď sa roku 1242 Zadar po piaty raz vzbúril, prirodzene hľadal spojencov medzi nepriateľmi Benátok. Najprv sa obrátil na cisára, ale napriek veľkým očakávaniam sa Fridrich do týchto záležitostí veľmi nechcel miešať.⁵⁷ Ďalší nepriateľ Benátok, od ktorého si Zadarčania sľubovali pomoc, bolo Uhorsko. Po vpáde a plienení Tatárov sa totiž kráľ Belo uchýlil do dalmátskeho mesta Trogir.⁵⁸ Na jar 1242 sa Tatári pokúšali dobyť mesto a zajať utekajúceho panovníka. Po márnom obliehaní sa obrátili smerom na Dubrovnik, a po neúspešnom útoku naň pokračovali ďalej do Bosny, Srbska a Bulharska.⁵⁹

V samotnom meste Zadare existovala už dávno silná opozícia voči Benátkam. Centrom uhorských prívržencov bolo staré benediktínske opátstvo sv. Grisogona.⁶⁰ Kroniky naznačujú na predošlé kontakty mesta s kráľovým bratom Kolomanom, ktorý potom zahynul pri bojoch s Tatármi. Rebélia sa začala niekedy vo februári až marci 1242, bezprostredným podnetom bol zrejme príchod množstva uhorských utečencov. Z mesta vyhnaní správca Giovanniho Michiela. Kráľ Belo sa zatiaľ nachádzal na hrade v Klise. Odtiaľ potvrdil Zadarčanom privilégia svojich predchodcov v listine z októbra 1242 a prisľúbil znovu vybudovať hradby, ktoré nechali strhnúť Benátčania pred 40 rokmi.⁶¹ Správou mesta poveril Marca zo Slavónska.⁶² Na obranu mesta pred očakávaným benátskym útokom poskytol niekoľko tisíc vojakov pod velením bána Dionýza.

Republika sa spočiatku správala zmierlivo, aby na prípadné tvrdé kroky nedoplatili zajatí Benátčania v meste. Až keď boli zajatci prepustení, zorganizovala trestnú výpravu. Na Zadar vyrazila v máji 1242 pod velením admirála Reniera Zena flotila o sile 63 vojnových galér a 4 iných plavidiel (podľa kroniky Da Canal), podľa Dandolovej kroniky to bolo 26 galér a 20 nákladných plavidiel. Benátčania nečakali, že v Zadare za krátky čas ich neprítomnosti tak rýchlo vybudujú zborené hradby zo strany mora. Po príchode sa teda stiahli na neďaleký ostrov Malconsiglio. Zostrojili množstvo obliehacích strojov, medzi nimi aj zariadenie na zničenie reťaze uzatvárajúcej prístav, ktoré umiestnili na veľkú loď.

Po počiatočnom období drobných potýčok prevažne za použitia obliehacích strojov, prišlo k rozhodujúcemu útoku. Galéry prelomili reťaz a vplávali do prístavu. Útok viedol vyhnaný

⁵⁶ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 162-164. TIEPOLO, M. F.: Cronologia, ref. 23, s. 421 (27. november 1237). CRACCO, G.: Venezia nel medioevo, ref. 1, s. 79.

⁵⁷Martino da Canale: La cronaca dei Veneziani dall'origine della città I.103. In: GOMBOS II, s. 1565 (č. 3626).

⁵⁸Za ich pohostinnosť sa potom Trogirčanom oplatil poďakovaním (CDH VII/4, Budae 1837, s. 93-94, č. CXVI) a potvrdením dávnych privilégii. CDCDS IV (Zagreb 1906), s. 146-148 (č. 133, 18. marec 1242).

⁵⁹Thomas Spalatensis archidiaconus: Historia Salonitanorum 38-39. In: GOMBOS III, s. 2241-2243 (č. 4781).

Kráľ Belo počas prítomnosti v Trogire nechal postaviť trirému, t. j. veľkú vojnovú galéru. Jej kapitánom bol Trogirčan Biagio Cernotai. Podľa niektorých autorov to bola prvá vojnová loď patriaca uhorskému kráľovi, a teda počiatok uhorskej flotily. Biagiov syn Marinus dostal titul „comes“ a slúžil Belovi ako veliteľ loďstva. Okrem tejto vlastnej galéry mohol kráľ disponovať niekoľkými ďalšími, ktoré mu poskytli Split, Trogir, Senj, Frangepánovci a Givičovci. Spolu mohla mať jeho flotila okolo 10 plavidiel, z toho 4 vojnové galéry. TOMBOR, T.: Il Veneto, ref. 42, s. 125. Zmienky o Marinovi: CDH VII/4, s. 93-94, č. CXVI.

⁶⁰BRUNELLI, V.: Storia, ref. 10, s. 380.

⁶¹CDAC II (Pest 1861), s. 143-144 (č. 86, 1242).

⁶²Marcus sa spomína v listine zo 16. mája 1242, kde už mesto Zadar datuje podľa uhorského kráľa. Listina je zaujímavým svedectvom o tom, ako ani v čase ohrozenia vojnou neútlíchol obchod. Dvaja Zadarčania prenajali svoju loď dubrovnickemu kupcovi Pavlovi. V nájomnej zmluve bolo upresnené, čo sa stane v prípade vojny. Ak bude pred Zadarom benátska flotila, Pavol vráti loď do trogirského prístavu. Ak si nedá pozor a loď zajmú Benátčania, zaplatí pokutu. CDCDS IV, s. 189-190 (č. 170, 16. máj 1242).

comes Giovanni Michiel, ktorý sa v prístave dobre vyznal. Vylodenie sa uskutočnilo v jeho západnej časti, kde Benátčania pristavili k hradbám šesť rebríkov. Okolie rebríkov zabezpečili obliehatelia tak, že natiahli početné laná upevnené zvonka na hradbách a druhým koncom ich fixovali na svojich lodiach, aby sa obrancovia nemohli k rebríkom dostať. Zatiaľ čo vojaci vystupovali po rebríkoch, iní vyrážali brány. Zo strany prístavu mal Zadar tri brány – Anjelskú (*Porta dell'Anzolo*), Reťazovú (*Porta Caena*) a Spálenú bránu (*Porta Brusada*). Cez tieto brány sa dostali Benátčania do mesta.

Obrancovia postupne opúšťali pozície na hradbách a brehoch a sťahovali sa smerom k hradu a jedinej bráne smerujúcej do vnútrozemia (*Porta della Terraferma*). K všeobecnému zmätku prispela správa, že uhorský bán Dionýz bol ťažko zranený a nechal sa vyniesť von z mesta. Niektorí tvrdili, že je už mŕtvy a to spôsobilo paniku. Podľa všetkých kroník to bol rozhodujúci moment bitky. Všetci sa začali hrnúť von z mesta a sami Zadarčania zvnútra vyrazili poslednú bránu, aby ušli do okolia mesta na svoje vidiecke majetky. Niektorí sa spúšťali po lanách upevnených na ozubení hradieb. Benátčania ich neprenasledovali a nechali ich ujsť. V meste spomedzi obyvateľov ostali len prívrženci benátskej strany.⁶³

Zadarské obyvateľstvo sa uchýlilo do neďalekého Ninu,⁶⁴ odkiaľ napádali Benátčanov a ich prívržencov. Chceli vyčkať na priaznivú príležitosť k návratu – podobne ako po štvrtej križiackej výprave do Nového Zadaru. Tentoraz sa však neopakovala situácia pred niekoľkými desaťročiami; Benátčania osídlili a kolonizovali mesto vlastnými ľuďmi. Vyhnancom, medzi ktorými sa nachádzali aj členovia významných zadarských rodín, sa podarilo dať dohromady malú flotilu a s ňou stále napádali benátske plavidlá. Nový *comes* Zadaru Michele Morosini si vyžiadal posily z Rabu, Osoru a Krku a až spolu s nimi sa mu podarilo zlikvidovať toto nebezpečenstvo.⁶⁵

Napriek tomu bolo pre Benátčanov najvýhodnejšie vrátiť situáciu podľa možnosti do normálu a dohodnúť sa s porazenými. Vyhnaní Zadarčania značne poškodzovali obchod. Najprv sa Republika rozhodla dohodnúť sa s kráľom Belom, aby hneď na začiatku odstránili nádeje v jeho prípadnú pomoc. Stefano Giustinian a Pietro Dandolo odcestovali za Belom na hrad Glaž (Gallas) v Bosne. 29. júna 1244 uznal kráľ Belo benátske nároky a zaviazal sa nepodporovať zadarských utečencov ani omišských korzárov.⁶⁶ Tí Zadarčania, ktorí sa rozhodnú žiť v uhorských častiach Dalmácie, sa nesmú usadiť bližšie ako 4 míle od pobrežia. Benátky prisľúbili na oplátku nepodporovať nároky Belovho nevlastného brata Štefana, ktorý sa narodil po smrti ich otca Ondreja II. Zároveň priznali uhorskému kráľovi podľa starých dohôd príjem – z príjmu zadarského prístavu. Mier uzavretý na Glažskom hrade potvrdil dóža Jacopo Tiepolo v auguste 1244.⁶⁷ Zrejme ale ostal tento záväzok len prázdny sľubom, pretože v dohodách so Zadaram sa neobjavuje.

⁶³Chronicon Venetum Andree Danduli X.5³³⁻³⁶. In: GOMBOS I, s. 64-65 (č. 160). Martino da Canale: La cronaca dei Veneziani dall'origine della città I.103-I.113. In: GOMBOS II, s. 1565-1571 (č. 3626). Thomas Spalatensis archidiaconus: Historia Salonitanorum 42. In: GOMBOS III, s. 2245 (č. 4781).

Zranenie Dionýza bolo spôsobené zásahom šípu do hrda, čo neskôr zdôrazňuje kráľ Belo v listine z roku 1244, ktorou ho odmeňuje za zásluhy. CDAC VII (Pest 1869), s. 153 (č. 103, 21. apríl 1244).

⁶⁴Belo IV. potvrdil Ninu staré hranice a privilégia. CDAC II, s. 146-147 (č. 88, 13. október 1243).

⁶⁵CDCDS IV, s. 206-207 (č. 184, 28. november 1243). BRUNELLI, V.: Storia, ref. 10, s. 402-404.

⁶⁶Omišskí piráti ohrozovali predovšetkým obchodné lode mesta Dubrovnik, ktorý bol prakticky po celé 13. storočie pod benátskou nadvládou. Dubrovnik bol nútený s nimi opakovane uzatvárať mier. CDAC XI, s. 281-282 (č. 196, 17. marec 1235), s. 305-306 (č. 214, 22. november 1238). CDAC VII (Pest 1869), s. 205-206 (č. 135, 5. marec 1245). Prepadávaniu dubrovnických plavidiel a konfliktom s Omišanmi tým nezabránili. CDCDS IV, s. 77-78 (č. 73, 15. máj 1239). MSM I, s. 99 (č. CXXV, 29. september 1262).

⁶⁷Inštrukcia pre nového správcu dobytého Zadaru a dispozíciami o osídlení mesta Benátčanmi: MSM I, s. 61-63 (č. LXXXVIII, december 1243). Uzavretie mieru Benátok s Uhorskom: MSM I, s. 65-67 (č. XCI-XCII, 29. jún – 6. august 1244). Chronicon Venetum Andree Danduli X.5³⁹. In: GOMBOS I, s. 66 (č. 160). Hrad Gallas ako miesto stretnutia benátskych vyslancov a uhorského kráľa je Glažský hrad v Bosne. ENGEL, P.: Magyarország világi archontológiája I, Budapest 1996, s. 318.

Za tejto situácie neostávalo utečencom iné, ako podrobiť sa. V lete 1247 dosiahli od Benátok povolenie na návrat. Podmienky znamenali isté prítvrdenie režimu, ale nie také, aby obyvatel'ov priviedli na mizinu. Dôležitou zmenou bolo, že odteraz už Zadarčania nevolili navrhnutého Benátčana za *comesa*, ale museli prijať toho, koho im stade určili.⁶⁸ Grófovi Bartolomejovi a jeho bratom z Krku, ktorý sa ukázali byť nespoľahlivými a naklonenými Uhorsku,⁶⁹ odňali Benátčania ich državu a udelili ju dôžovmu synovi Lorenzovi. Jeho brat Giovanni Tiepolo zasa dostal neďaleký Osor (tal. Ossero).⁷⁰

Po týchto udalostiach sa situácia na nejaký čas upokojila. V nasledujúcom období niekoľkých desaťročí nedošlo k veľkým bitkám, či náhlym dramatickým zmenám,⁷¹ ale približne od polovice 13. storočia dochádza k vzniku a preskupovaniu síl, ktoré predznamenali vývoj ďalších storočí.

V južnej časti Dalmácie sa už i tak dosť podlomený uhorský vplyv stále viac oslaboval.⁷² Dubrovnik⁷³ aj Zadar⁷⁴ ostávali úplne podriadené Republike. Benátky potrebovali posilniť svoje postavenie na Jadrane nielen kvôli obchodu s Východom, ale aj kvôli nutnosti mať bezpečné základne v boji proti pirátom a Janovu.⁷⁵ Na severe sa postupne zmocňovali prí-

⁶⁸Okrem obvyklých prísah vernosti všetkých obyvatel'ov nad 14 rokov veku obsahovali podmienky návratu Zadarčanov do svojho mesta aj podriadenosť zadarského arcibiskupa patriarchovi z Grada, rozšírené právomoci benátskeho správcu vo veciach justície, postavenie vojenského kontingentu a lodí pre potreby Benátok. Vodcovia vzbury museli stráviť nasledujúcich 5 rokov v Benátkach a predstavitelia 100 najvýznamnejších rodín boli nútení slávnostným verejným aktom ponížiť poprosiť dôžu o odpustenie. Zisky z obchodu so soľou sa mali deliť na polovicu medzi Benátky a Zadar. Obchodné výhody a clá ostali na úrovni pred vojny. Ďalej museli uhradiť všetky škody a zaviazat' sa, že sa nebudú spájať ani vstupovať do manželských zväzkov s okolitým slovanským obyvateľstvom bez oficiálneho povolenia. CDAC XI, s. 349-358 (č. 251, 1. august 1247). MSM I, s. 74-76 (č. XCVII, január 1248). ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 169-170. BRUNELLI, V.: Storia, ref. 10, s. 405-406. Táto posledná podmienka naznačuje, nakoľko Benátčania považovali Chorvátov, teda národnosť podriadenú uhorskému kráľovi, za svojich nepriateľov. Zákaz zopakovali o niekoľko desiatok rokov neskôr a iba v osobitných prípadoch povolili výnimku. MSM I, s. 106-107 (č. CXLV-CXLVI, 20. jún 1273).

⁶⁹Belo IV. im ešte roku 1242 potvrdil majetky Modruš a Vinodol. CDAC XI, s. 325-326 (č. 230, 10. marec 1242).

⁷⁰Chronicon Venetum Andree Danduli X.³⁷. In: GOMBOS I, s. 65 (č. 160). MSM I, s. 85 (č. CVII, 10. apríl 1253).

⁷¹Incidenty, ako napr. zničenie majetku benátskych kupcov v Senji, sa urovnali dohodami. CDAC XI, s. 362-365 (č. 254-255, 25. apríl a 3. máj 1248).

⁷²Aj mesto Trogir, tradične verné Uhorsku, bolo nútené v tomto období spolupracovať s Benátkami. Dóža titulovaný ako „*Dalmatie atque Croatie dux*“, teda z pozície ich nadriadeného, im uložil podporovať benátske záujmy na Korčuli a Mljete. CDAC VII, s. 46 (č. 30, 29. november 1262); CDAC XII (Budapest 1874), s. 56 (č. 57, 21. február 1272). V osemdesiatych rokoch dokonca zvolili za správcu Francisca Faliera, príslušníka jednej z najstarších rodov benátskej aristokracie. ÁUO IX, s. 372-376 (č. 266-268, január – júl 1283). Leonardo Falier z toho istého rodu sa stal o niekoľko rokov neskôr tiež správcom Trogiru. MSM I, s. 154 (č. CCLIII, 17. február 1293). Pri uzavretí mieru medzi mestami nachádzajúcimi sa v „uhorskej“ sfére sa datovalo podľa benátskeho dôžu na prvom mieste, a až potom podľa uhorského kráľa. CDAC XII, s. 223-230 (č. 186, 30. jún 1277).

⁷³Akt podrobenia sa Dubrovníka Benátkam v rovnakom rozsahu ako predošlý z 30. rokov (pozri pozn. 55) sa zopakoval o 20 rokov neskôr za rovnakých podmienok, z ktorých významnú časť tvorili colné tarify. Jednotlivé položky a ich výška dokazujú, že Benátčania si pre seba vyhradzovali lukratívnu výmenu s Orientom a dalmátskym kupcom prenechávali sprostredkovanie v miestnom obchode. MSM I, s. 82-85 (č. CVI, marec 1252).

⁷⁴CDAC VII, s. 336-338 (č. 234, 4. júl 1251).

⁷⁵Benátsko-janovský konflikt vyvrcholil vojnami v druhej polovici 13. storočia. Prvá nich v rokoch 1256 – 1270 sa vyznačovala absolútnou vojenskou prevahou Benátok, ktorých flotila zvíťazila roku 1257 pri Akkone aj 1263 na Peloponéze. Prestíž ich vojnového loďstva bola taká veľká, že keď sa stretli s Janovčanmi r. 1266 pri Trapani, skákali janovskí námorníci od strachu do vody a plávali k neďalekému brehu.

Benátky boli jedinou mocnosťou, ktorá si mohla dovoliť sprevádzať obchodné lode vojnovými galérami a garantovať im tak bezpečnosť. Paradoxne však bola takáto bezpečnosť natoľko drahá, že janovské obchodné plavidlá, ktoré sa plavili bez ozbrojeného sprievodu, prinášali vyšší zisk – i keď kvôli rizikám občas o niektoré z nich prišli. Ich vojnové loďstvo sa ale mohlo venovať pirátstvu, zatiaľ čo benátske vojnové lode boli viazané sprevádzaním konvojov. Preto sa v týchto dobách tak často spomínajú piráti (nielen janovskí). Janovčania uzavreli dohodu s nikajským panovníkom Michalom Palaiologom a poskytli mu podporu pri reštaurácii Byzancie. Obnovou Byzantskej ríše roku 1261 sa skončilo privilegované postavenie Benátčanov v obchode s Východom. Stále boli veľmi silní, museli však sústavne čeliť konkurentom. Žiadne víťazstvo nezaručilo trvalý úspech a nezlikvidovalo Janov, ktorý sa vďaka vysokým ziskom vždy veľmi rýchlo opäť vzmohol. ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 187-196. LANE, F. C.: Storia, ref. 10, s. 88-92. TIEPOLO, M. F.: Cronologia, ref. 23, s. 428 (2. august 1286).

stavov na Istrijskom polostrove: roku 1261 sa im podrobil Poreč (tal. Parenzo), o niekoľko rokov nasledovaný Umagom a Novigradom (tal. Emona alebo Cittanova). Z moci aquilejského patriarchu vytrhli prístav Koper (tal. Capodistria), ktorý sa roku 1279 po krátkom obliehaní vzdal kapitánovi Michele Morosinimu a v januári 1283 sa im odovzdal prístav Piran.⁷⁶

Na opačnej strane Jadranu sa po páde Štaufovcov vyformovalo Neapolské kráľovstvo pod novou dynastiou Anjouovcov. V dalmátskom zázemí sa upevňovali rozsiahle panstvá miestnych chorvátskych magnátov, z ktorých najmocnejší boli Šubičovci a Frangepánovci. Všetky zúčastnené stránky, z ktorých každá mala na svojej strane nejaké výhody a nevýhody, sa snažili využiť pre seba slabosť uhorského kráľovstva, nikto ale nemohol dosiahnuť absolútnu prevahu. V strede záujmu boli prosperujúce pobrežné mestá, ktoré sa priklonili na tú či onú stranu podľa svojho momentálneho záujmu. Nie je jednoduché hovoriť o dejinách Dalmácie ako celku, keďže bola rozdrobená na množstvo záujmových sfér, podobne ako súdobé Taliansko. Každé z miest a každý z mocných feudálov v rôznych obdobiach sledovali vlastnú politiku a často súperili so svojimi susedmi. Dobrým príkladom je rivalita Splitu a Trogiru, pričom obe mestá patrili do uhorskej záujmovej sféry.⁷⁷

V roku 1269 Belo IV. krátko pred smrťou naplánoval spojiť v manželskom zväzku dynastie Arpádovcov a Anjouovcov. Ešte v apríli 1270 sa vybrala dcéra kráľa Štefana V. Mária do Neapolska, aby sa stala manželkou tamojšieho následníka Karola. O päť mesiacov neskôr cestovala opačným smerom neapolská princezná Izabela, ktorá sa stala manželkou dediča trónu Ladislava.⁷⁸ Bol to začiatok jadranskej politiky anjouovskej dynastie, ktorá ju o tri desaťročia neskôr vyniesla na uhorský trón.

Príležitosť pokúsiť sa o demonštráciu sily nedala na seba dlho čakať. Roku 1271 omišskí piráti napadli loď, na ktorej sa viedol do Uhorska biskup mesta Trani v neapolskom kráľovstve. Nešlo ani tak veľmi o potrestanie pirátov, ktorí i predtým ohrozovali svojou

⁷⁶TIEPOLO, M. F.: Cronologia, ref. 23, s. 423 (27. júl 1257), s. 425-427 (23. marec 1270, 27. júl 1275, 24. február 1279, 27. január 1283). Pápež Mikuláš IV. v liste dubrovnickemu arcibiskupovi popisuje, ako sa Benátcia „chamtivo“ zmocnili istrijských prístavov prináležiacich patriarchátu. CDAC IX, s. 472-474 (č. 339, 18. august 1288). Boj o istrijské mestá s patriarchom sa pretiahol až do roku 1304. ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 198, 214-215, 220, 225-226.

⁷⁷Obe mestá sústavne viedli medzi sebou vojny, uzatvárali prímeria a onedlho ich znova porušovali. CDAC VII, s. 93-96 (č. 62, 11. júl 1239), s. 149-151 (č. 101, 11. september 1243), s. 316-319 (č. 221, 15. október 1250). CDH IV/1, Budae 1829, s. 319-322 (r. 1244). CDH VII/4, s. 95-96 (č. CXIX-CXX, r. 1244), s. 171-173 (č. CMXXXVIII, r. 1276), s. 173-178 (č. CXC-CXCI, 1277). CDCDS IV, s. 524 (č. 457, 3. marec 1253). CDAC VIII (Pest 1870), s. 82-85 (č. 57, 7. február 1263). CDAC IX, s. 567 (č. 420, 10. august 1273). CDAC XII, s. 223-230 (č. 186, 30. jún 1277). CDAC X, s. 72-73 (č. 52, 22. január 1291). Thomas Spalatensis archidiaconus: Historia Salonitanorum 43-45. In: GOMBOS III, s. 2245-2250 (č. 4781).

Zriedkavé prípady porozumenia, ako napr. v roku 1270, keď si v Splite zvolili za správcu Trogirčana Valentina, boli skôr výnimkou. CDAC VIII, s. 329-330 (č. 222, 3. apríl 1270).

Na strane Trogiru stál kráľ Belo IV. z vďačnosti za pohostinnosť v dobe úteku pred Tatármi. Trogirčania mu v prípade potreby poskytovali lode. CDCDS IV, s. 208 (č. 185, 3. december 1243). CDH VII/4, s. 95 (č. CXVIII, 23. február 1244). CDAC XII, s. 690-692 (č. 546, 22. november 1251). Split bol menej verný kráľovi a príležitostne sa vzbúril. CDAC IX, s. 437-438 (č. 311, 15. apríl 1285), s. 567 (č. 420, bez vročenia).

Typickým príkladom, ako si obe mestá škodili, sú udalosti z roku 1283. V Splite zhabali loď a obchodný majetok trogirského kupca Vulcignu. Za to Trogirčania vyhlásili represálie proti majetku Splitanov, kdekoľvek by naň nadľabli. Zrejme sa tak stalo, pretože onedlho nato niekoľko svedkov (prevažne zo Zadaru) odprisahalo, ako videli priplávať splitské lode k brehom Trogiru. Ozbrojenci vystúpili z lodí a 2 dni devastovali okolie, ničili vinice a podpaľovali vidiecke usadlosti patriace Trogirčanom. ÁUO IX, s. 372-376 (č. 266-268, január – júl 1283).

Opakované konflikty sa vyskytovali aj medzi Splitom a benátskym Dubrovnikom. MSM I, s. 87-89 (č. CV, 23. marec 1257), s. 100-104 (č. CXXIX-CXXV, 7. apríl 1265 a 19. október 1265).

⁷⁸CDAC VIII, s. 315 (č. 210, 1270). PRAGA, G.: Storia, ref. 10, s. 119.

činnosťou neapolské lode až po brehy Apúlie. V skutočnosti šlo o aktívne vstúpenie do jadranskej oblasti ako významná mocnosť. Kráľ Karol prijal iniciatívny návrh Petra Frangepána⁷⁹ z ostrova Krk a nariadil vojnu proti pirátom, ktorej veliteľom bol gróf samotný. Piráti totiž spôsobovali značné škody aj priamo Frangepánovcom, zvlášť na ich južných ostrovných územiach Hvar a Brač. K protipirátskej akcii sa pridali mestá Split a Šibenik.⁸⁰

Benátky tušili, kam mieria anjouovské zámery. Za každú cenu bolo treba zabrániť tomu, aby Anjouovci získali kontrolu nad oboma protifaľnými brehmi Jadranského mora. Preto mala Republika pripravený protiúh: jedna z najvýznamnejších osobností benátskej politiky tej doby, Albertino Morosini, sa stal správcom – *comesom* mesta Zadar. V auguste 1274 pozval do Zadaru zástupcov Omišanov. Ako predstaviteľ Benátok s nimi uzavrel mierovú dohodu,⁸¹ takže omišskí korzári mohli všetky svoje dobre organizované sily sústrediť proti anjouovsko-frangepánovskému spojenectvu a nemuseli ich viazať voči najobávanejšej sile Jadranu – benátskej flotile. Za takých podmienok boli akcie neapolského kráľa odsúdené na neúspech. Nedošlo k žiadnej výprave a nasledujúci rok sa neapolský kráľ obmedzil len na to, že 18. septembra 1275 zakázal prístup Omišanov na svoje územia a prístavy.⁸² Kto najväčmi trpel týmto riešením, boli ostrovy Hvar a Brač. Na jednej strane sužované omišskými korzármi, na druhej ťaživou nadvládou Frangepánovcov, obrátili sa po vzore neďalekého ostrova Korčula⁸³ na Benátky. 3. apríla 1278 Benátky prijali ich dobrovoľné odovzdanie sa⁸⁴. Keďže blízke ostrovy Lastovo a Mljet boli podriadené Dubrovniku, a tento sa nachádzal taktiež pod benátskou správou, ocitla sa celá južná ostrovná Dalmácia pod benátskou kontrolou. Benátky tak mali v rukách svoje „*dominium insularum*“, systém námorných základní, taký veľmi dôležitý pre obchodovanie s Východom.

Vtedy sa vynoril nový nepriateľ: Šubičovci získali Omiš a obnovili sa pirátske útoky na Benátčanov. Začal sa dlhoročný súboj medzi Republikou a mocným rodom, plný dobytí a ústupov z Omiša, podľa momentálnej situácie. Už roku 1278 admirál Pietro Mocenigo vypálil Omiš ako odvetu za pirátske útoky.⁸⁵ Roku 1280 uzavreli obaja protivníci prímerie na tri roky,⁸⁶ ktoré ale nebolo dodržané, pretože o rok sa už bojovalo.⁸⁷ Na jar 1281 Republika dobyla Omiš a nariadila opevňovacie práce na hrade.⁸⁸ V rukách Benátčanov ostal Omiš ešte nasledujúce roky, spravovaný bol kapitánom Marinom Venierom a datoval sa

⁷⁹Benátky vzali Frangepánovcov – grófov z Krku (pozri pozn. 70) roku 1260 znova na milosť. MSM I, s. 91-98 (č. CXX-CXXII, apríl 1260 – apríl 1261). *Chronicon Venetum* Andree Danduli X.⁷¹⁹. In: GOMBOS I, s. 66 (č. 160). Pri Frangepánovcoch nemožno rátať s akoukoľvek trvalou a stabilnou politikou orientácie na jednu alebo druhú stranu, riadili sa výlučne zásadou utility a priaznivého momentu. Roku 1279 ich preto zasa nachádzame na strane Uhorska. CDH V/2, Budae 1829, s. 552-554 (r. 1279). CDCDS VI (Zagreb 1908), s. 328-329 (č. 275, 1279). Onedlho uzatvárali mier so slavónskym bánom Mikulášom zastupujúcim kráľa Ladislava – teda ako vzbúrenci proti kráľovi. CDCDS VI, s. 362-363 (č. 306, 30. október 1280). V osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch sa sporadicky podriaďovali Benátskej republike. MSM I, s. 134 (č. CCH, 2. apríl 1283), s. 145 (č. CCXXX, 11. september 1287), s. 154 (č. CCLII, 27. november 1292).

⁸⁰CDCDS VI, s. 72-74 (č. 66, 20. jún 1274), s. 88 (č. 73, 6. september 1274). CDAC XII, s. 120-123 (č. 109, 4. september 1274). PRAGA, G.: *Storia*, ref. 10, s. 119-120.

⁸¹CDCDS VI, s. 77-84 (č. 70, 25. august 1274).

⁸²CDCDS VI, s. 126-127 (č. 113, 18. september 1275). Neapolský kráľ mal v nasledujúcich obdobiach veľké problémy s pirátmi z dalmátskeho pobrežia (*Sclavi piratae*). Piráti mali za spojencov Dubrovničianov, čo sa zrejme dialo s vedomím a tichou podporou z Benátok (keďže bolo mesto v tom čase podriadené Republike.) CDCDS VI, s. 170 (č. 156, 22. máj 1276), s. 172-173 (č. 159, 4. august 1276).

⁸³Korčula si zvolila benátskeho správcu Marina Zorziho od roku 1254. PRAGA, G.: *Storia*, ref. 10, s. 120.

⁸⁴CDAC XII, s. 247-250 (č. 209-211, apríl – júl 1278).

⁸⁵TIEPOLO, M. F.: *Cronologia*, ref. 23, s. 427 (december 1278).

⁸⁶CDAC XII, s. 305-306 (č. 252, 14. máj 1280).

⁸⁷MSM I, s. 129 (č. CLXXX-CLXXXI, 22. január a 22. marec 1281).

⁸⁸MSM I, s. 130 (č. CLXXXIV, 3. máj 1281).

podľa dóžu.⁸⁹ Morské cesty naďalej sužovali piráti; preto na jeseň 1282 dostal správca Hvaru a Braču Andrea de Molin vojnovú galéru navyše a dodatočné financie na boj proti nim.⁹⁰ V lete 1283 sa rozohreli tvrdé boje o Omiš: vláda Republiky poslala rýchlych poslov do Umagu a na Kvarnerské ostrovy, aby tamojší velitelia lodí vyplávali na pomoc benátskej posádke v Omiši. Loď mal poskytnúť aj *comes* Zadaru. Dokonca sa píše v uznesení, že kvôli najnovším alarmujúcim správam z Omiša bol vydaný príkaz veliteľovi vojnových galér sprevádzajúcich obchodné konvoje, aby sa na ceste na Východ zastavil v Omiši a podľa možnosti tiež pomohol, samozrejme, pokiaľ to neohrozí termíny nakladania vzácných tovarov na Východe.⁹¹ Boje pokračovali aj v nasledujúcich rokoch, keď dostal príkaz poskytnúť lode benátsky správca Dubrovníka,⁹² roku 1287 vystrojili ďalšie vojnové lode.⁹³

Šubičovci napriek tomuto úsiliu dobyli Omiš a v októbri 1288 už ako jeho vládca uzavreli s Benátkami mier, ktorého ručiteľom bolo mesto Trogir.⁹⁴ Mier dlho netrval, pretože už o niekoľko mesiacov bolo nutné uzavrieť trojročné prímierie.⁹⁵ Ani toto prímierie nedodržali, a nové uzavreli s Benátkami roku 1290. Zárukou malo byť 20 000 libier denárov, ktoré prisľúbili zaplatiť mestá Trogir, Split a Šibenik, ako aj niektorí zadarskí kupci v prípade, že by ho Šubičovci porušili.⁹⁶ Opäť nastali problémy s jeho dodržiavaním, keďže už o necelé dva roky uzatvárali Benátčania prímierie s Jurajom Šubičom a „jeho“ Omišanmi znovu.⁹⁷ Boje o Omiš pokračovali; vecou sa zaoberali najvyššie orgány Benátskej republiky a v júli 1293 získali Omiš podplatením jedného z obrancov – istého Podina.⁹⁸ Ani tento zisk nemal dlhé trvanie, Dubrovník musel zase poskytnúť lode na boj proti omišským korzárom⁹⁹ a zopakovala sa situácia uzatvárania prímieria spreď niekoľkých rokov, keď ho uzatváral Juraj Šubič už ako vládca mesta Omiš.¹⁰⁰

Zdanlivo šlo o Omiš, v skutočnosti o vplyv v celej oblasti. Šubičovci sa totiž stali najmocnejšími spomedzi všetkých chorvátskych magnátov. Moc uhorského kráľa bola už len vzdialenou chimérou; vtedajší panovník Ladislav IV. Kumánsky sa svojím spôsobom života a úplným zanedbávaním vládnych povinností pričínil o taký zmätok a neporiadok, že ústredná kráľovská moc de facto prestala existovať. Niekoľkí mocní feudáli – v Chorvátsku to boli práve Šubičovci – ovládali rozsiahle panstvá v Uhorsku, boli v podstate ich nezávislými vládcami, a tak sa aj správali.¹⁰¹ S nimi, a nie s uhorským kráľom, si musela Benátska republika merať sily v predposlednom desaťročí 13. storočia v súboji o strategickú Dalmáciu. Omišskí piráti teraz ako poddaní Juraja Šubiča naďalej prepádali benátske plavidlá.¹⁰²

⁸⁹MSM I, s. 130-131 (č. CLXXXVII, 4. december 1281). CDCDS VI, s. 403 (č. 342, 10. január 1282).

⁹⁰CDAC XII, s. 361 (č. 303, 27. september 1282).

⁹¹MSM I, s. 135 (č. CCVI-CCVIII, 18. – 28. august 1283).

⁹²MSM I, s. 143-144 (č. CCXXV, 22. máj 1286).

⁹³MSM I, s. 145 (č. CCXXXI-CCXXXII, 14. – 16. október 1287).

⁹⁴CDCDS VI, s. 619-620 (č. 525, 18. október 1288).

⁹⁵CDAC IX, s. 500-501 (č. 360, 15. máj 1289).

⁹⁶MSM I, s. 147-149 (č. CCXLI, 14. máj 1290).

⁹⁷CDAC X, s. 96-99 (č. 68, 6. február 1292).

⁹⁸MSM I, s. 179 (č. CCLV-CCLVII, 11. – 30. júl 1293), s. 188 (č. CCLXX, 28. máj 1295).

⁹⁹MSM I, s. 180 (č. CCLXI, 14. január 1294).

¹⁰⁰MSM I, s. 181-187 (č. CCLXIII-CCLXV, 28. marec – 9. apríl 1294).

¹⁰¹Kráľ Ladislav IV. zakázal bánovi Pavlovi Šubičovi aj jeho bratovi Jurajovi brať zajatcov, robiť nájazdy a ináč obťažovať obyvateľov mesta Trogir. Keďže sa tieto príkazy minulí účinkom, prisľúbil poslať mestu Trogir na pomoc „*talem hominem*“, ktorý mal mesto pred bánom bániť. CDAC IX, s. 568-570 (č. 421-423, bez vročenia).

¹⁰²Obzvlášť trpeli pirátskymi výpadmi benátske kolónie na Hvari a Brači. CDAC XII, s. 398-399 (č. 327, 3. august 1284). Preto sa v uzavretých prímieriach 1290, 1292 aj 1294 osobitne zdôrazňovalo, aby Šubičovci neprepádali tamojšie obyvateľstvo. Nebolo to však platné, Juraj Šubič a „jeho“ ľudia okrádali Benátčanov tak ako predtým. MSM I, s. 189 (č. CCLXXIV, 29. december 1296), s. 194 (č. CCXCI, 30. jún 1301).

Po roku 1290 došlo k významnej zmene na uhorskom tróne. Posledný panovník z rodu Arpádovcov Ondrej III. bol Ladislavovým bratancom a pôvodne sa veľmi nerátalo s jeho následníctvom. Jeho matka bola Benáťčanka z rodu Morosiniovcov a vychovávala ho vo svojom rodnom meste. Mladý Ondrej bol teda výchovou a vzdelaním väčšmi Benáťčan, veď napokon ho tak aj nazývali. Na trón nastúpil za dramatických okolností po Ladislavovom zavraždení. Za jeho vlády došlo k stabilizácii pomerov a pochopiteľnému politickému zblíženiu sa s Benátskou republikou.

Benátky všemožne podporovali Ondreja v jeho vnútornej aj zahraničnej politike.¹⁰³ Najväznejším problémom bola opozícia v radoch veľmožov, ktorým sa pochopiteľne nepáčil rozhladený panovník s ambíciou riadiť veci v kráľovstve, ktorý sa opieral o strednú a nižšiu šľachtu. Do spravovania záležitostí krajiny hovorili v zvýšenej miere cudzinci, predovšetkým kráľov strýko a Tommasinin brat Albertino Morosini, ktorý sa roku 1299 so svojimi mužskými potomkami stal aj následníkom trónu, keďže Ondrej nemal syna.¹⁰⁴

V Dalmácii tak vznikla neobvyklá situácia: veď sa narušila tradičná schéma vzťahov, keď boli na jednej strane Benátky a na druhej Uhorsko. Mestá boli navyknuté lavírovať medzi oboma veľmocami, a zrazu tu bol uhorský panovník, ktorý bol zároveň Benáťčan. Nedošlo však k žiadnemu odstúpeniu časti patriacich Uhorsku ani uznaniu starých práv Benátok a pod. Vysvetlenie spočíva v niekoľkých skutočnostiach. Ondrejova pozícia nebola od začiatku taká pevná, aby sa mohol v patrimonialne uvažujúcom prostredí Uhorska zriecť časti kráľovstva v prospech tradične nepriateľskej moci a vlastne by tak ako uhorský panovník zmenšoval vlastné územie. Keďže bol vychovaný v moderne mysliacom benátskom prostredí, dobre chápal, o čo Benátkam ide: zaistenie si námorných základní pre obchod. V tomto im nekládol prekážky a Benátky teda nenástojili na formálnom uznaní, ktoré potrebovali v časoch Ondrejových predchodcov – predstaviteľov cudzích feudálno-patriarchálne mysliacich Arpádovcov. Ondrej bol v benátskom ponímaní do istej miery „vlastný“ – a toto ponímanie bolo ešte umocnené Albertinovým následníctvom. V Benátkach vládlo presvedčenie podporené praktickými skúsenosťami z dovtedajšej politiky, že Ondrej nespraví nič, čo by sa priečilo benátskym záujmom.

Táto zhoda sa prejavila aj preskupením síl v Dalmácii. Niekoľko mesiacov po Ondrejovej korunovácii uzavreli mestá Zadar (benátska oblasť vplyvu) a Split s Trogirom (uhorská oblasť vplyvu) dohodu o spolenectve pre prípad ohrozenia.¹⁰⁵ Nemenovaným nepriateľom boli už jednoznačne Šubičovi, ktorí momentálne predstavovali protivníka pre Ondreja aj pre Benátky. V zásade symbolizovali pre benátske záujmy súpera s tradičným feudálnym myslením tak, ako voľakedy samotné Uhorsko. Pre Ondreja boli tiež nepriateľom, pretože patrili k najvýznamnejším predstaviteľom magnátskej opozície. V duchu zásady „nepriateľ môjho nepriateľa je mojim najlepším spojencom“ sa Šubičovi zblížili s Ondrejovými protivníkmi v zahraničnej politike: neapolskými Anjouovcami. Jediný raz možno postrehnúť náznaky spolupráce Šubičovcov s Ondrejom v rokoch 1293 – 1294.¹⁰⁶ Juraj Šubič čoskoro svoje záujmy zviazal natrvalo s neapolskou dynastiou nepriateľskou voči Ondrejovi.¹⁰⁷

¹⁰³Už pred svojím nástupom na trón žiadal mladý Ondrej roku 1286 Republiku o pomoc. Veľká rada (*Maggior Consiglio* – najvyšší orgán Benátskej republiky) vo svojom uznesení zaujala kladné stanovisko a požiadala Ondreja o presnejšiu predstavu ohľadom tejto pomoci. MSM III, Zagreb 1872, s. 424 (č. LXXIV, 5. máj 1286).

¹⁰⁴Zároveň mu Ondrej udelil do dedičnej držby Slavónsko, ktoré je – ako sa v listine poznamenáva – výsadou kráľovských synov. CDH VII/5, s. 545-547 (č. CCCLVI).

¹⁰⁵CDH VII/2, Budae 1832, s. 137-138 (č. CCCXCIX, 1290).

¹⁰⁶Kráľ udelil Pavlovi Šubičovi do dedičnej držby „*banatum maritimum*“ (=chorvátske pobrežie), za podmienky vernej služby jemu samotnému a jeho matke Tommasine. CDH VII/4, s. 225-228 (č. CCXXX-CCXXXI).

¹⁰⁷Neapolský kráľ adresoval Pavlovi titulovanému ako *bano Sclavonie* výzvu na odpor voči Ondrejovi. CDCDS VII (Zagreb 1909), s. 65 (č. 57, r. 1291 – 1292). V lete 1299 mu dokonca daroval obliehací stroj – balistu, zrejme na boj proti Ondrejovi. WENZEL, G.: *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou – korból I*, Budapest 1874 (ďalej uvádzané ako ADE I), s. 134 (č. 162, 19. jún 1299). Za spoluprácu a podporu sa potom Šubičom dostalo od anjouovských panovníkov odmeny v podobe častých potvrdení ich územných majetkov a hodností: ADE I, s. 96-96 (č. 117, 19. august 1292), s. 124 (č. 149, 17. jún 1295), s. 421 (č. 400, 4. august 1298), s. 134-135 (č. 163, 4. august 1299).

Anjouovci od začiatku namietali voči Ondrejovi ako Ladislavovmu následníkovi: podľa nich sa mal stať dedičom trónu Ladislavov synovec Karol Martel.¹⁰⁸ Keď tento v lete 1295 nečakane zomrel na mor, anjouovským kandidátom sa stal jeho maloletý syn Karol Róbert. Oprávnenosť jeho nárokov bola síce podložená iba líniou po praslici a vcelku menšou podporou domácej šľachty (zastúpenej hlavne prívržencami z Chorvátska a kolísavou podporou niektorých veľmožov), avšak zahraničná podpora Svätej stolice bola významným faktorom, ktorý im pridával na legitimitu.¹⁰⁹

Benátky nemohli v tejto dobe podporiť Ondreja zo všetkých síl: práve zvädzali krutý boj so svojim najväčším námorným protivníkom, ligúrskeho mestom Janovom. Druhá benátsko-janovská vojna bola pre Benátky omnoho menej úspešná ako tá prvá. Po tom, ako sa sýrske prístavy dostali do moslimských rúk, sa stali dejiskom ich konfliktu dalmátske vody. Vojna sa presunula do jadranskej oblasti a stála obe strany nemalé prostriedky. Keďže boli v tejto dobe dalmátske mestá ohrozené z vnútrozemia (Šubičovci) aj od mora (Janovčania), mesto Zadar pod benátskou nadvládou opäť vybudovalo hradby. Súboj dvoch námorných rivalov sa ukončil bitkou pri ostrove Korčula 8. septembra 1298 a mierom z 25. mája nasledujúceho roku.¹¹⁰ I keď bol Ondrej odkázaný v boji s anjouovsko-šubičovskou hrozbou na vlastné sily, úspešne si s nimi poradil. Dá sa tak povedať, že Dalmácia sa stala územím, kde sa zvädzal dynastický súboj medzi „Benátčanom“ Ondrejom a Anjouovcom Karolom Róbertom, a zároveň bola dejiskom poslednej fázy benátsko-janovského súboja.

Pre Dalmáciu a jej pobrežné mestá boli v tejto dobe problémom číslo jeden magnáti z rodu Šubičovcov. V posledných dvoch desaťročiach 13. storočia sa bratia Mladen a Juraj zrejme nátlakom dostali do funkcií volených zástupcov v Splite, Trogire a Šibeniku. I keď sa im niektoré mestá z nevyhnutnosti podriadili, v priebehu krátkeho času zistili, že je to pre nich nevýhodné. Pokiaľ boli podriadené Benátkam, museli síce rešpektovať ich zvrchovanosť, mohli sa však čiastočne podieľať na ich obchodnej prosperite. Pokiaľ boli podriadené uhorskému kráľovi, bol feudálny panovník relatívne ďaleko a ponechal im za ich vernosť istú mieru slobody, pričom sa mohli viac alebo menej úspešne snažiť o súperenie s Benátkami. Šubičovci boli naproti tomu nebezpečne blízko, ich snahou bolo zmocniť sa v čo najväčšej miere majetku a bohatstva nimi ovládaných území. Pôvodná idea – voliť cudzinca, ktorý mal spravovať mesto v mene jeho obyvateľstva, disponovať dohodnutými a zvykovými právomocami a na oplátku chrániť jeho územnú celistvosť a formu zriadenia, sa v prípade Šubičovcov nespĺnila. Ukázalo

¹⁰⁸Neapolský kráľ Karol II. vyzval v mene svojej manželky, Ladislavovej sestry Márie všetkých obyvateľov Uhorska na odpor voči Ondrejovi. ADE I, s. 76-77 (č. 94, 21. apr. 1291). Mária preniesla 6. januára 1292 svoje dedičské nároky na syna Karola Martela. ADE I, s. 82-84 (č. 100, 6. január 1292).

Karol Martel sa pokúsil získať na svoju stranu aj dalmátske mestá: roku 1292 vydal nariadenia na ochranu splitských a trogirských kupcov. CDCDS VII, s. 95-96 (č. 76-77, 23. jún 1292). Priamo sa obrátil na Trogir a jeho prostredníctvom aj na Split a Šibenik s výzvou, aby sa mu podriadili. Po búrlivej debате sa v Trogire rozhodli dať vyhýbavú odpoveď. CDCDS VII, s. 123-124 (č. 104, 1292).

¹⁰⁹HÓMAN, B.: Gli Angioini di Napoli in Ungheria 1290 – 1403. Roma 1938, s. 92, 95. TENCAJOLI, O. F.: Due italiane, regine d'Ungheria. In: Corvina, anno X (1930), vol. XIX-XX, s. 29.

¹¹⁰Bitka pri Korčuli pod velením admirála Lambu Doriu na janovskej a Andreu Dandola na benátskej strane sa skončila triumfálnym víťazstvom Janova. Napriek tomu bol celkový výsledok vojny nerozhodný, v uzavretí mieru každá strana garantovala v oblasti svojho vplyvu (t. j. v jadranských, resp. ligúrske vodách) rovnaké podmienky. Z dlhodobého hľadiska potom nerozhodla ich rivalitu vojenská a námornícka prevaha, ale schopnosť organizácie a sociálneho usporiadania, ktoré Benátčanom v neskorších storočiach pomohli lepšie mobilizovať sily a definitívne zvíťaziť.

Je pozoruhodné, ako následky tejto vojny pretrvávajú dodnes v politickom usporiadaní južnej Európy. Benátky sa spojili s jednou zo súperiacich frakcií v Janove, ktorá bola v tom čase porazená a vyhnaná z mesta. Jej predstaviteľom bol Francesco Grimaldi, ktorý sa v preoblečení za mnícha zmocnil hradu Monaco (preto bol zvaný „Mních“ – tal. *monaco*), a organizoval odtiaľ pirátske akcie. Hrad s okolím ostal dodnes vo vlastníctve rodiny Grimaldiovcov ako sídlo nezávislého štátu – Monackého kniežatstva. LANE, F. C.: Storia, ref. 10, s. 98-101. ROMANIN, S.: Storia, ref. 10, s. 238-242. BRUNELLI, V.: Storia, ref. 10, s. 435.

sa to na opakovaných spomínaných prípadoch nedodržiavania prímeria, za ktoré ručili vysokými sumami dalmátske pobrežné mestá. 28. marca 1294 opäť uzavrel gróf Juraj Šubič s Benátkami zastúpenými Ruggierom Morosinim na 10 rokov prímerie. V prípade, že on alebo jeho omišskí poddaní, za ktorých konanie bol zodpovedný, prímerie porušia a napadnú alebo poškodia benátskych obchodníkov, prisľúbil vrátiť majetok a uhradiť všetky škody. Ručiteľia tohto záväzku boli o. i. mestá Split, Trogir, Šibenik, Nin a a viacerí zadarskí obchodníci znovu v celkovej výške 20 000 libier denárov.¹¹¹ Juraj Šubič prímerie nedodržel¹¹² a spôsobil, že si Benátky nárokovali vyplatenie sumy od spomínaných miest. Tým sa to samozrejme nepáčilo a spočiatku sa zdráhali platiť. Benátky však ľahko našli prostriedok, ako ich pritlačiť k múru: obchodným bojkotom na ich tovary a zákazom obchodovať s nimi ich prinútili tak k zaplateniu.¹¹³

Celkovo možno šubičovské obdobie z hľadiska dalmátskych miest nazvať ako nepokojnú dobu plnú nestability, nedodržiavania sľubov a ekonomického úpadku. Kráľ Ondrej až do konca svojej vlády nedostal, na rozdiel od ostatných častí kráľovstva, Chorvátsko pod svoju kontrolu. Preto sa stalo nástupným územím Anjouovcov do Uhorska, keď sa tam roku 1300 za aktívnej spolupráce Šubičovcov¹¹⁴ a Frangepánovcov¹¹⁵ vylodil Karol Róbert. Napriek všetkým problémom si Benátčania dokázali zabezpečiť aj v chaotickej situácii od bána Štefana povolenie na obchodovanie na ním kontrolovaných pobrežných územiach.¹¹⁶

Za tejto situácie sa nemožno čudovať, ak sa zrak miest opäť uprel na Republiku. Väčšie a mocnejšie mestá, ktoré si ešte zachovali možnosť voliť si správcov, si vyberali v zvýšenej miere Benátčanov. Táto tendencia trvala aj v prvých rokoch 14. storočia, keď po nečakanej Ondrejovej smrti a vymretí dynastie Arpádovcov došlo k posilneniu postavenia magnátov. Nasledujúce desaťročia sa pozornosť viazala na následnícku otázku a upevňovanie postavenia novej anjouovskej dynastie vnútri kráľovstva. Uhorský panovník nepredstavoval pre benátske záujmy v Dalmácii hrozbu ani rovnocenného konkurenta, pretože bol zaujatý inými problémami.

M. ŠTEFÁNIK: VENEZIANISCH – UNGARISCHER ZWEIKAMPF UM DALMATIEN VON MITTE
DES 12. JAHRHUNDERTS BIS ZUM AUSSTEBEN DER ARPADENDYNASTIE

Die Studie folgt der Entwicklung der Streitigkeiten, die am meisten in Kampfactionen zwischen Venedig und dem Ungarischen Staat mündeten. In der Anfangsphase griff in die Streitigkeiten auch Byzanz ein, in kleinerem Ausmass sowohl Genua, als auch die päpstliche Kurie, und zwar in der Zeit von Mitte des 12. Jahrhunderts bis zum Aussteben der Arpadendynastie in Ungarn. Auf Grund der publizierten Materialien und anderen zeitgemässen Quellen, vor allem Chroniken, als auch auf Grund der Fachliteratur überwiegend italienischer, lateinischer, deutscher, kroatischer und ungarischer Provenienz, beschreibt der Aufsatz auf sehr suggestiver Weise die Bemühungen der dalmatischen Städten erfolgreich zu „überleben“, ihre Stellungnahme zur Fremdherrschaft, als auch Militäraktionen an der See und

¹¹¹CDAC V (Pest 1864), s. 108-118 (č. 70 – 72, 28. marec – 9. apríl 1294). Trogirská zárka: AÚO X, s. 171-173 (č. 112-113, 7. 9. apríl 1294)

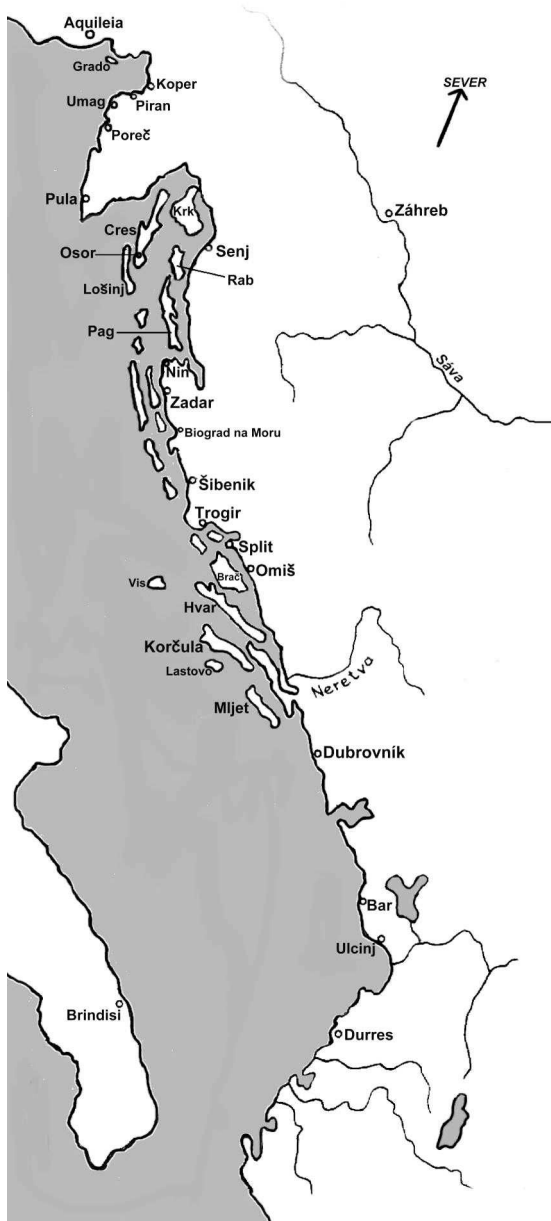
¹¹²ADE I, s. 162 (č. 205, 1301).

¹¹³CDAC X, s. 376 (č. 249, 26. marec 1300). MSM I č. s. 194-195 (č. CCXCII, 3. september 1301), s. 196 (č. CCXCIV, 4. september 1301), s. 197 (č. CCXCVIII, 14. november 1301), s. 229-230 (č. CCCLII, 26. október 1308).

¹¹⁴Karol Róbert bol na popud pápeža a svojho starého otca neapolského kráľa ešte za Ondrejovho života poslaný do Uhorska. Viedenská obrázková kronika – Chronicon pictum Vindobonense 89. In: GOMBOS I, s. 659 (č. 1456). Komunikáciu medzi neapolským dvorom a Chorvátskom zabezpečoval Juraj Šubič, bánov brat. Za tým účelom dostal viaceru odporúčajúcich listín, medziiným aj pre Benátky. ADE I, s. 139 (č. 168, 19. november 1299), s. 141-142 (č. 172-173, 11. január 1300). Juraj mal za úlohu uviesť mladého princa do Uhorska. CDCDS VII, s. 368 (č. 322, 10. február 1300).

¹¹⁵ADE I, s. 145-146 (č. 179, 8. máj 1300).

¹¹⁶ADE I, s. 158-159 (č. 200, r. 1300).

die Belagerung der Stadt. Der Verfasser kommt zur Schlussfolgerung, dass diese Städte die Fremdherrschaft oft sogar bewillkamen – zu den Konditionen, die ihren politischen und geschäftlichen Interessen entsprachen. Es ging ihnen sogar unter ungarischer, als auch venezianischer Fremdherrschaft ziemlich gut. Sie prosperierten nämlich dank ihrem eigenen Geschäft, eigener Flotille und einer breiten Skala von Handwerken und Gegnerschaft von Grossmächten. Diese Tatsache ermöglichte ihnen gleichzeitig ein Zünglein auf der Waage zu sein und sich zu der Seite zuzuneigen, die bereit war, grössere Begünstigungen und Möglichkeiten zu bieten.

Der Verfasser bewertet die Äusserungen der Vorherrschaft in verschiedenen Orten der küstennahen Dalmatien, beschreibt den langdauernden Machtkampf an diesem Gebiet, die mehrmaligen Rebellionen und Aufstände, vor allem gegen Vorherrschaft der Venezianer, die diese anschliessend grausam niederschlugen. Der Leser erfährt viele in der Slowakei bis jetzt nicht publizierte ausführlichen Tatsachen über die Geschichte dieser Städte. Es geht vor allem um die Städte Zadar, Split, Dubrovnik, Insel Rab, Pag, Cres, Krk, Korcula und andere. Man bekommt viele Informationen über die Macht von Venedig am Meer und im Handel, über Kampfweise ihrer Seekräfte, die Teilnahme ihrer Schiffe an den Kreuzzügen, über die zeitgemässen Aktivitäten der Korsaren im Adriatischen Meer, über den Aufenthalt des durch Tataren verfolgten Königs Bela IV. In Trogir, über den Anstieg der bedeutenden kroatischen Familien wie Fragepan oder Šubić, die in der ungarischen Geschichte keine kleine Rolle gespielt haben, usw. Es gibt hier viele Informationen militär-historischen Charakters.

EVROPA ROKU 1805 A VÁLKA TŘETÍ PROTIFRANCOUZSKÉ KOALICE*

DUŠAN UHLÍŘ

UHLÍŘ, D.: Europe in 1805 and the Third Anti-French Coalition War. *Vojenská história*, 10, 2, 2006, pp 24 – 30, Bratislava.

In this study the author tries to raise a whole complex of issues associated with the situation in Europe in 1805 that resulted in the Third Anti-French Coalition. He states that till now historians did not manage to answer the question who caused this war. Napoleon's expansionism and arrogance, with which he treated the conquered territories, together with systematic preparation for landing of his troops in the English seacoast, hallmarked him as an aggressor. The author points out that in looking for causes of the war in 1805 we may not neglect a circumstance that was in the given moment represented by the French economy. He showed what led separate members of anti-French coalition to such a decision. He described a course of separate battles that resulted in the Battle of Austerlitz on 2nd December 1805. In this battle Napoleon lured his adversaries into a trap and defeated them in the battle, in which he showed his strategic and tactic superiority.

Military History. Europe. 19th Century. 1805.

Rok 1805 přinesl Evropě novou válku. Francie se měla, tak jak několikrát předtím, znovu srazit s armádami spojených evropských dvorů, sdružených do 3. protifrancouzské koalice. Rozuzlení přišlo během čtyř měsíců. Zvítězila císařská Francie Napoleona I. a toto vítězství pak výrazně změnilo poměr mocenských sil i mapu Evropy.

Otázku, kdo vyvolal tuto válku, se nepodařilo historikům přesvědčivě zodpovědět dodnes. K vyhocení konfliktu přispěly svým dílem obě strany a je těžko říci, kdo byl hlavním viníkem. Napoleonova rozpínavost a arogance s jakou zacházel s dobytými územími spolu s tím, jak systematicky připravoval vylodění své armády na anglickém pobřeží, ho puncovaly jako agresora. Velká Británie, přímo ohrožená touto chystanou invazí, hledala usilovně spojení. Uzavřela sice s Francií v březnu roku 1802 mír v Amiensu, ale byla s ní už od roku 1803 znovu ve válce. Od té chvíle budoval Napoleon velký vojenský tábor na břehu Lamanšského průlivu u Boulogne, odkud měla být invaze odstartována. Ve stavu francouzského ohrožení se tak britská vláda stala motorem nové protifrancouzské koalice, už třetí v pořadí. Nabídnout jí své spojení bylo ochotno carské Rusko. Po smrti cara Pavla I. vzrostl u petrohradského dvora vliv proanglické strany, jež byla nakloněna myšlence nové protifrancouzské koalice. Té byl nakloněn i mladý car Alexandr I., který nechoval nejmenší sympatie ke Korsičanovi, jenž si uzurpoval moc ve Francii. V březnu 1804 dal Napoleon unést ze sousedního Bádenska do Paříže vévodu d'Enghien, příslušníka vedlejší větve královské rodiny Bourbonů. Zde byl vévoda v rychlém procesu odsouzen vojenským soudem k trestu smrti a popraven. Tento akt zvěle popudil cara a vedl ho nakonec v září 1804 k rozhodnutí přerušit s Francií diplomatické styky. Tak se zrodilo britsko-ruské spojení, zárodek budoucí koalice.¹

Evropské dvory šokoval Napoleon, když se v květnu 1804 prohlásil císařem Francouzů a dal se 2. prosince téhož roku korunovat. Jednotlivé vlády ho uznávaly jen váhavě, Velká Británie a Rusko to jednoznačně odmítly. Když přišla na pořad jednání o budoucnost Italské republiky, která vznikla pod protektorem Francie, rozhodl ji Napoleon přeměnit, stejně jako Francii,

*Štúdia bola prednesená ako referát na konferencii Bratislavský mier roku 1805, konanej v Bratislave 21. novembra 2005.

¹MANFRED, A. Z.: Napoleon Bonaparte. Praha 1975, s. 359n. SOKOLOV, O.: Císař Alexandr a formování Třetí koalice. In: Třetí koaliciční válka 1805, její kořeny, její pozadí. Brno 2004, s. 31-35.

v monarchii. Přes původní ujištění, že si na italskou korunu nečiní nároky, dal se nakonec 26. května 1805 v Miláně korunovat na krále italského a vzápětí anektoval i Ligurii s hlavním městem Janovem.²

Na italskou korunovaci podrážděně reagovalo Rakousko. Vyhlášením Italského království pod Napoleonovým žezlem se vídeňské vládě vzdalovala naděje, že by mohla obnovit své dominantní postavení v Itálii, a tak přišla ve Vídni ke slovu válečná strana. V průběhu letních měsíců roku 1805 došlo k podepsání dvou tajných smluv, jež fakticky znamenaly přístup habsburské monarchie k protifrancouzské koalici. 9. srpna se vídeňská vláda přihlásila ke koalici veřejně.³

Už od března 1805 se ke koalici přiklánělo také Švédsko. Švédský král Gustav IV. Adolf choval nenávisť ke všemu revolučnímu i osobní nevráživost vůči Napoleonovi a byl odhodlán k válce proti Francii. Jeho kancléř Ehrenheim ale radil k opatrnosti a byl rozhodnut bránit neutralitu své země. Švédsko však bylo vystaveno silnému nátlaku Ruska, kterému se nakonec podvolilo a přistoupilo ke koalici.⁴

Pátým členem protifrancouzské koalice se stalo Neapolské království, které k ní přistoupilo otevřeně až 21. září 1805, kdy už válečné tažení započalo.⁵

Jako další člen koalice přicházelo v úvahu Prusko, ale pruský král a jeho ministři zatím odolávali ruským a anglickým námluvám, zaujali vyčkávací stanovisko v blížícím se konfliktu a zachovávali neutralitu.

Na druhé straně napoleonská Francie neměla mnoho důvodů k nové válce na kontinentu. Měla spíš zájem upevnit své pozice v nabytých územích a neriskovat jejich ztrátu ve válečném konfliktu.⁶ Napoleon se však přesto nehodlal vzdát plánu na vylovení v Anglii, kterou vždycky považoval za největšího soupeře a hlavního financiera protifrancouzských koalic. Věřil, že porazí Brity na jejich vlastní půdě a jedním rázem tak vyřeší všechny problémy evropské politiky. Ale zjevně podcenil úsilí britské diplomacie, jež nasadila všechny páky, aby doslova vydupala ze země 3. protifrancouzskou koalici.

Ani Francie nebyla v hrozícím konfliktu bez spojenců. Samo Napoleonovo císařství se svými připojenými územími disponovalo obrovským vojenským potenciálem. Spojeneckými smlouvami s ním bylo svázáno Španělsko, jež už roku 1804 vypovědělo válku Velké Británii. Potencionálními spojenci Francie byly i jihoněmecké státy – Bavorsko, Württembersko a Bádensko, které se v poslední chvíli postavily na její stranu.

Více motivů k nové válce měli Napoleonovi rivalové, vážně znepokojení vyhlášením Napoleonova císařství a jeho svévolnými zásahy v Itálii a v Německu. Anglické peníze pak během léta 1805 otevřely definitivně cestu k válce na pevnině.

Při hledání příčin války z roku 1805 nesmíme však přehlédnout okolnost, kterou v daném okamžiku představovala francouzská ekonomika. Už od prvních let konzulátu vykazoval státní rozpočet deficit, který rok od roku vzrůstal. V revolučním roce XII (září 1803 – září 1804) už při celkovém rozpočtu 767 miliónů franků činil tento schodek 20 miliónů. V následujícím roce počítal rozpočet se sumou 684 miliónů, ale skutečné výdaje činily 720 miliónů franků, tedy rozdíl 36 miliónů. Francie se tak dostala do finanční krize, která podryvala důvěru veřejnosti ve finanční politiku státu.⁷ Východiskem mohla být vítězná válka, která naplní státní pokladnu

²OUVRARD, R.: Od Valmy ke Slavkovu. Francouzská diplomacie hledá mír. In: Třetí koaliční válka 1805, její kořeny, její pozadí. Brno 1804, s. 29.

³Tamtéž, s. 30.

⁴ARNHEIM, F.: Schweden. Berlin 1917, s. 124.

⁵PETERS, J.: Die alten Schweden. Berlin 1986, s. 186 n.

⁶MONTANELLI, I.: L'Italia giacobina e carbonara. Milano 1969, s. 199 n.

⁷GHIRELLI, A.: Storia di Napoli. Torino 1973, s.163 n.

⁸OUVRARD, ref. 2, s. 26 n.

⁹LENTZ, T.: Napoléon et la conquête de l'Europe 1804 – 1810. Paris 2002, s. 134-139.

CHATEL DE BRANCION, L.: Cambacérés. Maître d'oeuvre de Napoléon. Paris 2001, s. 406 n.

válečnou kořistí. Už na začátku válečného tažení 28. října 1805 rozhodl Napoleon zřídit „trésor de l'armée“ – válečnou pokladnu, do které měly přicházet peníze vynucené na nepříteli.

Dne 20. srpna 1805 se dali na pochod Rusové a začátkem září překročili Rakušané bavorskou hranici a postoupili k hornímu Dunaji. Napoleon se musel vzdát myšlenky na vylovení v Anglii a otočit svou armádu k východu, odkud a přicházelo nebezpečí. Svůj záměr porazit a pokořit Brity na jejich vlastním území už nikdy neuskutečnil a v Londýně si mohli ulehčeně vydechnout.

Nyní pochodovala napoleonská armáda v síle asi 200-tisíc mužů vstříc rakouské a ruské armádě, jež se obě už daly na pochod k západu.

To, co Napoleonova armáda předvedla v tomto válečném tažení, můžeme bez nadsázky označit za bleskovou válku. Překvapila tehdejší Evropu rychlostí svých pochodů. Třicet kilometrů denně byla běžně průměrná rychlost denního pochodu francouzského vojska, jež se právem mohlo chlubit nejmodernější organizací a taktikou. Francouzští vojáci vedli závod s časem, aby zabránili spojení rakouské a ruské armády.⁸ U Ulmu obklíčili Francouzi hlavní síly rakouské armády operující v Německu a přinutili ji ke kapitulaci. Stalo se tak dříve než dorazil pomocný sbor generála Kutuzova, který se blížil pomalými pochody z Ukrajiny. K spojení ruské a rakouské armády došlo až na rakouské půdě u Braunau, kde se zbytky rakouské armády zachráněné od Ulmu spojily s Kutuzovem. Francouzi teď postupovali podle Dunaje na Vídeň a tlačili před sebou nepočtený Kutuzovův sbor vyčerpaný dlouhým pochodem a prvními srážkami s nepřítelem. Vídeň se vzdala bez boje a bojiště se přesunulo na Moravu, odkud přicházely další ruské posily. Vídeňská posádka spolu s dalšími zbytky rakouské armády minuly Brno a stáhly se k Olomouci. Sem dospěl se svými vojáky také Kutuzov. V okolí Vyškova se konečně spojil s čerstvým sborem ruské armády, který mu přišel na pomoc od polských hranic. Rusové teď disponovali vojenskou silou, jež byla schopna Napoleona zastavit. Nyní se připojili k troskám rakouské armády ve velkém vojenském ležení před Olomoucí.

Francouzské vojsko teď zaplavilo nejen velkou část Německa a Rakouska, ale také jižní Čechy a jižní polovinu Moravy. V pondělí 18. listopadu se přiblížil předvoj Napoleonovy armády k Brnu a příštího dne v poledne vjel do města v doprovodu své gardy sám Napoleon. V průběhu následujících dní přicházely další a další francouzské jednotky, jiné zase pochodovaly z města ven.⁹ Francouzi zatím zaujali pozici na sever a na východ od města a vše nasvědčovalo tomu, že už se nehodlají hýbat z místa. Během dlouhého pochodu Evropou rozptýlil své jednotky a u Brna neměli v tuto chvíli více než 50-tisíc mužů.

U Olomouce se zatím soustředila téměř stotisícová rusko-rakouská armáda. Převážnou většinu v ní představovali Rusové, počet rakouských vojáků nepřesáhl 16.000. Byli tu i oba císařové – rakouský František a ruský Alexandr I. Alexandr sem přivedl z Petrohradu i svou nádhernou carskou gardu. S jeho příjezdem a s příchodem dalších ruských posil stoupla nápadně bojová nálada ve spojeneckém táboře a na nejbližší válečné poradě 24. listopadu padlo rozhodnutí nastoupit pochod od Olomouce zpět k Brnu a svést zde rozhodnou bitvu s Francouzi. Ve spojeneckém táboře věděli o své početní převaze a věřili, že Napoleon před jejich přesilou ustoupí.

Napoleon však nečekal a rychle stáhl k Brnu posily od Jihlavy, kde stál jeho I. sbor pod maršálem Bernadottem, a od Vídně, kde se nacházel III. sbor maršála Davouta. Francouzský maršál tak mohl počítat se silou přibližně 75.000 mužů. V den rozhodující srážky tak nebyly síly obou stran zdaleka tak nevyrovnané, jak soudili generálové spojeneckého štábu u Olomouce.

V pondělí 2. prosince 1805 pak došlo v lehce zvlněné krajině mezi Brnem a Slavkovem k rozuzlení. Napoleon vlákal své protivníky do pastí a porazil je v bitvě, ve které prokázal svou

⁸UHLÍŘ, D.: Slunce nad Slavkovem. Praha 1984, s. 74-95.

⁹UNTERWEEGER, K.: Meine Leiden im Trasslerschen Hause in Brünn während der Anwesenheit der Franzosen vom 15ten November 1805 bis 10ten Jänner 1806 von Kajetan Unterweeger. Krakov 1806.

jasnou strategickou i taktickou převahu. Rychlými pochody své pěchoty ovládl pole a s menšími silami, než s jakými disponoval soupeř, mu zasadil zdrcující porážku.¹⁰

Zpráva o výsledku bitvy zastavila okamžitě všechny vojenské akce spojenců ve střední Evropě a vedla k poráženeckým náladám v jejich řadách. Bitva u Slavkova a následný mír změnily mapu Evropy natolik, že se valná část kontinentu dostala pod přímý nebo nepřímý vliv císařské Francie. Když došla zvěst o porážce spojenců do Londýna, britský premiér William Pitt mladší, tehdy už smrtelně nemocný, poručil odnést mapu Evropy se slovy: „Srolujte ji, nebudeme ji potřebovat nejméně deset let!“ O několik dnů později tento ministerský předseda, který zasvětil celou svou politickou kariéru boji s revoluční a napoleonskou Francií, zemřel. „Zabila ho kulka od Slavkova“ – komentoval jeho smrt lakonicky Napoleon.¹¹

Válkou z roku 1805 však nejvíce utrpěla střední Evropa a nejvíce v ní ztratila habsburská monarchie. Tento mnohonárodnostní stát dosud ve střední Evropě dominoval a ovládal především prostor její východní části. V Německu se už od dob Fridricha Velikého musela dělit o svůj vliv s nejmladší velmocí – Pruskem, které představovalo nové mocenské centrum v stále ještě existující Svaté říši římské národa německého, tedy to, co už současníci označovali jako „druhé Německo“. Císařská hodnota už koncem 18. století ztratila na významu do té míry, že šlo o pouhý titul bez skutečné moci. Když po smrti císaře Leopolda II. nastoupil na habsburský trůn jeho syn František II., získal císařskou korunu bez problémů a téměř automaticky, protože při císařské volbě nebylo ani jiného vážného zájemce.¹² Císařství dohrálo svou roli – říše už nepotřebovala sjednocující císařství. Politický vývoj v Evropě směřoval nikoli k sjednocení, ale k dalšímu dělení Německa. Už od poloviny 18. století začala Francie svou masivní podporou jihoněmeckých knížat vytvářet v německém prostoru třetí mocenské centrum, „třetí Německo“. Plně však začal tuto koncepci naplňovat až Napoleon Bonaparte.

S vědomím toho, že titul římského císaře ztrácel svou skutečnou politickou váhu a snad také v předtuše věcí příštích, přijal František II. v srpnu 1804 netradiční titul „císaře rakouského“ a s ním i označení František I. Vytvořil tím paradoxní situaci a právnícký nonsens: byl současně císařem německé říše i císařem Rakouska, které bylo součástí této říše („eine verfassungsrechtliche Ungeheuerlichkeit“, jak to nazval historik Heinrich von Srbik). Z tohoto dilematu ho měl Napoleon brzy vysvobodit, když v roce 1806 naprosto zlikvidoval německou říši a nově uspořádal poměry v Německu.¹³

V únoru 1806 vstoupili Francouzi do Neapole a prohlásili Napoleonova bratra Josefa králem neapolským. Ve stejný den zřídil francouzský císař velká italská léna a rozdělil je mezi své sourozence a mezi své maršály, generály a diplomaty. Tak vznikla nová vévodství a s nimi noví vévodové ve všem všudy závislí na francouzském císaři.

Francouzská revoluce a po ní Napoleon, její dědic i hrobař v jedné osobě, narušili svou politikou i pojetím mezinárodního práva dlouho sřeženou rovnováhu sil v Evropě. Tento princip, formálně včleněný do Utrechtského míru z roku 1713, ovládl politické myšlení 18. století tak důkladně, že byl považován téměř za přírodní zákon. Francouzská revoluce proti principu rovnováhy sil postavila myšlenku, že všechny státy mají respektovat přirozené právo národů, které je v případě potřeby nutno vybojovat i mocí. Napoleon otevřeně napadl zásadu

¹⁰Kolem bitvy u Slavkova existuje dnes početná česká literatura – starší i novější. Mimo jiné: SLOVÁK, A.: Bitva u Slavkova. Brno 1897, – týž: Na bojišti slavkovském. Brno 1922, – KALÁB, E.: Bitva tří císařů (Bitva u Slavkova r. 1805), Brno 1928, –HELCELET,C.: Bitva u Slavkova. Brno 1936, – AMORT, Č.: Kutuzov a Napoleon na Moravě. Praha 1971, – UHLÍŘ, D.: Bitva tří císařů. Slavkov /Austerlitz 1805. Brno 1995, 2.vyd. Brno 2005 aj.

¹¹LACHOUQUE, C., H.: Napoléon á Austerlitz. Paris 1961, s. 352.

DURANT, W., A.: Die napoleonische Ära. (Kulturgeschichte der Menschheit, Band 18.), Frankfurt am Main – Berlin – Wien 1982, s. 238.

¹²ANDICS, H.: Das österreichische Jahrhundert, I. Die Donaumonarchie 1804 – 1900. Wien – München 1976, s. 20.

¹³UHLÍŘ, Slunce..., ref. 8, s. 24.

evropské rovnováhy sil, když prohlásil, že „Evropa může být uklidněna jinak, než pod jedinou vládou, které budou ostatní králové sloužit jako úředníci.“¹⁴ Měl tím pochopitelně na mysli sebe a dynastii Bonapartů, kterou hodlal založit.

Toho roku 1805 poprvé za válek s revoluční a napoleonskou Francií přivedl Napoleon své vojáky do srdce habsburské monarchie. Sám bojoval poprvé za Rýnem a vstoupil tak do terénu, který dosud neznal a přesto se v něm prosadil. Intelpekt, jednota velení a lepší vojenská organizace zde slavily triumf nad váhavostí, diletantstvím a dezorganizací. Ve své době dobře známý pruský vojenský teoretik Dietrich Adam Heinrich von Bülow ve své knize *Der Feldzug von 1805 militärisch politisch betrachtet*, vydané krátce po Slavkovu, napsal na adresu 3. protifrancouzské koalice: „Stalo se skutkem to, co Bonaparte tolikrát předpověděl, že totiž nová koalice jen rozmnoží kontinentální velikost Francie. Stalo se skutkem, neboť kontinent ztratil svou nezávislost. Je to důkazem, že v našich dnech může moc připadnout jedině intelektu...“¹⁵

Mluví-li Bülow o kontinentální velikosti Francie, říká to už s vědomím toho, že Napoleon svůj zápas na moři prohrál. 21. října téhož roku 1805 (ve chvíli, kdy kapituloval Ulm) bitva u Trafalgaru rozhodla o tom, že primát na světových mořích si udržela Velká Británie. Francie ztratila svou flotilu a s ní i naději, že kdy ovládne mořské vody. Zpráva o porážce u Trafalgaru stihla Napoleona ještě před slavkovskou bitvou ve Znojmě a vedla ho k rozhodnutí, že nyní musí tím výrazněji prosadit svou vojenskou převahu na evropské pevnině.

Napoleon vyhrál tažení roku 1805 nejen na bojištích, ale také na poli diplomacie, kde vděčil za úspěch především obratné diplomatické aktivitě svého ministra Talleyranda. Nový poměr mocenských sil zakotvila mírová smlouva podepsaná tři týdny po bitvě 26. prosince 1805 v Bratislavě. Změny na mapě Evropy, které diktoval vítěz, poznamenaly především středo-evropský prostor. Po porážce Rakouska byla odstraněna poslední překážka toho, aby Napoleon mohl přivést do závislosti jiho – a západoněmecké státy. Rakousko ztratilo Bratislavským mírem celkem 63.000 čtverečních kilometrů území s téměř třemi milióny obyvatel ve prospěch Francie a kleslo na mocnost druhého řádu. Napoleonovi spojenci – Bavoři, Württemberští a Bádensští – se obohatili na rakouský úkor. Bavorsko získalo Tyroly a Vorarlbersko s 1,2 miliónu obyvatel a bylo povýšeno na království, což mu zaručovala francouzsko-bavorská smlouva, uzavřená mezi Talleyrandem a bavorským zplnomocněncem Gravenreuthem 10. prosince 1805 v Brně.¹⁶ Rovněž württemberský kurfiřt získal královský titul a Bádensko povýšil Napoleon na velkovévodství a přenesl na ně kurfiřtskou hodnost – beztak už jen zcela formální. Rakousko jim muselo ustoupit menší državy v Německu, jež až dosud patřily Habsburkům (Burgau, Eichstädt, Hohenburg, Nellenberg, Kostnici a další). Citelně Rakousko utrpělo i ztrátou Benátska, své poslední italské provincie.¹⁷ Napoleon neměl v úmyslu oslabit a zničit Rakousko úplně, protože v něm viděl potencionální protiváhu proti Rusku. Chtěl především zbavit Rakousko vlivu na jihoněmecké státy a tím, že je obdaroval územími, která odebral Rakousku, postavil mezi nimi a Vídní nepřátelskou hráz. Napoleonův ministr Talleyrand radil rakouským diplomatickým zástupcům v Bratislavě, aby rakouský císař jako kompenzaci za ztracená území obsadil Moldavsko, Valachii, Besarabii a část Bulharska. „Tak by se Rakousko obrátilo tvář k východu, proti Rusku, a to by bylo přinuceno k návratu do Asie, kde by se srazilo s Anglií, ku prospěchu Francie a Evropy.“¹⁸ Idea rakouské expanze na Balkán nebyla ostatně ničím novým v habsburské

¹⁴GRAVES, R., L. – ZALLER, R. – ROBERTS, J., T.: *Civilisations of the West*. New York 1992, s. 624.

¹⁵BÜLOW, D., A., H. von: *Der Feldzug von 1805 militärisch politisch betrachtet*, I., 1806, s. 11.

¹⁶TOMSCHIK, E.: *Brünn im Wandel der Zeit*. Stuttgart 1984, s. 91.

¹⁷UHLÍŘ, Slunce..., ref. 8, příloha č. 8, s. 414-417, kde je otištěn český překlad úplného textu bratislavské mírové smlouvy.

¹⁸MIKOLETZKY, H.: *Österreich. Das entscheidende 19. Jahrhundert*. Wien 1972, s. 115.

KANITZER, F.: *Kriegskosten und deren Finanzierung*. In: *Blätter für österreichische Heereskunde* 1986. Vyd. Heeresgeschichtliches Museum Wien und Gesellschaft für österreichische Heereskunde, s. 13-14.

politice. Nabádal k ní už sto let před slavkovskými událostmi princ Evžen Savojský a v dané situaci také bratr císaře Františka, arcivévoda Karel, který doporučoval směřovat rakouskou iniciativu raději na Balkán, kde v roce 1804 vypuklo protiturecké povstání Srbů, kteří se obrátili do Vídně s prosbou o pomoc. Císař František ji však odmítl.¹⁹

Neméně citelné než územní ztráty byly vysoké válečné reparační, jež muselo poražené Rakousko zaplatit vítězi. Ty byly oficiálně stanoveny ve výši 100 miliónů franků. Kromě toho byli však Rakušané přinuceni tajným článkem mírové smlouvy zavázat se k zaplacení dalších 40 miliónů franků.²⁰ Rakousko tak pomohlo Francii naplnit státní pokladnu a vyrovnat její hrozivý rozpočtový deficit, před kterým stála na počátku války.

Slavkovská bitva vedla ve svých důsledcích i ke konečnému zániku Svaté říše římské národa německého. V srpnu 1806 se císař František pod silným francouzským tlakem slavnostně zřekl hodnosti římského císaře, a tak ukončil tisícileté trvání této kdysi mocné instituce. Tim, že rakouský císař odložil titul císaře římského, zatemnil a zpochybnil identitu zemí české koruny a začlenil Čechy, Moravu a zbývající část Slezska formálně do nového svazku mocnářství rakouského.

Napoleonovy mocenské zásahy v Evropě začaly velmi záhy vyvolávat odpor k okupantům a spolu s ním národní vášně. Po rozpadu Svaté říše římské spojil francouzský císař 16 států na jihu a západě Německa v tzv. Rýnský spolek (Confédération du Rhin), nad nímž převzal protektorát a uskutečnil tak starý francouzský plán na vytvoření „třetího Německa“. Německé osudy se od této chvíle rozhodovaly v Paříži.²¹ Vliv Rakouska byl z tohoto prostoru dokonale vytlačen. Prusko, zachovávající dosud neutralitu, bylo schönbrunnskou smlouvou z 15. prosince 1805 izolováno.²² Napoleonův strýc kardinál Fesch se stal koadjutorem mohučského arcibiskupství a švagr Joachim Murat velkovévodou z Cleve a Bergu. Neznali ani slovo německy a své území stačili sotva letmo navštívit. Francouzský císař jako protektor zavázal členy Rýnského spolku postavit v případě války 63.000 německých vojáků po boku jeho Velké armády. Je pravda, že v zemích Spolku zrušil všechna dosud platná feudální práva a výsady, ale současně začal svým jednáním probouzet nevoli Němců a spolu s tím i jejich národní citění. Brzy byl francouzský diktát v Německu pocíťován tíživě. Už v polovině roku 1806 Johann Philipp Palm, knihkupec a vydavatel v Norimberku, dal vytisknout a rozšiřovat anonymní brožuru s titulem „Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung“, v níž útočil proti Napoleonově zvlůli a zrádčovství německých knížat. Byl za to francouzským vojenským soudem odsouzen k trestu smrti a zastřelen.²³ V této době píše své první protifrancouzské výroky jeden z vůdčích duchů pozdější války za osvobození Německa z francouzského jha Ernst Moritz Arndt („Geist der Zeit“). Francouzský diktát tak postupně vyvolal v životě nacionální hnutí, které po letech přispělo značnou měrou k Napoleonovu pádu a stalo se v následujících více než sto letech vážnou hrozbou pro ostatní Evropu.

Po Slavkovu prohlásil Napoleon: „Tady jsem definitivně skoncoval s republikou.“²⁴ Jeho pýcha vládce a touha po moci dosáhla vrcholu. Svým generálům a civilním notáblům začal rozdávát šlechtické tituly, obnovil majoráty a řadu privilegií. Vybudoval moderní obdobu lenního systému, na jehož vrcholu stál l'Empereur. Jeho páteří se stali členové vlastní Napoleonovy rodiny, obdaření z jeho milosti královskými a velkovévodskými tituly. K této stafáži na stupních císařského trůnu patřili i němečtí vládcové, Napoleonem povýšení a současně degradovaní do

¹⁹ANDICS, ref. 12, s. 39-40.

²⁰LENTZ, Napoléon... ref. 7, s. 199 n.

CHATEL DE BRANCION, s. 408 n.

MARION, M.: Histoire financière de la France depuis 1715, IV. Paris 1927, s. 245 n.

²¹Deutschland unter Napoleon in Augenzeugenberichten. Vyd. Eckart Klessmann, München 1976, s. 37.

²²MANFRED, ref. 1, s. 380.

²³Deutschland..., ref. 21, s. 81.

²⁴MANFRED, ref. 1, s. 385.

Vojenská história

role císařových vazalů. Napoleon vytvořil velkolepý a poněkud směšný dvůr a protože jeho vzorem mohla být těžko etiketa Bourbonů nebo Habsburků, zavedl etiketu po vzoru polo-vojenských německých dvorů. Francie zažila krátké období německé módy.

Rozložení mocenských sil, vytvořené Bratislavským mírem, nemělo však dlouhé trvání. Už porážka Pruska v roce 1806 změnila opět konstelaci sil ve střední Evropě ve prospěch Francie. Spontánní nadšení, které ovládlo Francouze po Slavkovu, se však už neopakovalo. Dostavila se únava z vítězství a s ní i první problémy, kterým císařství nedokázalo dobře čelit. Příští bitvy přinášely stále větší ztráty a postupně ztrácely na lesku. Permanentní válka doléhala stále tíživěji na Francouze. Jestliže byl Slavkov jednou z největších bitev v dějinách, pak bitvy, které následovaly po něm, přivedly na bojiště ještě více vojáků. Napoleon lámal vlastní rekordy – po Slavkovu přišel Wagram, Borodino a Lipsko, ještě více krve a obětí, a nakonec Waterloo, kde se střetlo na mnohem menší ploše více než dvakrát tolik mužů jako u Slavkova.

D. UHLÍŘ: EUROPA IM JAHRE 1805 UND DER DRITTE KOALITIONSKRIEG GEGEN FRANKREICH

Napoleons Machteingriffe in Europa riefen sehr bald Widerwille den Besatzern gegenüber und gleichzeitig Nationalstolz heraus. Nach dem Zerfall des Heiligen Römischen Reiches schloss der französische Kaiser 16 Staaten im Süden Deutschlands in sog. Rheinbund (Confédération du Rhin) zusammen. Er übernahm das Protektorat und verwirklichte so den alten französischen Plan der Bildung des „dritten Deutschlands“. Über das Los Deutschlands entschied man von diesem Augenblick in Paris. Der Einfluss Österreichs wurde in diesem Gebiet damit absolut beseitigt. Preussen, das bis zu der Zeit seine Neutralität wahrte, wurde mit dem Frieden von Schönbrunn vom 15. Dezember 1805 isoliert. Kardinal Fesch, Onkel von Napoleon, wurde zum Koadjutor des Erzbistums in Mainz und sein Schwager Joachim Murat zum Grossherzog aus Cleve und Berg. Sie sprachen kein Deutsch und ihre Gebiete schafften sie kaum flüchtig zu besuchen. Der französische Kaiser als Protektor verpflichtete die Mitglieder des Rheinbundes im Kriegsfall 63.000 deutsche Soldaten an der Seite seiner grossen Armee aufzustellen. Es stimmt zwar, dass er in den Ländern des Bundes alle bis zu der Zeit gültigen feudalen Rechte und Vorrechte aufhob, doch gleichzeitig weckte er mit seiner Handlung die Unwille der Deutschen und damit ihr Nationalgefühl. Bald wurde das französische Diktat in Deutschland als schicksalsschwanger empfunden. Schon in der Hälfte des Jahres 1806 druckte und verbreitete Johann Philipp Palm, Buchhändler und Verleger aus Nürnberg, eine anonyme Broschüre mit dem Titel „Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung“, in der er Napoleons Willkür und den Verrat der deutschen Fürste angriff. Er wurde dafür durch das Militärgericht zum Tod verurteilt und erschossen. Zu dieser Zeit schreibt seine ersten gegenfranzösischen Artikel Ernst Moritz Arndt, eine von den führenden Persönlichkeiten des späteren Befreiungskrieges aus Südfrankreich („Geist der Zeit“). Das französische Diktat rief schrittweise Nationalbewegung ins Leben, die nach den Jahren wesentlich zum Sturz Napoleons beitrug und für mehr als 100 Jahre zur ernsthaften Drohung für Europa wurde.

Nach der Schlacht bei Austerlitz erklärte Napoleon: „hier machte ich mit der Republik definitiv Schluss“. Sein Hochmut des Herrschers und Machtgier erreichte seinen Gipfel. Er fing an seinen Generalen und zivilen Notabeln Adelstiteln zu verleihen, erneuerte die Majorate und eine ganze Reihe von Privilegien. Er erbaute eine moderne Version des Lehnsystems, an dessen Spitze der „l'Empereur“ stand. Zur Säule des Systems wurden die Mitglieder der eigenen Familie Napoleons, die aus seiner Gnade durch königliche und Grossherzogstiteln beschenkt wurden. Zu dieser Staffage an den Stufen des kaiserlichen Throns gehörten auch die deutschen Herrscher, die durch Napoleon erhoben und gleichzeitig in die Rolle von kaiserlichen Vasalen degradiert worden. Napoleon erbaute einen imposanten und etwas lächerlichen Hof und da sein Muster die Etikette von Bourbons oder Habsburgs nur schwer sein konnte, führte er die Etikette nach dem Vorbild von paramilitärischen deutschen Höfen ein. Frankreich erlebte eine kurze Zeit der deutschen Mode.

Die Verteilung der Machtkräfte, die durch Frieden von Bratislava geschafft wurde, hatte doch keinen langen Bestand. Schon der Niederschlag von Preussen im Jahre 1806 änderte die Machtkonstellation in Mitteleuropa zu Gunsten Frankreichs. Die spontane Begeisterung, die nach dem Sieg bei Austerlitz die Franzosen befiel, wiederholte sich doch nicht. Es trat Müdigkeit aus dem Sieg und damit die ersten Probleme an, denen der Kaisertum nicht gut standhalten konnte. Die nächsten Schlächte brachten immer grössere Verlusten und verloren schrittweise Faden und Glanz. Der permanente Krieg setzte an die Franzosen immer mehr schicksalsschwanger zu. War die Schlacht bei Austerlitz eine von den grössten Schlachten in Geschichte, die folgenden Schlachten brachten an das Schlachtfeld noch mehr Soldaten. Napoleon brach eigene Rekorde – nach Austerlitz kamen Wagram, Borodino und Leipzig, noch mehr Blut und Opfer, und zum Schluss Waterloo, wo an viel kleinerem Platz sich mehr als zweimal so viel Männer als bei Austerlitz trafen.

REFLEXIA VOJNOVÝCH UDALOSTÍ V ROKOCH 1914 –1918 V CIRKEVNEJ TLAČI

DANIELA KODAJOVÁ

KODAJOVÁ, D.: The Military Events Reflexion in Religious Press in 1914 – 1918. *Vojenská história*, 10, 2, 2006, pp 31 – 42, Bratislava.

Analysing the religious press in the World War I the authoress pointed out that the religious press by the material selection, but also by the vocabulary choice created a picture of the Slovak-soldier, the soldier-Christian fighting in fronts for the Hungarian homeland and for the hope that in the conclusion the war will bring a new world order. She states that the religious press stressed the fact that all are suffering from the war. The common suffering should have been a price for future post-war orders, in which in addition to other nations also Slovaks expect a more rightful position. She stressed the social aspect of the military suffering. There were many families directly affected by war consequences in Slovakia.

Military history. Slovakia. World War First. Religious Press.

V dobovom kontexte politického vývoja tzv. dlhého 19. storočia bola vojna vnímaná ako extrémny prostriedok riešenia medzinárodných konfliktov. Samotné vypuknutie vojnového konfliktu v roku 1914 nebolo prekvapením. Naopak, na základe tlače odrážajúcej názory predvojnových generácií, by sa dalo povedať, že tieto vnímali smerovanie všetkých európskych, resp. svetových problémov – politických, hospodárskych, národnostných a náboženských k veľkému medzinárodnému konfliktu. Meranie síl, vyjadrené vojenskou silou a hospodárskym potenciálom mocností, malo určiť víťaza, ktorý sa z tejto pozície stane garantom urovnania sporov na medzinárodnej mierovej konferencii a nového usporiadania sveta v nasledujúcom období. Aj v slovenskom politickom myslení sa stretávame s očakávaním veľkej konflagrácie, resp. so šancou vyriešiť či aspoň zlepšiť postavenie slovenského národa pri tvorbe povojnového sveta. Na jednej strane slovenská reprezentácia angažujúca sa v národnom hnutí čakala na šancu pretvárania alebo zrušenia sa monarchie. Na druhej strane v momente vypuknutia vojny boli Slováci súčasťou rakúsko-uhorského súštitia, a tak sa od nich naopak očakávalo vyjadrenie lojality štátu a dynastií, a de facto obrana vlasti, a nie jej rúcanie. Tento rozpor spôsobil, že politická reprezentácia slovenského národa deklarovala politickú pasivitu, mestá i vidiek iba zriedka prejavili vlastenecké nadšenie a vláde sa nepodarilo dostať od Slovákov nejaké manifestačné prejavy solidarity s uhorským štátom.¹ Verejné prejavy solidarity s monarchiou boli v slovensky vydávanej tlači vzácne. Skôr sa objavili prejavy súcitu voči staručkému mocnárvi, ktorému osud uštedril v Sarajeve ďalšiu ranu. V tomto duchu sa niesli príhovory v rámci smútočných zhromaždení v kostoloch, ako aj prvé reakcie cirkevnej tlače. Súcit s kráľom, rozhorčenie nad nevinne preliatou krvou následníka a jeho manželky, ktorých treba pomstiť, obviňovanie Srbov ako tých, ktorí nesú zodpovednosť za vyvolané udalosti, odzneli mnohokrát, ale výzvy do boja za vlasť publikovali len provládne vydania. Prekvapením nebol začiatok vojny, vnímaný po Sarajeve ako akt spravodlivej pomsty, ale rozsah konfliktu. Vládla dokonca mienka, že pôjde iba o konflikt so Srbmi, o krátkodobú záležitosť. Na Anenských báloch a jarmokoch (sv. Anna sa slávi 26. júla), ktoré sa stali na

¹KOVÁČ, D.: Vývoj slovenskej otázky medzi Dohodou a Centrálnymi mocnosťami. In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. Brno : Matice moravská, 2000, s. 100-101.

mnohých dedinách a mestách dejiskom oznámenia vyhlásenia čiastočnej mobilizácie, odznali sebavedomé vyhlásenia v duchu – *Neplačte ženičky! Srba nabijeme a za šesť týždňov sme doma.*² Muži by sa tak ešte stihli zapojiť do jesenných prác na poliach. Žatva však ešte nekončila a už sa počítali mŕtvi a ranení rakúsko-uhorskej armády na tisíce. Vojnové udalosti sa stali súčasťou každodenného života. Už po vyhlásení čiastočnej mobilizácie (26. 7. 1914) a vzápätí po vyhlásení vojny Srbsku (28. 7. 1914) sa moc v monarchii preniesla na hlavné vojenské veliteľstvo. V krajine zavládol zvláštny režim na cestách a železničných komunikáciách sa upravili podmienky zdržiavania sa na verejných priestranstvách, záverečné hodiny, zaviedla sa ohlasovacia povinnosť a kontrola tlače a korešpondencie.

Z hľadiska tlačoprávnych vzťahov bola po rakúsko-uhorskom vyrovaní v Uhorsku obnovená platnosť zákona č. 18/1848. Tlačová agenda bola plne podriadená ministerstvu spravodlivosti. Celých 50 rokov života súšťať sa táto inštitúcia pokúšala vytvárať si zákonom vymedzené možnosti ako mocensky zasahovať do sféry interpretácie litery zákona a rozširovať svoje kompetencie na úkor rozsahu slobody tlače. Tlačová politika uhorských vlád sa stala niekoľkokrát predmetom kritiky na pôde parlamentu, na stránkach tlače i v súdnych sieňach, kde mali dozvuky tzv. tlačové pravoty. Obdobie najväčších organizovaných akcií za slobodu tlače sa v Uhorsku datuje 90. rokmi 19. a prvej dekády 20. storočia a paradoxne sa skončilo prijatím nariadení a zákonov, ktoré slobodu tlače viac okliešťovali.³ Hoci už táto séria zákonných opatrení pôsobila, že boj o slobodu tlače bol v Uhorsku fakticky prehratý už v roku 1897⁴, uhorská vláda dotvárala tlačový zákon do podoby, ktorý jej umožňoval ešte výraznejšie zasahovať do procesu vydávania a distribúcie tlačeného slova. Nový tlačový zákon č. 14/1914 (s účinnosťou od 12. 4. 1914) sa skladal zo 6 hláv a 64 paragrafov, ktoré vymedzovali všetky aspekty tlačoprávnych vzťahov. Vypuknutie vojny však obmedzil životnosť zákona na pár týždňov, pretože v novej skutočnosti bola tlačová politika podriadená vojenským záujmom krajiny a situácia si vynútila zavedenie zákona č. 63/1912 o výnimočných opatreniach v prípade vojny.

Vojnové udalosti a uplatňovanie zákona č. 63/1912 sa odrazili na poklese počtu vydávaných titulov všetkých typov a postihli aj tlač vydávanú v slovenskom jazyku. V prvej polovici roku 1914 vychádzalo v slovenčine 77 titulov. V druhej polovici 1914 už len 33, v roku 1915 31 titulov, v r. 1916 bol rovnaký počet 31, 1917 bolo 29 titulov, v r. 1918 28 titulov.

Už v letných mesiacoch 1914 platila predbežná vojenská cenzúra, podľa ktorej sa nesmeli uverejňovať správy o pohybe a početnosti vojska, výzbroji, zásobách munície, potravín a pod. Tlačový výbor Uhorska zasielal prežívším redakciám celú kolekciu dôverných pokynov, o čom sa nesmie písať. Posledné nariadenie týkajúce sa cenzúry vydalo ministerstvo spravodlivosti v r. 1917. Vojnové udalosti sa premietli do rastu cien papiera, následne do cien novín a ča-

²Citované podľa: Vysoká pri Morave od praveku po dnešok. Vlastivedná monografia, vydal Obecny úrad 1996, s. 42. Nielen v tejto obci Záhoria panoval názor, že pôjde o *neškodnú prechádzku* k srbským hraniciam, o pohotovosť armády podobne ako v roku 1908, počas tzv. Bosenskej krízy, keď sa povolani k vojsku skutočne vrátili za šesť týždňov pohotovosti domov.

³Predovšetkým zákon č. 34/1897 o trestnom procese, na základe ktorého sa rozšírila pôsobnosť súdov v otázkach tlače, zákon č. 41/1897, ktorý stanovil povinnosť povinného výtlaku, nariadenie z 22.2.1898 o konfiškácii tlačiv ministerstvom spravodlivosti v prípade podozrenia z nevlasteneckej činnosti, ktoré de facto znamenalo zavedenie cenzúry, paragraf 172 trestného zákonníka o poburovaní proti maďarskej národnosti. V roku 1906 nasledovalo zriadenie Tlačového výboru Uhorska ako perzekučného orgánu ministerstva spravodlivosti. Bol zameraný hlavne proti národnostnej a socialistickej tlači. V súvislosti s balkánskymi vojnami bol promptne prijatý (už v decembri 1912) zákon č. 63/1912 o výnimočných opatreniach v prípade vojny, na základe ktorého získalo ministerstvo spravodlivosti rozsiahle právomoci v prípade podozrenia o ohrození vojnových záujmov krajiny (paragraf 11 zákona 63/1912). Podrobnejšie k balkánskym vojnám a ich vplyvu na slovenskú societu a zákonom proti tlači pozri tiež DANGL, V.: Slovenská idea a antimilitarizmus v radoch vidieckeho obyvateľstva, mládeže a vojska v čase balkánskych vojen 1912 – 1918. In: Vojenská história, 7, 2003, č. 4, s.18-40.

⁴CHMELÁR, E.: Uhorská tlačová politika (so zreteľom na slovenskú tlač). Nitra 1998, s. 120.

Vojenská história

sopisov. Cena jednej tony papiera v roku 1914 bola 2-tisíc korún a v roku 1918 stálo rovnaké množstvo 26-tisíc korún.⁵ Nová situácia spôsobila, že mnohé tituly prestali byť pre čitateľov atraktívne, alebo rastom cien nedostupné. Znížili sa počty predplatiteľov a vo všeobecnosti nastal odliv čitateľov, spôsobený odchodom mužov, čo boli hlavní odberatelia tlače, na front. Vzrástol záujem o noviny prinášajúce aktuálne politické informácie. Do týchto novín sa presunul aj záujem predplatiteľov inzertnej plochy.

V porovnaní s politickými, odbornými, záujmovými novinami a časopismi cirkevná tlač nezaznamenala až také výrazné straty. Redaktori a prispievatelia cirkevnej tlače zväčša neboli viazaní vojenskou službou. Šlo o činných kňazov, alebo ľudí s teologickým vzdelaním. Ale ani táto profesná skupina sa nevyhla záujmu uhorskej vlády, kvôli svojej mimopastoračnej činnosti, koncentrovanej na aktivity v národnom hnutí. Slovenská historiografia sa odvoláva na tvrdenie Vavra Šrobára, že z poverenia uhorskej vlády vypracovalo ministerstvo vnútra zoznam *osôb majúcich v slovenskom národnostnom pohybe význačnejšiu úlohu*, ktorý aktualizovalo až do roku 1918. Podľa tohto materiálu bolo v 20 župách Uhorska evidovaných 526 podozrivých Slovákov, z toho najpočetnejšiu skupinu (160 osôb) tvorili kňazi oboch konfesií, ale početnejšie boli zastúpení kňazi evanjelickí.⁶ Pri cirkevnej tlači sa predpokladalo, že ide o tlač, ktorá si nenárokovala na spravodajstvo, čím stála mimo hlavného záujmu cenzúrnych inšpektorov, a preto si prakticky všetky cirkevné vydania zachovali kontinuitu, periodicitu i skladbu pravidelných rubriík. Z analyzovanej cirkevnej tlače však ďalej vyplynie, že i táto dávala priestor na publikovanie názorov, ktoré by si pozornosť cenzora zaslúžili. Za celé obdobie 19. stor. až do r. 1918 vychádzalo v slovenčine spolu asi 200 titulov, z čoho cirkevná tlač predstavovala asi desatinu.⁷ Po vypuknutí vojny, v druhej polovici roku 1914, vychádzalo 13 titulov cirkevnej tlače v slovenskom jazyku a tento počet sa prakticky udržal počas všetkých vojnových rokov (1915 bolo 13, v r. 1916 bol rovnaký počet 13, 1917 bolo 15, v r. 1918 ich bolo 13). Čiže, ak v priebehu vojny vychádzalo v slovenčine spolu okolo 30 titulov, tvorili tieto cirkevné vydania takmer polovicu. I keď sa nevenovali vojenskému spravodajstvu, ich stránky poskytujú množstvo materiálu, ktorý dokrešľuje atmosféru vojnových rokov. Pričom ide nielen o atmosféru medzi veriacimi, ktorým bola cirkevná tlač predovšetkým určená, ale celej spoločnosti.

Periodicita slovenských katolíckych a evanjelických novín a časopisov vydávaných v rokoch 1914 – 1918 bola nasledovná: 1 týždenník, 10 mesačníkov, 1 štvrťročník, 2 ročenky.⁸

Samostatnú skupinu tvoria časopisy homiletické, ktoré sa profilovali ako odborné časopisy, určené na vzdelávanie a pomoc kňazom. Reflexia priamych vojnových udalostí absentuje tak v *Evanjelickom kazateľovi*, ako aj v *Duchovnom pastierovi*, určenom katolíckym kňazom. Ich obsah bol podriadený potrebám kňazov pri ich každodennej práci vo farnosti a s veriacimi.

⁵RUTTKAY, F.: Dejiny slovenského novinárstva do roku 1918. Bratislava : Veda Vydavateľstvo. SAV. 1999, s. 216.

⁶ŠROBÁR, V.: Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920. Praha 1928, s. 159-183.

⁷Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918. Zostavil M. Potemra. Martin : MS. 1958.

⁸Katolícky **týždenník** – *Kresťan* (1894 – 1920), vydávaný v Budapešti. Skupinu **mesačníkov** o počte 10 tvorili evanjelické *Cirkevné listy*, *Časopis venovaný záujmom cirkvi evanjelickej augs. vyznania* (1887 – 1918) Lipt. Sv. Mikuláš, *Evanjelický posol zpod Tatier* (1910 – 1918) Lipt. Sv. Mikuláš, *Stráž na Sione*, *Vnútro-missionársky list pre slovenských evanjelikov augs. vyznania* (1893 – 1918) vydávaný postupne v Modre a Skalici, *Duchovný pastier*, *časopis katolíckeho kňazstva* (1917 – 1918) Ružomberok, *Hlasy z katolíckych misií* (1915 – 1923) Moedling, *Jednota katolíckeho ľudu* (1908 – 1918) Budapešť (od r. 1916 časopis zmenil periodicitu na dvojmesačník), *Kráľovná sv. Ruženca*, *Časopis venovaný úcte Bl. Panny Márie* (1889 – 1937) Trstená na Orave, *Posol božského srdca p. Ježiša* (1897 – 1918) Trnava, *Posol sv. Gabriela*, *Missionársky kalendár* pre katolíckych Slovákov (1913 – 1948) vydávaný v Moedlingu, tlačený v Skalici, *Svätá rodina*, *Časopis k úcte sv. Rodiny Nazaretskej a k ochrane rodín kresťanských* (1908 – 1918) Lipt. Sv. Mikuláš. **Štvrťročník** zastupoval *Evanjelický kazateľ* (1905 – 1918) Lipt. Sv. Mikuláš, a **ročenky** – *Pútnik svätovojeťeský* (1871 – v r. 1914 už 43. ročník a v náklade 40 tisíc bol najväčším editorským počínom), *Tranovský evanjelický kalendár* s nákladom cca 22-tisíc vydávaný v Lipt. Sv. Mikuláši.

Ako výpomocný kazateľský prameň obsahujú nielen praktické rady pre výklad písma svätého, odbavovanie sviatostí, k príprave bežných i sviatočných kázni, ale aj na organizovanie verejných pobožností za ukončenie vojny vo svojich farnostich. Ich snahou bolo pomôcť kňazom nájsť silu a motiváciu k úspešnej pastorácii, obstať v konkurencii lákavých pokrokárskych teórií, ktoré oslovujú najmä mládež. Publikované texty sú praktické návrhy, ako zostaviť kázne, ale niektoré majú ambíciu aj o hlbší filozofický rozmer. Napríklad v súvislosti s najaktuálnejšou otázkou doby – Prečo sa vedú vojny, keď všetkým prinášajú utrpenie?, odpovedá autor kázne publikovanej v evanjelickom vydaní v tom zmysle, že vojny sa vedú preto, aby sa *rozriedilo ľudstvo*, inak by ho Zem neuživila. Ďalším dôvodom bolo, aby *vládári sveta snadnejšie mohli nad ľudstvom panovať*, a aby *slávobažní zemskí panovníci roztisli hranice svojich držav*.⁹

Katolícky kňaz začal svoju úvahu o hrôzach vojny, ku ktorým sa pridružujú obavy o každodenný život zvolaním: *40 mesiacov zúri okolo nás krvavá, divá vojna a prostý človek stojí bezmocný uprostred udalostí...* Nepoužil bežnejšie vyjadrenie tri a pol roka, alebo štvrtý rok vojny, ale použil 40 mesiacov. Pripodobil tak súčasnú vojnu k biblickému podobenstvu o Mojžišovom 40-ročnom putovaní z otroctva do Zeme zaslúbenej. Bol to jeden z variantov vysvetľovania vojnového utrpenia ako ceny za budúce nové poriadky, ktoré prinesie povojnové usporiadanie sveta. S troškou nadsádzky môžeme toto podobenstvo chápať ako šancu, ktorú vojna prináša národom, ktoré nie sú spokojné s terajšou svojou situáciou, trpia ako tí biblickí otroci, ale teraz, keď 40 mesiacov *zúri vojna ponad ubolenou Európou*, prídu cez utrpenie k svojmu cieľu.¹⁰

Priame vojenské udalosti sa prekvapujúco najvýraznejšie odrazili na misionárskych vydaniach, hoci navonok si zachovali svoj obsah i štýl a rubriky ešte z čias mieru. Napr. *Posol sv. Gabriela, misionársky kalendár pre katolíckych Slovákov* prinášal poučné vzdelávacie články, fakty geografické a historické z Japonska, Číny, Južnej Ameriky. Opisoval slasti a strasti misionára zo Slovenska vo svete, prinášal bohatý ilustračný materiál – fotografie domorodcov, amerických *obrostavieb* (mrakodrapov) a iných zvláštností, kreslené príbehy v podobe komixu, slovníčky so základnou slovnou zásobou a reáliami domorodcov. Každý nový ročník prinášal niekoľkostranové hodnotenie predchádzajúceho roka, zvýrazniac dôležité udalosti z vývoja jednotlivých krajín. Podľa týchto kritérií bolo za najvýznamnejšiu udalosť roku 1913/1914 pre obyvateľov Rakúsko-Uhorska označené uzavretie mieru a odzbrojenie na Balkáne, čo malo za následok prepustenie do zbrane povolaných rezervistov, a krajiny si vydýchli. Ale, ako konštatuje glosátor, mier neukončil zbrojenie ani ohromné zvýšenie výdavkov na vojnové ciele. To viedlo k zvýšeniu daní *až do nemožnosti* a k nárastu počtu brancov o 250-tisíc regrútov ročne. Krajina zároveň stratila trhy na Balkáne, a teraz *trpí nezamestnanosťou priemyselného robotníctva*, postihla ju *núdz a bieda výrobných vrstiev*. Zaujímavý je rebríček, akýsi top-ten aktuálnej európskej politiky. V čísle, ktoré malo uzávierku tesne po sarajevskom atentáte, môžeme nájsť postrehy glosátora, ktorý už v tom čase trefne upozornil na zostrujúce sa vojnové napätie a jeho prejavy. Podľa neho nemecký cisár osobne navštevuje európskych panovníkov a pod týmito, akoby súkromnými, rodinnými stretnutiami *robí sa veľká politika*. Francúzsko zaviedlo trojročnú vojenskú službu, ako odpoveď na ustavičné zbrojenie Nemecka. Taliansko, náš „milý“ *spojenec* robí nám v Albánii *proti srsti*. *Rusko horečne zbrojí* a „na prábu“ organizuje obrovské vojenské cvičenia o počte až milióna vojakov, čo *znepokojuje susedov*. Anglicko robí na Balkáne politiku, ktorá ho v budúcnosti iste zblíži s Nemeckom, kým doma *musí čeliť vyčíňaniu sufražetiek*, ktoré napáchali veľké škody, a preto *krajina uvažuje o ich deportovaní na vzdialené ostrovy*. Španielsko a Portugalsko hodnotil komentátor ako krajiny, ktoré sa stali domovom anarchistov a katolícke kňazstvo v žiadnom kúte sveta ani medzi

⁹DROBNÝ, J.: Obet' ve válke zomrelých. In: Evanjelický kazateľ, XI, 1918, č. 1, s. 184.

¹⁰HLINKA, A.: Terajšie biedy a ich liek. In: Duchovný pastier, roč. 1, 1917 – 1918, č. 1, s. 1.

divochmi nezakúsi ako v Portugalsku a Španielsku. Grécko *štúra naporád*, rovnako ako Turecko, Srbi a Bulharsko, ktoré zbroja a zdá sa, že na Balkáne je ešte ďaleko pokoj.¹¹ Zaujímavý je aj komentár k sarajevskému atentátu. Útok mladíkov nezrelého rozumu zapletených do sprisahania, spôsobil nielen *bol'avyj otras na tróne sediacemu starcovi a sústrasť národov uhorských k monarchovi*, ale táto tragédia spustila celú reťaz tragických udalostí roku 1914, ktorý neprinesie *nášmu ľudu nič dobré*.¹²

Reakcia na atentát je vlastne aj prvou reakciou na vojnové udalosti publikovanou v najdlhšie vydávanom reprezentantovi cirkevnej tlače na Slovensku v kalendári *Pútnik svätovojtešský*, Spolkom Sv. Vojtecha. Vzhľadom na periodicitu bola uverejnená až v roku 1915. Pod názvom *Zmarená nádej* je veľmi emotívny opis priebehu samotného násilného aktu spáchaného v Sarajeve *zákernickým Srbom* na následníka. Tento je v článku označený za *Ochrancu nášho jednoduchého ľudu*. Kto mu (ľudu) teraz poradí v biede? Milióny občanov od Adrie k Tatrám *slzia nad osudom kráľoviča nášho*, tohto *Bohatiera*, ktorý bol *Mužom budúcnosti pre národy monarchie*. Obete atentátu, zavraždení manželia sú vykreslení ako *Mučedelníci panovníckej povinnosti*. Naopak, vrahovia sú vykreslení ako *hromada lotrov bez Boha*, ktorých si najali *sily pekla*, pozbavené ľudského citu. Tieto tmavé sily sa sprisahali, *číhali na Muža Budúcnosti* a dokonali *krvavé dielo*.¹³ Zjednodušený, ale veľmi emotívny až expresívny obraz dobra a zla, vyjadrený týmto nebesko-pekelným protipólom obetí a vrahov je pre slovnú zásobu cirkevnej tlače typický. Mnohé texty boli koncipované ako kázne, resp. verejné vystúpenia a je preto pre ne príznačné používanie dramatických zvolaní. Pasáže líčiace sily zla, muky a tresty, ktoré stihnú hriešnikov a vinníkov, sa striedajú s pokojnými pasážami opisujúcimi slasti a odmeny verných, statočných a bohabojných. Väčšina z nich má svoj rytmus a akúsi „akustiku“, ktorá naplno vyzneje pri hlasnom čítaní textu.

Pútnik svätovojtešský mal svoje stabilné rubriky. V každom ročníku uvádzal klasické *Kalendárium* s označením sviatkov, menoslov a hodnosti najvyššieho cisársko-kráľovského panovníckeho rodu, informoval o vydaniach Spolku sv. Vojtecha a jeho ďalších aktivitách, mal zábavnú časť, vzdelávacie články, zdravotné, hospodárske, uvádzal zoznam plánovaných jarmokov a trhov na celý rok a v rubrike *Životopisy* uvádzal medailóniky jubileujúcich alebo zomretých slovenských katolíckych kňazov. Tematiku vojny spracoval najmä v krátkych literárnych útvaroch, ktoré majú skôr podobu fiktívnych príbehov z bojišťa, o utrpení osirotených detí, strate najbližších, hmotnom nedostatku, spôsobenom dôsledkami vojny. Na druhej strane stáli príbehy o duchovnej bohatosti, statočnosti slovenských vojakov, o vernosti, resp. nevernosti manželov počas vojnového odlúčenia. Skrytou či priamo vyslovenou hlavnou myšlienkou je uistenie, že útechu pri utrpení každého druhu poskytuje trpiacim viera.

Naproti tomu, konkrétne príbehy z bojišť a zo zázemia spracované s evidentne propagandistickým zámerom hojne prinášal provládny časopis *Jednota katolíckeho ľudu*, vydávaný v Budapešti spolkom rovnakého mena. Každý článok je vlastne apelovaním na dodržiavanie kresťanského spôsobu života, výchovu k uhorskému vlastenectvu a pomoc pri rozlišovaní čo je na prospech rodine, cirkvi, štátu. Číslo z konca roku 1913, začiatku 1914 venovali veľký priestor kritike liberalizmu ako príčine odfňania sa Uhorska od cirkvi, a teda jeho oslabovania. Autor celej série článkov (J. Vass: – *Bráň svoju vieru*) sice uznáva, že liberalizmus hlása slobodu, ale je to predovšetkým sloboda proti Bohu, na škodu cirkvi. Podľa neho je liberalizmus škodlivý v tom, že dáva právo vrahom, zlodějom, nerestniciam, očistiť sa pred súdom z hriechov a skutkov, dáva im priestor v novinách, pretože liberalizmus má väčšiu starosť o zločincov nežli o poriadnych ľudí. Zneisťuje ľudí vo vnímaní hodnôt. Tápajú a ľahšie sa

¹¹Ročný prehľad 1913 – 1914. In: Posol sv. Gabriela, 1915, roč. 2, s. 163-172.

¹²Tamže, s. 167.

¹³CEBRIAN, M.: Zmarená nádej. In: Pútnik svätovojtešský. Kalendár pre katolíckych Slovákov v Uhorsku, 1915, roč. 44, s. 65.

stávajú obeťami zlých síl a vplyvov. Smrť následníka trónu vylíčil časopis ako pokus síl zla zabrániť jeho panovaniu. Následník, ktorý mal také kresťansko-mravné cnosti, že by *činil národy nad ktorými mal panovať blaženými*, musel zomrieť, podľa tejto interpretácie, lebo prekážal silám, ktoré plodí liberalizmus, a ktoré žijú bez Boha. Zlosť tušila, že *jeho vláda bola by zlomkrkom jej pustošenia*, preto musel zomrieť.¹⁴

V časopise boli uverejnené fotografie z procesu s atentátnikmi s dodatkom, že vymerané tresty sú spravodlivé – zaslúžené. Len v prípade Gavrila Principa sa dvadsaťročný žalár zdal mierny. Súd ho nemohol poslať na šibenicu, pretože v čase atentátu nemal ešte 20 rokov. Osud sprisahancov, ako ho komentovala redakcia, nemal vyvolať zľutovanie. Ich čin označila za *oplanský skutok srbského národa*, ktorý *otrocky poslúcha Rusa s kančukou panujúceho*. Za tento skutok musí prísť pomsta, a tou je teda vojna. Vojna sa však dávno chystala a nedalo sa jej vyhnúť. V prvých mesiacoch vojny sa na Slovensku v protiklade s dovtedy proklamovanými proslovanskými sympatiami rozšírilo vykresľovanie Srbov ako zákerných vrahov, ktorí nesú zodpovednosť za vypuknutie vojny. Motív pomsty v prvých týždňoch dominoval nad akýmkoľvek analýzami situácie alebo predpoveďami najbližšieho vývoja. V tejto otázke cirkevná tlač úplne podľahla rétorike ostatnej dobovej tlače. Heslom dňa sa stalo volanie po pomste – *Naša monarchia žiada zadostučinenie za krv nevinné preliatu*.¹⁵ Pomsta za nevinnú krv bola akceptovaným zdôvodnením vstupu krajiny do vojny. Samotný atentát *ten oplanský skutok*, ktorým zákerný Srb ukončil život *ochrancu nášho ľudu, kráľoviča nášho, muža budúcnosti* 50 miliónov poddaných, ktorí tak stratili svojho budúceho vladára, sa opakoval v mnohých článkoch v podobnom duchu ako v citovaných článkoch v *Jednote katolíckeho ľudu*. Už pri opise autori sklzavali do idealizácie. Následníkovi sa pripisovali napríklad aj znaky bohatiera. *Jeho výsosť je vskutku jako si náš ľud predstavuje korunného princa, aj taký je krásny, vysoký vojenský pán v mužskom veku*. Má jasnú tvár, prívetivé oči, je srdečný, otvorený, obklopuje sa poradcami, predovšetkým v záležitostiach jednotlivých národností monarchie a o všetkom sa dáva *spol'ahlive poučovať*.¹⁶

Po vypuknutí vojny sa v tlači objavili úvahy, o tom, že za rozpútaním svetového konfliktu stojí Rusko. Redaktori cirkevnej tlače, ktorí si myšlienku osvojili, argumentovali tým, že Rusko nutne potrebuje priestor medzi Dunajom a Tisou, aby mohlo splynúť s balkánskymi, prevažne pravoslavnými, národmi a vytvoriť svetovú ríšu. Na stránkach časopisu *Jednota katolíckeho ľudu* sa udržala v podstate počas celej vojny. Aj do cirkevnej tlače sa samozrejme premietlo oficiálne spojenectvo Rakúsko-Uhorska s Nemeckom. Videné touto optikou, pôvodcom vojny bolo Rusko, usilujúce minimálne o priestor na Balkáne alebo čiernomorských úžin, nielen z religióznych dôvodov, ale i z hospodárskych príčin. Tieto oblasti sú totiž pre Rusko jedinou cestou do Stredozemného mora. Ich držba by umožnila Rusku vývoz jeho poľnohospodárskej produkcie, obilia, dobytku, dreva a surovín výmenou za dovoz strojov a technológií.¹⁷

Časopis uvádza prehľad, kto sú uhorskí spojenci a kto nepriateľské krajiny v tejto vojne, koľko má ktorá krajina vojakov, s tým záverom, že naši nepriatelia môžu poslať najviac 7 miliónov proti našim 10 miliónom, a hoci na mori sú silnejší, s *Božou pomocou prevládžeme nepriateľov našej pravdy a spravodlivej věci*.¹⁸ Časopis síce nabádal k bratstvu, kresťanskej láske, svornosti a pomoci trpiacim, ale na tých istých stránkach písal o tom, že na vojnu sú nevyhnutné okrem vojakov nadovšetko peniaze. Vyčíslil koľko stála ktorá vojna za posledných 50 rokov. Podľa týchto cifier stál Nemcov každý deň prusko-francúzskej vojny 6 miliónov 700-

¹⁴Články – Smrť dediča trónu a Jednota a vojna. In: Jednota katolíckeho ľudu 1914, roč. 8, zošit 6, s. 207-210.

¹⁵Vojna Srbsku už vypovídaná. In: Slovenské ľudové noviny, 1914, roč. 5, č. 31, (31.7.1914).

¹⁶Náš nástupca trónu v Pešti. In: Slovenské ľudové noviny, 1914, roč. 5, č. 19.

¹⁷Čo neslobodno zabudnut. In: Jednota katolíckeho ľudu, roč. VIII, 1914, č. 9-10, s. 251, Prelievanie krvi. Tamže, IX, 1915, zošit 4, s. 147-148.

¹⁸Vojenská sila protivníckych krajín. In: Jednota katolíckeho ľudu, roč. VIII, 1914, s. 212.

tisíc korún, Francúzov stála táto vojna 3 692 miliónov plus 532 miliónov náhrady, ktorú museli vyplatiť novému nemeckému štátu, Anglicko vyšli vojny s Búrmami na 5 070 miliónov korún a Rusov vojna s Japonskom stála 8 811 miliónov. V terajšej vojne, do ktorej Rakúsko-Uhorsko vyslala 2,5 milióna vojakov, stojí jeden deň 20 miliónov. Podľa tohto materiálu je *výsledok vojny veľmi prajný tomu, ktorý vyhrá*, pretože víťaz si môže nárokovať na náhradu škôd. V závere článku lakonicky konštatuje, že úplne stratené by boli len tie peniaze, ktoré by sa museli vyplatiť víťaznému nepriateľovi. Za priam cynickú možno v cirkevnom časopise, neustále zdôrazňujúcom kresťanské hodnoty, označiť vetu, podporetú odvolávaním sa na svedectvá dejepiscov, že *národy veľmi chytro strasú zo seba neprajné následky vojny horlivou usilovnosťou*.¹⁹ Od prvého roku vojny redakcia uverejňovala mapy s vyznačením línie západného a východného frontu a s lokalitami najvýznamnejších bojových zrážok, fotografie všetkých typov vojska, obrázky z poľných omší, oddychujúcich vojakov, zdravotníckeho personálu. V žiadnom inom cirkevnom časopise, okrem *Jednoty katolíckeho ľudu*, neboli publikované štúdie o nepriateľských krajinách s informáciami o rozlohe, počte a zložení obyvateľstva, genéze vzniku štátu, zákonodárstva a odhadu vojnových vyhládok.²⁰

Na stránkach časopisu sa môžeme stretnúť s otvoreným agitovaním za vojnové oduševnenie, so snahou vyburcovať obyvateľstvo k vlastenectvu pod heslom *Požehnaj Bože našu krajinu, našu vlasť!* Pri tejto príležitosti redakcia polopatisticky vysvetľuje sugestívne využívajú gramatické formy singuláru a plurálu „ja, my“, aký je rozdiel medzi krajinou a vlasťou. *Národ a krajinu tvorím ja s mnohými bratmi a sestrami, teda aj ja môžem i s ostatnými spolubratmi pracovať na jej rozvinutí. A práve tento aktívny prístup, toto osobné zainteresovanie sa robí z krajiny, kde býva, moju vlasť*.²¹ V inom článku je táto myšlienka ďalej rozvinutá. V pokojnom čase mnohí občania Uhorska nenávidia štát, hrešia vládu a chcú sa odtiahnuť od občianskych povinností, ale vojnové útrapy a hrozba, že by mohli padnúť pod cudzie vlády, pomáha občanom uvedomiť si, aký *veľký poklad je nám štát uhorský*. V tom zmysle je *vojna nemilosrdný učiteľ*, pretože práve vo vojne sa upevňuje vedomie prináležitosti k vlasti.²²

Redakcia postupne vysvetľovala, v čom spočívajú výnimočné poriadky, aký druh pomoci si môže občan nárokovať od štátu, vysvetľovala *Čo treba vedieť k porozumeniu válečných chýrov* (druhy vojska a ich výzbroj), čo je Červený kríž, aké sú medzinárodné dohody o právach vojnových zajatcov, dávala praktické rady ako korešpondovať so zajatými, na aké bezplatné zásielky si možno nárokovať a pod.. Línia časopisu sledovala myšlienku, že vojna síce prinesie pustošenie a ničenie, ale *bojište je ríšou rovnoprávnosti*. Gulka si nevyberá. Mocní tohto sveta vo vojne nepotrebujú pár bohatých výsadných občanov štátu, ale ľud, milióny. Vojna tak zničila *rozdiel tried, jazyka a pochádzania* (v zmysle národnosti). Neslobodno pripustiť, aby po vojne, keď znovu nastane *gazdovský, spoločenský a politický život, iné zásady boli smerodajné, ako tie, ktoré sa dnes na bojišti uplatňujú*.²³ Za očakávaného spojenca nepriateľov našej rakúsko-uhorskej vlasti označila redakcia hlad, ktorý budú chcieť využiť, keď nedokážu poraziť naše hrdinské vojská. Siahnu tak *k zákernej a nemilosrdnej zbrani obrátenej proti ženám, deťom, aby ich bieda, núdza a zúfanie oslabilo naše vojsko*, ale to sa nepriateľom nepodarí. Vláda totiž viacerými opatreniami núti obyvateľstvo k sporivosti v užívaní chlebového zrna, odovzdávaniu prevyšujúcej produkcie armáde, k používaniu potravinových náhražok a k sporivosti vo všeobecnosti. Krajina sa musí riadiť heslom *Na bojišti hriechom je chabosť, doma ale hriechom je marnotratnosť*.²⁴

¹⁹Tamže, s. 213-214.

²⁰Jednota katolíckeho ľudu uverejnila pomerne rozsiahle materiály o Rusku (1915, roč. 9, s. 213-226), Anglicku (1916, roč. 10, č. 2, s. 53-64), Francúzsku (1916, roč. 10, č. 3, s. 95-110) Belgicku a Taliansku.

²¹Jednota a vojna. In: Jednota katolíckeho ľudu, roč. VIII, 1914, zošit 6, s. 210.

²²Čo neslobodno zabudnúť. In: Jednota katolíckeho ľudu, roč. VIII, 1914, zošit 9-10, s. 256-257.

²³HALLER, Š.: Čo ničí a čo stvorí vojna? In: Jednota katolíckeho ľudu, 1914, roč. VIII, zošit 9-10, s. 245-248.

²⁴Vojna vyžaduje sporivosť. In: Jednota katolíckeho ľudu, roč. IX, 1915, zošit 3. s. 87-88.

Zaujímavé je zaradenie rubriky *Vojenská pošta*, ktorá prináša 3 listy vojaka – domov, matke, manželke. Sú to vlastne návody, ako by sa mali títo účastníci vojny správať, každý na svojom poste, aby uľahčili zodpovednosť bojovníkom. Je to svojim spôsobom apelovanie na matky, resp. rodičov vojakov a manželky, aké správanie od nich očakáva vlasť. Materiál má formu listu uvedomelého vojaka svojim blízkym. Nabáda rodičov, aby vojaka neoplakávali, ale namiesto toho, kým on bojuje so šablou, bodákom či kanónom, pracovali tak, aby pre vlasť vychovali nové pokolenie, ktorému musia vtisnúť slovo o *jestvovaní vlasti*. *Neľutujte krv, pot, peniaze – budúcnosť vlasti zaslúži všetku obeť!* Matky nech sa modlia a manželky, nech dokážu, že sú dobré uhorské vlastenky, nech neplačú, ale *pracujú na oltár vlasti*.²⁵

Cykly dopisov z bojiska uverejňoval i ďalší časopis *Kráľovná sv. Ruženca*. Časopis vychádzal na vojnovú dobu na mimoriadne kvalitnom papieri, najmä v porovnaní s ostatnými vydaniaми. To umožnilo dopĺňať texty kvalitnými fotografiami z bojísk, zo života vojakov, zajatcov, drobností zo života farností, ktoré dokumentujú schopnosť katolíckych veriacich pomáhať si na frontoch i v zázemí. Správať sa ľudsky – kresťansky k tým, ktorí sa ocitli v núdzi, napr. vzájomne si pomáhajú pri poľných prácach. Naopak, opisujú ako neslávne dopadol ten, kto chcel ťažiť z nešťastia iných – napr. ako úžerná osoba zle pochodila, ako zle dopadol ten, kto chcel dávkou – pomoc štátu zneužiť a pod.. V rubrike *Odporúčaná literatúra* sa môžeme stretnúť s programovou výchovou vojaka-kresťana, ktorý plní svoju vlasteneckú povinnosť a pripravuje sa na jej splnenie aj pomocou literatúry. Odporúčanou knižičkou je *Duchovná starosť o vojakov*, ktorú by mal poznať každý vojak-katolík. Kapitoly: *Služba za vlasť, Veliteľ a prisaha, Poslušnosť, Vernosť k povinnosti a cit statočnosti, Miernosť a mravnosť, Smelosť a veselosť, Nábožnosť, Priateľstvo* nepotrebujú komentár.²⁶

S tvrdením, že dobrý kresťan-katolík je aj dobrým vojakom, sa stretneme i v *Svätej rodine*. Časopise *k úcte sv. rodiny Nazaretskej a k ochrane rodín kresťanských*. Tvrdenie dokumentuje na príklade súčasných vojakoch-hrdinoch, ale aj slávnych vojvodcov-katolíkov v minulosti zastúpených v článku menami Eugen Savojský a staručký V. Radecký. Rovnako tak sa na stránky tohto vydania presadilo vnímanie zavraždeného následníka trónu ako *jedného z najvýtečnejších vojakov a horlivého katolíka a ako mučedníka našej katolíckej monarchie*.²⁷

V časopisoch tohto zamerania sa vyskytuje aj vysvetľovanie, prečo má vojna popri ničivom pôsobení aj dobré následky. V duchu predchádzajúcich ročníkov, v ktorých sa redakcia angažovala v protialkoholickéj agitácii, sa za najdôležitejšie považuje podstatne obmedziť spotrebu pálenky. Celkovo uvádza sedem dôvodov. Nabáda sa paralela s rovnakým počtom kresťanských cností a hriechov. Patrí k nim skutočnosť, že ľudia žijú skromnejšie, menej sa pije po krčmách. Za prínos sa považovalo, že vojna jedným ťmahom zmietla medzinárodnú sociálnu demokraciu, *všetky jej heslá na klincoch visia*, ľudia sa prestali súdiť, miesto kainskej nevráživosti prejavujú si skutky pomoci a milosrdenstva, vážia si zdravie, sú zbožnejší.²⁸ Časopis hodnotí vojnu aj z hľadiska pozitívneho vplyvu na vedomosti o svete a motiváciu získavať ich. *Ak vôbec môže plynúť osov z vojny pre pospolitosť, tak je to v tom, že vzrastie zásoba znalostí o iných krajinách, národoch, vedomosti zemepisné, prírodopisné, ved' koľko bolo takých, ktorí nikdy neboli mimo rodnej dediny*. V snahe dozvedieť sa, kde vo svete bojujú blízki, sledujú ľudia mapy so záujmom, hoci predtým takéto znalosti nepotrebovali, a preto málo vedeli o zemepise.²⁹

Napriek spomenutým pozitívam však prevláda hodnotenie vojny najmä v jej ničivých dôsledkoch. Vojna je *skazonosná búrka*, je to *tvrdosrdci spoločník*, *hrozný bič boží* a logickým

²⁵Vojenská pošta. In: Jednota katolíckeho ľudu, roč. VIII, 1914, s. 264, 269, 270-271.

²⁶Kráľovná sv. ruženca, 1914, s. 239.

²⁷Svätá rodina. 1914, č. 9, s. 283-284.

²⁸Vojna má aj dobré následky. In: Svätá rodina, 1914, roč. 7, č. 12, s. 379-380.

²⁹Vojna ako učiteľka národov. In: Svätá rodina 1915, roč. 8, č. 5, s. 130-140.

záverom cirkevnej tlače nemôže byť nič iné ako zdôraznenie, že na prekonanie útrap a nešťastí treba hľadať útechu vo svätom náboženstve.³⁰

Zvyšná evanjelická tlač zastúpená piatimi titulmi predstavuje pomerne pestré zoskupenie. Každé z vydání je určené inému druhu čitateľa, takže táto publikačná produkcia postihuje vlastne celú slovenskú evanjelickú komunitu. Už spomínaný *Evanjelický kazateľ* bol homiletický časopis určený duchovným pastierom na ich odbornú prípravu. *Evanjelický posol zpod Tatier* a *Stráž na Sione. Vnútoro-missionársky list pre slovenských evanjelikov augsburského vyznania* predstavujú ľudovýchovný typ časopisov. Ročenka *Tranovský evanjelický kalendár* sa obsahom aj štruktúrou podobá ročenke *Pútnik svätovoješský*. Zatiaľ čo mesačník *Cirkevné listy* predstavuje v slovenských predvojnových pomeroch elitársky tlačový orgán, určený predovšetkým evanjelickej inteligencii.

Prvé tri zo spomenutých obsahovali hlavne literárne príspevky, náboženské premýšľania, modlitby, výklad písma zodpovedajúci úrovni prostého veriaceho, príbehy z minulosti a prítomnosti cirkvi. Ďalej prinášali cirkevnú kroniku zachytávajúcu život v rámci dištriktu, články o výchove, ochrane pred chorobami, informácie o zbierkach na sirotinec, kníh pre vojakov roztrúsených po bojiskách, *aby nehynuli v púšti bez pokrmu – duchovného*.³¹ Zaoberali sa otázkami výchovy detí v rodine, kde po odchode otca na bojisko alebo po jeho smrti, museli matky zobrať na seba dvojúlohu otca i matky. Tam, kde chýba otec a matka, musí zastať okrem povinností v domácnosti aj úlohu živiteľa, *chýba prísne oko a ruka otcova*. Matky musia dohliadať najmä na poslušnosť detí, lebo s poslušnosťou ide ruka v ruke i úctivosť a príkladný charakter.³² Vo výchove by matkám mohla byť nápomocná aj autorita cirkevných zborov, ale hlavnú zodpovednosť za výchovu detí nesú teraz matky. Vo vydaniach tohto typu nájdeme, samozrejme, neustále nabádanie k zbožnosti, viere a hľadaniu útechy vo viere, v porovnaní s predvojnovými ročníkmi však predsa len badať zmeny. Obsah sa viac prispôbil pomerom, snaží sa poskytovať nielen duchovnú útechu, ale aj praktické rady, ako čo zasadiť, ako uchrániť úrodu pred skazou, požiarmi, deti pred chorobami, radí, ako sa starať o chorých, aké nariadenia treba dodržiavať, aby sa človek nedostal do *krížov s úradmi*. Reaguje i na stály nedostatok určitých tovarov, a na dražobu, ktorá sužuje obyvateľstvo. Vojna prevrátila hore dnom predvojnové pomery a uvalila na ľud neslýchanú dražobu, ale *dary Božie – láska, milosť a odpustenie hriechov nezdraželi*.³³

Vypuknutím vojny sa zmenil život slovenskej evanjelickej komunity. Na nové skutočnosti museli zareagovať i jednotlivé redakcie, ak si chceli zachovať pozíciu akéhosi radcu a organizátora cirkevného života evanjelických veriacich. Ako kresťanom im pribudli povinnosti. Pozostávali z pomoci raneným, zbierok na Červený kríž, vyškolenia ev. dievčat-dobrovoľníčiek za opatrovatelky, pôsobenia kňazov priamo medzi vojakmi, ranenými, návštevami v rodinách, ktorým prišla smutná správa z niektorého frontu.³⁴ Listy prichádzali nielen rodinám, ale vojaci písali i svojim kňazom. Zdôverovali sa s hroznými zážitkami, žiadali o pomoc rodine, prosili o rozhrášenie za svoje staré skutky, ktoré teraz zoči-voči smrti videli inak. Viackrát sa opakuje motív listu vojaka kňazovi v rodnej dedine, ktorého prosí o odpustenie, že neprišiel pred odchodom do armády do kostola a dal prednosť rozlúčke s kamarátmi a alkoholom. Po tom, ako sa hrôzy vojny stali jeho každodennosťou, sľubuje dôstojnému pánovi, že ak sa z vojny vráti živý, *budú v ňom mať lepšieho cirkevnika*.³⁵ Zaraďované boli príspevky apelujúce na ľudskosť, na poskytovanie pomoci tým, ktorí sa ocitli v núdzi. Príbehy z bojiska, skutočné alebo umelecké

³⁰Válka je búrka. In: Svätá rodina, roč. 8, 1915, č. 12, s. 370-371.

³¹Paberky z bojišťa. In: Ev.posol zpod Tatier, 1917, s. 49.

³²O neposlušnosti. In: Evanjelický posol zpod Tatier, roč. VIII, 1917, č. 1, s. 51.

³³Veľká dražoba. In: Evanjelický posol zpod Tatier, roč. VIII, 19017, č. 1, s. 49.

³⁴Praktické rady, návody na zrealizovanie a konkrétne aktivity slovenskej evanjelickej komunity po vypuknutí vojny obsahuje článok Naše povinnosti počas válečného stavu. In: Stráž na Sione, 1914, č. 16, s. 130-133.

³⁵Z listu vojaka pre svojho duchovného. In: Stráž na Sione, XXII, 1914, č. 18, s. 144-145.

fikcie rôznej úrovne majú jeden spoločný prvok. Snažia sa dokázať, že základné kresťanské vlastnosti sú oporou trpiacim na fronte i v zázemí. Dokumentujú napríklad historikou o tom, ako ľudskosť a priateľstvo vznikajú aj medzi znepriatelenými vojakmi. Anglickí a rakúsko-uhorskí vojaci na nemenovanom úseku frontu prerušili strelbu, opustili zákopy, umožnili si navzájom pochovať svojich mŕtvych, dokonca odslúžili spoločnú modlitbu za svojich padlých. Na inom mieste sa zasa vojaci ujali opustenej siroty na území nepriateľskej krajiny a dopravili ho do väčšieho mesta do sirotinca.³⁶

Evanjelická tlač sa tiež musela vyjadriť k smrti následníka trónu. Z jej prostredia pochádzali viacerí stúpenci predstáv spájajúcich nádej habsburskej monarchie na prežitie práve s budúcim nastúpením Františka Ferdinanda do úradu. Aj evanjelická komunita pozerala k následníkovi s nádejou *ako všetky národy našej monarchie*, pretože chcel pracovať v tom smere, aby sa verejný život postavil na základ kresťanskej mravnosti. *Bol tuhý katolík, ale smútime za ním, lebo predstavoval pre nás nádej na presadenie nových sil a pomerov v krajine.*³⁷

Podobne reagovali aj *Cirkevné listy*, mesačník, ktorý plnil úlohu ústredného evanjelického časopisu. Obsahom a pôsobením oslovovali najmä evanjelickú inteligenciu. Od 90. rokov 19. storočia mali ustálenú podobu a úroveň. Na smrť následníka trónu reagovalo vydanie v júlovom čísle 1914 roku dôstojne, bez výzvy na pomstu či spravodlivú odplatu. Až v nasledujúcom, augustovom čísle publikovali *Pastierske listy v čas vojny*, ktoré obsahujú výzvu *modliť sa za staručkého apoštolského kráľa a za víťazstvo našich zbraní.*³⁸ V nasledujúcom ročníku redakcia zaradila materiály, ktorých autori reflektovali vojnu, jej vplyv na spoločnosť, na cirkev a cirkevný život a snažili sa pojednávať o vojne ako o filozofickom a etickom probléme.³⁹ *Cirkevné listy* opakovane zdôrazňovali význam a úlohu ev. kňazov, ktorí tvoria oduševnenú slovenskú inteligenciu a pripisovali si zásluhy na ochrane Slovákov pred pôsobením voľnomyšlienkarstva a odlivu veriacich z cirkvi do sektárstva. Tieto nové smery boli módné a príťažlivé najmä pre mladých ľudí. Mnohí z nich navyše s vlastnými vojnovými prežitkami, ďaleko od rodín, v cudzích krajoch utratili vieru, alebo pod vplyvom vojnových hrôz začali pochybovať o zmysle viery. Pôsobenie evanjelických kňazov priamo medzi vojakmi reflektoval časopis cyklom článkov *Zo skúseností vojenského kňaza v ročníkoch 1917 a 1918.*

Na stránkach *Cirkevných listov* bola publikovaná úvaha, ktorá sa usilovala o analýzu literatúry o vojne a zástoji jednotlivých vied v procese poznávania príčin vzniku vojen. Autor priznáva, že práve spoločenské vedy: filozofia, história a teológia, tie ktoré mali poskytnúť najviac nestrannosti, zlyhali, keď sa na začiatku vojny dali do služieb partikularizmu a nacionalizmu. Vojna sprevádza ľudstvo od počiatku, s ňou zlý *démon mátoži*, a jej podstatou sú závisť, zášť a lakomstvo. Ani kresťanstvo nedokázalo ochrániť ľudstvo pred dôsledkami týchto náruživostí. Kým voči nim nebudú ľudia imúnni, bude idea svetového mieru len prázdnu *ilúziou a fantasmagorickou utópiou*. Istý posun – pokrok vidno v tom, že sa dokázali krajiny dohodnúť na zmluvách zabezpečujúcich osobnú bezpečnosť zajatých a liečenie nepriateľských ranených.⁴⁰ Z hľadiska vývoja v cirkvi sa v *Cirkevných listoch* dokonca objavili optimistické názory, že *vojna zaľudní chrámy*, že ľudia nedávno ľahostajní, sa teraz obracajú k Bohu.⁴¹ V časopise sa koncom roku 1918 objavili úvahy o pripravenosti, resp. nepripravenosti cirkvi na netušené prevraty a zmeny, ktoré prinesie so sebou nový povojnový svet po skončení vojnového besnenia.

³⁶Priateľstvo v zákopoch. In: Stráž na Sione, XXIII, 1915, č. 2, Diet'a pluku. In: Stráž na Sione, 1915, č. 1, s. 13.

³⁷Stráž na Sione, XXII, 1914, č. 14, s. 109-110.

³⁸Pastierske listy v čas vojny. In: Cirkevné listy, XXVIII, 1914, č. 8, s. 238-241.

³⁹Vojna a cirkev, vojna a náboženstvo. Názory protestantských teológov na vojnu. In: Cirkevné listy, XXIX, 1915, č. 11-12.

⁴⁰BUKOVINSKÝ: Literatúra vojny a mienky našich theologov. In: Cirkevné listy, roč. XXIX, 1915, č. 10-11, s. 249-252.

⁴¹RÁZUS, M.: Náboženský optimizmus. In: Cirkevné listy, roč. XXIX, 1915, č. 3, s. 65.

Pred vojnou a kontinuálne i počas nej pokračovalo angažovanie sa cirkevných časopisov vydávaných v slovenčine, za právo používať slovenský jazyk v cirkvi a jej mnohostranných aktivitách v živote národa. Presadzovali slovenčinu a potrebu kázať ľudu v jazyku, ktorému rozumie, v materinskom jazyku. Rovnako tak presadzovali, aby vzdelávanie kňazov bolo v ich rodnom jazyku. Jeden z autorov trpko konštatuje, že *naši arcipastieri v Ostrihóme*, žiaľbohu ešte stále nechápu, že, ak chce cirkev obecný a pospolitý ľud slovenský *viest', budiť, osvecovať, povzbudzovať a oduševňovať*, musí ohlasovať slovo Božie v jeho materčine. Inak cirkev nedokáže previesť ani ľud, ani inteligenciu cez úskalnia Scylly a Charibdy, stojace na rozhraní nových časov, kde zápalia idey katolicizmu a modernizmu.⁴²

V záverečnom zhrnutí témy vojny v cirkevnej tlači obdobia prvej svetovej vojny treba povedať, že vojna je vo všetkých odsudzovaná ako *zlo, búrka, besnenie*, v ktorom majú *žatvu smrť, pustošenie a bieda*, ale vyslovene protivojnové či pacifistické materiály absentujú. Na začiatku konfliktu prevládala mienka, že pôjde o rýchlu mobilizáciu ohromného rozsahu. Tieto miliónové vojská sa stretnú v jednej – dvoch zrážkach, kde sa rozhodne o víťazovi. A víťaz bude tvorcom zmien sveta v gnovej povojnovej dobe. *Neverili sme v dlhú vojnu*.⁴³ Z hľadiska rýchlosti mobilizácie a početnosti armád sa „papierovo“ zdalo víťazstvo Rakúsko-Uhorska a jeho spojencov ako reálne a rýchle. Navyše, na strane Rakúsko-Uhorska bola akoby spravodlivosť. Konflikt sa v prvých týždňoch javil ako akt spravodlivej pomsty. Ani cirkevná tlač sa tomuto motívu spravodlivej pomsty za nevinne preliatu krv následníka nevyhla. Rovnako tak ani protisrbským náladám a vojnovému patriotizmu. Na stránkach časopisov sa cielene budoval obraz obeť-mučeníka na jednej strane a jeho vraha na strane druhej. Mŕtvy následník bol opisovaný ako šľachetný dobrý otec a manžel, horlivý kresťan, krásny, urastený muž, chápvavý ochránca svojho ľudu, nad smrťou ktorého žialia všetky národy monarchie. Jeho vrahom neboli autori nekrológov a úvah ochotní pripísať snáď ani jednu dobrú vlastnosť. Boli opísaní ako oplani, zákerní, ľudsky úplne pomýlení mladí ľudia zvedení z cesty, s nečistými úmyslami, kradmou rukou podliehajúci moslimskej nevraživosti voči kresťanom a satanskej naruživosti ku krvi. V nasledujúcich mesiacoch sa však situácia vyjasnila. Pôvodné srbské bojisko sa zmenilo na periférny bojový priestor. Sarajevský atentát sa začal javiť už „len“ ako zámienka na zmobilizovanie armád. V sledovanej tlači sa po prehraní protisrbských nálad v prvých júlových, augustových a septembrových číslach už za celé vojnové roky nevytvoril obraz nepriateľa. Výnimku tvorili len ročenky, ktoré udalosti 1914 roku spracovali až v číslach na rok 1915. Texty síce jasne označovali spojencov a súperov, ale nevytvárali z nepriateľských vojsk, resp. vojaka strašiaka, zloduha, satana. Naopak, je tu zrejme vnímanie i nepriateľského vojaka, ako toho, koho tiež postihla vojna, kto tiež trpí vojnou, pretože vojnová búrka postihuje všetkých. I nepriateľova matka plače a trpí i jeho manželka a deti strárajú. Z hľadiska kresťanského sú aj oni vnímaní ako bratia a sestry. Dokonca i pri opisoch zo srbského či tureckého frontu, kde proti rakúsko-uhorským vojakom stáli inoverci – moslimovia, nepripisujú im autori publikujúci v tlači tohto druhu nepriateľské, neľudské, satanské a pod. znaky.

Cirkevná tlač výberom materiálov, ale i voľbou slovnnej zásoby, vytvárala obraz Slováka – vojaka, vojaka – kresťana bojujúceho na frontoch za uhorskú vlasť a za nádej, že vojna v závere prinesie nový poriadok sveta. Obraz vajakovej matky a manželky statočne nesúcej povinnosti svojej žensko-mužskej dvojúlohy a obraz kňaza, ktorý je vždy naporúdzi s kresťanskou pomocou, útechou a knížôčkou hlásajúcou slovo Božie v materinskom jazyku. Cirkevná tlač akcentovala, že vojnou trpia všetci. Spoločné utrpenie malo byť cenou za budúce povojnové poriadky, v ktorých popri iných národoch čaká aj Slovákov spravodlivejšie postavenie.

⁴²Scilla a Charibda. In: Duchovný pastier, 1918 – 1919, roč. 2, č. 1-2, s. 92. Materinská reč, láska k národu – *rodoláska*, k dejinám vlastného národa sú vo viacerých článkoch prezentované ako súčasť *vlastného Ega, ako posvätné dedičstvo*. HALMI, F.: Národnosť a my kňazi. In: Duchovný pastier, roč. I, 1918, č. 11-12, s. 500.

⁴³Prelievanie krvi. In: Jednota katolíckeho ľudu, IX, 1915, zošit 4, s. 148.

Zdôrazňovala sociálny aspekt vojnového utrpenia. Počet rodín, ktoré boli priamo postihnuté dôsledkami vojny bol na Slovensku vysoký. Skutočnosť, že každý druhý vojak, účastník svetovej vojny, bol buď zabitý, zomrel na nákazlivú chorobu alebo bol ranený, alebo zmizol bez stopy⁴⁴ dlhodobo traumatizovala vojnovú generáciu a práve tu si našla cirkev svoj priestor. Hovoreným slovom, ale i cez tlač sa snažila pôsobiť v duchu kresťanských princípov, pomáhať postihnutým a utešovať trpiacich.

D. KODAJOVÁ: REFLEXION DER KRIEGSEREIGNISSEN IN DEN JAHREN 1914 – 1918
IN DER KIRCHLICHEN PRESSE

In der abschliessenden Zusammenfassung des Thema des Krieges in der kirchlichen Presse während des 1. Weltkrieges muss man sagen, dass der Krieg in allen Periodiken als Unheil, Sturm, Getobe verurteilt wurde, in dem Tod, Verheerung und Not ernten. Doch eindeutig kriegsfeindliche oder pazifistische Materialien absentieren. Am Anfang des Konfliktes dominierte die Meinung, dass es sich um eine schnelle Mobilmachung riesigen Ausmasses handeln wird. Diese millionenschweren Armeen sollten sich in ein oder zwei Gefechte treffen, in den sich über den Sieger entscheiden sollte. Und der Sieger sollte der Schaffer der Änderungen in der Welt der Nachkriegszeit werden. Wir haben nicht an langen Krieg geglaubt. Aus der Hinsicht der Raschheit der Mobilmachung und Zählgrösse der Armeen schien „auf dem Papier“ der Sieg von Österreich-Ungarn und seiner Verbündeten als real und schnell. Obendrein, die Gerechtigkeit schien an der Seite von Österreich-Ungarn zu sein. In den ersten Wochen sah der Konflikt als Akt einer gerechten Vergeltung aus. Weder die kirchliche Presse vermied sich dem Motiv einer gerechten Vergeltung für den schuldlos übergegossenen Blut des Thronfolgers. Gleicherweise weder gegen antiserbische Launen und Kriegspatriotismus. An den Seiten der Zeitschriften wurde gezielt das Bild eines Opfers – Märtyrers einerseits und seines Mörders andererseits gebaut. Der tote Thronfolger wurde als hochherziger, guter Vater und Ehemann und eifriger Christ, als ansehlicher, draller Mann, verständnisvoller Verteidiger seines Volkes beschrieben; als Mensch, über dessen Tod alle Nationen der Monarchie trauern. Seinen Mördern schrieben die Autoren von Nekrologen und Erwägungen keine einzige gute Eigenschaft zu. Sie wurden als Schlingel, hinterhältige, menschlich ganz geirrte junge Menschen beschrieben, die aus dem Weg verleitet wurden; als Personen, die unreine Absichten und diebische Hände haben, die der moslemischen Feindseligkeit gegen Christen und satanischer Süchtigkeit nach Blut unterstehen. In den nächsten Monaten erklärte sich doch die Situation. Das ursprüngliche serbische Schlachtfeld verwandelte sich in ein peripheres Kampfgebiet. Das Attentat von Sarajewo erwies sich bald „nur“ als Scheingrund zur Mobilmachung der Armeen. In der gefolgten Presse wurde nach dem Durchstürmen der antiserbischen Stimmungen in den ersten Nummern von Juli, August und September bis zum Ende des Krieges kein Feindesbild erschaffen. Ausnahme stellten nur die Jahressbücher dar, die die Ereignisse des Jahres 1914 erst in den Ausgaben von 1915 bearbeiteten. Die Texte bezeichneten zwar sehr klar die Alliierten und die Gegner, doch aus den feindlichen Armeen bildeten sie keine Soldaten – Kinderschrecke, Dämonen, Satane. Im Gegenteil, auch der feindliche Soldat wurde sichtlich als derjenige wahrgenommen, der durch den Krieg auch betroffen wurde, der unter dem Krieg auch leidet, weil der Kriegssturm alle betrifft. Auch die Mutter des Feinden weint und leidet und seine Frau und Kinder missen. Aus der christlichen Hinsicht sind auch sie als Brüder und Schwestern wahrgenommen. Sogar bei den Beschreibungen der serbischen oder türkischen Front, wo den österreich-ungarischen Soldaten die Andersgläubigen – Moslems gegenüberstanden, massen ihnen die in der Presse publizierenden Autoren keine feindlichen, unmenschlichen, satanischen und ähnlichen Bezeichnungen bei.

Durch Auswahl von Materialien, als auch des Wortschatzes, bildete die kirchliche Presse das Bild eines Slowaken – Soldaten, Soldaten – Christen, der an der ungarischen Front für die ungarische Heimat und Hoffnung kämpft, dass der Krieg am Ende eine neue Weltordnung bringt. Das Bild der Soldatenmutter und –ehfrau, die ihren verdoppelten weiblichen und männlichen Pflichten mutig nachgeht, und das Bild des Priesters, der immer mit christlicher Hilfe, Trost und Büchlein in der Muttersprache, das Wort Gottes predigt, vorhanden ist. Die kirchliche Presse hob hervor, dass unter den Krieg alle leiden. Das gemeinsame Leid sollte der Preis für zukünftige Nachkriegsordnungen sein, im Rahmen denen neben anderen Nationen auch die Slowaken eine gerechtere Stellung wartet. Die Presse hob den sozialen Aspekt des Kriegsleides hervor. Die Anzahl der Familien, die durch die Kriegsfolgerungen betroffen wurden, war in der Slowakei hoch. Die Tatsache, dass jeder zweiter Soldat, Teilnehmer des Weltkrieges, entweder getötet wurde, an Epidemie starb, verletzt wurde oder ohne Spur verschwand, traumatisierte die Kriegsgeneration noch eine lange Zeit. Genau hier fand die Kirche ihr Raum. Sowohl mündlich, als auch schriftlich durch die Presse probierte sie im Geiste der christlichen Prinzipien zu wirken, den Betroffenen zu helfen und die Leidenden zu trösten.

⁴⁴LIPTÁK Ľ.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava : Kaligram. 1998, s. 50.

SLOVENSKÝ DELOSTRELECKÝ PLUK 31 V DRUHEJ BITKE O CHARKOV

PAVEL MIČIANK

MIČIANK, P.: The Slovak Artillery Regiment 31 in the Second Battle for Kharkov. *Vojenská história*, 10, 2, 2006, pp 43 – 70, Bratislava.

The study deals with the question of the Slovak Army troops deployment in the Eastern front during the World War II – the Artillery Regiment 31 deployment to defensive battles of German troops in the region of Kharkov in May 1942. This text is characterized by the author's effort to give a complex view of this artillery regiment movement from the Safety Division's zone of operation to the deployment area in the formation of the German 6th Field Army at Kharkov, its inclusion into the first echelon of the German 17th Army Corps, development of the front situation in the Kharkov area and the Corps activity during first days of the offensive operation of the Soviet South-Western Front troops. *Military History. Slovakia. World War II. Slovak Army in the Eastern Front.*

Delostrelecký pluk 31 (del. pl. 31) bol jediným útvarom podliehajúcim slovenskej *Zaisťovacej divízii* (ZD), ktorý ako celok zasiahol do bojov v prvej línii. Frontové nasadenie pluku však slovenské Ministerstvo národnej obrany (MNO) neschválilo. Nasadenie pluku na fronte dohodol jeho veliteľ pplk.del. Karol Pichl s nemeckým velením bez vedomia MNO, ministra NO gen. I.tr. Ferdinanda Čatloša, i samotného veliteľa ZD plk.pech. Pavla Kunu!¹ Nemecké *Vrchné veliteľstvo pozemného vojska* (OKH) vyžiadalo od ZD na základe zákulisných rokovaní pplk. Pichla del. pluk 31 pre hlavné veliteľstvo delostrelectva nemeckej 6. armády (AOK 6). Pluk mal byť nasadený ako samostatná jednotka v rámci skupiny armád *Stred.* Rozkaz na presun pluku preto plk. Kuna vydal 1. februára 1942. Keďže pluk bol hipomobilný, mal hneď začať presun peším pochodom do Kyjeva. Odtiaľ mal byť postupne odtransportovaný na východ k AOK 6. Do Kyjeva mali byť vyslaní na nákladných autách skúsenejší dôstojníci ako ubytovatelia (pluk dostal do stavu 1 osobné a 3 nákladné autá, ďalšie mu boli dočasne zapožičané), ktorí mali pre pochodujúci pluk zabezpečiť zásobovanie drevom a proviantom. Strelivo 1. a 2. sledu pre húfnice, proviant pre kone (ovos, seno a slama) a ďalší materiál mal odísť do Kyjeva železničným transportom zo Žitomira, „*aby sa uľahčilo konským potahom*“. S plukom nemali ísť na front žiadni záložníci. Rátalo sa iba s aktívnymi dôstojníkmi a mužstvom. Táto podmienka ale splnená nebola. Pri pluku zostalo napríklad 5 záložných dôstojníkov. Pluk mal pred odchodom dostať zásoby na 6 dní pochodu. V Kyjeve sa už o jeho zásobovanie mala starať intendancia ZD.²

¹Archív múzea SNP (AM SNP) Banská Bystrica, Fond (ďalej f.): pozostalosť J. Šolca, príř. č. A 24/88, ČATLOŠ, F.: Slovenská armáda od 24. júna 1941 do konca vojny, s. 10. Veliteľstvo ZD navrhlo ešte 1. augusta 1941 stiahnuť celý del. pl. 31 na Slovensko, pretože pri vykonávaní strážnej služby bolo delostrelectvo divízii zbytočné. Vojenský historický archív (VHA) Trnava, F. MNO (taj.), škatuľa (šk.) 10, 1941, Vel. ZD, Čis.: 14.903/Taj.3odd.41, SV. I. 8. 1941.

²VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 16, 1942, Vel. ZD, Č: 82.095/Taj.3.odd.1942. Tajné! SV, I. 2. 1942.

PRESUN NA FRONT

Presun na front sa začal vo februári 1942, keď sovietskemu zimnému ťaženiu začal dochádzať dych. Stalin povzbudený úspešným protiútokom Červenej armády pri Moskve v decembri 1941 totiž schválil plány na zimné ťaženie, ktoré malo Nemcov vypúdiť z čo najväčšej časti sovietskeho územia. Útočné operácie sa začali 7. januára 1942 na celom fronte od Leningradu na severe až po Rostov na juhu, ale „zaznamenali len lokálne úspechy“. Rozhodný strategický prielom sa nepodaril. V marci sa ťaženie rozpadlo na rad dielčích ofenzív, ktoré len rozptyľovali nedostatočné sily.³ Stalin očakával, že *Wehrmacht* dopadne podobne ako Napoleonova *Grande Armée*. Tú ruská armáda odrazila a za necelý rok od francúzskej invázie do Ruska obsadila Paríž. Podcenil však schopnosti nemeckej armády. Červená armáda (ČA) do marca 1942 síce na niektorých úsekoch postúpila až takmer o 300 km, ale „*Nemci sa udržali v hlavných baštách svojho zimného frontu, napríklad v mestách Novgorod, Ržev, Vjazma, Brjansk, Orel, Kursk, Charkov a Taganrog.*“ Tieto mestá boli križovatkami dôležitých komunikácií, a kým sa bránili, ČA nemohla naplno využiť svoje taktické úspechy. Jarný odmäk definitívne zastavil sovietske útoky a bolo „zrejmé, že Hitlerovo veto akémukoľvek rozsiahlejšiemu ústupu sa pričínilo o návrat sebadôvery nemeckých vojakov, a pravdepodobne ich uchránilo pred všeobecným kolapsom.“⁴ Nemci zadržali „zimné ťaženie“ Červenej armády za cenu mimoriadne ťažkých strát. *Wehrmacht* až do konca vojny nebol schopný obnoviť svoju silu z leta 1941. Preto nemecké velenie privítalo každú možnosť ako posilniť svoje frontové jednotky.

Del. pluk 31 sa oficiálne stal delostreleckou zálohou AOK 6. Keďže železničná sieť v tyle *Wehrmachtu* ešte nebola celkom obnovená, musel vykonať celý presun po vlastnej osi. Do Kyjeva vyrazil peším pochodom po trase Žitomir – Korostyšev – Kočerovo – Kyjev. Pochodové etapy boli krátke, aby sa čo najviac šetrili muži, kone i materiál. Preto bola železničným transportom odvezená i časť osobnej výstroje vojakov. Pochod sa vždy začínal ráno, aby nové ubytovacie miesto bolo dosiahnuté najneskôr o 15.30 h. Ráno vojaci fasovali spolu s raňajkami aj *predsnídku*, obed a večeru dostávali po príchode do ubytovacieho miesta. Pred pochodom a po príchode do nového priestoru boli kŕmené a napájané aj kone. Pluk bral so sebou potraviny a krmivo na 3 dni.⁵ Keď vyrazil vo februári 1942 zo Žitomira, ruská zima ešte zďaleka nepoľavovala. Treskúce mrazy a zlé komunikácie spôsobili, že presun na front trval pomerne dlho. Strašnú zimu znášali veľmi ťažko ľudia aj kone. Koňom bolo treba v takých náročných podmienkach venovať mimoriadnu pozornosť, pretože bojaskopnosť celého pluku bola závislá od ich dobrého zdravotného stavu. Z tohto dôvodu musel pluk na svojej ceste urobiť niekoľko dlhších prestávok. Napriek tomu však slabo oblečení vojaci začali cestou omrztať (objavovali sa najmä omrzliny rúk, uší a nosov). Len za jeden deň presunu omrzlo 30 vojakov!⁶

Útrapy presunu v krutej zime, keď teploty klesali na -40°C, boli hrozné. Vojakom sa natrvalo vryli do pamäti. Jedným z nich bol príslušník 2/31 batérie stk. Andrej Škvarek:

„Bežné mrazy vtedy boli -38 až -42°... V týchto mrazoch, ak sa vojak porozopínal a išiel sa napríklad vymočiť, tak za chvíľu mu odmrzli prsty. Takže na stranu sme mohli ísť len ráno, keď sme vychádzali z izby. V takýchto mrazoch sa život úplne zastavoval, no my sme museli robiť tieto pochody, denne 25 aj 30 km. Peši samozrejme, lebo keby sme si boli na voz sadli, je koniec, primrznete na mieste. Každý musel mať na hlave kuklu a v nej len akúsi štrbinu pre oči. A potom ten sneh oslepoval...Stovky kilometrov nič iné len biele, už nás z toho oči boleli, slzili sme.“⁷

³WANNER, J.: Válka o přežití: výstavba, doplňování a kontrola sovětských ozbrojených sil 1941 – 1945. In: Slovanský přehled, 86, 2000, č. 4, s. 465.

⁴LIDDELL HART, B. H.: Dějiny Druhé světové války. Brno, 2000. s. 261-262.

⁵VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 16, 1942, Del. pl. 31, Čís. 103/Taj.1942, SV. 1. 2. 1942.

⁶Súkromná zbierka PhDr. Martin Lacko (SA M. Lacko), Rozhovor s Tomášom Dobrovodským, s. 2.

⁷Andrej Škvarek spomína na východný front. In: Kultúra, 6, 2003, č. 17, s. 14.

Vojenská história

Velenie pluku sa preto rozhodlo urobiť v Kyjeve dlhšiu prestávku. Vojaci tu boli ubytovaní v starých rozbitých kasárňach, kde museli rozbité okná zatĺkať doskami, aby nepomrzli. Všetok nábytok porúbali a kúrili s ním v starých kachliach. I tak, keď ráno vstali, mali onuce pozamfzané. Napriek týmto problémom pluk v Kyjeve prečkal najkrutejšie mrazy bez ďalších vážnych omrzlín a po troch týždňoch odpočinku vypochoďoval ďalej smerom na Poltavu.⁸

Presun po osi Kyjev – Perejaslav – Lubny – Poltava bol opäť vykonaný koňmo. Do Poltavy vojaci dorazili uťahaní a uzímení. Všetkých preto potešila dobrá strava a najmä mnoho čerstvého chleba, ktoré tam dostali. V Poltave si pluk dva dni odpočinul a pokračoval ďalej na Charkov.⁹ V mestečku Valky medzi Poltavou a Charkovom bola ďalšia prestávka, aby vojaci v pokoji oslávili Veľkú noc. Z Valky sa konečne pohli na Charkov. Čelné jednotky pluku tam dorazili 15. marca 1942. Všade bol ešte sneh a teploty klesali na -35°C. Už v Kyjeve však vojaci vyfasovali teplé deky, kapce a zimné čiapky („ušianky“). Zlepšilo sa aj zásobovanie, ktoré obstarávala nemecká armáda. Vojaci dostávali okrem kávy aj marmeládu, švajčiarsky syr a čokoládu. Alkohol bol ale prísne zakázaný.¹⁰ V Charkove sa zdržali štyri dni, a potom sa pohli do dediny Veseloje v prifrontovom pásme (asi 30 km východne od Charkova). Takmer 800-kilometrový pochod sa pre vojakov pluku po vyše dvoch mesiacoch konečne skončil. Zima už začala poľavovať a terén začal rozmŕzať. Všade bolo veľa bahna a vody, v ktorom zapadali dokonca aj kone! V takom prípade ich museli z blata vyťahovať vojaci pomocou lán. Sami muži sa však len s námahou brodili v bahne, do ktorého sa zabávali až po kolená. Na cestách navyše ešte od zimy ležali vyzlečené mŕtvolky sovietskych vojakov, ktorých sa kone báli. Neustále sa zabávali aj delá, čo niektoré kone nevydržali. Boli už také vyčerpané, že ich obsluhy museli zastreliť. Delá napokon k palebným postaveniam pritiahli nemecké pásové traktory.¹¹

NASADENIE DO OBRANY

Del. pl. 31 bol 7. apríla podriadený veliteľstvu nemeckej 6. armády (gen. Friedrich von Paulus). Bol nasadený 60 km severovýchodne od Charkova a začlenený do zostavy XVII. armádneho zboru (gen. Karl Hollidt).¹² Pluk mal spolu 934 mužov, z toho 40 dôstojníkov, 18 rotmajstrov a 34 poddôstojníkov z povolania. Skladal sa z I/31 del. oddielu (1/31, 2/31 a 3/31 batéria) a II/31 del. oddielu (4/31, 5/31 a 6/31 batéria). I/31 oddielu velil mjr.del. Štefan Beniač a II/31 oddielu mjr.del. Ján Kučera. Každý oddiel mal 3 batérie po 4 ľahkých húfniciach vz. 14/19 kalibru 100 mm. Spolu teda disponoval 24 hlavňami. Ľahké húfnice vz. 14/19 boli obratné zbrane s dostrelom 9 800 m. Boli však skonštruované na začiatku prvej sv. vojny výhradne pre hipomobilnú trakciu. Ich najväčšou nevýhodou, okrem zastaranej koncepcie, bola absencia protitankovej munície, čo húfniciam neumožňovalo viesť boj s obrnenými vozidlami.¹³ 13. apríla bol pluku podriadený nemecký 3. delostrelecký oddiel 711. del. pluku (mjr. Schutnagis), ktorý tvorili 1/777, 7/248 a 2/294 delostrelecká batéria. Prvá batéria bola vyzbrojená mažiarmi kalibru 210 mm, druhá 150mm húfnicami a tretia 105mm ďalekonosnými

⁸Rozhovor... ref. 6, s. 2.

⁹Tamže; Z galérie nositeľov železného kríža (Delostrelci proti tankom a pechote). In: Stráž vlasti, 2, 1944, č. 6, s. 12; BALÁŽ, M.: Zo spomienok Michala Švarbalíka. In: Bojovník, 68, 2003, č. 23, s. 8.

¹⁰SA M. Lacko, Spomienky bývalého príslušníka Delostreleckého pluku 31 Michala Švarbalíka, s. 2.

¹¹Rozhovor... ref. 6, s. 2; Andrej Škvarek...ref. 7; BALÁŽ, ref. 9.

¹²VHA Trnava, MNO (dôv.), šk. 190, e.č. 240, del.pl. 31, Čís.: 533/Dôv.1942, SV. 27. 6. 1942.

¹³30. júla 1941 boli z húfnice vz. 14/19 vykonané pokusné strelby na sovietske tanky BT-7 a T-34. Nárazový granát na obidvoch tankoch pretrhol pásy a obidva tanky silne nadvihol (BT-7 bol takmer vyvrátený). Pancier T-34 sa preraziť nepodarilo. Pribojné strelivo nemohlo byť z bezpečnostných dôvodov vyskúšané. VHA Trnava, VA – 1941, šk. 1, sign. 3, Ladislav, Č.: 116.185/Taj.del.1941, SV. 31. 7. 1941; KLIMENT, CH.: Slovenská armáda 1939 – 1945. Plzeň, 1996. s. 151.

kanónmi. Nemecký oddiel svojou výzbrojou doplnil a posilnil bojové možnosti slovenského del. pl. 31.¹⁴

Pluk bol rozdelený na tri delostrelecké skupiny, ktoré tvorili priamu podporu troch bojových skupín pechoty nemeckej 76. pešej divízie. Severnej bojovej skupine mjr. Weissmanna bol ako 1. delostrelecká skupina pridelený nemecký 3/711 del. oddiel. Táto skupina mala na starosti aj paľbu na ďaleké ciele v úseku celého del. pl. 31. Strednej skupine plk. Grünera bol ako 2. del. skupina pridelený II/31 del. oddiel a južnej bojovej skupine plk. Witkopfa ako 3. del. skupina I/31 del. oddiel. Obidve skupiny mali byť schopné podporiť paľbou aj susedné bojové skupiny nemeckej pechoty severne a južne od svojich úsekov. Palebné postavenia mali byť zaujaté a pohotovosť dosiahnutá do 7.00 h. 14. apríla, keď sa malo začať so zastreľovaním jednotlivých batérií. Zastreľovanie sa malo uskutočniť len jedným delom z batérie s maximálnym počtom rán 30. Palebné postavenia diel mali byť čo najskôr zakopané do zeme tak, aby mohli strieľať aj na najväčšie diaľky. Pre pozorovateľne i delá sa mali vybudovať bezpečné kryty proti črepinám. Všetky kryty, pozorovateľne, brázdy po kolesách a chodníky mali byť dôkladne zamaskované proti vzdušnému pozorovaniu. Bolo nepripustné rozoznať batérie nad 50 m. V noci sa malo dávať pozor na ohne a cez deň na dym. Palebné postavenia mali byť strážené vo dne i v noci. Stanovište veliteľa pluku i veliteľa 1. del. skupiny bolo v obci Ternovaja. Veliteľstvo 2. del. skupiny bolo v lese neďaleko stanovišťa plk. Grünera a 3. skupiny v lese blízko stanovišťa plk. Witkopfa pri obci Bairak. Pozorovateľne mali zaručiť bezpečné pozorovanie celého prideleného priestoru pred nemeckou pechotnou líniou. Munícia pluku bola uskladnená v kolchoze Ternovaja (1 800 granátov) a v obci Veseloje (2 000 granátov).¹⁵

Del. pl. 31 vymenil nemecké delostrelectvo v asi 12 km širokom úseku nemeckej obrany na čiare Ternovaja – Bairak – Kupevachy na západnom brehu rieky Donec. Pred postaveniami pluku boli obranné pozície nemeckej pechoty, ktoré sa však slovenským delostrelcom zdali „*pomerne slabo obsadené*“. Pluk mal v spolupráci s nemeckou pechotou tieto pozície udržať.¹⁶ Nemecká obrana obklopovala sovietske predmostie na vyššom západnom brehu Donca, ktoré bolo pozostatkom zimných bojov. Postavenia slovenských delostrelcov boli tak blízko prvej línie, že vojaci niekedy počuli stonanie ranených nemeckých pešiakov. 4/31 batéria si napríklad vybudovala postavenia na okraji širokého lesného prieseku, ktorý sa tiahol pozdĺž frontovej línie. Bunkre, spojovacie zákopy a palebné postavenia húfnic vybudovali priamo v lese juhovýchodne od obce Ternovaja. Les oproti postaveniam batérie bol preplnený padlými červenoarmejcami zo zimných bojov, čo svedčilo o opakovaných neefektívnych útokoch sovietskej pechoty bez účinnej podpory delostrelectva. Slovenskí vojaci a dôstojníci nechápali takýto „bohupustý“ spôsob boja a pri pohľade na to množstvo mŕtvych sa ich zmocňovala tieseň.¹⁷ Rovnako smutný obraz bolo možné vidieť takmer v celom úseku pluku. Množstvo voľne ležiacich mŕtvol predstavovalo hrozbu, že sa stane živnou pôdou epidémií. Pplk. Pichl preto veliteľom nariadil, aby mŕtvol sovietskych vojakov, „*ktorých je húfnie v priestoroch palebných postavení a pozorovateľní*“, dali civilistom a zajatcom zakopať. Zdochliny koní mali byť z postavení odtiahnuté a tiež zakopané.¹⁸

V týchto postaveniach sa však batérie pluku dlho nezdržali, pretože pplk. Pichl sa onedlho rozhodol presunúť palebné postavenia o 2 – 3 km dozadu. 4/31 batéria sa tak napríklad stiahla do husto zarostenej muldy (krikmi a stromami zarastený široký úval vymletý vodou v hlinitom teréne) nad okraj dediny Ternovaja. V nových postaveniach boli vybudované bunkre so strechou z masívnych dubových brvien, spojovacie zákopy i palebné posty húfnic. Húfnice i bunkre boli dôkladne maskované vetvami. Pplk. Pichl si nechal vybudovať svoje veliteľské stanovište pri

¹⁴VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 17, 1942, i.č. 66, Del. pl. 31, Čís.: 308/Taj.1942. SV, 13. 4. 1942.

¹⁵Tamže.

¹⁶Z galerie ... ref. 9.

¹⁷VHA Trnava, SZ, X-420, GAJDOŠ, P.: Spomienky príslušníka 2. československej paradasantnej brigády v ZSSR; I. časť – Na východnom fronte a prechod k Červenej armáde v máji 1942 pri Charkove. s. 5-7.

¹⁸VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 17, 1942, i. č. 66, Del. pl. 31, Čís.: 308/Taj.1942. SV, 13. 4. 1942.

Vojenská história

Hipomobilný delostrelecký pluk sa presúva na území bývalého Sovietskeho zväzu. Každú húfnicu vz. 14/19 s kolesňou (sedia na nej traja vojaci) ťahajú tri páry silných koní. (Od Tatier po Kaukaz)

ceste asi 400 m severne od kóty 207.0 na západnej strane obce Ternovaja, ktorá bola široko rozložená v menšej kotline.¹⁹ V nových postaveniach sa batérie pluku hneď zastrieli na sovietske pozície, pričom takmer úplne zničili obce Varvarovka a Bairak. Sovietske delostrelectvo sa zasa snažilo zastrieľať na postavenia slovenských delostrelcov. Jeden sovietsky granát zasiahol bunker spojovacej čaty 4/31 batérie, kde sa práve nachádzal jeden poddôstojník. Bunker vyletel do vzduchu, no poddôstojníkovi sa akoby zázrakom vôbec nič nestalo. Prvé straty však pluk zaznamenal už 10. apríla, keď zahynuli 3 vojaci. Jeden stúpil na mínu a zvyšní dvaja zahynuli v palbe sovietskeho delostrelectva. Vojaci totiž nemali bojové návyky. Dôstojníci ich preto niekedy museli doslova nútiť, aby sa počas nepriateľskej palby kryli v okopoch.²⁰

Veliteľ pluku si prezrel palebné postavenia batérií a pozorovateľne 27. apríla. Zistil menšie nedostatky, na ktoré podriadených upozornil rozkazom. Pozorovateľom nariadil sledovať sovietske pozície od svitu do súmraku, spojárom udržiavať disciplínu na telefónnych linkách a prvým dôstojníkom batérií zdokonaľiť sústredené palebné prepady na sovietske pozície. Príslušníkom pluku prikázal povinne zdravieť nemeckých dôstojníkov a zakázal im kvôli nebezpečenstvu mín brať do rúk podozrivé predmety. Žiadal od nich „bezzvadný výstroj“ pri opustení palebných postavení a „bezpodmienečne bezzvadné bojové chovanie v teréne“. Za vzorný poriadok v palebnom postavení pochválil 1/31 a 2/31 batériu, naproti tomu 3/31 batériu (npor.del. Jozef Krajcar) I/31 oddielu pokarhal za „chaotické pomery, najmä čo sa týka disciplíny, poriadku u diel a poriadku v ubikáciách“. Na záver veliteľov vyzval k zachovaniu dobrej povesti pluku:

„Vynasnažte sa, aby som vysokú pochvalu, ktorú pluk dnes pri návšteve veliteľa armády obdržal, mohol som tlumočiť všetkým príslušníkom bez výnimky. Máme veľmi dobrú až výbornú povesť a naše námahy a výkony sú uznané. Jednajte tak, aby sme túto dobrú povesť nielen udržali, ale všetkými prostriedkami zvýšili.“²¹

Do začiatku mája 1942 vykonávali batérie pluku minimálnu bojovú činnosť. Streliva bol dostatok, hoci sa o jeho prísun starala nemecká strana, ktorá ľahké húfnice vz. 14/19 ani nemala vo výzbroji. To svedčí o dobrej organizácii zásobovania frontových jednotiek. Horšie to však bolo s čistotou a morálkou. Už v prvých bunkroch, obsadených po nemeckých delostrelcoch,

¹⁹GAJDOŠ, ref. 17, s. 7; GAJDOŠ-BREZA, J.: Kraje a vojaci. Bratislava, 1943. s. 88-89.

²⁰BYSTRICKÝ, J.: Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska (september 1941 – november 1942). In: Vojenská história, 3, 1999, č. 4, s. 35; GAJDOŠ, ref. 17, s. 7, 10.

²¹VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 17, 1942, i.č. 66, Del. pl. 31, Čís.: 363/Taj.1942. SV, 27. 4. 1942.

Vojenská história

vojaci nachytali vši. V prvých líniách nemali možnosť venovať sa osobnej hygiene, takže boli neoholení a špinaví. Keď meškali dodávky proviantu, hladovali. Zbrane však boli naproti tomu udržiavané v čistote. Morálka upadala medzi dôstojníkmi i vojakmi. Nikto z nich ešte nezažil frontové nasadenie. Nedostatok správ z domova a blízkosť „horiaceho pekla“ pôsobili na nich veľmi deprimujúco. Vojaci si krátili dlhé chvíle spevom a debatami v bunkroch. Niektorí však tento psychický tlak neunesli a dezertovali.²² Väčšina vojakov depresiu postupne prekonala a zvykla si na frontové pomery. Niektorí sa dokonca odvážili vyhľadávať mŕtvolu sovietskych vojakov pred bojovou líniou, aby si zaobstarali výstroj, ktorá sa vo vlhkom počasí rýchlo opotrebovala. Išlo najmä o obuv a nohavice, ktoré boli v lepšom prípade nahrádzané nemeckými. Napriek týmto problémom pluk do 5. mája nezaznamenal ťažké straty. Za necelý mesiac frontového nasadenia padlo len 5 a ranených bolo 9 vojakov.²³ Pluk ale dovtedy nezažil žiadny väčší útok. Slovenské MNO napriek tomu pplk. Pichla nepochválilo, ale naopak, menovalo namiesto neho do čela pluku plk.del. Quida Dotzauera.²⁴ Ten preberal velenie od pplk. Pichla práve v čase, keď Červená armáda zahájila masívnu ofenzívu.

NEMECKÉ A SOVIETSKÉ OFENZÍVNE PLÁNY

Rozsiahle ofenzívne akcie pripravovali na jar 1942 obidve bojujúce strany. Nemci sa po zastavení sovietskeho zimného ťaženia opäť chystali prevziať strategickú iniciatívu. *Wehrmacht* už ale nebol schopný útočiť na celom fronte. Veľká ofenzíva bola preto naplánovaná len v južnej časti frontu. Ciele tejto ofenzívy boli rýdzo ekonomické: ropa a nerastné suroviny z Kaukazu. Hitler ovplyvnený názormi svojich ekonomických expertov presviedčal svojich generálov, že bez kaukazskej ropy Nemecko nemôže pokračovať vo vojne. Tento názor sa ukázal ako mylný, pretože Nemecku sa nepodarilo získať kaukazskú ropu, a napriek tomu pokračovalo ďalšie tri roky vo vojne. Nemecká generalita nebola nadšená predstavou „postupu jedného krídla hlboko do nepriateľského územia bez akéhokoľvek súčasného tlaku na jeho stred“, ale *Wehrmacht* už na viac nemal a Hitler presadil svoju vôľu.²⁵ Aby sa mohla veľká letná ofenzíva uskutočniť, bolo nevyhnutné získať v priestore Charkova východiskovú základňu pre postup v smere Kaukaz – Stalingrad. Hitler preto smernicou č. 41 nariadil rozbiť sovietsky výbežok frontu západne od Izjumu. Tento výbežok južne od Charkova predstavoval pre Charkov stálu hrozbu. Veliteľ skupiny armád *Juh* poľný maršal von Bock vypracoval plán s krycím názvom FRIDERICUS. Podstatou plánu bolo odrezať izjumský výbežok sústredenými útokmi zo severu i z juhu a obkľúčené sovietske vojská zničiť. Zo severu od Charkova mala zaútočiť 6. armáda (gen. von Paulus) a z juhu od Slavianska armádna skupina gen. von Kleista s časťami 1. pancierovej a 17. armády. Bol to jednoduchý plán, ktorý sa osvedčil vo viacerých obkľúčovacích bitkách v lete 1941.²⁶

²²PRIELOŽNÝ, P.: Šifra VS (Z neznámych stránok životopisu poručíka Ladislava Pfliegela). In: *Republika*, 2, 25. 8. 1995, č. 34, s. 3; Rozhovor... ref. 6, s. 2.

²³BYSTRICKÝ, ref. 20, s. 36.

²⁴Plk. Dotzauer mal rovnako ako pplk. Pichl nemeckú národnosť. Slovenské MNO do funkcie veliteľa del. pl. 31 vybralo dôstojníka nemeckej národnosti pravdepodobne s tým zámerom, aby mohol ľahšie a rýchlejšie komunikovať so svojimi priamymi nadriadenými. Rovnaký postup bol zvolený aj v júni 1941 pri výbere veliteľa *Rýchlej skupiny*, ktorým sa stal tiež dôstojník nemeckej národnosti plk.gšt. Rudolf Pilfousek. Plk. Quido Dotzauer bol na rozdiel od týchto dvoch dôstojníkov slovenský Nemec. Plk. Pilfousek i pplk. Pichl boli českí Nemci, ktorí zostali dobrovoľne slúžiť v slovenskej armáde. Pplk. Karol Pichl dokonca ani nevedel po slovensky. „Nikto ho nemal rád. Bol drzý, surový a nie dosť múdry, schopný... Strašne túžil po bojovej sláve.“ Radšej sa stretával s nemeckými dôstojníkmi ako s dôstojníkmi vlastného pluku. Slovenskí dôstojníci ho preto nemali radi. Jeho štáb navyše tvorili takmer výlučne slovenskí Nemci. (GAJDOŠ, ref. 17, s. 8). Medzi vojakmi bolo tiež známe, že „je mu milší jeho pes vlčiak, ako život slovenského vojaka“. FALŤAN, S.: *Slováci v partizánskych bojoch v Sovietskom zväze*. Bratislava, 1957. s. 59.

²⁵LIDDEL HART, ref. 4, s. 265-268.

²⁶CARELL, P.: *Operace Barbarossa*. Plzeň, 1996. s. 59-60.

Nemecké velenie však netušilo, že v rovnakom priestore pripravuje v tom istom čase svoju veľkú ofenzívu aj Červená armáda. O tom, či útočiť alebo neútočiť, sa vo vedení ČA živo diskutovalo v marci 1942. Stalinov zástupca na komisariáte obrany maršal Boris M. Šapošnikov a vtedajší náčelník generálneho štábu maršal Alexander M. Vasilievskij odporúčali zotrvať v prvom polroku 1942 v strategickej obrane. Bolo im jasné, že ťažké straty z leta 1941 i neúspešného zimného ťaženia nie je možné v najbližšej dobe nahradiť v požadovanej kvalite. Obidvaja tiež predpokladali, že Nemci sa v lete 1942 opäť pokúsia dobyť Moskvu. Veliteľ *Juhozápadného smeru* maršal Semjon K. Timošenko naproti tomu predložil plán rozsiahlej ofenzívy na juhu, ktorá mala dosiahnuť líniu Gomeľ – Kyjev – Čerkassy – Pervomajsk – Nikolajev. Jej strategickým cieľom bola likvidácia všetkých nepriateľských síl v uvedenom priestore. Ofenzíva takýchto rozmerov bola zamietnutá, ale Timošenko predložil nový plán obkľúčenia a znovudobytia Charkova dvojitým úderom z oblasti Izjumu na juhu a z Volčanska na severe. Cieľom útoku bolo získaním uhoľnej základne Donbasu posilniť sovietsky zbrojný priemysel. Tento plán podporil aj Stalin.²⁷

Timošenko plánoval obkľúčiť nemeckú 6. armádu pri Charkove a útočiť ďalej na Dnepropetrovsk a Záporožie. Cez tieto dve mestá viedli cesty a železnice k dolnému toku rieky Dneper, ktorú už ďalej na juh nebolo možné prekročiť. Prostredníctvom týchto komunikácií boli zásobované nemecké armády v Doneckej panve a na Kryme. Strata Dnepropetrovska a Záporožia by preto na južnom krídle nemeckého frontu vyvolala katastrofu.²⁸ Charkov bol dôležitým správnym a priemyselným centrom bývalej sovietskej Ukrajiny, ktorého výstavbu sovietske vedenie podporovalo na úkor Kyjeva. Boli tu vystavané moderné štrnásťposchodové mrakodrapy slúžiace politickému a vojenskému vedeniu. Hoci bolo mesto vojnou dosť poškodené, stále v ňom žilo vyše 800 000 ľudí.²⁹ Veľké továrenské haly ale zostali prázdne, pretože všetko strojné zariadenie bolo evakuované. Opustené haly Nemci využívali ako obrovské sklady zásob všetkého druhu. Charkov slúžil ako obrovské zásobovacie stredisko pre celý južný front.³⁰ Jeho dobytie Červenou armádou by vážne ohrozilo stabilitu nemeckého južného frontu, i osud nemeckej letnej ofenzívy. Timošenko naplánoval svoju ofenzívu na začiatok mája 1942. V rovnakom čase zasa plánovali Nemci rozbiť „izjumský výbežok“. Do poslednej chvíle nebolo jasné, kto preteký o čas vyhrá.

Sovietska strana sa prípravy na ofenzívu ani nesnažila utajiť. Sovietske letectvo viackrát bombardovalo sklady i letisko v Charkove. Na konci apríla 1942 sovietske lietadlá dokonca zhadzovali letáky, kde seabedome tvrdili, že Charkov bude onedlho oslobodený a Červená armáda v ňom bude mať 1. mája 1942 slávnostnú prehliadku. Letáky boli zároveň priepustkou na prebehnutie na sovietsku stranu.³¹ Dôstojníci i vojaci pluku nemali veľkú chuť bojovať proti Červenej armáde, ale ani ísť do zajatia. Z dôstojníkov pred začiatkom sovietskej ofenzívy vážne uvažoval o prebehnutí na stranu ČA iba dôstojník 2/31 batérie por.del. Ladislav Pfliegel. Na začiatku mája 1942 napísal domov list, že chce pred začatím nemeckej ofenzívy prebehnúť s ôsmimi dôstojníkmi k ČA.³² Ostatní však veľmi rýchlo cúvli a dezertovať napokon odmietli. Vážne výhrady mal proti vojne aj prvý dôstojník 4/31 bat. por.del. Pavol Gajdoš. Keď katolícky vojenský duchovný pluku por.duch. Ignác Tonhäuser vyzval vojakov na spoved', vyspovedal sa. Kňazovi počas spovede otvorene povedal, že má bojovať „proti nepriateľovi, ktorého... za nepriateľa nepovažoval“. Jasne povedal, že za záujmy Nemcov nie je „ochotný obetovať seba a ani vlas svojich podriadených“. Por. Tonhäuser mu dal bez slova rozhrášenie. S bojom proti

²⁷WANNER, ref. 3, s. 468; VOLKOGONOV, D.: Triumf a tragédia 2 (politický portrét J. V. Stalina). Bratislava, 1990. s. 211-212; BAGRAMJAN, I. CH.: Na ceste k víťazství. Praha, 1982, s. 49, 51.

²⁸Tamže, s. 62-63; CARELL, ref. 26, s. 367.

²⁹GAJDOŠ-BREZA, ref. 19, s. 40, 60, 71.

³⁰Spomienky... ref 10, s. 3; CARELL, ref. 26, s. 367.

³¹Spomienky... ref. 10, s. 3; BALÁŽ, ref. 9.

³²PRIELOŽNÝ, ref. 22.

ČA teda nesúhlasil, ale o prebehnutí na jej stranu tiež neuvažoval.³³ Veľmi podobne zmýšľali aj ostatní príslušníci pluku.

Evanjelický duchovný pluku por.duch. Julius Szépeši (Szepesi) takmer každý deň navštevoval vojakov evanjelického vierovyznania pri jednotlivých batériách (v pluku ich bolo 156). Pri rozhovore s pplk. Pichlom na margo morálky vojakov konštatoval: „*Duch vojakov výborný, disciplína bezvadná. Len strava je slabá.*“ Dobrá nálada medzi vojakmi pretrvávala aj na začiatku mája, hoci bola „*strašná zima*“ a snežilo. 10 mája bol por. Szépeši počas návštevy 5/31 batérie ranený črepinou mínometnej strely, ktorá vybuchla asi 20 m od neho. Napriek tomu na druhý deň vysluhoval svojim vojakom Večeru pánovu. Keď o 6.00 h ráno vyrazil z veliteľstva pluku k 1/31 a 2/31 batérii, celou cestou ho ostreľovalo sovietske ťažké delostrelectvo. Potom prišiel k 4/31 batérii, aby sa aj u nej mohlo vyspovedať asi 18 vojakov evanjelického vyznania. Provizórny oltár mu vojaci urobili z debničiek na strelivo, ktoré prikryli dekou. Na ne kňaz položil fľašu vína a nakrájané chleby. Vojakom rozdal modlitebné knižky a začali spolu spievať. Spoveď ešte nestihli dokončiť, keď sa na oblohe zjavilo sovietske prieskumné lietadlo. O chvíľu spustilo paľbu sovietske delostrelectvo. Hneď druhý granát odtrhol na jednej húfnici koleso a zranil 6 mužov jej obsluhy. Por. Szépeši všetko zhrnul do deky a rýchlo utiekol s chlebom aj s vinom z postavenia batérie. Vojakom všetkých batérii bol vyhlásený poplach. Všetci zaujali svoje miesta očakávajúc ohlásený sovietsky útok.³⁴

V ten deň to bol ešte planý poplach, hoci ťažká delostrelecká paľba pokračovala aj popoludní. Pozorovateľ 3/31 batérie ale podvečer zo svojej predsunutej pozorovateľne ďalekohľadom sledoval sovietske prípravy na útok. Zistil dokonca aj prisun vodky pre prvosledové jednotky. Slováci sa tak i tu stretli s praxou Červenej armády povzbudiť odvahu vlastných vojakov pred útokom alkoholom. 3/31 batéria mala istú výhodu, pretože jej palebné postavenia boli umiestnené na malej vyvýšenine. Všade naokolo bol totiž rovinný terén s niekoľkými malými kopcami. Jedinými výraznejšími orientačnými bodmi boli budovy kolchozu a sovchozov. Sovietske prípravy na útok registrovali aj u 2/31 batérie. Deň pred útokom bol telefonista batérie na predsunutej pozorovateľni. Pozorovateľňa bola v podstate len provizórnym bunkrom v kope hnoja, asi pol kilometra pred palebným postavením batérie. V tomto bunkri bol umiestnený periskop, cez ktorý sa pozorovala činnosť na nepriateľskej strane. Informácie sa telefonicky hlásili veliteľovi batérie. Kvôli utajeniu pred nepriateľom sa na ňu mohlo chodiť len potme a za tmy sa aj vracalo.

Asi deň, či dva, pred útokom poslal por. Pfliegel dvoch zo svojich spojárov tesne k frontovej línii, aby na okraj lesa k nemeckým predným zákopom zaviedli spojenie k novej pozorovateľni. Spojári prišli k porastenému svahu mladou dubinou, kde boli ukryté nemecké guľomety. Nemci ich poslali na miesto, kde bola pozorovateľňa nemeckej batérie. Slováci boli zdesení, „*lebo to bola iba jama, asi dva krát dva metre, čo z ruského ťažkého dela vybil granát.*“ „*Nemci tu neurobili žiaden bunker, žiadny kryt!*“ Zaviedli tam teda telefón. Keď prišli na pozorovateľňu k por. Pfliegelovi, stk. Andrej Škvarek mu hlásil: „*Pán poručík, nemáte žiadne bunkre, len jamu od trychtýru! Keď prídu Rusi a zrobia útok – bude zle!*“ Pfliegel ostal zarazený, ale nepodnikol nič. Išiel spať a vojakom povedal, aby ho nevyrušovali. Pred večerom toho istého dňa bolo na rozkaz veliteľa delostrelectva vykonané striedanie predsunutých pozorovateľov.³⁵ Svoje veliteľské stanovište si musel z pravého úseku pluku do vedľajšieho ľavého pásma presunúť aj veliteľ I/31 del. oddielu mjr.del. Štefan Beniač. So svojim štábom sa presunul do Bairaku, kde mal svoje stanovište aj veliteľ úseku nemeckej pechoty. V Bairaku však tiež neboli pripravené protiletcké kryty. Tie nemeckí pešiaci vykopalí s veľkou neochotou až na urgenciu

³³GAJDOŠ, ref. 17, s. 9.

³⁴VHA Trnava, MNO (dôv.), šk. 190, Denník evanjelického duchovného od 24. 4. – 28. 8. 1942, s. 4-11; Rozhovor... ref. 6, s. 2.

³⁵LACKO, M.: Skaza delostreleckého pluku 31 pri Charkove. In: Historické rozhľady, 2004, č. 1, s. 168-169.

Vojenská história

mjr. Beniača u plk. Witkopfa. Kryty boli napokon v priebehu noci vybudované a mjr. Beniač si stihol pripraviť a zamieriť aj paľby všetkých batérií. To ešte netušil, že hneď na druhý deň ráno využije protiletectký kryt i pripravené paľby.³⁶

SOVIETSKA OFENZÍVA

Maršal von Bock plánoval zahájiť operáciu proti izjumskému výbežku 18. mája. Na svitaní 12. mája 1942 však mohutná delostrelecká príprava ohlásila začiatok sovietskej ofenzívy. Maršal Timošenko vyhral preteky o čas a s „*prekvapivo mohutnými silami*“ zaútočil na 6. armádu gen. Paulusa z dvoch smerov. Zo severu útočila na nemecký XVII. zbor (gen. Hollidt) a LI. zbor (gen. Von Seydlitz-Kurzbach) sovietska 28. armáda s časťami susednej 21. a 38. armády. Proti 6 nemeckým divíziám dvoch zborov zaútočilo 13 streleckých a 3 jazdecké divízie, 9 tankových a 1 motorizovaná brigáda. Úderné zoskupenie malo 354 tankov. Z izjumského výbežku na juhu útočili proti VIII. zboru (gen. Heitz) a rumunskému IV. zboru (gen. Dragulina) sovietska 6. a 57. armáda. Iba 6 nemeckých a rumunských peších divízií (z toho štyri rumunské) muselo bez jediného tanku čeliť presile 10 streleckých, 3 jazdeckých divízií, 11 tankových a 2 motostreleckých brigád so 475 tankmi.³⁷ Napriek ťažkým stratám z leta 1941 a „zimného ťaženia“ sa podarilo na útok sústrediť pomerne početné tankové a delostrelecké sily. Útok na Charkov sa zúčastnili 3 tankové zbory (21., 22. a 23. tz), 9 samostatných tankových brigád (5., 6., 7., 10., 37., 38., 42., 87. a 90. TB) a 29 delostreleckých plukov. Tieto útvary mali na začiatku ofenzívy spolu 925 tankov (z toho 80 ťažkých KV-1, 239 stredných T-34 a 117 anglických stredných Mk II Matilda), čo v lete 1941 predstavovalo silu jedného mechanizovaného zboru. Nové tankové zbory boli menšie, ale pohyblivejšie a lepšie ovládateľné. Na podporu útočiacich síl bolo pripravených aj 2 860 diel a mínometov.³⁸

Sovietska 28. armáda (genpor. Dmitrij Ivanovič Rjabyšev) disponovala spolu 6 streleckými a 3 jazdeckými divíziami, 5 tankovými a jednou motostreleckou brigádou. Armáda mala spolu 225 tankov, z toho 33 bolo ťažkých KV-1 a 96 stredných T-34. V prvom slede mali útočiť štyri strelecké divízie (175., 169., 244. SD a 13. GSD) a v druhom slede dve (38. a 162. SD). Tankové brigády boli rozdelené na priamu podporu streleckých divízií, namiesto toho, aby boli nasadené koncentrovane na rozhodujúcom úseku. V severnej časti úseku 28. armády bola pripravená na útok na Ternovaju 175. SD. Keďže mala útočiť cez lesnatý terén, nemala priamu podporu tankov. V jej tyle bola ale sústredená 6. TB so 46 tankmi (10 KV-1, 20 T-34 a 16 ľahkých T-60), ktorá bola v prípade potreby pripravená poskytnúť divízii pomoc. Južne od 175. SD nastúpila proti Bairaku 169. SD s priamou podporou 84. TB. Brigáda mala tiež 46 tankov v rovnakom zložení ako 6. TB. Ďalej na juh bola pripravená 244. SD s priamou podporou 57. TB. Táto brigáda bola odvelená k 28. armáde od 23. tz (57., 130. a 131. TB) sovietskej 6. armády. Mala 44 tankov (18 T-34, 16 T-60 a 10 Mk. III Valentine). Na južnom krídle armády stála 13. GSD pripravená na útok na Kupevachy. Podporu jej zabezpečovala 90. TB, ktorá mala rovnako ako 6. a 84. TB

³⁶VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/28, List Q. Dotzauera plk. Elemírovi Lendvayovi, 3. júl 1942; Z galérie... ref. 9.

³⁷CARELL, ref. 26, s. 327; http://rkkaww2.armchairgeneral.com/battles/kharkov1942/tabKharkov_05.html.

³⁸MOSKALENKO, K. S.: Na juhozápadnom smere (1). Bratislava, 1985. s. 130-131; PEJČOCH, I. – SPURNÝ, S.: Obrnená technika 3 (SSSR 1919 – 1945, I. časť). Praha, 1999. s. 73. K 1. máju 1942 mala Červená armáda spolu 25 tankových zborov (každý s tromi tankovými brigádami) a 189 tankových brigád (z toho 114 samostatných). Tankové divízie sa už od konca roku 1941 kvôli nedostatku tankov nebudovali. V bojujúcich armádach sa nachádzalo 4 065 tankov (1 995 ľahkých T-26, BT-7, T-38, T-40 a T-60, a 2 070 stredných T-34 a ťažkých KV). Ďalšie tanky boli v zálohe hlavného veliteľstva. *Wehrmacht* mal k tomu istému dátumu na východnom fronte 3 164 tankov a samohybných diel. Tamže, s. 72-73.

tabuľkový počet 46 tankov. Po prelomení nemeckej obrany mala prejsť do útoku „skupina rozvinutia úspechu“. Tvorili ju 3. gardový jazdecký zbor (5., 6. GJD a 32. JD), 34. MB a iba jediná 6. GTB so 43 tankmi (3 KV-1, 18 T-34, 12 T-60, 7 BT, 2 ukoristené PzKpfw III a 1 T-26). Rozdelenie tankových brigád medzi strelecké divízie oslabilo údernú silu 28. armády, čo sa prejavilo už počas prvého dňa sovietskej ofenzívy.³⁹

Divízie 28. armády boli rovnako ako jej tankové brigády doplnené na tabuľkové počty ľudí i výzbroje. Napríklad 175. strelecká divízia genmjr. Alexandra Demjanoviča Kulešova (560., 632. a 728. strel. pluk) mala 5. mája 1942 až 11 115 ľudí, 2 089 koní, 8 506 pušiek, 582 samopalov, 360 guľometov, 89 protitankových pušiek, 18 protitankových kanónov kalibru 45 mm, 162 mínometov (72 kalibru 50 mm, 78 kalibru 82 mm a 12 kalibru 120 mm) a 33 diel (25 kalibru 76,2 mm a 8 kalibru 122 mm). Divízia sa formovala v decembri 1941 v Uralskom vojenskom okruhu a skladala sa najmä zo Sibírčanov, Baškircov a Tatárov. Mnohí z nich boli tesne predtým prepustení z pracovných táborov. Velitelia jednotiek boli väčšinou prevelení z frontu alebo prišli z nemocníc, takže mali bojové skúsenosti. Divízia spočiatku nemala prakticky žiadne zbrane (každý prápor mal v priemere iba 8 – 10 pušiek a 1 guľomet), čo spôsobovalo vážne problémy pri výcviku. V marci 1942 bola 175. SD premiestnená do Kurskej oblasti. Tu bola vyzbrojená a v polovici apríla zaujala obranu na fronte v úseku Starici – Varvarovka. Až do zahájenia ofenzívy jednotky divízie posilňovali obranu a cvičili rozvinutie na útok a útok na obývané miesta. 27. apríla od jej 632. strel. pluku dezertovali 3 vojaci, ale inak bola morálka na dobrej úrovni.⁴⁰

Jar roku 1942 vzbudzovala v radoch Červenej armády veľké nádeje. Úspešnou zimnou protiofenzívou pri Moskve prešla iniciatíva na sovietsku stranu. Dôstojníci i vojaci ČA boli presvedčení, že *Wehrmacht* bude v priebehu tohto roku porazený a sovietske územia okupované Nemcami budú oslobodené. Sovietske vojská boli doslova „zachvátené predofenzívnou horúčkou“. Všetci verili v úspech novej ofenzívy a v opätovné dobytie Charkova. Sebadôveru sovietskeho velenia potvrdzovala i skutočnosť, že čelným jednotkám divízií prvého sledu boli pridelení civilisti z Charkova, ktorí mali vojakom robiť v meste sprievodcov. Prebiehal intenzívny nácvik útočných akcií i boja proti tankom. Charkov bol na začiatku mája 1942 ako zaklínadlo. Toto slovo sa neustále valilo na sovietskych vojakov z úst politických pracovníkov, agitátorov, násteniek i vojenských novín. Sovietska propaganda bola účinná. Takmer nikto nepochyboval o úspechu pripravovanej ofenzívy.⁴¹

Sovietsky útok sa začal ráno 12. mája 1942 o 6.30 h silnou delostreleckou prípravou, ktorej v priebehu noci predchádzali útoky sovietskych nočných bombardérov na Peľkovce, Bairak a Kupevachy. Bol náhly a mohutný, takže ho nebolo možné hneď zastaviť. Nemecké línie boli prevalcované. Rovnako ako v priebehu sovietskeho „zimného ťaženia“ sa však mnohé nemecké oporné body v tých útočiacich sovietskych vojsk nevzdávali, ale húževnato bojovali v obkľúčení a spomaľovali tak tempo útoku.⁴² V centre ofenzívy sovietskej 28. armády sa ocitol aj slovenský del. pluk 31. Palebné postavenia batérií, pozorovateľne a veliteľské stanovištia pluku boli od 6.30 do 7.30 h pod ťažkou paľbou sovietskeho delostrelectva. Ešte v priebehu delostreleckej prípravy prileteli o 7.10 h skupiny sovietskych bombardovacích a bitevných lietadiel, ktoré dopĺňali delostreleckú prípravu. Najťažšie nálety boli podniknuté v okolí obce Bairak, kde mal pozorovateľňu veliteľ I/31 del. oddielu mjr. Beniač a veliteľ 2/31 batérie npor.del. Jozef Koreň.⁴³

³⁹http://militera.lib.ru/memo/russian/ryabyshev/_di/05.html, RJABYŠEV, D., I.: Pervyj god vojny (V Charkovskom sraženiiji); http://rkkaww2.armchairgeneral.com/battles/kharkov1942/tabKharkov_05.html.

⁴⁰MASLOV, A. A.: Zajati sovětští generálové. (Osud sovětských generálů zajatých Němci v letech 1941 – 1945). Praha, 2004. s. 39, 282-283.

⁴¹POPEL, N. K.: V těžké době. Praha, 1963. s. 304-307.

⁴²CARELL, ref. 26, s. 327.

⁴³RJABYŠEV; ref. 39; Z galerie ... ref. 9; Z galerie nositel'ov železného kříža (V tankovom boji pri Charkove). In: Stráž vlasti, 2, 1944, č. 5, s. 12.

Dobre vybudované a maskované kryty a okopy však zachránili pluk pred veľkými stratami. Paľbou sovietskeho delostrelectva a leteckým bombardovaním nebola zničená ani jedna húfnica a pozorovateľňa. Nálet ešte neskončil, keď do útoku vyrazili sovietske tanky a za nimi pechota. Dôstojníkom a vojakom na pozorovateľniach pri Bairaku sa pohľad na útočiaceho nepriateľa podobal „obrázku na rozmrvené mravenisko“. Len v úseku del. pluku 31 slovenskí pozorovatelia narátali 60 sovietskych tankov, ktoré smerovali na postavenia medzi obcami Ternovaja a Bairak.⁴⁴

Na obec Ternovaja zaútočila dvoma plukmi neskúsená 175. SD. Jej 560. strel. pluk onedlho ovládol osadu Izbickoje a snažil sa obísť Ternovaju od severu. V boji o oporný bod Izbickoje stratil 161 mŕtvych a 627 ranených. 728. strel. pl. zaútočil na Varvarovku s cieľom obísť obec Ternovaja od východu a od juhu, bol ale zastavený. Preto bola na jeho podporu nasadená aj 6. TB (plk. A. I. Gorškov). Južne od tejto divízie útočila na nemecké línie pred Bairakom skúsená 169. SD (plk. S. M. Rogačevskij), podporovaná čerstvou 84. TB (plk. D. N. Belyj). Dva pluky tejto divízie (434. a 680. strel. pl.) viedli o Bairak celý deň ťažké boje. Južne od Bairaku útočila na výšiny 183.3 a 211.8 len nedávno sformovaná 244. SD (plk. M. S. Istomin) podporovaná 57. TB (genmjr. V. M. Aleksejev). Jej cieľom bolo obsadiť od severu Kupevachy. V úseku slovenského del. pl. 31 tak útočilo najmenej päť streleckých plukov podporovaných tromi tankovými brigádami! To bolo vyše 10 000 mužov a 136 tankov (20 KV-1, 58 T-34, 10 Mk III Valentine a 48 T-60).⁴⁵

Batérie pluku neodpovedali na sovietsky útok okamžite, pretože všetky telefónne linky od pozorovateľní a veliteľských stanovišť oddielov k postaveniam batérií boli rozstrieľané sovietskym delostrelectvom. Hneď ako bolo počuť hukot sovietskych tankov, ustúpil veliteľ južného pechotného úseku plk. Witkopf z pozorovateľne pri Bairaku „asi 300 – 500 m do pripraveného krytu dozadu“. Mjr. Beniač zostal na pozorovateľni sám so svojím personálom, spojkami a pátračmi. Všetkých vzal k sebe do krytu, aby ich uchránil pred delostreleckou paľbou a bombardovaním. Akonáhle bolo možné, odoslal jednu spojku z ústredne oddielu „s rozkazom na kuse papiera, spustiť hneď ďalšie pripravené paľby“. Druhú spojku vyslal k 2/31 batérii s rozkazom pripraviť sa proti tankom, ktoré idú na jej palebné postavenie umiestnené za pozorovateľňami mjr. Beniača a npor. Koreňa. Prvé tanky sovietskej 84. TB medzitým prekonali obranné línie nemeckej pechoty. 2 tanky sa už pohybovali po ľavej a 2 po pravej strane krytu mjr. Beniača. Prvú útočnú vlnu tvorilo 10 ťažkých tankov KV-1 a 20 stredných T-34, ktoré boli nezraniteľné nemeckými protitankovými kanónmi. Keď sa tanky vzdialili smerom na palebné postavenia batérií, dorazil do krytu spojovací dôstojník I/31 del. oddielu, ktorý pomedzi sovietske tanky opravoval so svojimi vojakmi roztrhané telefónne linky. Spojenie sa podarilo obnoviť a batérie oddielu okamžite zahájili paľbu „na vlny postupujúcej nepriateľskej pechoty“ a druhú vlnu sovietskych tankov (16 ľahkých tankov T-60). V priestore Bairaku útočila aj 57. TB, takže na nemecké a slovenské pozície tu postupovalo až 90 sovietskych tankov (z toho 10 KV-1 a 38 T-34)!⁴⁶

Paľbu spustili postupne aj batérie II/31 del. oddielu. Vďaka dôkladnej príprave bola paľba slovenských húfníc presná a účinná. Najprv boli napadnuté zoskupenia sovietskych tankov. Spočiatku sa zdalo, že nárazové granáty sú proti tankom neúčinné. Onedlho však jeden z predsunutých pozorovateľov pluku por.del. Ján Hrabovecký spolu s telefonistom zo svojej pozorovateľne videli, že niekoľko ľahkých tankov sa po priamych zásahoch vznietilo. Batérie potom preniesli paľbu na skupinu ťažkých tankov KV-1, ktoré tvorili čelo útočiacich síl. Boli to vylepšené KV-1 vzor 1941 s pancierom zosilneným na 100 mm, vylepšeným kanónom ZIS-2 kalibru 76,2 mm s predĺženou hlavňou a váhou 43 ton. Nemci nemali protitankovú zbraň,

⁴⁴Z galerie ... (V tankovom...), ref. 43, s. 12; Rozhovor... ref. 6, s. 2-3.

⁴⁵RJABYŠEV, ref. 39; MASLOV, ref. 40, s. 39. Každý pluk mal v priemere 2 500 ľudí. Tamže.

⁴⁶Z galerie ... (Delostrelici...). ref. 9.

ktorá by ich dokázala zničiť. Preto bez problémov prekonalí pozície nemeckej pechoty a dostali sa za niektoré slovenské delostrelecké pozorovateľne. Skupina týchto mohutných tankov stála už len asi 400 m pred pozorovateľňou por. Hraboveckého. Tanky pomaly postupovali k postaveniam delostreleckých batérií. Paľba slovenských húfníc bola presná a snáď len zázrakom sa podarilo zapáliť aj 2 z týchto tankov. Medzitým však nebezpečne blízko postúpila aj sovietska pechota. Prevalila sa cez nemecké zákopy a priblížila sa k predsunutým pozorovateľňam slovenských delostrelcov. K pozorovateľni por. Hraboveckého sa priblížila na necelých 100 m. Ten však nezaváhal a bez ohľadu na vlastné riziko privolať na túto „silnú pešiu skupinu“ paľbu svojej batérie. Sovietski vojaci ostreľovanie šrapnelmi nevydržali a dali sa na ústup do svojich pôvodných postavení.⁴⁷

Menej šťastia mal pozorovateľ 2/31 batérie por.del. Ladislav Pfliegel. Od jeho provizórnej pozorovateľne, juhovýchodne od obce Ternovaja, neboli vykopané zákopy, ktorými by sa dalo ustúpiť. Nič podobné nemali v obranných postaveniach ani nemeckí pešiáci. Nemecká pechota mala preto ťažké straty (len zajatých bolo 600 – 700) a sovietski pešiáci sa dostali až k jeho pozorovateľni. Vojak, ktorý bol spolu s ním na pozorovateľni, vystrčil z bunkra biely uterák na znak kapitulácie. Červenoarmejci ho napriek tomu zastreli. Por. Pfliegel mal viac šťastia. Vzali ho do zajatia.⁴⁸ Presná a zničujúca paľba slovenských batérií sovietsky útok medzitým zastavila. Pechota a ľahké tanky ustúpili na svoje východiskové pozície. Ťažké tanky KV-1 a stredné T-34 však stále nezadržateľne postupovali vpred.⁴⁹ Najviac ohrozené boli 1/31 a 2/31 batérie, ktoré boli vysunuté najviac vpredu. Veliteľ 2/31 batérie npor. Koreň videl z pozorovateľne pri Bairaku, rovnako ako veliteľ 1/31 oddielu mjr. Beniač, že najväčšie nebezpečenstvo hrozí práve jeho batérii. Jeho pozorovateľňa bola tiež už od svitania ostreľovaná a telefónne spojenie s batériou bolo „na mnohých miestach rozstrieľané“. Vyslal preto k batérii spojku, aby spustila paľbu na sovietsku pechotu. Telefonisti medzitým natiahli novú linku, ktorá bola tiež vzápätí rozstrieľaná. Rozkaz sa ale k batérii dostal a jej paľba prinútila sovietsku pechotu zaľahnúť. Tanky však postupovali cez postavenie nemeckej pechoty a priestory pozorovateľní na palebné postavenie batérie.⁵⁰

Keďže batériu už nemal ako vyzrozumieť o blížiacich sa tankoch (telefónne spojenie bolo opäť rozstrieľané), rozhodol sa ju bez ohľadu na vlastné riziko osobne informovať o blížiacom sa nebezpečenstve. Npor. Koreň sa preplazil krovinami pomedzi sovietske tanky, ktoré boli vzdialené len 15 – 30 m a šťastne dorazil do palebného postavenia. Batériu pripravil na útok tankov. Kým sa tanky objavili, nariadil ešte strieľať do priestorov, kde ostala zaľahnutá pechota. Onedlho sa asi 300 m pred batériou objavili 3 sovietske tanky idúce v rade za sebou. Všetky štyri húfnice na ne okamžite spustili paľbu. Dva tanky sa vrátili za svah a údolím prenikli ešte viac dozadu. Jeden odbočil do neďalekého lesa a zaútočil na batériu z boku. Delostrelci mali obmedzený výhľad, pretože nad delami boli striešky z dreva a hlíny na ochranu obsluhy proti črepinám. Celá batéria sa zamerala na tento jeden tank, avšak nárazové granáty húfníc neboli schopné preraziť jeho pancier. Tank strieľal a približoval sa k batérii. Pomaly sa dostal až do

⁴⁷Tamže.; Z galerie nositeľov železného kríža (Boj pri Charkove). In: Stráž vlasti, 1, 1943, č. 11, s. 8. Sovietske tanky KV-1 sú spomínané ako „tanky mamutej veľkosti“, alebo „ozrutné obludy (52 – 72 tonové)“. Slovenskí delostrelci zjavne nevedeli, aký typ tanku na nich útočil. Vyradený KV-1 vzor 1941 obdivovali v júli 1942 na bývalom bojisku del. pluku 31 aj vojnový korešpondent Juraj Gajdoš Breza a fotograf Jozef Cincík, ktorým robil sprievodcu sám plk. Dotzauer. Tank KV-1 tiež charakterizovali ako „obrovskú železnú ozrutu, 60 a vari až 70 tonový tank“. Jozef Cincík stroj vyfotografoval so skupinkou ukrajinských žien, podľa čoho bolo možné zistiť, čo za „ozrutné obludy“ útočili na slovenských delostrelcov. Nemožno ale vylúčiť, že útoku sa zúčastnilo aj niekoľko ťažkých útočných tankov KV-2 vážiacich naozaj 52 ton. Výkazy počtov tankov sovietskych tankových brigád totiž uvádzajú len počty tankov KV bez rozlíšenia, či ide o KV-1 alebo KV-2. GAJDOŠ-BREZA, ref. 19, s. 87-88, 104-105; http://rkkaww2.armchair-general.com/battles/kharkov1942/tabKharkov_05.html.

⁴⁸GAJDOŠ, ref. 17, s. 26; LACKO, ref. 35, s. 168-169.

⁴⁹Z galerie ... (Delostrelci...), ref. 9.

⁵⁰Z galerie ... (V tankovom...), ref. 43, s. 12.

*KV-1 vzor 1941
podporované
pechotou pri
cvičnom útoku
v lesnatom teréne
na jar 1942.
(Archív autora)*

palebného postavenia, kde jednoducho prevalcoval 2 húfnice. Vyšiel na striešku kryjúcu húfnicu. Jej hlaveň sa našťastie zaborila do zeme, takže obsluha nebola zadržaná. Len lafeta, ktorá pri tom vyskočila hore, delostrelcov ľahšie zranila.

Obsluhy sa rozutekali a poskrývali do krytov a zákopov. Niektorí utekali do blízkeho lesa. Tankisti na nich našťastie nestrielali z guľometov. Odvážnejší vojaci naň hodili ručné granáty, ale bez účinku. Ďalší použil „Molotovov koktejl“, ktorý sa však nezapálil. Tank ale bojoval osamotený, bez podpory vlastnej pechoty. Nemeckí pešiaci totiž sovietske tanky KV-1 a T-34 pustili cez svoje zákopy, a potom silnou guľometnou paľbou likvidovali sovietsku pechotu, ktorá s tankmi nestačila držať krok. Nemcom sa tak sovietske tanky podarilo odrezať od pešej podpory. Posádke tanku čoskoro dotierajúci slovenskí delostrelci zrejme začali vadíť, preto sa so svojím strojom začala vzdávať. Npor. Koreň vtedy pribehol k jednému nepoškodenému delu a vypálil na odchádzajúci tank. Tank začal horieť, pretože strela zapálila tekutinu z „molotovovho kokteilu“ rozliatu nad jeho motorom. Npor. Koreň potom nechal opäť natiahnuť telefónnu linku na pozorovateľňu. Niektorí rozutekaní vojaci sa medzitým vrátili späť. Neskúsení vojaci batérie tak vydržali tankový útok, pred akým neraz skolabovali aj skúsení veteráni. Boj sa však ešte neskončil. Zvyšné 2 húfnice do večera pálili na sovietsku pechotu časovacie granáty, až kým neboli pred večerným ústupom vlastnými obsluhami zničené.⁵¹

Viacerí zostali v lesíku, kde sa od mohutnej paľby rýchlo chytil horieť trávny a lesný porast. Slováci sa onedlho zhromaždili neďaleko nemeckej batérie 210mm mažiarov. Videli ako aj k nej prišiel sovietsky tank KV-1. Tank ju ale obišiel a postupoval ďalej k slovenskej 3/31 batérii. Ďaleko sa však nedostal. Nemci vyskočili z krytov, obrátili naň svoje delá a zapálili ho. Dvanásť Slováci a dvaja Nemci išli k nemu, Slováci sa od neho ale onedlho vzdialili. „Zrazu len vyletel priklop na veži a ?prásk?! Vybuchol v tanku rozpálený granát! Jeden ten Nemec hneď zahynul, druhému odtrhlo ruky a nohu.“ Nemeckí delostrelci vyradili aj ďalší sovietsky tank. Dostal zásah

⁵¹Tamže; Andrej Škvarek..., ref. 7.

do pása a začal sa krútiť na mieste. Tankisti vyšli von, aby ho vymenili. Nemci ich vyzývali, aby sa vzdali, oni to však odmietli. Nemci preto tank zapálili. „*Rusi potom už vyskakovali von s obhorenými vlasmi, ale keďže sa nechceli vzdať, tak ich hneď odstrelili...*“⁵²

Trochu vzadu naľavo od 2/31 batérie bola nasadená 3/31 batéria. O 7.00 h hlásili z pozorovateľne, že jeden tank osamelo pátra v predpolí a blíži sa k susednej 2/31 batérii. Manévroval tak rýchlo, že ho nemohli zamerať a zničiť. Museli preto použiť priamu streľbu. Veliteľ 3/31 batérie npor.del. Jozef Krajcar bol počas útoku sovietskych tankov obkľúčený na svojej pozorovateľni. Batérii ešte stihol telefonicky nariadiť, aby obsluhy nabili nárazové granáty a aby pri každom dele zostal iba mierič a nabíjač. Ostatná obsluha mala odísť do krytov. Potom mu tanky roztrhali telefónne spojenie, takže aj on vyslal spojky a pátračov, aby vedenie opravili. V batérii po prerušení spojenia vypukla panika, pretože delostrelci zostali bez velenia. Sovietsky tank sa medzitým k nej dostal a onedlho zvalcoval prvé delo. Keď tankisti zistili, že obsluha sa skrýla v kryte, vyšli s tankom na bunker a striedavým pohybom vpred a vzad sa snažili bunker zavalit'. Delostrelcom sa zemina sypala na hlavy, strop bunkra urobený z viacerých vrstiev drevených klád a hlíny však nápor tanku vydržal. Tank potom z postavenia 3/31 batérie odišiel. Ďalšie sovietske tanky nepostupovali ďalej, ale zastavili sa medzi pozorovateľňou a palebným postavením batérie. Zrejme čakali na vlastnú pechotu. Po polhodine sa na pozorovateľňu vrátil jeden z pátračov a npor. Krajcarovi hlásil, že v oprave telefónneho vedenia im bránia sovietske tanky, ktoré po nich strieľajú guľometmi. Npor. Krajcar teda vzal vojakov, ktorí boli s ním na pozorovateľni, i družstvo nemeckej pechoty, ktoré ustúpilo k jeho pozorovateľni, a sám sa spolu s nimi vybral k batérii. Spojenie sa podarilo opraviť a cestou sa im ručnými granátmi podarilo vyradiť aj jeden ľahký tank. Keďže batéria bola z pravého boku aj naďalej ohrozovaná, odobral sa na rozkaz veliteľa oddielu s celým veliteľským družstvom do palebného postavenia. Napriek delostreleckému ostreľovaniu a paľbe tankov z diel a guľometov, dorazili k batérii bez strát.⁵³

Zložitá situácia bola aj v najjužnejšie umiestnenej 1/31 batérii por.del. A. Hôrku. Do priestoru palebného postavenia batérie ustúpila pod silným sovietskym tlakom nemecká pechota, takže jej obranná línia sa nachádzala len asi 200 m pred slovenskými delostreleckými postaveniami. O jej delostreleckú podporu navyše požiadal aj veliteľ nemeckej pechoty obranného úseku južne od úseku I/31 del. oddielu. Mjr. Beniač, jeho žiadosti vyhovel a uvoľnil batériu na podporu pravého úseku. Batéria sa bránila najdlhšie, pričom svojou paľbou poškodila 1 až 2 sovietske tanky (pretrhla im pásy).⁵⁴

Sovietsky tankový útok zasiahol aj batérie II/31 del. oddielu. Vojaci 4/31 batérie s úzkosťou sledovali sovietsky tank KV-1, ktorý zamieril priamo na ich batériu. Prvý dôstojník batérie por.del. Pavol Gajdoš hneď nariadil vytlačiť z postavenia jednu húfnicu na priamu streľbu. Keď ju však z postavenia vytlačili, tank, hoci bol veľmi vzdialený, zahol doprava do chrbta 2/31 batérie. Tam prevalcoval 2 húfnice a potom bol zapálený. K 4/31 batérii potom prišiel veliteľ pluku pplk. Pichl so svojím vlčiakom a dával jej pokyny bez znalosti situácie. Batéria páčila na útočiacie sovietske jednotky, ale presnosť paľby si nemohla overiť, pretože spojenie s pozorovateľňou, na ktorej sa nachádzal i veliteľ batérie npor.del. Ladislav Medek, bolo prerušené. V paľbe však pokračovalo aj sovietske delostrelectvo. Jeden zblúdivý granát pritom zasiahol druhé delo tak nešťastne, že delovoda des. Antona Kramára doslova rozpoltil a mierič dela slob. Tomáš Hluchý „*bol prerazený skrz na skrz črepinou granátu do chrbta*“. „*Duch delovej obsluhy strpnul, ochladol ... Roztrasený, samozrejme, bol aj veliteľ pluku.*“⁵⁵ Hneď potom prišiel k batérii jej veliteľ npor. Medek, ktorého pozorovateľňa pri Varvarovke bola rozbitá.

⁵²Tamže; LACKO, ref. 35, s. 173.

⁵³Tamže, s. 174-175; Z galerie nositeľov železného kríža (V boji proti tankom). In: Slovenský vojak, 22. 4. 1943, č. 17, s. 3.

⁵⁴Z galerie ... (Delostrelci...). ref. 9; Andrej Škvarek... ref. 7.

⁵⁵GAJDOŠ, ref. 17, s. 10; Padli za vlasť. In.: Kalendár slovenského vojska (1943). Bratislava, 1943. s. 62, 64.

Vojenská história

Npor. Medek videl mŕtvych vojakov a pod psychickým tlakom sa rozplakal. Vojakom povedal, že je s nimi zle, útočí na nich 60 sovietskych tankov a on ich chce doviest' domov živých. Vyhlásil, že „*keď bude nemecká pechota ustupovať, budeme aj my s nimi*“. Plk. Pichl mu však „sprosté vynadal“ a npor. Medek ho v hádke skoro na mieste zastrelil. Pichl kričal, že 4/31 batéria nesmie utiecť, ale musí zachrániť česť pluku, pretože už podľa neho ušla 1., 2. i 3. batéria.⁵⁶

To však nebola pravda, ale len panické chýry. Medzitým sa k batérii blížil ďalší sovietsky tank. Batéria už mala delá pripravené na priamu strelbu na okraji lesíka. Por. Gajdoš vojakom prikázal nestrieľať, kým nezhájí paľbu sovietsky tank. Tank najprv zamieril k 5/31 batérii, ktorá bola umiestnená v mulde pred 4/31 batériou. Doslova cez 5/31 batériu prešiel a suverénne zastal pred delami 4/31 batérie. Batéria ale na tank nevystrelila, čo ju možno zachránilo pred zničením. Na veži tanku sa otvoril poklop a sovietsky tankista na šokovaných delostrelcov po česky zakričal: „*Tak co Slováci, jak se vám bojuje?!*“ Potom so svojim tankom prešiel popred batériu k veľkému kolchozu, ktorý bol 300 – 400 metrov od batérie za kopčekom. Nemci ho používali ako sklad delostreleckej i pechotnej munície a pohonných hmôt. Tank tento sklad paľbou zničil a následná explózia doslova kosila stromy v okruhu niekoľko sto metrov. Vojakom 4/31 batérie ale neublížila, pretože boli schovaní v mulde. Niekoľkí slovenskí vojaci zaľahli a so záujmom pozorovali asi 50 m vysoký stĺp ohňa a dymu. Príliš zvedavý stk. Ondrej Chvojka z 3/31 batérie sa však postavil, aby mal lepší výhľad. V tom momente ho zasiahla obruž z benzínového suda, ktorá ho úplne prerezala. Nestihli ho ani pochovať, pretože jeho telo onedlho zhorelo aj s celým domčekom kde bol uložený. Medzitým videli, že vojaci zo susednej batérie utekajú. Začali preto utekať aj niektorí príslušníci 4/31 batérie. Veliteľ batérie ich zastavil s tým, že ak bude treba, ustúpia spolu a organizovane. Plk. Pichl však začal opäť opakovať, že „*štvrtá batéria musí zachrániť česť pluku*“ a ústup kategoricky zakázal. Vojaci sa potom rozišli do svojich bunkrov.⁵⁷

KV-1 vzor 1941 bol vyradený v úseku del. pluku 31 paľbou do podvozku. Tento tank má zjednodušenú a priestranejšiu vežu so silnejším pancierom ako boli pri vzore 1940. V jej zadnej časti vidno tretí guľomet na ochranu zadnej polosféry vozidla. (Od Tatier po Kaukaz)

⁵⁶GAJDOŠ, ref. 17, s. 11; Rozhovor... ref. 6, s. 3; SA M. Lacko, Spomienky L. Štúra (1917, Rojkov – Stankovany).
⁵⁷Tamže.

Pluk tak napriek minimálnym bojovým skúsenostiam statočne odolal ťažkému útoku sovietskych tankov a pechoty. Napriek niektorým prejavom paniky ku všeobecnému kolapsu nedošlo a všetky batérie ubránili svoje pozície. Pluk svojou paľbou zničil 2 ťažké a niekoľko ľahkých tankov a v boji zblízka ďalšie 2 tanky (z toho jeden ťažký). Sovietske tanky zničili pluku 3 a delostrelectvo jednu húfnicu. Ťažké straty utrpela nemecká pechota, na ktorú dopadol najväčší nápor. Niektorým raneným nemeckým vojakom pritom zachránili život slovenskí sanitári. Počas sovietskeho útoku pri obci Ternovaja zachránil slob. Andrej Karaffa spolu s niekoľkými ďalšími sanitármi pluku troch nemeckých pešiakov, ktorí boli zasiahnutí paľbou zo sovietskych tankov. Spolubojovníci sa ich v ťažkej paľbe neodvážili zachrániť. Slob. Karaffa so svojimi spolubojovníkmi však nedbal na prudkú strelbu tankových diel a guľometov. Priplazili sa k raneným, ošetrili ich a odtiahli na bezpečnejšie miesto. Keďže nablízku neboli žiadne dopravné prostriedky, odniesli ranených do 5 km vzdialenej Ternovej, kde ich odovzdali Nemeckému Červenému krížu! Bez ich sebaobetavého prístupu by títo traja nemeckí vojaci určite vykrvácali a zomreli.⁵⁸ Útočiacie jednotky sa stiahli a o 9.00 h stíchlo aj sovietske delostrelectvo. V boji nastala prestávka, ktorú velitelia využili na obnovenie spojenia a zorganizovanie jednotiek. Mjr. Beniač tiež telefonicky vydal veliteľom batérií „*dispozície a prípravný rozkaz pre eventuálny ústup*“. Batérie pluku sa rýchlo zorganizovali a začali sústredenú paľbu na východiskové pozície jednotiek sovietskej 28. armády.⁵⁹

Velenie 28. armády neúspech neodradil. O 11.00 h armáda zahájila ešte mohutnejší útok podporovaný „*veľkým počtom tankov*“. Nemecká pechota podporovaná del. plukom 31 odrazila aj tento útok, ale útočiacim jednotkám 28. armády sa podarilo prelomiť nemeckú obranu na pravom krídle pluku. Mjr. Beniač nariadil veliteľom bezprostredne ohrozených batérií svojho oddielu, aby riadili paľbu podľa vlastného pozorovania a bránili palebné postavenia, pokiaľ im vystačí strelivo.⁶⁰ Susedné nemecké jednotky sovietsky nápor nevydržali. Nemeckí delostrelci vyhodili svoje delá do povetria a palebné postavenia opustili. Sovietske tanky a pechota začali pluk z pravej strany obkľučovať, mjr. Beniač však s oddielom „*predsa zostal na mieste a hlásil poriadne až po posledný výstrel*“.⁶¹ Pod sovietskym tlakom ustúpila aj nemecká pechota, ktorú podporoval I/31 del. oddiel. Nemeckí pešiaci si vybudovali nové pozície 300 – 500 m za palebnými postaveniami slovenských delostrelcov! Celá ťarcha boja s postupujúcou sovietskou pechotou a tankmi tak zostala na slovenských delostrelcoch. Batérie oddielu účinne ostreľovali sovietsku pechotu a bránili jej v postupe až do 15.00 h, keď sa sovietsky útok opäť zastavil. Vtedy dal mjr. Beniač, pod dojmom ústupu nemeckej pechoty a panických správ od 4/31 batérie „*o jednej nejstej ceste ústupu*“, rozkaz na ústup v smere Charkov – Pesočin. Jednotlivé batérie začali vyprázdňovať svoje postavenia a ustupovať po zotmení okolo 16.00 h.⁶²

V palebnom postavení 3/31 batérie vládla pred večerom nervozita. Keď sa npor. Krajcar pozrel periskopom z bunkra na sovietsku stranu, doslova užasol. „*Záľaha ľudí pomedzi a za obávanými tankami T-34 pôsobila totiž viac než odstrašujúco...*“ Velitelia batérií však dostali rozkaz nestrieľať, kým nezačnú strieľať sovietske tanky. Npor. Krajcar ešte nestihol analyzovať možné ústupové cesty, keď ktosi zakričal: „*Nemci utekajú!*“ Nemecká pechota sa zdvihla zo svojich zákopov a utekala dozadu. Nemeckí dôstojníci očakávali, že sovietskym tankom sa namiesto nemeckých guľometov postaví na odpor slovenskí delostrelci. Jeden nemecký dôstojník prišiel za Krajcarom a s vytiahnutou pištoľou kričal: „*Diese baterie muss schiessen! Táto batéria musí strieľať! Len žiaden ústup! Musíte strieľať!*“ Slováci však nemali najmenšiu chuť chrániť kožu bezhlavo utekajúcim Nemcom. Naokolo už lietali guľky z pechotných zbraní, takže bolo jasné,

⁵⁸Z galerie nositeľov železného kríža. (Sanitéri a kamarátstvo v zbrani). In: Stráž vlasti, 1, 1943, č. 17, s. 8.

⁵⁹Z galerie ... (Delostrelci...), ref. 9.

⁶⁰Tamže.

⁶¹VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/28, List Q. Dotzauera..., 3. júl 1942.

⁶²Tamže; Z galerie ... (Delostrelci...), ref. 9.

Vojenská história

že dôjde k boju zblízka. Krajcar Nemcovi po slovensky odpovedal: „Čo, Germán, o svoje sa staraj, ja si za svoju jednotku zodpovedám!“ Nemecký dôstojník však vytiahol pištoľ a vyhrážal sa mu zastrelením. Npor. Krajcar vedel, že Nemec nerozumie po slovensky. Svojím mužom preto nahlas povedal: „No chlapci, zle je... On nás

Príslušníci 4/31 delostreleckej batérie sa vyfotografovali pri jednej húfnici vz. 14/19. Vľavo je muničný voz. Pred ním celkom vľavo kľučí vojak, ktorý drží delostrelecký granát kalibru 100 mm v otvorenej debni na granáty. Vpravo od nábojovej komory húfnice sedí veliteľ batérie npor. del. Ladislav Medek. (Archívna zbierka autora)

dáva ako kanonenfutrov! Chlapci, na vlastnú päsť, stretieme sa v Charkove! Nechaj batohy, všetko, len aby si sa živý dostal do Charkova!“ Vojaci sa hneď začali postupne vytrácať. „Nemec sa kdesi zadíval – mierič zmizol... O chvíľu nabíjač... Tak nakoniec ostal len Krajcar spolu s katolíckym duchovným. Aj ten mal však rovnaké úmysly ako všetci ostatní. Kanóny, a vôbec všetko, čo ostalo v bunkroch tam vojaci nechali a zaujímalo ich len jediné: Kde je Charkov...“ Nikto sa nechcel dostať do sovietskeho zajatia. Postupujúca sovietska pechota totiž hrozila čoskoro úplným obkľúčením. Bezhlavo ustupujúce kolóny nemilosrdne ostreľovali a bombardovali sovietske stíhacie a bitevné lietadlá, pričom ich chceli odkloniť z jedinej ústupovej cesty.⁶³

ÚSTUP

Rozkaz na ústup sa ale nedostal na pozorovateľňu por. Hraboveckého, ktorému ešte o 16.00 h. hlásil I. dôstojník batérie, že má „len pár rán na obranu zblízka cez noc“. O necelých 15 minút s mohutným „urá“ opäť zaútočila zo všetkých strán sovietska pechota, ktorá sa zmocnila telefónneho vedenia a onedlho aj vyprázdneného palebného postavenia. Por. Hrabovecký zostal so svojim telefonistom odrezaný v tyle Červenej armády. Nemal chuť ísť do zajatia, a tak sa spolu s telefonistom vydali už po tme na západ. K svojej jednotke šťastne dorazili, z čoho mali najväčšiu radosť dve spojky, ktoré im už nemohli doručiť rozkaz na ústup.⁶⁴ Ustupovať začali aj batérie II/31 oddielu. Paniku začal šíriť I. dôstojník 4/31 batérie por. Gajdoš, ktorý vojakov už počas útoku tankov pripravoval na to, že možno budú musieť ísť všetci do zajatia. Hoci na jeho batériu sovietska pechota podvečer priamo neútočila, presvedčil pplk. Pichla, že batéria už nemá strelivo (čo nebola pravda) a najlepšie by bolo ustúpiť. Pplk. Pichl súhlasil a nariadil ustúpiť do obce Veseloje. Vojaci dostali rozkaz zbalit si deku, dva páry prádla a ostatné nechať tak. Potom vybrali uzávery z troch funkčných diel, naložili ich na jediný voz, ktorý mali k dispozícii a vyrazili na západ. Za batériou šiel veliteľ pluku a aj veliteľ II/31 oddielu mjr. Kučera. Ústup sťažovali rozbahnené komunikácie a neustále nálety asi 60 sovietskych bitevných a stíhacích lietadiel. V bahne napokon zapadol aj posledný voz 4/31 batérie. Vojaci vypriahli kone a voz nechali na mieste.⁶⁵

⁶³LACKO, ref. 35, s. 176-177.

⁶⁴Z galerie ... (Boj proti Charkove). Ref. 47.

⁶⁵GAJDOŠ, ref. 17, s. 11-12; Rozhovor... ref. 6, s. 3.

Slovenski delostrelci pri lahkej húfnici vz. 14/19. Vedľa húfnice je muničná kára. To znamená, že fotografia nebola urobená počas bojovej akcie, ale zrejme v priebehu cvičných strelieb. (Od Tatier po Kaukaz)

Mnohí sa roztrhali a ustupovali na vlastnú päsť. Niektorí do 7 – 8 km vzdialenej obce Veseloje dorazili ešte pred súmrakom, neustále ostreľovaní sovietskymi stíhačkami. Sovietske letectvo už bombardovalo aj Veseloje, najmä školu, sklady a kolchoz, kde bolo uskladnené strelivo. Letci strieľali na všetko, čo sa hýbalo. Niektorí vojaci si preto zatreli prilbu všadeprítomným blatom, aby ich sovietski letci nemohli tak ľahko spozorovať. Každý sa pritom snažil schovať do nejakého zákopu. Jednému vojakovi napriek tomu odtrhla črepina bomby obidve nohy. S príchodom tmy sovietske lietadlá odleteli a toto peklo skončilo. Po zotmení prichádzali do obce Veseloje ďalší vojaci pluku. Medzi nimi boli aj príslušníci 4/31 batérie, ktorí ušli z konvoja pplk. Pichla. Dôstojníci, vrátane veliteľa pluku, im totiž v chladnej noci brali deky, pretože oni sami deky nemali. Jeden z vojakov dokonca odmietol dať svoju deku samotnému pplk. Pichlovi! Ten vojakovi radšej neprotirečil.⁶⁶

Dramatická bola aj situácia na veliteľstve pluku v takmer obkľúčenej a neustále bombardovanej obci Ternovaja. Po odchode pplk. Pichla k 4/31 batérii dostal evanjelický duchovný pluku por.duch. Julius Szépeši prostredníctvom spojky v popoludňajších hodinách rozkaz, že ako jediný dôstojník nachádzajúci sa na stanovišti veliteľstva pluku má prebrať velenie. Prostredníctvom spojok bol informovaný o ťažkom boji delostreleckých batérií so sovietskymi tankmi, a preto veliteľstvo pripravil na prípadnú obranu. Por. Szépeši zotrval na mieste až do večera, keď prišla na veliteľstvo pluku spojka (telefóny už nefungovali) s odkazom rýchlo opustiť obec Ternovaja a ustúpiť do asi 12 km vzdialenej obce Veseloje. Hoci na veliteľstve bol prítomný hodnostne vyšší npor. Ceplák, peší ústup príslušníkov veliteľstva pluku viedol v silnej delostreleckej paľbe por. Szépeši. Po príchode do Veseloje však zistili, že dedina je celá prázdna a všetko ustúpilo ďalej na západ. Nezostali preto v obci, ale pokračovali ďalej. O 2.30 h dorazili do obce Russkije Tiški. Tam si až do 11.30 h nasledujúceho dňa odpočinuli a potom vyrazili ďalej do Charkova. Po asi hodine cesty však natrafili na nákladné auto plk. Dotzauera, ktorý už od rána organizoval novú obranu.⁶⁷

⁶⁶Tamže.

⁶⁷Denník..., ref. 34, s. 12.

Vojenská história

Za ustupujúcimi nemeckými a slovenskými vojakmi postupovali sovietske jednotky. Obsadili Varvarovku a čiastočne obkľúčili obec Ternovaja na severe, obsadili Bairak a výšinu 203,4 na juhu. Prvý deň ofenzívy nespĺnil očakávania sovietskeho velenia, napriek tomu, že nemecká obrana bola prelomená. Ciele stanovené na prvý deň útoku nespĺnila 175., 169. a 244. SD. V 175. streleckej divízii sa napríklad objavovali prípady paniky, svojvoľného ústupu a opúšťania pozícií i dezorganizácia v boji. Gen. Kulešov sa snažil zabrániť nepovolenému ústupu a dezerciam nasadením špeciálnych „blokovacích oddielov“ pozdĺž toku Severného Donca v tyle divízie. Velenie 28. armády zistilo, že velitelia útvarov zle organizovali prieskum, a preto nemali jasné predstavy o silách protivníka. Problémy boli aj s organizáciou boja streleckých a tankových jednotiek i s organizáciou spolupráce so susednými útvarmi. Útoky na obce sa viedli čelne, čo viedlo k zbytočným stratám. Niektorí velitelia a ich štáby dokonca nepoznali situáciu vlastných jednotiek! Sovietskym veliteľom začalo byť zrejme, že Nemci majú v hĺbke obrany viac síl ako predpokladali. Nepříjemne ich tiež prekvapila húževnatosť nemeckej obrany, ktorá sa už spamätala zo zimných neúspechov.⁶⁸

ORGANIZOVANIE PROTIÚTOKU

Pplk. Pichl strávil noc na ceste do Veseloje, kam so svojim konvojom dorazil až nadržanom 13. mája. Schoval sa s ostatnými dôstojníkmi v pivnici pri kostole, kde sa nachádzal nový veliteľ pluku plk. Dotzauer a nemecký generál z OKW. Nemecký generál začal Pichlovi vyčítať, že pripustil opustiť palebné postavenia celého pluku. Oznámil tiež, že do bokov sovietskeho zlomu smerujú dostatočné sily, ktoré ho odrežú a zničia. Generál dal preto pplk. Pichlovi rozkaz vrátiť pluk do pôvodného postavenia. Nebolo to však jednoduché, pretože väčšina pluku ustúpila v priebehu noci viac na západ smerom na Ruskije Tiški. Sovietske letectvo začalo medzitým opäť bombardovať Veseloje, pričom zahynul ďalší príslušník 4/31 batérie slob. Polák. Bomby padali najmä na civilné domy. Pplk. Pichl v tomto chaose prikázal por. Gajdošovi, ako prvému dôstojníkovi, čo mu prišiel pod ruku, aby zobieral ľudí a vyrazil s nimi späť k obci Ternovaja. Gajdoš z tejto úlohy nebol nadšený a nijako sa s jej splnením neponáhľal. Rovnako ako mnohí vojaci však neodolal, keď začali Nemci vyprázdňovať a rozdávať miestny sklad potravín (cukor, čokoládu, syr, konzervy, chlieb, alkohol...). Už druhý deň boli totiž bez prídely potravín. Tam ich nachytil aj vyhladovaný pplk. Pichl, ktorý ich hneď hnal na front. Nepomohla ani informácia od dôstojníka susednej nemeckej batérie, že ich palebné postavenie a obec Ternovaja už obsadili sovietski vojaci. Medzi 8.00 – 9.00 h sa začala organizovať provizórna jednotka, ktorá mala ísť pod velením por. Gajdoša späť k obci Ternovaja. Väčšina vojakov ale ušla a poskrývala sa. Zostali len tvrdšie povahy, „*bolo ich asi 12 – 15*“. Pplk. Pichl obvinil por. Gajdoša, že je „posraný“, na čo mu por. Gajdoš odvetil, aby šiel teda s nimi. Pichl sa razil, ale súhlasil.⁶⁹

Podarilo sa im zohnať nákladné auto s dvoma nemeckými šoférmi, ku ktorým si do kabíny sadol pplk. Pichl so svojím psom. Por. Gajdoš, lekár MUDr. Šmorgovič a vojaci šli neochotne na korbu. Viacerí pritom ešte na poslednú chvíľu ušli. Auto potom vyrazilo s ďalším nemeckým autom naloženým muníciou k obci Ternovaja. Z Veseloje sa k obci Ternovaja zvažoval svah, po ktorom šli obidve autá. Pred dedinou však ich auto vbehlo rovno pred družstvo sovietskych vojakov, ktoré práve vystupovalo zo zalesnenej muldy. Vojaci na aute červenoarmejcov síce zbadali a upozornili na nich pplk. Pichla, toho ale pomýlilo, že mali na sebe slovenské plášte a prilby ukoristené v opustených postaveniach pluku. Veliteľ tohto družstva bol už v prestrelke so šoférom druhého nemeckého auta, ktoré bolo napravo od auta so slovenskými vojakmi.

⁶⁸RJABYŠEV, ref. 39; POPEL, ref. 41, s. 309; MASLOV, ref. 40, s. 39-40.

⁶⁹GAJDOŠ, ref. 17, s. 12-15.

Pplk. Pichl vbehol so svojim autom rovno medzi nich. Sovietsky veliteľ v prekvapení zastal, čo využili šoféri Pichlovho vozidla a zastrelili ho. V prekvapení prestal strieľať aj ďalší sovietsky vojak z ľahkého guľometu. Pichl spanikáril, vyskočil z kabíny a pobehoval s pištoľou v ruke za autom. Por. Gajdoš zakričal na sovietskych vojakov, aby nestrieľali. Tí mu odpovedali, aby si Slováci ľahli na zem. Hneď ako poslúchli, začali červenoarmejci bez mierenia páliť do ich auta.⁷⁰ Strelníci Ján Mikulášek a Ján Danko skočili na druhú stranu auta k pplk. Pichlovi. Ten Mikulášekovi prikázal, aby hneď strieľal, no Mikulášek i Danko sa dali na útek a hoci po nich červenoarmejci strieľali, vrátili sa k svojej jednotke nezranení. Pplk. Pichl sa dal tiež na útek, ale padol do rúk červenoarmejcov.⁷¹

Ostatní vojaci s por. Gajdošom sa po prestrelke červenoarmejcov s Nemcami vzdali. Spolu ich bolo 10. Okrem por. del. Pavla Gajdoša a MUDr. Šmorgoviča boli zajatí čat. Vasil Rodák a strelníci Buček, Anton Černák, Augustín Kováč, Ondrej Kukaj, Anton Mäsiarik, Mikuláš Ščambora a Silvester Ščepka.⁷² Čat. Rodák bol v prestrelke ľahko ranený a MUDr. Šmorgovič utrpel plný priestrel čriev, na následky čoho umrel v sovietskej nemocnici. Všetci zajatci boli zoradení, prehľadaní (por. Gajdošovi pritom ukradli vreckové hodinky, ale ručný granát mu neobjavili) a potom eskortovaní dozadu. Onedlho stretli húfy útočiacich vojsk, u ktorých „nebolo rozoznať organizačné tvary“. „*Doslova len dav postupujúcich, ani nie útočiacich vojakov.*“ Urobilo to na nich veľký dojem, hoci červenoarmejci z Ázie ich chceli párkrát zastreliť. Zabránil im v tom len slobodník ukrajinskej národnosti, ktorý ich eskortoval spolu s jedným aziatským samopalníkom, a ktorému Gajdoš dobrovoľne odovzdal ukrytý granát. Tak sa začala ich nezávideniahodná cesta po sovietskych zajateckých táboroch.⁷³

Ustupujúcich delostrelcov sa rovnako ako pplk. Pichl snažil pri obci Veseloje organizovať aj nový veliteľ pluku plk. Dotzauer. Ustupujúcemu por. Szépešimu a npor. Ceplákovi nariadil, aby 15 dobrovoľníkov vyzbrojili puškami a do 14. h s nimi šli spať do obce Veseloje. Nikto z vojakov sa však dobrovoľne neprihlásil. Por. Szépeši sa preto prihlásil ako prvý. Jeho príklad nasledovalo 13 vojakov, ktorí s ním o 14.00 h dorazili do obce Veseloje. Tu sa bezradný plk. Dotzauer spýtal duchovného, čo chce robiť. Szépeši sa prihlásil u npor. Cepláka, ktorý už skôr dostal za úlohu organizovať pešiu obranu obce. Slováci sa hneď zakopali a postupne zamaskovali svoje okopy. Na ľavom i pravom krídle slovenského postavenia mali Nemci guľometné hniezda a jedno delo. Obidvaja dôstojníci tiež u Nemcov vybavili pre svojich mužov náboje a najmä stravu, pretože od odchodu z obce Ternovaja nič nejedli. Vo svojom postavení čakali do skorého rána 14. mája. O 4.00 h si ich pozície prezrel plk. Dotzauer v sprievode por. Szépešiho. Konštatovali, že všetko je v poriadku. Plukovník potom odišiel do svojho bunkra na kóte 193, severne od neďalekého veterného mlyna.⁷⁴

Por. Szépeši sa práve vrátil k vojakom, keď z blízkeho kolchozu vyrazil na Veseloje útok sovietskej 169. SD. Sovietska pechota mala veľkú prevahu a podporovala ju silná paľba guľometov, mínometov a diel. Slovenskí delostrelci sa bránili iba puškami, účinná paľba nemeckých guľometov ale sovietsky útok zastavila. Spojenie s veliteľstvom však bolo prerušené.

⁷⁰Tamže, s. 16; Andrej Škvarek..., ref. 7, s. 15.

⁷¹Rozhovor..., ref. 6, s. 4. Osud pplk. del. Karola Pichla nie je dodnes uspokojivo vysvetlený. Podľa jednej verzie ho červenoarmejci chytili, orabovali a zastrelili (Tamže). Por. Gajdoš, ktorý ho po prestrelke už nevidel, predpokladal, že „asi padol pri pokuse o útek“. (GAJDOŠ, ref. 17, s. 16). Jeho smrť sa však nepotvrdila, pretože jeho telo sa medzi padlými po boji nenašlo. Preto pplk. Pichl nefiguruje ani v oficiálnom zozname padlých príslušníkov slovenskej armády v rokoch 1941 – 1942. (Padli za vlasť, ref. 55, s. 55-80.). Podľa inej verzie bol pplk. Pichl zajatý a odvezený do Moskvy, kde ho mal československý súd odsúdiť na trest smrti a následne mal byť popravený. (Andrej Škvarek..., ref. 7, s. 15; Spomienky..., ref. 10, s. 4; VHA Trnava, ŠZ, X-283, JAMRIŠKA, D.: Zaisťovacia divízia v ZSSR. Martin, 1967, s. 28.) Táto verzia nie je nepravdepodobná, oficiálne však nebola nikdy potvrdená. Osud pplk. Pichla preto stále zostáva nevyjasnený.

⁷²FALŤAN, ref. 24, s. 60.

⁷³GAJDOŠ, ref. 17, s. 17-19.

⁷⁴Denník..., ref. 34, s. 11-12.

Vojenská história

Na poludnie začali do Veseloje prichádzať tanky KV-1 a T-34 sovietskej 84. TB, ktoré sa pridali k ostreľovaniu obrancov. Por. Szépeši si uvedomil, že situácia je kritická:

„Už sme museli z krytu úplne do okopov a pasívne čakať. Aj nemecké delo prestalo strieľať a štoky nedošli. Poobede hlási vojak zo susedného okopu, že ruská pechota postupuje z ľavej strany, aby nás obchádzila. Osud náš bol spečatený. Nečinne sme čakali a dážď striel z rôznych zbraní sa na nás lial... Tu príbehne nemecký vojak – ustupujeme. Vydávame rozkaz na ústup a vyskakujeme z okopov.“⁷⁵

Všetci sa prískokmi snažili dostať z dosahu sovietskej paľby. Skupina ustupovala k okopu plk. Dotzauera, ten už bol ale prázdny. Prískokmi preto ustupovali ďalej. Jeden vojak bol sovietskou paľbou zasiahnutý a na mieste umrel. Npor. Ceplák bol zasa Nemcami omylom ranený do brucha a do pravej ruky. Por. Szépeši počul jeho krik, naložil ho na najbližšie auto a po krátkom vyjednávaní so šoférom ho odviezol do poľného lazaretu v Charkove. Plk. Dotzauer neskôr zúfalú situáciu pri Veseloje stručne načrtoľ:

„Rusi útočili 13. mája na horu Veseloje – mali sme tam na šírku 4 km môjho úseku približne celkom 70 mužov, dva ťažké guľomety, jednu 15 cm húfnicu a tak sa mohol Charkov dňa 14. 5. už zo severu dobyť.“⁷⁶

Len málo chýbalo, aby nebol Charkov 14. mája od severu dobytý. Útok však napriek silnej leteckej podpore neuspel. V prvej polovici dňa sa 175. SD podarilo na pravom krídle 28. armády dobyť Varvarovku a obkľúčiť veľký oporný bod v dedine Ternovaja. Obec sa ale dobyť nepodarilo, hoci divíziu podporovala 6. GTB so 43 tankmi (plk. A. M. Chasin). 14. mája preto časť jednotiek tejto divízie vystriedali čerstvé útvary 38. SD. 169. SD začala s podporou 84. TB boj o Veseloje. Jednej rote 556. strel. pl. tejto divízie sa tu podarilo ukoristiť nepoškodenú batériu 105mm diel, ktoré hneď obrátila proti Nemcom. Veseloje padlo a do 15. mája divízia obsadila výšiny západne od Veseloje pred obcou Lipci. 244. SD obsadila s podporou 57. TB výšiny na východnom okraji obce Russkije Tiški. Velenie 28. armády sa pre pomalý postup svojho severného krídla rozhodlo preniesť ťažisko útoku na svoje ľavé (južné) krídlo. Dvoma streleckými divíziami (224. SD a 13. GSD) a dvoma tankovými brigádami (57. a 90. TB) sa rozhodlo útočiť na Pokrokovskoje. Už 16. mája bol však postup 28. armády na všetkých smeroch zastavený a jej divízie a tankové brigády museli čeliť prudkým protiútokom nemeckých pancierových divízií.⁷⁷

28. armáde sa nedarilo od začiatku ofenzívy. Na svitani 12. mája zaútočila na 15 km širokom úseku, ale proti tuhému odporu nemeckej pechoty a slovenských delostrelcov postúpila za celý deň iba 1 – 3 km! Proti očakávaniu velenia *Juhozápadného smeru* postúpila najmenej zo všetkých útočiacich armád. Pôvodne mala totiž obísť Charkov zo severu a západne od mesta sa na 6. – 7. deň operácie spojiť s tankovými zbormi sovietskej 6. armády, ktorá útočila z juhu severozápadným smerom. Na druhý deň útoku však 28. armáda postúpila len 6 – 8 km. Prvé dva dni ofenzívy sa tak v plnej nahote odhalili nedostatky štábu 28. armády, ktorý nemal žiadne skúsenosti v organizovaní útočných akcií a blokovani oporných bodov. Vojská sa sústreďovali ťažkopádne, presuny vojsk na určené úseky prielomu prebiehali neorganizovane a neboli utajené. Nemci preto zámery útočiacich vojsk ľahko odhadli a 14. mája podnikli protiútok na styk 28. a 38. armády. Gen. von Paulus nasadil do protiútku dve pancierové (3. a 23. PzD) a dve pešie divízie (71. a 44. PD) z Charkova. Nemecké velenie severnému sovietskemu údernému zoskupeniu rýchlo *„začalo vnucovať svoju vôľu“*. Nemecký protiútok 18. mája zatlačil späť jednotky 244. i 169. SD. Nemci opäť obsadili kopce východne od Russkije Tiški i obec Veseloje. Velenie 28. armády sa však nevzdávalo a nariadilo svojim divíziám a brigádám podniknúť okamžité protiútoky.⁷⁸

⁷⁵Tamže, s. 12.

⁷⁶VHA Trnava, ZD, I/28, List Q. Dotzauera..., 3. júl 1942.

⁷⁷BAGRAMJAN, ref. 27, s. 86; MASLOV, ref. 40, s. 283; MOSKALENKO, ref. 38, s. 138; POPEL, ref. 41, s. 310; RJABYŠEV, ref. 39.

⁷⁸Tamže; MOSKALENKO, ref. 38, s. 132-133, 136-140.

Oveľa horšia bola situácia na juhu, kde sovietska 6. armáda postúpila v šírke 55 km do hĺbky až 40 km. Maďarská 108. LPD a nemecká 62. PD boli prakticky rozbité. 16. mája dokonca jej jazdecké útvary prenikli až k Poltave (vyše 100 km juhozápadne od Charkova), kde mal svoj hlavný stan maršal von Bock. Ten si uvedomil, že plán FRIDERICUS je už v pôvodnej podobe neuskutočiteľný. Paulusova 6. armáda sa totiž musela zo všetkých síl brániť sovietskym útokom. Poľný maršal váhal, ale napokon sa rozhodol zaútočiť formou „jednoramenných klieští“. Nemecké letectvo sa od 14. mája zmocnilo nadvlády vo vzduchu a mohlo útok masívne podporovať. Zmenený plán dostal názov FRIDERICUS I a bol zahájený 17. mája 1942. Von Kleistova skupina (časti 1. pancierovej a 17. armády) vyrazila do útoku ráno 17. mája z priestoru južne od Izjumu s dvoma pancierovými (14. a 16. PzD), jednou motorizovanou a 8 pešími divíziami. Ľavé krídlo útočiacich vojsk zaistovali rumunské divízie.⁷⁹ Už večer toho istého dňa dosiahla 257. PD v celom pásme útoku rieku Donec a nasledujúci deň obsadila aj najsevernejší cieľ útoku Bogorodižnoje. 18. mája dosiahla Donec aj 101. LPD a 16. PzD vstúpila dokonca do predmestí Izjumu a obsadila jedinú veľkú cestu cez Donec smerujúcu zo západu na východ.⁸⁰

Maršal Timošenko a člen vojenskej rady *Juhozápadného smeru* N. S. Chruščov však nepovažovali nemecký protiútok za nebezpečný, a preto ešte ráno 17. mája (po začatí nemeckého protiútku) nasadili do prielomu 21. a 23. t.z. Obidva zbory postúpili o ďalších 15 km, čím paradoxne pomohli nemeckému protiútku. Ich nasadenie do prielomu bolo chybou, pretože namiesto zastavenia nemeckého protiútku len predĺžili a oslabili boky sovietskeho vľomu.⁸¹ Je až zarážajúce ako prehnane optimisticky videli svoj útok dôstojníci útočiacich sovietskych vojsk. Mysleli si, že za chvíľu budú v Berlíne. Prítom „vojaci sa menej chvastavo vyjadrovali ako velitelia“. Keď ich zajatý por. Pavol Gajdoš pri výsluchu upozorňoval na plánovaný nemecký protiútok z juhovýchodu, sovietski dôstojníci sa mu vysmiali s tým, že aj tak budú onedlho v Berlíne.⁸² Generálny štáb ČA tento prehnaný optimizmus nezdieľal a už 18. mája navrhoval operáciu zastaviť. Velenie *Juhozápadného smeru* však považovalo obavy z nemeckého protiútku za zveličené a zastavenie operácie odmietalo. Stalin preto návrh generálneho štábu zamietol.⁸³ Velenie *Juhozápadného smeru* ale vystríhal, že „nemôže zabezpečiť pre operáciu ďalšie vojská, muníciu a pohonné hmoty“. Vojenská rada *Juhozápadného smeru* sa „aj bez toho zaručila za úspech“⁸⁴

Medzitým nový veliteľ del. pl. 31 plk. Dotzauer zhromažďoval a znovu organizoval svoje roztratené jednotky. Počas boja a ústupu pluk stratil väčšinu diel. Nemecké velenie sa preto rozhodlo nasadiť jeho jednotky do obranných bojov ako pešie. Situácia na fronte bola kritická. Všetci bojaschopní muži boli preto napochytre organizovaní do bojových jednotiek. Z batérií pluku bol zorganizovaný peší prápor so 6 pešími čatami. S organizovaním práporu sa začalo 15. mája v Starom Ľubotíne. V každej čate bolo po 50 – 60 mužov. Velitelia batérií sa stali veliteľmi peších čiat. Vo výzbroji mali okrem pušiek iba ľahké guľomety. Velenie práporu prevzal mjr.del. Štefan Beniač. Úlohou práporu bolo zabrániť sovietskemu postupu k obci Lipci západne od Veseloje.⁸⁵ Novou úlohou v batériách neboli nadšení. Morálka bola stratou diel a veliteľa pluku oslabená a pluk nemal dostatok potrebných zbraní. Mnohí vojaci sa navyše roztratili a samostatne ustúpili až do Charkova. Len postupne sa vracali k svojim jednotkám. Zo 4/31 batérie šli na front ako peši asi 20 príslušníci, v 3/31 batérii sa nepodarilo

⁷⁹BAGRAMJAN, ref. 27, s. 88; CARELL, ref. 26, s. 368; MOSKALENKO, ref. 38, s. 139.

⁸⁰CARELL, ref. 26, s. 370-371.

⁸¹MOSKALENKO, ref. 38, s. 141-143.

⁸²GAJDOŠ, ref. 17, s. 18, 20.

⁸³VOLKOGONOV, ref. 27, s. 213.

⁸⁴ŠTEMENKO, S. M.: Generálny štáb v rokoch vojny. Bratislava, 1971. s. 61.

⁸⁵Z galerie ... (Delostrelci...), ref. 9; Z galerie ... (V tankovom...), ref. 43; VHA Trnava, ZD, I/28, List Q. Dotzauera..., 3. júl 1942.

zmobilizovať prakticky nikoho. Z iných batérií boli zobrazení okrem delostrelcov aj telefonisti. Nepomohli im ani výhovorky, že nemajú pechotný výcvik.⁸⁶ Prudké boje prebiehali dva dni, kým Nemci začali protiútok. „Pešia jednotka“ 2/31 batérie npor. Koreňa takmer spanikárila, keď ktosi zakričal, že ich obkľúčili tanky. Čoskoro sa ale ukázalo, že ide o nemecké tanky, ktoré vyrazili do protiútok. Novopečení „pešiaci“ vyrazili za nimi. Slovenský prápor bol nasadený do prvej línie 18. mája v priestore Lipci „s úlohou chrániť ľavé krídlo nemeckého pionierskeho práporu“. Nemecké tanky útočiacie zo smeru Lipci práve v ten deň dobyli späť Veseloje a prinútili sovietsku 169. SD na ústup. Nemecký postup len dočasne zastavil 3. gardový jazdecký zbor.⁸⁷

Slovenskí delostrelci dostali rozkaz zakopať sa vo Veseloje a odraziť prípadný sovietsky protiútok. Ich línie posilnila aj nemecká guľometná čata (asi 40 mužov s 12 guľometmi), ktorá si vybudovala pozície zhruba 20 krokov pred slovenskou líniou. Onedlho sa uskutočnil útok vodkou povzbudenej sovietskej pechoty, ktorú však nemecké guľomety doslova zmasakrovali.⁸⁸ Po tomto boji boli príslušníci 2/31 batérie sústredení v Pesočine, kde ostal trén (kone, vozy a ich obsluha). Slovenský prápor (zhruba 350 mužov s 26 ľahkými guľometmi) spolu s nemeckým pionierskym práporom (2 pionierske roty), čatou protitankových kanónov, čatou ťažkých húfníc (2 húfnice kalibru 150 mm), batériou ľahkých poľných húfníc (3 húfnice leFh 18 kalibru 105 mm) a zvyškom motorizovaného pluku držal 6 km široký úsek frontu na posledných kopcoch necelých 30 km pred Charkovom. Hneď na druhý deň po nasadení do obrany sovietske jednotky podnikli na tento úsek posledný ťažký útok. Obrana vydržala len vďaka tomu, že o 18.00 h prileteli nemecké strmhlavé bombardéry Ju-87 Stuka. Tie zdecimovali útočiacie jednotky a zachránili situáciu. Veliaci nemecký generál však uznal, že, ak by mala ČA schopných poddôstojníkov, Nemci by už v Charkove neboli.⁸⁹

Situácia v tomto úseku frontu sa potom stabilizovala. Asi o tri dni však opäť prišiel nemecký rozkaz ísť do protiútok. Nemci brali všetkých, vrátane kuchárov, pisárov a koniarov. V nasledujúcich dňoch sa slovenský prápor zúčastnil spolu s nemeckými jednotkami protiútok, ktorým boli jednotky sovietskej 28. armády zatlačené za riekou Donec. Tento posledný protiútok netrval dlho, pretože *Luftwaffe* neustále napádala ustupujúce sovietske jednotky. To spôsobilo rozpad niektorých sovietskych plukov a práporov, ktoré sa veliteľom úplne vymkli spod kontroly. Nemecké lietadlá spôsobili ťažké straty predovšetkým jazdeckým útvarom a transportným jednotkám streleckých divízií. K žiadnej vážnej kríze na nemeckej strane tým pádom už nedošlo, a tak bol peší prápor mjr. Beniača 28. mája konečne z prvej línie stiahnutý. Po tejto epizóde sa už situácia pre Slovákov definitívne upokojila.⁹⁰

V ten istý deň sa bitka o Charkov prakticky skončila. K jej rozhodnutiu nedošlo na severnom, ale na južnom bojisku. Kľúčovú úlohu tu zohral III. pancierový zbor gen. von Mackensena (14. PzD, 1. HD a 101. LPD), ktorý najprv obsadil Barvenkovo na Donci. 22. mája dosiahla 14. PzD Bairak v severnom oblúku Donca a spojila sa so 44. PD nemeckej 6. armády. Celé južné útočné krídlo ČA sa tak dostalo do obkľúčenia. Maršal Timošenko hneď požiadal hlavný stan o pomoc. Stalinova odpoveď však bola odmietavá. To znamenalo koniec 6. a časti 57. armády i rýchlej skupiny gen. Bobkina. Maršal Timošenko zastavil ich postup na západ a nariadil im prebiť sa z obkľúčenia smerom na východ, gen. von Mackensen s tým však počítal. Sústredil všetky podriadené divízie do „vejára“ otočeného na západ a vytvoril tak provizórny front. Sovietske jednotky v snahe dostať sa z kotla von útočili na túto obrannú líniu s nevídanou zúrivosťou vo dne i v noci. Nasadili posledné tanky T-34 i psy s mínami pripevnenými na chrbte, ktoré mali ničiť nemecké tanky. Vojaci dostali navyše aj zvýšené prídely vodky.

⁸⁶Rozhovor... ref. 6, s. 4; Spomienky L. Štúra, ref. 56.

⁸⁷Andrej Škvarek..., ref. 7, s. 14; Z galerie ... (Delostrelci...), ref. 9; RJABYŠEV, ref. 39.

⁸⁸Andrej Škvarek..., ref. 7, s. 15.

⁸⁹VHA Trnava, ZD, I/28, List Q. Dotzauera..., ref. 85.

⁹⁰Z galerie ... (Delostrelci...), ref. 9; Z galerie ... (V tankovom...), ref. 43; MASLOV, ref. 40, s. 284-285.

Vojenská história

Nemecké guľomety a delostrelectvo však doslova masakrovali húfy útočiacej sovietskej pechoty. Z kotla sa dostali len jednotlivé skupiny. Sovietska 38. armáda sa pritom neúspešne pokúšala prelomiť obkľúčeniu zvonku. Iba 28. mája sa jej v priestore Volvenkovo – Volobujevka podarilo za cenu ťažkých strát otvoriť v nemeckých líniách 1 km širokú medzeru, ktorou z kotla uniklo 6 tankov T-34 a 22 000 dôstojníkov a vojakov. Zvyšok sovietskych vojsk bol v kotli zničený. Nemci zajali 239 000 vojakov Červenej armády, ukoristili alebo zničili 1 250 tankov a 2 026 diel. V kotli zahynul zástupca veliteľa *Juhozápadného frontu* genpor. Fjodor Jakovlevič Kostenko, veliteľ 6. armády genpor. Avksentij Michajlovič Gorodňanskij, veliteľ 57. armády genpor. Kuzma Petrovič Podlas a aj veliteľ „rýchlej skupiny“ genmjr. Leonid Vasiljevič Bobkin. Červená armáda utrpela ďalšiu zdrvivú porážku. Nemecká taktická prevaha opäť triumfovala nad početnou a materiálnou prevahou ČA. Cesta k Stalingradu a na Kaukaz bola otvorená.⁹¹

ZNOVUVYBROJENIE PLUKU

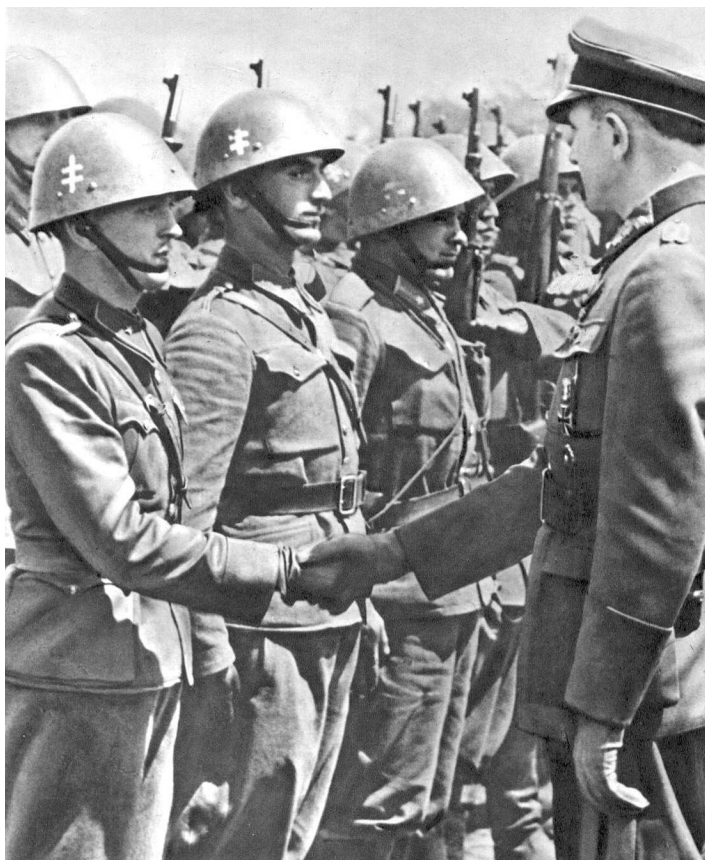
Slovenský del. pluk 31 získal počas nasadenia pri Charkove cenné skúsenosti v boji proti mohutnému útoku sovietskych tankov a pechoty. Hoci dôstojníci a vojaci pluku predtým nemali žiadne bojové skúsenosti, neskolabovali pod masívnym náporom sovietskych útokov. Tvrdo sa bránili proti početnej prevahe sovietskej pechoty, i kvalitatívnej prevahe ťažkých tankov KV-1 a stredných T-34, proti ktorým boli ich zastarané húfnice neúčinné. Slovenskí delostrelci nespanikáрили a neopustili svojvoľne svoje pozície ani potom, ako spreď ich postavení ustúpila nemecká pechota! Nemeckí delostrelci pritom zničili alebo opustili svoje delá a ustúpili dávno pred tým, ako to urobili Slováci. Je to dôkaz, že disciplína i morálka boli na vysokej úrovni. Nočný ústup síce neprebehol úplne organizovane (vo všeobecnom chaose to ani nebolo možné), ale prebehol bez väčších strát. K 30. máju 1942 boli straty pluku vyčíslené na 19 mŕtvych (z toho 1 poddôstojník), 14 ranených (3 dôstojníci a 1 poddôstojník) a 20 nezvestných (3 dôstojníci, 3 poddôstojníci a 1 lekár). Z 24 húfnic vz. 14/19 bolo 5 zvalcovaných tankmi a zvyšok bol kvôli rozličným poškodeniam nepoužiteľný. Stratený bol takmer všetok spojovací materiál, zameriavacie prístroje a 10-násobné ďalekohľady. Zničené boli 2 spojovacie vozy, 2 proviantné vozy a 1 nákladné auto. Príslušníci pluku stratili skoro všetku batožinu. Počas ústupu bola spálená i väčšia časť písomnej agendy veliteľstva pluku.⁹²

Po skončení bojového nasadenia bolo od 29. mája veliteľstvo pluku spolu s I/31 del. oddielom umiestnené v Pesočine a II/31 del. oddiel v Ľubotíne. Tu čakali na dodávku nových diel. Tri – štyri dni po bitke plk. Dotzauer nariadil vykonať obhliadku bývalých palebných postavení. Každá batéria mala na túto obhliadku vyslať jedného z delmajstrov, aby posúdili stav jednotlivých diel. Troch delmajstrov I/31 del. oddielu (od každej batérie jeden) zobrali Nemci do tanku, aby sa nedostali do mínového poľa. Delmajstri zistili, väčšina húfnic je „vyšprengovaná“ (hlavne boli upchané a následným výstrelom roztrhnuté do podoby ružice). Poškodené húfnice boli neskôr z palebných postavení vytiahnuté a sústredené v Pieštínách. Keďže ich nebolo možné opraviť, veliteľ pluku požiadala o dodanie nových húfnic. K 10. júnu mal pluk totiž vo výzbroji iba 191 pištoľí vz. 22 a vz. 24, 321 pušiek vz. 24 a 26 ľahkých guľometov

⁹¹CARELL, ref. 26, s. 371-373; MOSKALENKO, ref. 38; ŠTEMENKO, ref. 84, s. 61-62. Sovietska strana svoje straty v tejto bitke udávala na „asi 230 000 mužov padlých a zajatých, 775 tankov, vyše 5 000 diel a mínometov...“ VOLKOGONOV, ref. 27, s. 210.

⁹²VHA Trnava, MNO (dôv.), šk. 190, e.č. 240, Dial'kopolis HYFXA/FUE 530 30/5 2030; VHA Trnava, ZD, šk. 18, I/163, del. pl. 31, Číslo: 292/1942, SV. 9. 7. 1942. Z 20 nezvestných bolo 11 zajatých Červenou armádou, z toho 2 dôstojníci (por.del. P. Gajdoš a por.del. L. Pfliegel) a jeden lekár (MUDr. Šmorgovič, ktorý umrel v zajatí na následky zranení). Nezvestný zostal aj bývalý veliteľ pluku pplk.del. K. Pichl.

vz. 26.⁹³ Bojisko del. pl. 31 bolo obrazom skutočnej skazy. Všade bolo neuveriteľné množstvo mŕtvych ľudí a koní. Bol suchý a teplý máj, takže obhorené mŕtvoly príšerne smrdeli. L. Štúr sa šiel pozrieť do bunkra, kde 12. mája zostali ranení Nemci so svojim ošetrovateľom. Keď vtedy Slováci opúšťali pozície, ošetrovateľ Štúrovi povedal, že nemôže utekať, lebo tam má plný bunker ranených. „Zobliekol si košeľu, zapichol do zeme bodák a cez tú pušku prevesil košeľu, akože sa vzdáva. A pri nej ostal sedieť. Nechcel ísť preč... mal ranených, ošetroval ich, dával im piť. Ale keď prišli tí Rusi, nebrali na nič ohľad... Flinta zahodená, saniták zastrelený a všetci tí ranení poprebíjani bodákmi! Všetko to tam Rusi zlikvidovali...“ Šokovaní slovenskí delmajstri sa na to s hrôzou

Veliteľ nemeckého XVII. armádneho zboru gen. Karl Hollidt vyznamenáva 1. júna 1942 slovenských delostrelcov Železným krížom II. triedy za boje pri Charkove. (Od Tatier po Kaukaz)

pozerali.⁹⁴ Podobný zážitok s barbarským správaním červenoarmejcov mal aj por. Szépeši. Keď sa po útoku vrátil s plk. Dotzauerom do Ternovej, zistili, že sovietski vojaci rozbili celý slovenský cintorín. Ešte smutnejší bol pohľad na vojaka, ktorý padol v obranných bojoch pri Veseloje. Jeho mŕtvolu, ktorú sa 21. mája vrátil do Veseloje pochovať, červenoarmejci za krátky čas celkom okradli.⁹⁵

1. júna 1942 pluk navštívil veliteľ XVII. zboru gen. Hollidt, ktorý vykonal prehliadku pluku a osobne vyznamenal niektorých jeho príslušníkov Železným krížom II. triedy. Po odovzdaní vyznamenaní sa na jeho počesť uskutočnil slávnostný obed. Ďalších štyroch príslušníkov pluku vyznamenal 25. júna v Charkove, kam prišli v sprievode plk. Dotzauera. Išlo o troch vojakov a por.duch Juliusa Szépešiho, ktorý bol gen. Hollidtovi predstavený ešte 1. júna. Gen. Hollidt mu vtedy osobne blahoželal k jeho odvážnemu rokovaniu pri Veseloje.⁹⁶ Vyznamenaných bolo spolu 12 dôstojníkov a vojakov, väčšinou príslušníkov I/31 del. oddielu. Keďže 24. júna bol

⁹³Tamže; GAJDOŠ-BREZA, ref. 19, s. 91; Spomienky L. Štúra, ref. 56.

⁹⁴Tamže.

⁹⁵Denník..., ref. 34, s. 13, 15.

⁹⁶Tamže, s. 14-15.

pluk vyňatý zo zväzku XVII. zboru a podriadený priamo veliteľstvu nemeckej 6. armády, gen. Hollidt sa príslušníkom pluku poďakoval za účinnú pomoc v bojoch o Charkov a zároveň vyjadril ľútosť nad osudom pplk. Pichla:

„Potom, čo pluk za týždenných pochodov za najtvrdšieho chladu a v hlbokom snehu dosiahol front, podstatne prispel v ťažkých obranných bojoch pri Tarnovej svojimi delostreleckými výkonmi v udatnej a priateľskej spolupráci s nemeckými jednotkami k úspešnej obrane v bojoch o Charkov. Aj v pechotnom nasadení bojovali dôstojníci a mužstvo znamenite a tým získali svojmu pluku a mladej slovenskej armáde najvyššie uznanie. Ďakujem pluku za vernú pomoc v zbrani a pripomínam tu zvlášť jeho prvého veliteľa pplk. Pichla, ktorého vo vzorovom vojenskom nasadení náhliac sa k svojim obklúčeným mužom, postihol neistý osud vojaka. Želám pluku veľa ďalších úspechov na jeho ceste k víťazstvu nad bolševizmom, spoločným nepriateľom spojených národov Európy.“⁹⁷

Nemecké velenie právom ocenilo činnosť slovenských delostrelcov a súrilo slovenské MNO, aby bol pluk opäť plne vyzbrojený. V Bratislave sa ale veľmi neponáhľali. Na MNO dokonca ani nevedeli, kde sa pluk nachádza! Preto k nemu ani nevracali dovolenkárov, ktorí prišli na Slovensko. Minister NO rozhodol vyhovieť požiadavke nemeckého OKH až 26. júla 1942, keď nariadil odoslať pluku do Charkova 24 nových húfníc vz. 14/19 i všetok zbrojný materiál.⁹⁸ Materiál sa dopĺňal podľa požiadaviek pluku, ktoré na začiatku júla gen. Pulanichovi osobne predostreli mjr. Beniač a por. Laboš. Zoznam ukázal, že del. pl. 31 žiadal nahradiť prakticky všetok vojnový materiál. Pluk požadoval 24 húfníc s kolesňami i optikou, 24 muničných vozov, spojovací materiál (pre veliteľstvo pluku, 2 veliteľstvá oddielov a 6 batérii), 30 ľahkých vojenských vozov vz. 34, 40 bicyklov, 40 vozových plachiet, 300 prilieb, 300 poľných masiek, 150 diek, 150 pušiek, 24 raketových pištolí, 6 várníc, 20 várníčiek, 2 súpravy letného prádla pre mužstvo, 9 kusov 10-násobných ďalekohľadov, 200 poľných lopatiek s remeňom, 12 kukátok, 2 súpravy pre delmajstra, 4 súpravy pre obuvníka, 2 písacie stroje, 1 veľkú rádiostanicu pre styk s veliteľstvom ZD a 1 vlak delostreleckej munície a rakiet. Pluk už mal 6 000 delostreleckých granátov, ale väčšinou to boli granáty vz. 18. Tie ohrozovali životy obslúh húfníc, a preto ich pluk nechcel. Ešte 1. augusta pluk nemal požadované strelivo pre húfnice vz. 14/19, ale iba pre pušky a pištole.⁹⁹

Pluk strávil v uvedených priestoroch celý jún i prvú polovicu júla 1942. Pošta nefungovala, a tak o príslušníkoch pluku nič nevedeli ani ich príbuzní. Vojaci a dôstojníci mali opotrebované uniformy a obuv. Dôstojníci sa sťažovali, že sú „*otrhaní ako cigáni*“. Zásobovanie potravinami bolo zlé, pretože veliteľ pluku plk. Dotzauer s proviantom fasovaným od Nemcov kšeftoval. Na okupovanej Ukrajine totiž obyvatelia trpeli veľkým nedostatkom potravín. Dotzauer prostredníctvom svojich *pucákov* predával najmä cukor a múku. Tieto komodity boli na charkovskom trhu mimoriadne žiadané. Za potraviny si nechával platiť iba zlatom, šperkami, zlatými rubľami a inými cennosťami. Podľa niektorých príslušníkov pluku dokonca predával aj erárne kone! Tieto cennosti si uložil do dvoch pancierových debničiek, ktoré vážili niekoľko desiatok kilogramov!

⁹⁷VHA Trnava, MNO (dôv.), šk. 190, i. č. 240, Denný rozkaz 17. arm. zboru z 24. 6. 1942; VHA Trnava, MNO (dôv.), šk. 190, e.č. 240, del.pl. 31, Čís.: 533/Dôv.1942, SV. 27. 6. 1942; Nový svet, 17, 1942, č. 32, s. 2; Nový svet, 17, 1942, č. 36, s. 4. Železný kríž II. triedy za boj o Charkov získali: mjr.del. Štefan Beniač, stot.del. Miloslav Nemček, npor.del. Jozef Koreň, npor.del. Jozef Krajcar, npor.del. Ladislav Medek, por.del. Ján Hrabovecký, por.duch Julius Szépeši, čtk. Štefan Krčmárík, slob. Jozef Hlinický, slob. Andrej Karaffa, slob. Zoltán Kolman a stk. Michal Medeši. VHA Trnava, RD, kr. 2, Vel. RD, Dôverný rozkaz č. 110, 26. október 1942; Z galerie ... (Sanitéri...), ref. 58.

⁹⁸VHA Trnava, MNO (dôv.), šk. 190, i.č. 240, MNO, Č. 99.616.Dôv.III/9.1942, 26. júla 1942.

⁹⁹Tamže, Voj. správa, Čís.: 100.292 Dôv.III/9-1942, Bratislava 6. 7. 1942; Tamže, Del. pl. 31, Čís.: 616. Dôv/1942, SV. 10. augusta 1942. Šéf vojenskej správy oznamoval nemeckému generálovi pri MNO: „Všetok požadovaný chýbajúci materiál možno dodať, až na spojovací materiál a kone. Drôtový spojovací materiál možno dodať len na 90 %, rádiomateriál, nanajvýš na 60 %... Nedostatok tohto materiálu, ktorý možno u Rýchlej divízie s istotou očakávať, bude možné doplniť iba pomocou zásielky z Ríše. Veliteľ pluku bol poučený, že kone si musí zadovážiť z priestoru svojho pôsobenia.“ VHA Trnava, MNO (dôv.), i. č. 240, k. 190, list zo 6. 7. 1942.

Vojenská história

Vojaci boli potom niekoľko týždňov nútení piť kávu bez cukru a prilepšovať si stravu vymieňaním fasovaných cigariet a alkoholu za potraviny. Predaj „prebytočného cukru“ civilom Dotzauer dokonca navrhol, s ohľadom na praktiky maďarskej armády, aj slovenskému MNO! Je len logické, že za takýchto podmienok sa nálada medzi vojakmi prudko zhoršila. Začali sa medzi nimi rozmáhať krádeže čerešní, višní a jahôd. Niektorí vojaci zasa kryli miestne ženy a dievčatá pri krádežiach zeleniny a niektorí dôstojníci i vojaci využili množstvo voľného času na nadviazanie dôverných vzťahov s miestnymi dievčatami.¹⁰⁰

Plk. Dotzauer však v pluku udržiaval prísnu disciplínu i vo vzťahu k civilistom. Osobne riešil prípad vojenského šustra v hodnosti desiatnika, na ktorého sa bola sťažovať jedna žena. Previnilcovi nechal zviazať ruky za chrbtom a vyvesiť ho na kolchoznej váhe pri vchode do kolchozu v Pesočine pred nastúpenou jednotkou. Sám plk. Dotzauer mal potom prejav, v ktorom vojakov varoval pred kazením dobrého mena armády. Desiatnik nadarmo tvrdil, že je nevinný. Keď odpadol, veliteľ batérie ho musel obliať vodou. Takéto surové telesné tresty však v slovenskej armáde povolené neboli. Plk. Dotzauer mal potom z toho problémy, pretože potrestaný desiatnik mal zhodu okolností nejakého známeho priamo na MNO.¹⁰¹ Do Bratislavy preto poslal hlásenie, kde tieto nepovolené metódy priznal: „*Kázeň mužstva udržiujem aj drakonickými prostriedkami u nepoddajných jednotlivcov prosím o poshovenie, keď jednám niekedy aj proti litere predpisu.*“¹⁰²

Oveľa vážnejším problémom bol hromadný úhyn podchladených koní na začiatku júna. Každému napuchla hlava, čo bolo neklamné znamenie blížiacej sa smrti. Od 27. marca do 9. júla 1942 pluku uhynulo 60 koní. Mŕtve kone si väčšinou rozobrali a skonzumovali hladujúci civilisti. Svoj podiel na úhyne koní mali okrem náročného zimného presunu aj veterinári, ktorí sa o ne nedostatočne starali. Pluk teda musel čakať nielen na nové delá, ale aj na nové kone.¹⁰³ O ďalšom osude pluku sa na MNO rozhodlo 26. júla 1942. Pluk bol na základe rozhodnutia gen. Čatloša pridelený *Rýchlej divízii*.¹⁰⁴ Pod jej velenie prešiel o dva dni, keď sa práve zhromažďoval v priestore Uspenskaja – Ambrozijevka s úlohou zozbierať všetok použiteľný materiál z bývalého obranného postavenia RD pri Golodajevke.¹⁰⁵ Pluk vyrazil od Charkova na juh do Uspenskaja železničnými transportmi, pričom ich v mnohých prípadoch vypravádzalo množstvo civilistov. 10. augusta bolo zo Slovenska odoslaných 24 nových ľahkých húfnic vz. 14/19, ďalší nevyhnutný delostrelecký materiál i nové kone, takže pluk opäť získal pôvodnú bojaskopnosť.¹⁰⁶

Prakticky celý august ešte strávil v okolí prístavu Taganrog, kým sa pohol ďalej na Rostov a Kaukaz. V Rostove batérie prekonali Don po vlastnej osi cez pontónový most, ktorý bol kvôli sťaženému pozorovaniu zo vzduchu postavený tesne pod hladinou. Na druhej strane rieky potom vybudovali na parkovisku provizórny stanový tábor.¹⁰⁷ 14. septembra pluk bez ďalších vážnych konfliktov dorazil do priestoru Veliko-Večnoje, 50 km severovýchodne od veliteľského stanovišťa RD.¹⁰⁸ O týždeň 22. septembra 1942 zaujali batérie pluku palebné

¹⁰⁰LACKO, M.: Slovenský Delostrelecký pluk 31 na východnom fronte (február – júl 1942). Rukopis, s. 8-14. Plk. Dotzauer bol z tohto hľadiska ešte horším veliteľom ako pplk. Pichl. Pichl bol aspoň „človekom kamarátskeho ducha dbajúcim o život a potreby vojakov,“ i keď dôstojníci na neho nadávali, že pluk zapredal a nechal pochodovať v najtuhších mrazoch zo Žitomira až k Charkovu. Svojich vojakov však neokrádal ako Dotzauer. Denník..., ref. 34, s. 5, 8.

¹⁰¹Spomienky..., ref. 10, s. 5.

¹⁰²VHA Trnava, MNO (dôv.), šk. 191, i. č. 240, Hlásenie z 11. 7. 1942.

¹⁰³VHA Trnava, ZD, I/163, del.pl. 31, Číslo: 292/1942, SV. 9. 7. 1942; Rozhovor... ref. 6, s. 4.

¹⁰⁴VHA Trnava, RD, šk. 2, Vel. RD, Dôverný rozkaz č. 97, 26. september 1942.

¹⁰⁵VHA Trnava, RD, šk. 67, Spisy tajné, č. 22. 011/Taj. 3. oddiel, 2. august 1942. Operačný rozkaz č. 18.

¹⁰⁶BYSTRICKÝ, ref. 20, s. 26; Rozhovor..., ref. 6, s. 5.

¹⁰⁷Tamže.

¹⁰⁸VHA Trnava, RD, šk. 46, Hlásenia odoslané na MNO, 293, Situácia RD 14. 9. 1942.

postavenia vo frontovom úseku RD a začali sa zastreľovať.¹⁰⁹ Naplnili sa tak obavy plk. Dotzauera zo začiatku júla 1942, že kvôli neskorému príchodu transportu s delami a ďalším vybavením dosiahne pluk bojujúce jednotky len pri Volge.¹¹⁰ Príchodom na Kaukaz sa skončilo vyše polročné samostatné pôsobenie del. pluku 31 na východnom fronte, ktorého kľúčovou epizódou bola účasť pluku vo víťaznej bitke o Charkov.

P. MIČIANIK: DAS SLOWAKISCHE ARTILLERIEREGIMENT 31 IN DER SCHLACHT UM CHARKOV

Der Aufsatz behandelt den Einsatz des slowakischen Artillerieregimentes 31 bei Charkov im Frühling 1942. Das Regiment war ursprünglich ein Bestandteil der slowakischen Sicherungsdivision, die im Hinterkopf der Wehrmacht als Okkupationstruppe wirkte. Die Artillerie war aber für das Erfüllen der Okkupationsaufgaben nicht nötig. Aus dem Grund besprach der Befehlshaber des Regimentes Oberstleutnant der Artillerie Karol Pichl mit dem deutschen Kommando das Einsetzen seines Regimentes in der ersten Linie. Über seiner Initiative wussten doch weder im slowakischen Kriegsministerium noch im Kommando der Division. Am Anfang Februar 1942 wurde das Regiment an die Front abgeordnet und in der Mitte April bezog die Feuerposition östlich von Charkov. Die Artilleristen gewöhnten sich kaum an das Frontleben, als die sowjetischen Armeetruppen der südöstlichen Front am 12. Mai 1942 zur weitreichenden Offensive übergingen. An der Tete der gestürzten Armeetruppen rückten schwere Panzerwagen KV-1 und mittlere T-34V, die weder durch die deutschen Panzerabwehrkanonen, noch durch die slowakischen Haubitzen vernichtet werden konnten. Diese Panzerwagen führen durch die Linien der deutschen Infanterie, dann schlugen sie direkt auf den Anschlag der slowakischen Artilleristen los, wo sie einige Haubitzen einfach überwaltzten. Die Slowaken befahl kein Schrecken und liefen nicht fort, sondern versuchten die sowjetischen Panzerwagen aus dem Kampf auszuschalten. Das Feuer der Haubitzen schadete doch den Panzerwagen nicht. Einige Panzerwagen wurden doch durch das Feuer ins Fahrgestell und Zündflaschen aus dem Kampf ausgeschaltet. Die sowjetischen Angriffe wiederholten sich mehrmals im Laufe des Tages, die slowakischen Artilleristen räumten das Schlachtfeld trotzdem erst nach dem Verfinstern auf Grund des direkten Kommandorufs. Nach dem Rückzug wurden aus ihnen Infanterieeinheiten geformt, die an der Verteidigung zusammen mit den Deutschen teilnahmen. Die sowjetische Offensive wurde zum Schluss abgewehrt. Die Artilleristen verbrachten noch einige ruhigen Monate in der Umgebung von Charkov, solange das Regiment durch neuen Material versahen wurde. Später am Anfang September wurde das Regiment zur schnellen Division in Kaukasus abkommandiert. So endete seine selbstständige Wirkung an der Front. In der Schlacht um Charkov bestätigten die slowakischen Artilleristen ihre ausgezeichnete Reputation und zeigten, dass sie zur elitären Waffe der Landtruppen zählen.

---

¹⁰⁹VHA Trnava, RD, šk. 32, i. č. 69, Vojnový denník 2. oddelenia (2.7. – 17.10. 1942). 22. 9. 1942.

¹¹⁰VHA Trnava, ZD, I/28, List Q. Dotzauera..., ref. 85.

PROBLEMATIKA POUŽITIA 1. SAMOSTATNEJ PARADESANTNEJ BRIGÁDY NA PODPORU VARŠAVSKÉHO POVSTANIA

IRENEUSZ WOJEWÓDZKI

WOJEWÓDZKI, I.: Problems of Using the First Detached Paratrooper Brigade to Support the Warsaw Uprising. *Vojenská história*, 10, 2, 2006, pp 71 – 86, Bratislava.

In his study the author tried on the basis of literature and period documents to give a genesis of developing the Polish Paratrooper Brigade to Support the Warsaw Uprising. He states that the uprising plans in the country were inseparably linked with the idea of the movement of the Polish military units formed in the West to Poland in the appropriate moment. This idea became part of the genesis of the First Polish Paratrooper Brigade. He describes changing the concept of its use in connection with the front development and the overall attitude of allies. The First Detached Paratrooper Brigade never got to the homeland. It was used by the allies only in one combat action under Arnhem, and namely without success.

Military History. Poland. World War II. Genesis of the First Detached Paratrooper Brigade to Support the Warsaw Uprising.

Military history. Poland. Second World War. First Detached Paratrooper to Support the Warsaw Uprising.

Príprava víťazného a všeobecného ozbrojeného povstania v záverečnej fáze vojny bola hlavným cieľom poľskej ilegálnej činnosti, ktorá začala v septembri 1939, keď bola založená tajná vojenská organizácia Služba víťazstvu Poľska¹. Hlavnej myšlienke povstania bola podriadená väčšina aktivít Zväzu ozbrojeného boja (ďalej ZOB) a Armii Krajowej (ďalej AK), ako aj značná časť činnosti emigračných vlád Poľskej republiky.² S plánmi povstania na domácom území bola neoddeliteľne spojená myšlienka o presune pravidelných poľských vojenských jednotiek sformovaných na Západe v príslušnom okamihu do Poľska. Táto myšlienka sa stala súčasťou genézy vzniku prvej poľskej paradesantnej jednotky.³

Plán podpory všeobecného povstania prostredníctvom vzdušného výsadku predložila skupina mladých dôstojníkov na čele so ženistami kpt. Janom Górsnym a kpt. Marianom Kalenkiewiczom. Už v decembri 1939 v Paríži Jan Górski odovzdal do rúk vtedajšieho hlavného veliteľa ZOB gen. Kazimierza Sosnkowského prvé prehlásenie v tejto záležitosti. V jednom z nasledujúcich hlásení, napísanom 14. februára 1940, kpt. Górski uviedol: „Hlavnou úlohou poľských vojsk vo Francúzsku je maximálne rozsiahla a bezprostredná činnosť v prospech domova. Takou formou je podpora povstania prostredníctvom výsadek oddielov poľských vojsk vytvorených vo Francúzsku.“⁴

¹Služba víťazstvu Poľska bola založená vo Varšave 26. – 27. septembra 1939; rozhodnutím generála Sikorského zo dňa 13. novembra toho istého roku bola formálne nahradená novou organizáciou: Zväzok ozbrojeného boja, ktorý bol okolo 14. februára 1942 premenovaný na AK. V prvej polovici roku 1944 početný stav AK dosiahol približne 400-tisíc ľudí.

²Detailný popis činnosti spojenej s prípravami všeobecného povstania urobil M. Ney-Krwawicz v obsiahlej monografii *Powstanie powszechne w koncepcjach i pracach Sztabu Naczelnego Wodza i Komendy Głównej Armii Krajowej*. Warszawa 1999.

³Skutočné začiatky poľského vojenského parašutizmu siahajú do medzivojnového obdobia, avšak vtedy vykonávané činnosti mali obmedzený charakter a koncentrovali sa na diverzné úlohy. Pozri MALINOWSKY, W.: O organizacji oddziałów spadochronowych w Wojsku Polskim przed 1939 rokiem. In: *Wojskowy Przegląd Historyczny* (ďalej len WPH), 1961, č. 2.

⁴TUCHOLSKI, J.: Spadochroniary. Warszawa 1991, s. 47. Pozri tiež BYSTRZYCKI, P.: Geneza spadochroniarstwa w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie w latach 1939 – 1942. In: WPH, 1991, č. 3-4, s. 63-65.

Iniciatíva Górskeho a Kalenkiewiczza priniesla svoje ovocie v tom, že na Hlavnom velení ZOB začali práce nad plánom povstania s využitím pomoci jednotiek prepravovaných leteckou cestou.

Po páde Francúzska a rozpustení emigračného Hlavného velenia ZOB pokračovali tieto práce v rámci tzv. VI. oddelenia štábu hlavného veliteľa. Nepochybne pod vplyvom kapitánov Kalenkiewiczza a Górskeho 5. augusta 1940 gen. Sosnkowski, ktorý bol naďalej zodpovedný za celkový stav vojenských príprav na domácom území, spracoval pre hlavného veliteľa hlásenie ohľadne „zorganizovania špeciálnych paradesantných oddielov, možných vo vhodnom čase rýchlo presunúť do vlasti pomocou letectva“.⁵ O dva mesiace neskôr, v októbri, bola v III. oddelení operačného štábu vrchného veliteľa pod vedením pplk. Wilhelma Heinricha zriadená Sekcia výskumu a odbornej prípravy paradesantných vojsk, v ktorej sa časom sústredili práce týkajúce sa organizácie vzdušných paradesantných vojsk a podpory povstaniu.⁶

Prípravy na podporu povstania sa urýchlili po vydaní rozkazu L.408/III gen. Sikorského z 10. októbra 1940. Hlavný veliteľ v ňom nariadil postupné prispôsobovanie sa čo možno najväčšej časti pozemných síl na možnosť leteckého presunu do krajiny, prípravu letectva na podporu a letecké krytie činností, ktoré budú prebiehať na domácom území, a taktiež na leteckú prepravu výsadkových jednotiek.⁷ Od tohto okamihu sa vo všetkých následných štábných štúdiách a dokumentoch súvisiacich s problémami pomoci povstaniu venovala pozornosť účasti výsadkových vojsk.

Odražilo sa to aj v „Pláne využitia všetkých ozbrojených síl Poľska“ zo dňa 11. marca 1941, ktorý bol vypracovaný v III. oddelení štábu hlavného veliteľa. V tomto dokumente sa okrem iného rozoberá plán leteckého výsadku v krajine, ako aj spôsob jeho pristávania. Predpokladalo sa, že povstanie bude podporovať paradesantná brigáda v zložení: dva paradesantné a štyri kádrové prápory, spojovacia jednotka, dve dispozičné veliteľstvá, 40 diverzných skupín a 100 inštruktorov diverznej činnosti. Po vypuknutí povstania mali výsadkári v prvom rade ovládnuť dva „letiskové uzly“.⁸

Očividne hlavné ťažisko príprav povstania ležalo z prirodzených dôvodov na velení ZOB – AK na poľskom území. Takmer od začiatku prác na príprave vzdušných výsadkových vojsk boli domáce orgány o tom informované. Na prelome mája a júna 1940, počas konferencie v Belehrade, na ktorej sa stretli predstavitelia poľského vojenského velenia vo Francúzsku a predstavitelia okupovanej krajiny, zástupca parížskeho Vrchného veliteľstva ZOB gen. Paszkiewicz informoval delegátov ilegálnych orgánov, že posudzujú práce týkajúce sa organizovania výsadkových jednotiek a ich použitia po dohode s velením povstania.⁹

Zapojenie tohto typu jednotiek bral do úvahy už prvý plán všeobecného povstania spracovaný v roku 1940 na operačnom oddelení Hlavného velenia ZOB v krajine pod vedením pplk. Stanisława Tataru. V tomto pláne, zaslanom do vlasti vo februári 1941, bolo ako Operačné hlásenie č. 54 uvedené: „Účasť prepadových a diverzných jednotiek z emigrácie (výsadky parašutistov) na akcii zameranej na prerušenie komunikácií by bola nutná na západ od línie: Mława, Włocławek, Konin, Kępno, a na ostatnom území Poľska žiadúca.“¹⁰ Aj keď v celom pláne autori prisudzovali oveľa väčšiu dôležitosť námornému výsadku emigračných síl na pobreží, je potrebné

⁵BYSTRZYCKI, ref. 4, s. 67-68; TUCHOLSKI, ref. 4, s. 56.

⁶BYSTRZYCKI, ref. 4, s. 66; NEY-KRWAWICZ: Powstanie powszechne ... , ref. 2, s. 81; ten istý autor: Organizacja prac nad powstaniem powszechnym w Kraju w sztabie Naczelnego Wodza na obczyźnie. Zarys problemu. In: Kwartalnik Historyczny, r. 1995, z. 3-4, s. 199.

⁷Armija Krajowa w dokumentach 1939 – 1945 (ďalej ako AK), diel I, Wroslaw 1990, s. 302. NEY-KRWAWICZ: Powstanie powszechne ..., ref. 2, s. 78-80.

⁸BYSTRZYCKI, ref. 4, s. 74-75; KOSPETH-PAWŁOWSKI, E. – WAWER, Z. – PANECKI, T. KONDRACKI, T.: Wojsko Polskie w końcovom okrese vojny v Európe. In: Wojsko Polskie w II. wojnie światowej, zborník, vedecký redaktor KOSPETH-PAWŁOWSKI, E.: Warszawa 1994, s. 204.

⁹BYSTRZYCKI, ref. 4, s. 66-67.

¹⁰AK, diel VI, Wroslaw 1991, s. 139. Podrobnejšie pozri: NEY-KRWAWICZ: Powstanie powszechne ..., ref. 2, s. 57-73.

uznať, že paradesantným jednotkám bola určená výnimočne dôležitá úloha – prerušenie komunikačných línií v tyle ustupujúcich nemeckých vojsk.

Odlíšne problém podpory zo strany paradesantných jednotiek riešil následný plán povstania, ktorý bol spracovaný v zmenenej politicko-vojenskej situácii a odoslaný z Hlavného velenia AK v septembri 1942 ako operačné hlásenie číslo 154. Problém vonkajšej pomoci tu bol pojatý veľmi opatrným spôsobom. Aj keď gen. Rowecki vyjadroval nádej, že ďalší organizačný rozvoj poľských vojsk v Anglicku a vývoj vojenskej situácie v Európe umožní intenzívnu podporu povstaniu, pretože povstanie „bez podpory nášho letectva, paradesantných jednotiek a výsadkovej pechoty z Anglicka“ by zápasilo s „obrovskými ťažkosťami“, avšak za hlavnú ideu plánu považoval zásadu opory o domáce sily a prostriedky. Správne a prezieravo pritom predvídal, že emigračné ozbrojené sily „môžu byť v momente povstania zapojené do bojov na európskom kontinente, prípadne vo fáze vyloďovania anglo-amerických síl na západnom a severnom pobreží a nemusia byť vo vhodnej chvíli k dispozícii hlavnému veliteľovi“. Pripúšťal tiež možnosť, že letectvo a iné poľské sily nebudú ešte „organizačne a ani materiálne pripravené na presun do Poľska.“¹¹

Avšak pochybnosti vyjadrené v operačnom hlásení číslo 154 nemali nič na fakte, že v domácich úvahách sa vonkajšej pomoci prisudzoval veľmi veľký význam, že od momentu vzniku I. samostatnej paradesantnej brigády sa medzi vojakmi ilegálnej armády, ako aj medzi výsadkármi nespochybniteľne uznávala účasť tejto jednotky v budúcich povstaleckých bojoch. Samotný gen. Rowecki, ktorý vo februári 1943 predpokladal vznik povstania v prípade vstupu Červenej armády na územie Poľska do jednej oblasti za druhou, postupujúc od východu, považoval za nevyhnutnú „pomoc v podobe výzbroje a paradesantných jednotiek“, aby sa mohlo „Poľsko demonštrovať na východnej hranici, dokonca vo Viľňuse a Ľvove.“¹²

Je potrebné dodať, že o plánoch výstavby paradesantných jednotiek, ako aj o ich využití na podporu povstania veľmi skoro (jeseň 1940 – jar 1941) poľská strana informovala svojich britských hostiteľov, veď od ich materiálnej pomoci závisela realizácia poľských plánov. Briti, pozorne sledujúci poľské konanie, nesúhlasili s vytvorením osobitného poľského školiaceho strediska výsadkárov, ale ochotne poskytli Poliakom svoje školiace stredisko v Ringway k. Manchestra, čo zrejme súviselo s tým, že v júli 1940 vznikla tajná organizácia Úrad pre špeciálne operácie (Special Operations Executive – SOE). Určite im predovšetkým šlo o prípravu zodpovedajúceho počtu diverzantov, avšak v súvislosti s vlastnými organizačnými problémami, ako slušne pripomenul J. H. Dyrda, od začiatku pochybovali, že by sa Poliakom podarilo sformovať elitnú paradesantnú jednotku.¹³

Skutočne, formovanie paradesantných vojsk sa Poliakom darilo realizovať s veľkými ťažkosťami. Nevnikajúc do podrobností genézy paradesantnej brigády je potrebné zdôrazniť, že od začiatku sa organizácia prvých jednotiek paradesantných strelcov mala predovšetkým opierať o praporek I. streleckej brigády, ktorej velil gen. G. Paszkiewicz.¹⁴ Vojaci 4. streleckej brigády plk. S. Sosabowského mali byť vycvičení na diverznú činnosť. Avšak časom sa samovoľne iniciatívy ujal plk. Sosabowski, ktorý na rozdiel od gen. Paszkiewicza konal rozhodne, s rozmachom, mal víziu budúceho vojska a bol presvedčený o účelnosti svojich činov. Sosabowski z vlastného rozhodnutia zaviedol paradesantný výcvik vojakov 4. streleckej brigády, vykonával ho neformálnym spôsobom, avšak s neobvyklou energiou a železnou dôslednosťou.¹⁵ To rozhodlo o tom, že mu bolo zverené velenie paradesantnej brigády.

¹¹AK, diel II, Wroslaw 1990, s. 333-334, Podrobnejšie pozri: NEY-KRWAWICZ: Powstanie powszechne ..., ref. 2, s. 280-296.

¹²Tamže, s. 423.

¹³DRDA, J.H.: O pomoc brygady spadochronowej powstańczej Warszawie. In: WPH, r. 1994, č. 3, s. 31.

¹⁴BYSTRZYCKI, ref. 4, s. 77-81.

¹⁵Tamže, s. 86. V poslednom čase sa objavila monografia 4. pravidelnej streleckej brigády, pozri: MARKERT, W.: Na drodze do Arnhem. Warszawa 2000. O začiatkoch jednotky pozri taktiež: TUCHOLSKI, ref. 4, passim; SOSABOWSKI, S.: Najkrótszą drogą, Londýn 1957; taktiež: Droga wiodła ugorem, Kraków 1990, s. 181-169.

23. septembra 1941 pri príležitosti sviatku výsadkárov navštívil 4. streleckú brigádu gen. Sikorski. Pod dojmom dobre uskutočneného cvičenia v oblasti Levenu ocenil hlavný veliteľ výcvik v brigáde a konštatoval: „Odteraz ste prvou paradesantnou brigádou.“¹⁶ Formálny rozkaz o vzniku brigády vydal Sikorski 9. októbra 1941.¹⁷ Britská strana uznala fakt existencie brigády iba 14. septembra nasledujúceho roka a súčasne jej schválila tabuľky materiálneho vybavenia.¹⁸

Paradesantná brigáda zaujala osobitné miesto v Poľských ozbrojených silách. Vonkajším vyjadrením jej výnimočnosti bolo heslo „najkratšia cesta“, ktoré sa v nadväznosti na slová Sikorského stalo mottom jednotky, ktoré pripomínalo, že jej príslušníci sa ako prví ocitnú v Poľsku. Spojenie s vlasťou zdôrazňovala tiež zástava brigády, ktorú na žiadosť Sosabowského vyhotovili ženy z Varšavy. Zástava mala vyšitý erb hlavného mesta a nápis „Varšava 1942“.¹⁹ Brigáda bola dislokovaná v Škótsku, vyňatá zo štruktúry poľského I. zboru, zostala v bezprostrednej dispozícii hlavného veliteľa a súčasne bola nezávislá od britského operačného velenia. Gen. Sikorski si 21. augusta 1942, počas rokovania s veliteľom Home Forces gen. Bernardom Pagetom, vyhradil právo použiť jednotku „výlučne na činnosť v prospech domova v momente, kedy začne otvorený boj s okupantmi“. Dohodu z tohto stretnutia Paget potvrdil listom z 26. augusta, ktorý uvádzal: „Použitie paradesantnej brigády je vyhradené iba na udržanie spojenia s Poľskom a na podporu ozbrojeného boja v Poľsku.“ O tomto probléme sa diskutovalo taktiež 31. augusta vo War Office počas konferencie na tému organizovania poľských pozemných vojsk vo Veľkej Británii. Vtedy padlo rozhodnutie, že po dosiahnutí úplných počtov paradesantná brigáda zostane predurčená výlučne na operácie na území Poľska.²⁰ Tieto dohody boli potvrdené prostredníctvom Spoločného spojeneckého plánovacieho štábu dňa 18. júna 1943.²¹ Nie náhodou gen. Sosnkowski, keď zaujal po smrti gen. Sikorského funkciu hlavného veliteľa, sa ohradil v liste britskému ministerstvu vojny: „Chápem teda, že podľa smerníc na použitie poľských ozbrojených síl vydaných výborom náčelníkov štábov, poľská paradesantná brigáda zostáva v mojej dispozícii s použitím na osobitné ciele.“²²

Avšak vývoj politickej a vojenskej situácie v Európe viedol k tomu, že vzťah britských úradov k poľským záležitostiam, a teda aj k záležitosti využitia poľských vojsk, prešiel časom určitou modifikáciou.

Od momentu vstupu ZSSR a následne Spojených štátov do vojny britskí plánovači postupne odstúpili od tzv. „konceptie detonátora“, v ktorej kľúčovú úlohu mali zohrať výbuchy povstania vyvolané národnými hnutiami odporu, a prešli na pozíciu, že rozhodujúcu úlohu v porážke Nemcov zohrajú pravidelné pozemné vojská aliancie.²³ Vo vzťahu k tejto strategickej zmene orientácie od leta 1941 tak Imperiálny štáb, ako aj predstavitelia SOE, dôsledne odmietali zväčšenie zásobovania pre AK, obmedzujúc ho na úroveň nevyhnutnú na uskutočnenie diverzných akcií. V kontexte rozhovorov na tému zásobovania britský náčelník Imperiálneho štábu maršal Alan Brook v máji 1942 odmietol myšlienku Sikorského presunu brigády do Poľska a koncom februára 1943 predstaviteľ SOE pplk. Peter Wilkinson v rozhovore s pplk. Michalom Protasewiczom (zo VI. oddelenia štábu vrchného veliteľa) vyjadril pochybnosť, či by poľská

¹⁶MARKERT, ref. 15, s. 83-84.

¹⁷TUCHOLSKI, ref. 4, s. 191.

¹⁸CHMIELEWSKA – SZYMAŃSKA, A.: General brygady Stanislaw Sosabowski 1892 – 1967. Leszno 2004, s. 122.

¹⁹DYRDA, ref. 13, s. 31-32.

²⁰LORYS, J. J.: Walka o użycie w Kraju 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej. In: Zeszyty Historyczne, zv. 98, 1991, s. 79; KOSPATH-PAWLOVSKI, WAWER, PANECKI, KONDRACKI, ref. 4, s. 205.

²¹WAWER, Z.: Formowanie sil zbrojnych poza granicami Kraju. In: Władze RP na obczyźnie podczas II. wojny światowej. Zborník. Red. Z. Błażyński, Londyn 1994, s. 487.

²²List Hlavného veliteľa Jamesovi Griggovi z 28. júla 1943. LORYS, ref. 20, s. 80.

²³STAFFORD, D.: Wielka Brytania i ruch oporu w Europie (1940 – 1945). Warszawa 1984, s. 85-89, 103.

paradesantná brigáda mohla byť použitá v súlade s pôvodným predurčením.²⁴ V strategických plánoch Spojencov už nebolo miesto pre poľské všeobecné povstanie. Nie je nič divné na tom, že sa tiež nepodarili poľské pokusy hľadania pomoci mimo Angličanov – vo Washingtone. Memorandum v tejto záležitosti, napísané v júli 1943 poľským vyslancom pri Spoločnom výbore náčelníkov štábov (Combined Chiefs of Staff – CSS) plk. Leona Mitkiewicza, sa o dva mesiace neskôr stretlo s negatívnou odpoveďou.²⁵

Očividne svoj vplyv v záležitosti použitia paradesantnej brigády zohral aj rast pozície Stalina. Začiatok roka 1943 priniesol prelomové víťazstvo Červenej armády pod Stalingradom. Toto víťazstvo vložilo do sovietskych rúk strategickú iniciatívu a umožnilo rozvíjať ofenzívu na východnom fronte. Zdrvujúca porážka Nemcov v júli 1943, keď sa nemecké vojská pokúšali prejsť do útoku v bitke pod Kurskom, potvrdila rastúcu prevahu sovietskych vojsk.

Následne za vojenskými úspechmi a rastom medzinárodnej pozície ZSSR došlo k zásadnému posunu Stalina v poľskej otázke.²⁶ Od jari 1942 narastajúca kríza poľsko-sovietskych vzťahov našla svoje vyvrcholenie v Katyňskej záležitosti, kde Nemci odhalili masové hroby poľských dôstojníkov zavraždených NKVD. Katyň definitívne prispela k tomu, že ZSSR 25. apríla „zrušil“ diplomatické vzťahy s poľskou vládou. Zrušením (de facto) vzťahov s vládou Sikorského pristúpil sovietsky diktátor k vytváraniu komunistickej alternatívy vláde Poľskej republiky v Londýne (Zväzok poľských vlastencov), súčasne pripravoval rozhodnutie o vytvorení poľských vojenských jednotiek (1. pešia divízia T. Kościuszka) v ZSSR.

Na rozdiel od rastu úlohy ZSSR klesala pozícia poľskej vlády vo vnútri spojeneckého tábora. Západní spojenci sa postavili na stranu Moskvy už v katyňskej záležitosti, s porozumením prijímali od marca 1943 opakované tvrdenia Stalina o potrebe radikálnej reorganizácie poľskej vlády, a konečne, s nádejou na nápravu poľsko-sovietskych vzťahov postupne súhlasili s potrebou revízie poľsko-sovietskej hranice schválenej v roku 1921 v Rige a s vytvorením novej hranice, bližšie sa ku Curzonovej línii. Po tragickej smrti gen. Sikorského v leteckej katastrofe, keď chýbala jeho autorita, sa situácia emigračnej vlády ešte viac skomplikovala.

Medzitým „sa pre Roosevelta i Churchilla Sovietsky zväz stával nielen nenahraditeľným partnerom v prebiehajúcej vojne s Hitlerom. V oboch hlavných mestách anglosaských mocností, osobitne však nad Potomakom, sa vytváralo presvedčenie, že mierovú organizáciu sveta po víťazne skončenej vojne s Nemeckom a Japonskom, nie je možné vybudovať bez podstatnej účasti Moskvy. Stalin mohol teda očakávať anglosaský súhlas s jeho plánmi.“²⁷

Tento súhlas sa týkal tiež strategických plánov. Od času sovietskych víťazstiev v lete 1943 v anglosaských strategických koncepciách stále dominovala myšlienka, že „Rusko naďalej bude vyvolávať vzrastajúci a možno ničivý tlak na proti nemu skoncentrované nemecké armády.“ Znamenalo to faktické uznanie východnej Európy za strategickú oblasť Červenej armády. Potvrdil to fakt, že západní spojenci, ktorí v roku 1943 pripravovali tzv. plán „Rankin“ týkajúci sa možnosti náhle porážky Nemcov, nepredpokladali, že sa Poľsko bude nachádzať v ich „sférach vplyvu“²⁸.

Bez ohľadu na tieto komplikácie a zmeny strategickú situáciu, sa Poliaci nevzdali plánov na všeobecné povstanie a stále ráтали s preletom paradesantnej brigády do vlasti. Briti však od

²⁴DURACZYŃSKI, E.: Rząd polski na uchodźstwie 1939 – 1945. Organizacja. Personalia. Polityka. Warszawa 1993, s. 276-277.

²⁵MITKIEWICZ, L.: Powstanie Warszawskie. Z mojego notatnika w Waszyngtonie. In: Zeszyty Historyczne, zv. 1, 1962, s. 122-123; pozri: DURACZYŃSKI, E.: Między Londynem a Warszawą. Lipiec 1943 – lipiec 1944. Warszawa 1986, s. 79-80; ZAWODNY, J.K.: Powstanie Warszawskie w walce i dyplomacji. Warszawa 1994, s. 138-139.

²⁶Podrobnejšie pozri In: KERSTEN, K.: Narodziny systemu władzy. Polska 1943 – 1948. Poznań 1990; KAMIŃSKI, M.K.: Od wojny do zniewolenia. Polska a Związek Sowiecki: stosunki polityczne 1939 – 1945. Warszawa 1992; ŚLUSARCZYK, J.: Stosunki polsko-sowieckie w latach 1939 – 1945. Toruń 2000.

²⁷DURACZYŃSKI, E.: Rząd polski nma uchodźstwie ..., ref. 24 s. 228.

²⁸KERSTEN, ref. 26, s. 13.

začiatku jej existencie vysielali jasné, aj keď neformálne, signály týkajúce sa prípadného použitia jednotky. Sosabowski v svojich spomienkach zdôrazňoval, že už na jeseň 1941 sa mal veliteľ britských vzdušných výsadkových vojsk gen. Frederic Browning vyjadriť, že „vidí poľskú brigádu, ako zoskakuje v severnom Francúzsku“, a v septembri 1942 ponúkol poľskému veliteľovi velenie zmiešanej poľsko-britskej vzdušnej výsadkovej divízie. Browning, ktorý často navštevoval brigádu, v roku 1943 niekoľkokrát opakovane navrhol ohľadne jej použitia na západe s jej neskorším odoslaním do Poľska.²⁹ Pritom britský veliteľ neváhal použiť argument, že v opačnom prípade poľskí výsadkári môžu byť postupne zbavení bojovej výstroje a vybavenia v prospech iných jednotiek určených na inváziu.

Jasným dôkazom podceňovania poľských plánov boli návrhy predložené vo War Office počas rokovania poľsko-britskej komisie koncom augusta 1943. Boli zamerané na reorganizáciu I. obrnenej divízie, ktorú tvorili Poliaci, včlenením iných jednotiek, okrem iného samostatnej paradesantnej brigády. Uznávajúc zložitost' situácie gen. Sosnkowski v septembri súhlasil s redukciou niektorých jednotiek I. zboru v prospech divízie gen. Maczka (1. obrnenej divízie), avšak kategoricky odmietol možnosť redukcie stavu paradesantnej brigády.³⁰ Skutočne, britské návrhy vznikali predovšetkým zo snahy získať kvalitnú obrnenú jednotku pre 21. skupinu armád, ale zdá sa, že súčasne boli zaobalenou formou nátlaku vo veci použitia parašutistov.³¹

Príbližovanie sa termínu vylodenia v severnom Francúzsku a vzrastajúca bojová pripravenosť brigády vyprovokovali zosilnenie nátlaku voči poľskému hlavnému veliteľovi. Pri zosilňovaní tlaku na generála Sosnkowského Briti určite brali do úvahy výsledky konferencie v Teheráne, uskutočnenej 1. decembra 1943, ktoré v súvislosti s perspektívami rozvoja vojenskej situácie definitívne vylúčili možnosť použitia poľskej pravidelnej armády v sovietskej operačnej zóne bez súhlasu Stalina.

Už v noci z 3. na 4. januára 1944 vojská Červenej armády, postupujúc na západ, prekročili v oblasti Sarnu predvojnovú poľskú hranicu. Tým sa stávala málo reálnou hlavná téza poľského plánu všeobecného povstania – s ktorou bolo bezprostredne spojené použitie paradesantnej brigády – konkrétne téza o tom, že hlavnou silou oslobodzujúcou Poľsko od nemeckej okupácie budú vojská západných Spojencov podporované pravidelnými jednotkami Poľských ozbrojených síl.

Avšak hlavný veliteľ, ktorý nepoznal podrobnosti sovietsko-anglosaských dohôd, až do mája 1944 živil nádeje, že Sovieti nedokážu obsadiť celé Poľsko, že západné sily oslobodia aspoň kúsok jeho územia.³² Preto poľská strana sa nechcela jednoducho vzdať dovtedajších plánov. Od začiatku roku 1944 začal principiálny boj o predurčenie poľskej paradesantnej jednotky.

Vo februári na tému brigády hovoril gen. Sosnkowski s gen. Arthurom E. Grassetom – šéfom sekcie európskych vzťahov hlavného štábu spojeneckých expedičných ozbrojených síl (SHAEP). O tomto rozhovore 20. februára 1944 hlavný veliteľ informoval Sosabowského s dodatkom, že v najbližších dňoch očakáva z britskej strany písomný návrh.³³ Tým sa podarilo celú záležitosť dostať do oficiálneho rámca, o čo mal záujem hlavný veliteľ, aj keď Spojenci neupustili od paralelných a neformálnych tlakov bezprostredne na veliteľa brigády.

²⁹SOSABOWSKI, Najkrótszą drogą ..., ref. 15, s. 161-163.

³⁰WAWER, Formowanie sil zbrojnych ..., ref. 21, s. 486-487; taktiež: Naczelný Wódz general broni Kazimierz Sosnkowski. In: General Kazimierz Sosnkowski (materiały zo sympózia), vedecký redaktor M. M. Drozdowski, Warszawa 1997, s. 55.

³¹Nebezpečenstvo zrušenia brigády a včlenenia jej príslušníkov do I. obrnenej divízie spomína SOSABOWSKI, Drogą wiodła ugiem ..., ref. 15, s. 177.

³²V telegramie z 8. mája sa Sosnkowski pýtal veliteľa AK: „Či hodnotí vojenskú situáciu tak, že Sovieti dokážu samostatne poraziť Nemcov a obsadiť pri ich prenasledovaní celé Poľsko.“ AK, diel III., Wrocław 1990, s. 398-399; pozri tiež: CIECHANOWSKI, J. M.: Powstanie Warszawskie. Zarys podłża politycznego i dyplomatycznego, Warszawa 1984, s. 311.

³³SOSABOWSKI, Najkrótszą drogą ..., ref. 15, s. 167.

Vojenská história

List s odpoveďou gen. Grasett poslal Sosnkowskému 11. marca. Skutočne v tomto dokumente vyjadril plné pochopenie pre poľské plány použitia brigády a pripomínal, že „ohľadne existujúcej dohody je poľská paradesantná brigáda pánovi k dispozícii na operáciu v Poľsku“, súčasne však argumentoval, že od doby uzatvorenia tejto dohody „celková perspektíva a požiadavky sa zmenili a stojíme pred možnosťou uskutočnenia najmohutnejšej vojenskej operácie v dejinách“. Z tohto pohľadu sa v mene maršala Alana Brooka pýtal, „či by pán súhlasil so zmenou všeobecnej dohody týkajúcej sa poľskej paradesantnej brigády a odovzdal by ju do dispozície hlavného veliteľa Spojencov na operáciu v západnej Európe.“³⁴ V prípade súhlasu s odovzdaním brigády maršal Alan Brooke mal dať nasledujúce záruky:

- a) Brigáda zostane v zálohe Spojeneckých vzdušných výsadkových síl (Allied Airborne) a nebude použitá v počiatočných operáciách, iba ak to budú okolnosti vyžadovať.
- b) Ak brigáda bude mať značné straty, ktoré by mohli byť stanovené ako 25 %, bude stiahnutá a nebude použitá v ďalších operáciách, dokiaľ nebude znovu doplnená do úplného stavu.
- c) Ak nastane potreba použiť túto brigádu v Poľsku, bude odovzdaná do dispozície poľského hlavného veliteľa. Nie je možné v tomto období dať definitívnu záruku, čo sa týka lietadiel, ale bude vynaložené všetko úsilie, aby lietadlá boli pripravené na prepravu brigády do Poľska.“³⁵

Akoby na podporu oficiálneho vystúpenia gen. Grasetta vyjadril veliteľ 21. skupiny armád gen. Montgomery želanie, aby 13. marca počas inšpekcie 1. obrnenej divízie boli prítomné tiež jednotky paradesantnej brigády. Inšpekcia v 1. obrnenej divízii, ktorá sa nachádzala v Ordre de Bataille 21 GA (v zostave 21. skupiny armád), bola normálna, ale previerka výsadkárov mala osobitný význam, tým viac, že po inšpekcii Montgomery manifestačne obdivoval poľských výsadkárov a vyjadril svoje hodnotenie Sosnkowskému.³⁶

15. marca³⁷ gen. Sosnkowski informoval premiéra Mikołajczyka o žiadosti Grasetta. Hlavný veliteľ zdôrazňujúc výhody vyplývajúce z použitia paradesantnej brigády pri invázii venoval osobitnú pozornosť tomu, že „z hľadiska morálno-politického a propagandistického by sme dosiahli nepochybne veľmi veľa“. Navyše by brigáda získala veľa bojových skúseností, najmodernejšiu výstroj a vzrástla by jej morálka. Nakoniec Sosnkowski predpovedal, že „by obrovsky vzrástli šance na získanie dopravných lietadiel, keď bude potrebné presunúť brigádu do vlasti“. Súčasne upozornil na negatívne stránky použitia brigády pri invázii: značné straty, ktoré bude zložitá doplniť pred akciou vo vlasti a tiež fakt, že to bude ústup z „formálnej pozície dohodnutej v doterajšej dohode s Angličanmi“³⁸.

Vrchný veliteľ sa domnieval, že súhlas so zmenou poľského stanoviska by mal morálny význam, ukázal by akým aktívnym a lojálnym spojencom je Poľsko a súčasne by vytvoril morálny záväzok Spojencov voči Poliakom. Na druhej strane Sosnkowski bral do úvahy materiálnu a operačnú závislosť od Britov a uvedomoval si, že v prípade nástojčivej obrany poľského stanoviska môže brigáda zostať nečinná a nikdy nemusí letieť do vlasti, čo by malo

³⁴AK, diel III., s. 355-358.

³⁵Tamže.

³⁶SOSABOWSKI, Najkrótszą drogą ..., ref. 15, s. 171-172. V liste Sosnkowskému zo 14. marca Montgomery, okrem iného, písal o vojakoch z roty výsadkárov: „are quite first class [...] I'm met quite a number of men that had fought against me in Africa Corps under Rommel; I now know why the Africa Corps was so good?“ Posledné slová sa týkajú skupiny poľských vojakov, ktorí z oblastí pripojených do III. ríše boli násilne odvedení do nemeckej armády a následne boli zajatí spojencami a dostali sa do Poľských ozbrojených síl. Archiwum Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Papiery Kazimierza Sosnkowskiego (ďalej len ZNiO), sign. 16553/II, k. 2.

³⁷S týmto dátumom je list Sosnkowského Mikołajczykovi v zborníku AK, diel III., s. 370-371, ale na kópii tohto dokumentu, ktorý sa nachádza v ZNiO, sign. 16554/II., k. 2, je uvedený dátum 14. marca 1944. Tento dátum preberá tiež TUCHOLSKI, ref. 4, s. 333. Potvrďuje to rovnako hlásenie Sosabowského o tom, že už 14. marca sa o použití brigády hovorilo v rade ministrov. SOSABOWSKI, Najkrótszą drogą ..., ref. 15, s. 172.

³⁸AK, diel III., s. 370-371.

vplyv na úpadok morálky vojakov. Bola by to politická katastrofa a sústo pre propagandu riadenú z Moskvy. V tejto situácii bol odsúdený na ústupky, pričom sa avšak pokúšal o určitú licitáciu. Domnieval sa preto, o čom jasne napísal premiérovi, že je potrebné vyjadriť súhlas s odovzdaním jednotky s jasnými podmienkami, ktoré by mali ušetriť preliatie vojenskej krvi, ako aj neskoršiu realizáciu národného predurčenia brigády.

O dva dni neskôr rada ministrov vyjadrila súhlas s odovzdaním samostatnej paradesantnej brigády do dispozície Spojencov za podmienok, ktoré Sosnkowski vopred predložil premiérovi.³⁹ Tieto podmienky, s drobnými doplneniami vykonanými 15. marca po rokovaní s veliteľom brigády plk. Sosabowským a náčelníkom štábu gen. Kopańským⁴⁰, hlavný veliteľ oznámil gen. Grasettovi v liste zo dňa 18. marca:

- „a) Jednotka bude použitá ako brigádna skupina poľských vzdušných síl iba v jednej z väčších vzdušných výsadekových operácií (alebo v niekoľkých menších akciách) a bude stiahnutá po jej skončení, alebo dokonca aj skôr, ak by straty brigády dosiahli 15 % jej bojového stavu. Operačný cieľ určený brigáde musí v rámci možností zodpovedať týmto podmienkam [...] Bude mať tiež prednosť, ak pôjde o doplnenie strát ľudí a výstroje.
- b) Brigáda nebude použitá v prvých štádiách vytvárania predmostia, jedine v ďalších štádiách. Jedinou výnimkou by bol prípad použitia všetkých spojeneckých vzdušných výsadekových síl v začiatočnom štádiu. V takom prípade by sa poľská paradesantná brigáda stala poslednou vzdušnou zálohou.
- c) Brigáda bude okamžite odsunutá z frontu a odovzdaná do dispozície hlavného veliteľa Poľských ozbrojených síl, akonáhle vznikne možnosť, alebo len pravdepodobnosť jej použitia v Poľsku. Do kompetencie poľskej strany bude patriť zvolenie vhodnej doby.
- d) Maršal Alan Brooke vydá všeobecné záruky týkajúce sa pridelenia dopravných leteckých prostriedkov brigáde (lietadiel, vetroňov, leteckého personálu a ochrany stíhačkami na prepravu brigády a jej zásobovanie) v okamihu, keď poľská vláda spolu s poľským hlavným veliteľom prijímú rozhodnutie o použití brigády v Poľsku.⁴¹

Vyššie uvedené záruky Sosnkowski zdôvodnil obrovskými problémami poľskej strany pri doplňovaní a nevyhnutnosťou zachovania pripravenosti brigády v čase, „keď naša vlasť prinesie [...] najväčšiu obeť zo všetkých: povstanie všetkého obyvateľstva Poľska“. Zdôrazňoval, že „to pre nás bude veľký a obťažný prínos do spoločnej veci“. „Podľa mňa – písal v závere listu – tak dlho pokiaľ nedôjde k novej dohode, sú pravidla obsiahnuté v liste náčelníka imperiálneho štábu zo dňa 18. júna [1943] naďalej záväzné.“⁴²

Pri rozhodovaní o určení 1. samostatnej paradesantnej brigády hlavný veliteľ musel rešpektovať názor AK, ktorej bola jednotka sľúbená. 20. marca 1944 poslal depešu veliteľovi AK so žiadosťou, aby sa tejto záležitosti venovala pozornosť. V odpovedi odoslanej 29. marca sa generál Bór-Komorowski stotožnil s názorom Sosnkowského na použitie brigády a zdôraznil, že „z hľadiska potrieb domova [...] je dôležité, aby rozhodnutie o použití brigády pri invázii neodsunulo stranou záležitosť prípravy možnosti jej presunu do vlasti“⁴³.

V tej dobe Briti vyvíjali tiež nátlak na iných poľských dôstojníkov. Veliteľovi paradesantnej brigády bolo oznámené, že dokiaľ sa brigáda nestane súčasťou 21. skupiny armád, nebude mať prednosť pri prideľovaní lietadiel na výcvik skupinových zoskokov.⁴⁴ Gen. Grasett 23. marca

³⁹Tamže, s. 374-375. List premiéra Mikołajczyka gen. Sosnkowskému zo dňa 17. marca 1944.

⁴⁰SOSABOWSKI, Najkrótszą drogą ..., ref. 15, s.172-173. Por. Denník činnosti hlavného veliteľa od 8. júla 1943 do 30. septembra 1944, kópia v ZNiO, sign. 16549/II, k. 252.

⁴¹AK, diel III., s. 375-378.

⁴²Tamže.

⁴³Tamže, s. 385.

⁴⁴SOSABOWSKI, Najkrótszą drogą ..., ref. 15, s.173. Do tej doby poľskí vojaci cvičili predovšetkým individuálne zoskoky.

ultimativným tónom hovoril s ministrom národnej obrany gen. Marianom Kukielom na tému definitívnej organizácie 1. obrnenej divízie a použitia 1. samostatnej paradessantnej brigády (tie-to dve otázky sa posudzovali paralelne).

Ešte ostrejší priebeh mal neoficiálny rozhovor pplk. Carlisle z War Office s poľským vojenským pridelencom v Londýne gen. Bronislawom Regulským. Pplk. Carlisle, odvolávajúc sa na prospech poľských záujmov, vyhlásil, že ponechanie týchto jednotiek mimo vojenskej činnosti „môže byť politicky využité činiteľmi pre nás [t.j. Poliakov – pozn. I. W.] nena-klonenými a s Britmi spriaznenými [...] Uviedol tiež, že „imperálny štáb je trochu prekvapený tými všetkými podmienkami použitia uvedenými v liste hlavného veliteľa gen. Sosnkowského, ktoré poukazujú na nedostatok dôvery vo vzťahu k najvyššiemu anglickému vojenskému veleniu“. Carlisle dal na vedomie, že imperálny štáb mal vraj „zaujať nekompromisný postoj, to je, buď získa súhlas na použitie paradessantnej brigády podľa anglických návrhov, alebo ne-bude použitá vôbec“⁴⁵.

Britský nátlak mal očakávaný následok – z Londýna do Talianska, kde bol na inšpekčnej ceste hlavný veliteľ, leteli výzvy na ústupky. Plk. Smoleński, dočasne zastupujúci náčelník štábu hlavného veliteľa, žiadal gen. Kopaňského vyžiadať rozhodnutie Sosnkowského v zá-ležitosti brigády, ak je taký „silný nátlak zo strany maršala Brooka a gen. Montgomeryho“⁴⁶. Kukiel sa v telegrame Kopaňskému pripojil k myšlienke Smoleňského, aby sa nestanovovali podmienky, okrem práva stiahnuť brigádu, keby bola potrebná vo vlasti a aby v takom prípade bola zabezpečená prepravnými prostriedkami.⁴⁷

Pod vplyvom Kukiela a Kopaňského gen. Sosnkowski zmäkčil svoje stanovisko. 1. mája poslal z Talianska telegram šéfovi MNO, v ktorej ho splnomocnil, aby oznámil Angličanom, že poľské orgány majú plnú dôveru k Montgomerymu a že straty v horizonte 15 % sa chápu ako orientačné číslo, uvedomujúc si podstatu činnosti a postavenie veliteľa. Súčasne naďalej trval na názore, že brigáda v okamihu vypuknutia povstania bude odovzdaná do dispozície poľským orgánom a že jej budú z britskej strany včas zaručené prepravné prostriedky.⁴⁸

Menej pripravený na ústupky vo vzťahu k Britom bol veliteľ 1. samostatnej paradessantnej brigády plk. Sosabowski. Mal dostatočne veľkú autoritu a gen. Sosnkowski mu neformálne poskytol právo vyjadrovať svoj názor v záležitostiach použitia brigády, a dokonca v detailoch preberal jeho názory v tejto otázke. Mnohokrát povedané myšlienky zhrnul Sosabowski v hlá-sení pre hlavného veliteľa z 30. apríla 1944.⁴⁹

Uviedol v ňom sedem podmienok, od ktorých nie je možné ustúpiť. Medzi nimi na prvom mieste postavil možnosť použitia brigády vo vlasti „v každom okamžiku a nezávisle od doplnenia jej strát [zdôraznené v origináli]“. Odporúčal, že „z ohľadu na zdroje dopĺňovania, ako aj dobu výcviku [...] reálna úvaha o použití brigády vo vlasti sa môže opierať jedine o použitie v rámci nedoplnených strát“, a tiež že v praxi je každá vzdušná operácia, vzhľadom na špecifiku činnosti, spojená s rizikom celkového zničenia jednotky. Odtiaľ vychádzala podmienka použiť ju iba v jednej operácii so zachovaním samostatnosti a iba po dosiahnutí zodpovedajúcej vysokej úrovne výcviku.

Neústupčivosť Sosabowského vyvierala z niekoľkých dôvodov. Preceňoval význam svojej jednotky a v hlásení písal: „Nezdieľam obavy niektorých informátorov pána generála, že gen. Montgomery sa môže vzdať použitia brigády [...], pretože poľská vzdušná jednotka, vzhľadom na to, že Briti majú iba dve [vzdušné výsadkové divízie – pozn. I. W.], je pre nich veľmi potrebná. Pritom sa domnieval, že zachovanie pripravenosti brigády je prioritou, pretože dokonca aj keby

⁴⁵ZNiO, sign. 16554/II., k. 7. Kópia služobnej zápisnice z rokovania gen. Regulského s pplk. Carlisle dňa 24. marca 1944. Por.: TUCHOLSKI, ref. 4, s. 336-337.

⁴⁶Tamže, k. 9. Telegram plk. Smoleňského gen. Kopaňskému z 28. marca.

⁴⁷Tamže, k. 10. Telegram gen. Kukiela gen. Kopaňskému z 30. marca. Por.: TUCHOLSKI, ref. 4, s. 338.

⁴⁸Tamže, k. 11. Kópia telegramu gen. Sosnkowského gen. Kukielovi z 1. apríla.

⁴⁹ZNiO, sign. 16554/II., k. 15-16. Por.: TUCHOLSKI, ref. 4, s. 339-341.

odpadla akcia na podporu povstania, zostávala možnosť oprieť sa o brigádu bezprostredne po odchode okupantov z vlasti ako na zorganizovanú, pre Spojencov významnú ozbrojenú silu. Rozmýšľal tiež o zabezpečení kádrov pre rozvoj v povojnovom Poľsku tohto „nového a tak špecifického druhu vojsk“⁵⁰. V tomto prípade tomuto vynikajúcemu veliteľovi a energickému vojakovi emocionálne a v určitej miere aj ambiciózne názory zatienili reálne hodnotenie situácie.

Zdá sa, že prvkom posilňujúcim neústupčivosť veliteľa paradesantnej brigády v záležitosti jej použitia na domácom území boli taktické skúsenosti z cesty do USA, ktorá sa uskutočnila na prelome rokov 1943/1944. Priniesol si z nej mylné presvedčenie, ktoré v ňom podporoval veliteľ amerického dopravného letectva gen. Evans, že americké vybavenie klzákmi a lietadlami (C 47 Dakota) umožňuje bezproblémový presun brigády do Poľska.⁵¹ Odvtedy všetky obmedzenia pripisoval jedine politickým názorom a nie technickým aspektom.

Medzitým gen. Montgomery žiadal, aby najneskôr doobeda 1. mája Poliaci rozhodli, či paradesantná brigáda má byť včlenená do zostavy 21. skupiny armád. Napriek tomu, že náčelník štábu hlavného veliteľa odporúčal odovzdať jednotku bez stanovenia ďalších podmienok, Sosnkowski sa naďalej pokúšal dohodnúť s Britmi⁵².

Briti však pochopili, že gen. Sosnkowski nevnaša nič nového do podmienok, ktoré predtým vyvolali neoficiálne negatívne stanovisko anglických orgánov, a že sa teda 21. skupina armád bude musieť zriecť poľskej paradesantnej brigády. Oficiálne takéto stanovisko Grasett odovzdal hlavnému veliteľovi 21. mája. „Generál Montgomery – písal Brit – je toho názoru, že ak má byť brigáda odovzdaná pod jeho velenie, musí mať voľné ruky na jej použitie v súlade s operačnými podmienkami.“⁵³

V tejto spletitej situácii sa hlavný veliteľ odvolal na názor gen. Stanisława Tatara, ktorý sa v apríli dostavil do londýnskeho hotela Rubens [sídlo poľských vojenských riadiacich orgánov] priamo z hlavného veliteľstva AK. Jeho vyhlásenie Sosnkowski pochopil ako hlas predstaviteľa vlasti, nie ako radu podriadeného. Ako už bolo uvedené vyššie, Sosnkowski musel rešpektovať veliteľov ilegálnej armády, ktorí najviac očakávali a požadovali pomoc paradesantnej brigády. Názory predstaviteľa AK mali byť svojráznou legitimizáciou definitívneho rozhodnutia.⁵⁴

Svoje názory gen. Tatar predložil 24. mája 1944. Vyjadril sa za odovzdanie brigády do dispozície britského veliteľstva, nehľadiac na chýbajúce záruky jej odoslania do Poľska, „dokonca aj vtedy, keby mala mať straty, ktoré by značne redukovali jej stav“. „Radšej sa týmto spôsobom – argumentoval – získa morálny záväzok Spojencov na pomoc vlasti prostredníctvom vysadenia brigády, alebo jednotky spojencov vo vhodnom čase. V princípe uvažujem o tom, že bude lepšie, keď do vlasti príde menší počet vojakov s modernými bojovými skúsenosťami, ako početné jednotky, ktoré sa nezúčastnili bojov.“⁵⁵ V podobnom duchu hovoril aj náčelník štábu hlavného veliteľa, ktorý považoval ďalšie kladenie požiadaviek Angličanom za rovnocenné rozhodnutiu neodovzdať brigádu a navrhol „sformulovať princípy odovzdania brigády opierajúc sa o dôveru k Angličanom“⁵⁶.

⁵⁰Tamže.

⁵¹DYRDA, ref. 13, s. 37; CHMIELEWSKA-SZYMAŃSKA, ref. 18, s. 125.

⁵²AK, diel III., s. 423-425. List gen. Sosnkowského gen. Grasettovi z 1. mája.

⁵³Tamže, s. 449-451. Toto nekompromisné stanovisko jasne vyjadril Montgomery v jednom z listov adresovaných War Office: „Domnievam sa, že národy, ktoré boli pod útlakom Nemcov, musia do skončenia vojny a porážky Nemcov robiť to, čo im povieme [...] Ak mám byť zaťažovaný jednotkami zviazanými rôznymi obmedzeniami, potom je lepšie ich nemať, a to sa týka poľskej paradesantnej brigády [...]“. Citované podľa: LORYS, ref. 20, s. 89-90.

⁵⁴Vystupujúc 15. júna 1944 pred vojakmi paradesantnej brigády Sosnkowski povedal: „Pri zrode vašej brigády bola myšlienka o ďalej vlasti [...]. Z vôle vrcholných republikových orgánov a v súlade s túžbou domova [zvýraznil – I. W.], predtým ako sa splní Vaše vlastné predurčenie, sa musí zúčastniť v gigantických podujatiach našich spojencov a získať tak cenné bojové skúsenosti.“ Citované podľa: SOSNKOWSKI: Materiały historyczne, Londyn 1966, s. 178.

⁵⁵AK, diel III., s. 464.

⁵⁶Citované podľa: TUCHOLSKI, ref. 4, s. 343. Poznámka gen. Kopańskiego pre hlavného veliteľa zo dňa 31. mája. Pozri tiež: KOPAŃSKI, S.: Wspomnienia wojenne 1939 – 1946. Warszawa 1990, s. 343-344.

Rada ministrov, po oboznámení sa so stanoviskom Britov, na rokovaní dňa 26. mája vyjadrila bezpodmienečný súhlas s odovzdaním brigády do dispozície spojeneckého velenia⁵⁷. V súlade s uvedeným 6. júna, v deň začatia operácie „Overlord“, hlavný veliteľ napísal gen. Grasettovi: „So súhlasom mojej vlády odovzdávam poľskú paradesantnú brigádu do dispozície hlavného veliteľa spojeneckých expedičných ozbrojených síl“, dodáva jediné nezáväzné želanie: „Sme presvedčení, že britskí náčelníci štábov urobia všetko, čo je v ich silách, aby umožnili vo vhodnom momente použitie brigády na pomoc povstaniu v Poľsku, a osobitne zabezpečili leteckú prepravu v záujme tohto cieľa.“⁵⁸ Bol to akt kapitulácie pred požiadavkami Spojencov.

Je potrebné dať za pravdu Sosnkowskému, ktorý po rokoch napísal, že „zlú vôľu Spojencov nemohli zmeniť žiadne formulácie tzv. požiadaviek odovzdania brigády. V prípade dobrej vôle britskej vlády by formulácie obsiahnuté vo vzájomnej korešpondencii s náčelníkom imperiálneho štábu boli dostatočné.“⁵⁹ Odovzdanie paradesantnej brigády do dispozície 21. skupiny armád bolo v júni 1944 jediným rozumným riešením, alternatívou mohlo byť odzbrojenie brigády alebo jej celková nečinnosť na veľkú radosť sovietskej propagandy.

Hodnotiac význam tohto ústupku E. Duraczyński napísal, že „tak bolo prijaté rozhodnutie, ktoré by v spojení s predchádzajúcim odmietnutím Angličanov a Američanov v otázke radikálneho zvýšenia materiálnej pomoci pre AK určovalo, spolu s množstvom iných nemenej závažných okolností, šance všeobecného povstania, alebo iba lokálneho“⁶⁰.

Okrem toho sa koncom júla 1944 otázka použitia brigády vrátila s dvojnásobnou silou. V súvislosti s postupom Červenej armády medzi 21. a 25. júlom padlo vo Varšave rýdzo politické rozhodnutie o vstupe hlavného mesta do boja. V momente prijímania tohto rozhodnutia sa otázke výsadkovej pomoci v hlavnom velení AK pripisovala veľká dôležitosť.

Svedčí o tom, okrem iného, názor sformulovaný náčelníkom operačného oddelenia úzkeho štábu hlavného velenia AK plk. Jožefa Szostaka „Filipa“. Uviedol štyri nevyhnutné podmienky na uskutočnenie úspešnej akcie v hlavnom meste:

- „1. Moment začiatku povstania vo Varšave určí veliteľ AK, a nie žiadna iná moc. Musí k tomu dôjsť až vtedy, keď Červená armáda bude rozhodne konať s cieľom ovládnuť mesto. Voľba tohto momentu sa zdá byť otázkou, ktorá bude rozhodovať o úspechu a je veľmi citlivá;
2. Záruka Londýna ohľadne zhodenia zbraní a munície.
3. Záruka leteckého bombardovania v prospech povstania.
4. Vysadenie paradesantnej brigády.“⁶¹

Svoje pochybnosti plk. Szostak znova vyjadril na porade štábu hlavného velenia dňa 22. júla 1944, na ktorej generál Komorowski oznámil svojim dôstojníkom rozhodnutie ohľadne otázky bojov o Varšavu. Zdôraznil, že bez pomoci západného spojeneckého letectva a príchodu z Anglicka 1. samostatnej paradesantnej brigády povstanie nebude úspešné.⁶²

Avšak veliteľ AK definitívne rozhodol o začiatku boja bez ohľadu na námietky niektorých svojich spolupracovníkov a nedostatku istoty ohľadne účinnosti pomoci zvonku. 25. júla poslal telegram do Londýna: „Sme pripravení v každom okamihu na boj o Varšavu. Vstup paradesantnej brigády do tohto boja bude mať obrovský politický a taktický význam [...]“⁶³

⁵⁷DURACZYŃSKI: Rząd polski na uchodźstwie ..., ref. 24, s. 326. Ak, diel III., s. 470.

⁵⁸AK, diel III., s. 470-471.

⁵⁹ZNiO, sign. 16574/II., List Sosnkowského Sosabowskému zo 17. februára 1957.

⁶⁰DURACZYŃSKI: Rząd polski na uchodźstwie ..., ref. 24, s. 327.

⁶¹Citované podľa: CIECHANOWSKI, ref. 32, s. 343.

⁶²PRZYGOŃSKI, A.: Stalin i Powstanie Warszawskie. Warszawa 1994, s. 20. Pozri hlásenia J. Bokszczanina, K. Iranka-Osmeckého, T. Pelczyńskiego, J. Szostaka a ďalších dôstojníkov AK. In: J. F. Steiner: Warszawa 1944, Warszawa 1991, s. 113-127.

⁶³AK, diel IV., Wrocław 1991, s. 11.

Obsah spomínaného telegramu „Bora“ poľský veľvyslanec v Londýne Edward Raczynski odovzdal 27. júla ministrovi Edenovi počas rozhovoru, ktorým sa začalo intenzívne úsilie o pomoc pre bojujúcu Varšavu. Počas tohto rozhovoru, okrem iných problémov, nastolil veľvyslanec otázku vyslania poľskej paradesantnej brigády zo Spojeného kráľovstva. Už vtedy sa britský minister vyjadril skepticky, či technické aspekty umožnia splniť požiadavky veliteľa AK⁶⁴. Úplnú odpoveď na vytýčené otázky nasledujúci deň v mene Foreign Office odovzdal O. G. Sargenta: „Obávam sa, že nezávisle od ťažkostí skoordinať takúto akciu so sovietskou vládou [...] operačné aspekty nám znemožňujú splniť tri požiadavky predložené prostredníctvom Vás s cieľom pomôcť povstaniu vo Varšave. Nie je možné presunúť vzduchom nad Nemeckom paradesantnú brigádu až do Varšavy bez rizika obrovských strát.“⁶⁵

Briti sa postavili k otázke otvorene a jednoznačne, avšak vláda o tom neinformovala veliteľa AK. Britskí vojaci sa navyše mohli cítiť pobúrení poľskými požiadavkami ohľadne presunu brigády do Varšavy, keď tri týždne predtým Poliaci kategoricky tvrdili, že jednotka nie je ešte pripravená na bojové akcie.⁶⁶

V záležitosti použitia výsadkovej brigády vo Varšave nemohli priniesť výsledok ani diplomatické kroky urobené na druhej strane Atlantiku prostredníctvom veľvyslancu Jana Ciechanowského. V memorande odovzdanom dňa 6. augusta 1944 námestníkovi ministra Stettinovi napísal, že vojaci AK štyri dni volajú „zbytočne o pomoc povstaniu strelivom, protitankovými delami a poľskou paradesantnou brigádou z Anglicka“. Taktiež počas stretnutia so zástupcom náčelníka štábu gen. J. T. McNarneyom predložil, okrem iného, otázku použitia brigády. Ciechanowski hlásil prezidentovi: „Generál McNarney sa zaujímal o otázku eventuálneho presunu našich výsadkových jednotiek, avšak bližšie nediskutoval o tejto otázke, nepochybne preto, že táto otázka jednoznačne patrí do okruhu poľsko-britských vzťahov“⁶⁷.

Hlavné bremeno snáh o pomoc výsadkárov očividne padalo na poľské vojenské orgány. V momente vypuknutia Varšavského povstania gen. Sosnkowski bol na ďalšej inšpekcii v II. zbere. Znepokojený informáciami o vývoji udalostí v Poľsku, opakovane z Talianska svoj názor, že ozbrojené povstanie vo vtedajšej situácii by bolo „aktom zbaveným politického zmyslu, ktorý môže so sebou niesť zbytočné obete“⁶⁸.

V čase neprítomnosti Sosnkowského žiadosti v otázke pomoci, berúc do úvahy použitie brigády, predovšetkým realizovali generáli Tatar a Kopański⁶⁹. Je veľmi pravdepodobné, že v súvislosti s bezvýslednosťou tejto činnosti, sa ešte koncom júla v štábe hlavného veliteľa vážne posudzoval plán použitia jedného práporu brigády a neskôr jednej výsadkovej roty bez vedomia Britov a dokonca v utajení pred nimi. Výsadkári mali byť prepravení nad Varšavu s pomocou poľských bombardérov, po oklamaní britského personálu na letiskách. Samovražedný plán však nebol realizovaný, pretože sa ukázalo, že takéto nelegálne lety by mohli

⁶⁴Tamže, diel III., s. 580-585.

⁶⁵Tamže, diel IV., s. 18-21. O priebehu celého procesu žiadania poľskej vlády o pomoc pozri: RACZYŃSKI, E.: *W sojuszniczym Londynie. Dzennik ambasadora Edwarda Raczynskiego 1939 – 1945*. Londyn 1960, s. 352-401.

⁶⁶Gen. Browning, nový bezprostredný nadriadený gen. Sosabowského, chcel, aby brigáda vstúpila do akcie už 1. augusta. Hlavný veliteľ, znajúc námietky veliteľa jednotky, sa 10. júla obrátil priamo na gen. Eisenhowera so žiadosťou a preloženie tohto termínu, spomínajúc, že brigáda si vyžaduje nutne dvojmesačný operačný výcvik. Američania skutočne uznali, že táto otázka je v britskej kompetencii, avšak tento nátlak viedol k tomu, že Briti presunuli termín pripravenosti brigády na 1. septembra, vďaka čomu mohla dokončiť proces výcviku. ZNiO, sign. 16554/II., k 37; SOSABOWSKI, *Droga wiodła ugiorem ...*, ref. 15, s. 190-193.

⁶⁷Tamže, s. 64-71. Hlásenie veľvyslancu Ciechanowského prezidentovi PR zo dňa 6. augusta 1944

⁶⁸Tamže, s. 17. Telegram hlavného veliteľa veliteľovi AK zo dňa 28. júla 1944. Podrobnejšie o vzťahu hlavného veliteľa k Varšavskému povstaniu a jeho činnosti v tomto období pozri: DROZDOWSKI, M.: *General Kazimierz Sosnkowski Naczelný Wódz wobec Powstania Warszawskiego. Fakty, interpretacje, dokumenty*. Warszawa 1992; veľmi tvrdé hodnotenie osoby Sosnkowského priniesol CIECHANOWSKI, ref. 32, porovnaj: SKARŻYŃSKI, A.: *Polityczne przyczyny Powstania Warszawskiego*. Warszawa 1964.

⁶⁹KOPAŃSKI, ref. 56, s. 360-362.

mať za následok reakciu zo strany britských stíhačiek.⁷⁰ Samotný zámer, aj keď nerealizovaný, však svedčí o tom, akému veľkému morálnemu a politickému nátlaku v otázke povstania boli vystavené orgány v Londýne.

Súčasne náčelník štábu bezúspešne vyzýval hlavného veliteľa, aby sa vrátil. Informoval ho 28. júla o odlete premiéra do Moskvy a akoby mimochodom dodal: „Domáci činitelia žiadajú vojenské rozhodnutie, ako bude použitá paradesantná brigáda a letectvo. Môže to byť aktuálne o niekoľko dní.“⁷¹

31. júla Kopański opätovne poslal telegram v otázke použitia brigády: „Pomoc brigády závisí od súhlasu britských orgánov, a to najvyšších. Posudzuje sa skôr z politického hľadiska. Doterajšie demarše našich orgánov a diplomatických zástupcov nepriniesli žiadne výsledky [...]. Žiadam o rozhodnutie ohľadne princípov a rozsahu použitia výsadbárov a letectva na podporu eventuálneho povstania vo vlasti. Ak ma neočakávaná udalosť donúti prijať takéto rozhodnutie, budem sa o to usilovať, aby táto naša symbolická účasť v povstaní bola čo najväčšia.“⁷² Obracajúc pozornosť na sformulovanú Kopańským „symbolickú účasť“ v operácii na pomoc povstaniu, nemal náčelník štábu hlavného veliteľa ilúzie o možnostiach a veľkosti takej pomoci.

V odpovedi na telegram Kopańského gen. Sosnkowski, pripomínajúc svoj negatívny vzťah k povstaniu, pokojne odpovedal: „Ohľadne použitia paradesantnej brigády pripomínam, že bola odovzdaná do dispozície priateľom na základe názorov vyjadrených vo vlasti. Čo sa týka letectva, situáciu v tejto záležitosti pán generál taktiež pozná [...], podpora možného povstania závisí od britskej pomoci. Domnievam sa, že pán generál nezabudne vysvetliť Lawinovi stav vecí v oboch záležitostiach.“⁷³ Ale, keď hlavný veliteľ pochopil, že povstanie vypukne aj napriek jeho názoru, túžil urobiť všetko pre to, aby pomoc zo strany londýnskych orgánov bola čo možno najväčšia.

V nasledujúcom telegrame odporučil gen. Kopańskému pripraviť použitie paradesantnej brigády ako celku a viesť rozhovory na túto tému s príslušnými britskými orgánmi. Pritom dodal: „Všeobecnú situáciu voči Britom v tejto záležitosti pozná pán generál dokonale, pretože jeho stanovisko zohralo veľkú úlohu. Osobitne pán generál veľmi dobre vie, že vo vzniknutej situácii nezávisí táto záležitosť od môjho jediného rozhodnutia.“ Predpokladajúc politické ťažkosti Sosnkowski prikazoval svojmu náčelníkovi štábu „okamžite oznámiť veliteľovi AK jasne a čestne, aby so žiadanou pomocou nepočítal. Je to veľmi dôležité, pretože operačné rozhodnutia veliteľa AK v značnej miere pravdepodobne závisia od tejto podpory“.⁷⁴

Kopański však tento posledný príkaz nevykonával, čo však neospravedlňuje skutočnosť, že na takéto jednoznačné a veľmi nepopulárne stanovisko voči vlasti nedokázal ani hlavný veliteľ osobne reagovať.

Je to dôležité aj preto, že vo vlasti živilí veľmi veľké nádeje spojené s pomocou poľských výsadbárov. Tieto plány však boli naprosto zbavené reálnych základov, čo však skutočne nikto včas nahlas nepovedal. Historik a účastník povstania T. Żenczykowski zdôraznil, že to malo obrovské psychologické následky, čo vyvolalo neskoršie rozčúlenie a pocit oklamania tak vo veliteľstve AK, ako aj medzi vojakmi bojujúcej Varšavy a obyvateľmi hlavného mesta⁷⁵.

Avšak bez viny nebol ani Bór Komorowski, ktorý úplne ignoroval politické a technické možnosti použitia parašutistov. Predsa sa zúčastňoval na rozhodnutí o odovzdaní brigády spojencom. Naviac sa 29. júla 1944 veliteľ AK stretol vo Varšave s kuriérom „Zychom“ (Jan

⁷⁰DYRDA, ref. 13, s. 36; LORYS, ref. 20, s. 94. Obaja autori boli dôstojníkmi 1. SVB, odvolávajú sa na hlásenia mjr. A. Szendyrka z III. odelenia štábu hlavného veliteľa, ktorý mal osobne odovzdať gen. Sosabowskiemu rozkazy v tejto záležitosti.

⁷¹AK, diel IV, s. 14-15.

⁷²Tamže, s. 30.

⁷³Tamže, s. 28. Telegram hlavného veliteľa náčelníkovi štábu hlavného veliteľa zo dňa 30. júla 1944.

⁷⁴Tamže, s. 36. Telegram hlavného veliteľa náčelníkovi štábu hlavného veliteľa zo dňa 2. augusta 1944.

⁷⁵ZENCYKOWSKI, Samotny bój Warszawy. Lublin 1990, s. 113-118.

Nowak-Jeziorański), ktorý prišiel cez Taliansko z Londýna. Ako spomína Nowak, „«Bór» sa zaujímal najmä o to, či Varšava môže počítať s masovým zhodením zbraní a vyslaním paradesantnej brigády“. Na obidve otázky kuriér dal jednoznačne negatívne odpovede, zdôrazňujúc, že „brigáda má byť v najbližšom čase použitá v operáciách na západnom fronte a je nemysliteľné, aby v tejto fáze Angličania súhlasili s jej odovzdaním“⁷⁶. Zrejme Komorowski uznal, že je to starosť Londýna a vrchného veliteľa a naďalej posielal zúfale výzvy na vyslanie výsadbárov.

Nachádzajúc sa ešte stále mimo Londýna, 5. augusta gen. Sosnkowski odporúčal svojmu náčelníkovi štábu, aby vyžiadal od britských orgánov presun do Varšavy už iba jednej roty z paradesantnej brigády s cieľom „symbolickej účasti“ pravidelných poľských jednotiek v povstaní⁷⁷. Nasledujúci deň, po návrate do britského hlavného mesta, sa zapojil do aktivít zameraných na pomoc povstalcovi, predovšetkým poskytnutia leteckej pomoci, a taktiež chcel získať povolenie na aspoň symbolickú účasť výsadbárov. Úsilie o leteckú pomoc bolo maximálne zdôvodnené, ale reálne kroky týkajúce sa brigády robil hlavný veliteľ v rozpore s vlastným hodnotením. Osobne videl, že šance na výsadok brigády sú minimálne, čo vyplývalo nielen z reálneho hodnotenia úmyslov Britov, ale tiež z úvah o čisto vojenskom aspekte operácie. Správnosť týchto názorov Sosnkowského bola nesporná, aj keď nahlas a jednoznačne ich vyjadril až dvanásť rokov po povstaní v predhovore k spomienkam gen. Sosabowského.

Z bojujúceho hlavného mesta 8. augusta „Bór“ telegrafoval: „Sme vo veľmi ťažkej situácii. Vyslanie paradesantnej brigády môže určiť osud Varšavy. Existuje možnosť výsadku v Puszczy Kampinoskej, ktorá je v našich rukách. Úder cez Wolu na Varšavu by mal kolosálny morálny a taktický význam. Žiadame o toto úsilie, jedinou súčasťou pomoci.“⁷⁸ Sosnkowski robil viac, ako bolo v jeho silách, intervenoval v tejto otázke u maršala Alana Brooka, ministra Portála, gen. Wilsona, ministra Sinclaira. Ešte 12. augusta v liste náčelníkovi imperiálneho štábu požadoval vyslanie paradesantnej brigády do Varšavy, ale dostal negatívnu odpoveď, pričom Alan Brooke nezdôvodňoval odmietnutie zmenou podriadenosti brigády, ale nedostatkom dopravných lietadiel.⁷⁹

O svojich snahách vrchný veliteľ priebežne informoval domov. Robil to, ako mu vyčítajú niektorí historici⁸⁰, príliš optimisticky, čím „podporoval neopodstatnené nádeje“. V jednom z telegramov napísal: „Odpor je veľký, mám však nádej, že aspoň čiastočne ho prekonám, osobitne v oblasti výsadbárov.“⁸¹ V inej sa neurčito odvolával na rozhovor s náčelníkom imperiálneho štábu, spomínal možnosť pomoci „časťou paradesantnej brigády“⁸². Znepokojený neposkytnutím pomoci, najmä výsadbárov, Komorowski 11. augusta napísal, že „sľubmi nemôžeme strieľať“⁸³.

Všetky pokusy v otázke výsadbkovej pomoci Varšavskému povstaniu v konečnom dôsledku nepriniesli výsledky, pretože ich ani priniesť nemohli. Nádeje Komorowského definitívne ukončil telegram gen. Tatara z 16. augusta, ktorý ho informoval, že „dlhodobé a podporené všetkými argumentmi snahy o výsadok paradesantných jednotiek sa rozbili vďaka odporu Angličanov, ktorí označili let za nerealizovateľný vzhľadom na vzdialenosť“⁸⁴.

Jedinou formou podpory povstaniu zo strany vojakov brigády bolo demonštratívne odmietnutie jedla. Stalo sa to 13. augusta, deň po prijatí prvého operačného rozkazu o výsadku na západe

⁷⁶NOWAK (Z. Jeziorański), J.: Kurier z Warszawy. Warszawa 1989, s. 318.

⁷⁷ZENCZYKOWSKI, ref. 75, s. 116-117.

⁷⁸AK, diel IV, s. 74-75.

⁷⁹ZNiO, sign. 16574/II. List Sosnkowského Sosabowskému zo 17. februára 1957. Pozri: ZAWODNY, ref. 25, s. 159-160; SKARŻYŃSKI, ref. 68, s. 329.

⁸⁰ZENCZYKOWSKI, ref. 75, s. 117-118.

⁸¹AK, diel IV, s. 75. Telegram z 8. augusta.

⁸²Tamže, s. 91. Telegram z 12. augusta.

⁸³Tamže, s. 88.

⁸⁴Tamže, s. 122.

Európy. Bez ohľadu na bojovú pohotovosť vojaci všetkých troch práporov brigády držali dva a pol dňa hladovku na protest proti nečinnosti Britov a nevyslaniu brigády do Varšavy.⁸⁵

Historici sa všeobecne zhodli, že vo vtedajších podmienkach neexistovala praktická možnosť využitia paradesantnej brigády vo Varšavskom povstaní.⁸⁶ Asi najucelenejšiu analýzu vojenských podmienok použitia brigády ponúkol bývalý pobočník Sosabowského mjr. J. Dyrda; obšírne a výstižne, aj keď, ako už bolo uvedené, neskoro, zhodnotil tento problém gen. Sosnkowski.⁸⁷ Stačí teda uviesť, že podmienkami zaručujúcimi úspech takému typu výsadkovej operácie boli: veľkosť a ľahká rozoznatelnosť miesta výsadku, znalosť síl protivníka, minimalizácia aktivít protivníka v čase preletu, výsadok a zhromažďovanie po výsadku, možnosť palebnej podpory a zásobovania vysadených jednotiek, rýchle spojenie sa s hlavnými silami.

Tieto podmienky, pri existujúcich technických obmedzeniach letectva, v reálnych podmienkach bojujúceho hlavného mesta a narýchlo improvizovanej výsadkovej operácie (pretože iba takáto pripadala do úvahy nad Varšavou) nemohli byť splnené. Paradesantná brigáda by mala určite už vo vzduchu obrovské straty spôsobené letectvom protivníka a silnou protiletdeckou obranou v oblasti Varšavy.

Dodajme, že použitie výsadkových vojsk na podporu povstania pripraveného AK predpokladala tiež nemecká rozviedka. V materiáli z 1. júla 1944 pre hlavný štáb OKH sa uvádza: „Povstanie má byť podporené poľským letectvom, sformovaným vo Veľkej Británii, taktiež poľskými výsadkovými útvarmi, ako aj strelcami – výsadkármi“.⁸⁸ Pravdepodobne, keby došlo k použitiu brigády v súlade s jej prvotným určením, nebolo by to pre Nemcov veľkým prekvapením.

Je potrebné vziať do úvahy aj inú alternatívu použitia brigády: možno pri dobrej vôli spojencov by mohla byť presunutá do južného Poľska a ako útvar Poľských ozbrojených síl viesť tam, podobne ako 2. československá paradesantná brigáda, partizánske boje⁸⁹. Bolo to možné realizovať z technického hľadiska (dosah dopravných lietadiel) a terénne podmienky, napríklad v oblasti Svätokrižských hôr alebo Podhalia, by neobyčajne napomohli takémuto typu činnosti. Akokoľvek by to nemalo veľký vojenský význam, bol by politický a morálny akcent takéhoto gesta pre Poliakov obrovský.

Ziaľ, Briti, riadiac sa chladným výpočtom vojenských úspor, boli odporcami použitia špecializovanej jednotky na výsadok, ktorý bol v podstate predurčený na neúspech, na operačnú činnosť. Dávali prednosť jej využitiu v operácii, ktorá mohla priniesť strategický úspech a prispieť k ukončeniu vojny („Market-Garden“), aj keď ani tu neuspeli.

Záležitosť použitia brigády závisela od množstva názorov, ktoré boli úplne mimo dosah Poliakov. Keby došlo k otvoreniu druhého frontu nie v júni 1944, ale o rok skôr, keby k tomu došlo na Balkáne namiesto Normandie, potom by vojaci gen. Sosabowského mohli siahnúť po vojenských vavrínoch v bojoch nad Vislou. Pretože iba v takom prípade by sa mohli riešiť politické a technické obmedzenia, v oboch prípadoch veľmi podstatné, ktoré neumožnili návrat „najkratšou cestou“ do Poľska tejto hodnotnej a s veľkými problémami budovanej jednotky.

⁸⁵ZAWODNY, ref. 25, s. 160. DYRDA, ref. 13, s. 36-37; SOSABOWSKI: Droga wiodła ugorem..., ref. 15, s. 194.

⁸⁶KOSPETH-PAWŁOWSKI, Wawer, PANECKI, KONDRACKI, ref. 38, s. 207; GARLIŃSKI, J.: Politycy i żołnierze. Warszawa 1991, s. 242-245; ZAWODNY, ref. s. 173; ŻENCZYKOWSKI, ref. 75, s. 117-118; KIRCHMAYER, J.: Powstanie Warszawskie. Warszawa 1984, s. 127 nazýva záležitosť použitia paradesantnej brigády „vojenskou fantáziou hlavného velenia, ktorá zastrela už od roku 1941 všetky plány povstania a v polovici roku 1944 nemala ešte žiadne reálne podmienky realizácie“. Za úplný výmysel je potrebné považovať aj tézu o možnosti výsadku brigády cez Švédsko, s ktorou prišiel BIENIECKI, K.: Lotnicze wsparcie Armii Krajowej. Krakow 1994, s. 346.

⁸⁷DYRDA, ref. 13, s. 37-43. SOSNKOWSKI: Słowo wstępne do Sosabowski, Najkrótszą drogą..., s. XX-XXIV.

⁸⁸Mocarstwa wobec Powstania. Wybór dokumentów i materiałów. Pod red. M. M. Drozdowskiego, Warszawa 1994, s. 164-170.

⁸⁹Na takúto alternatívu upozornil autora J. Bystrický počas konferencie na tému *Politické a morálne aspekty pomoci Varšavskému povstaniu a Slovenskému národnému povstaniu v roku 1944 v duchu najnovších výskumov* (Rzeszów, 24.-25. 10. 2004).

Vojenská história

1. samostatná paradesantná brigáda sa nikdy nedostala do vlasti. Spojenci ju použili iba v jednej bojovej akcii – pod Arnhemom – počas ktorej stratila 23 % vojakov.⁹⁰ Po vojne jednotka vykonávala okupačnú službu na území Nemecka.

Niekoľko dní po skončení operácie „Market-Garden“ bol hlavný veliteľ gen. Kazimierz Sosnkowski prepustený do zálohy, o niečo neskôr bol z funkcie veliteľa jednotky odvolaný gen. Sosabowski.

I. WOJEWÓDZKI: PROBLEMATIK DES EINSATZES DER 1. SELBSTSTÄNDIGEN LANDUNGSBRIGADE ZUR UNTERSTÜTZUNG DES AUFSTANDES IN WARSCHAU

Die Historiker sind sich in allgemeinen einig, dass in den damaligen Bedingungen keine praktische Möglichkeit des Einsatzes der Landungsbrigade in dem Warschauer Aufstand existierte. Vielleicht die meist komplexere Analyse der militärischen Bedingungen des Einsatzes der Brigade bot der ehemalige Adjutant von Sosabowsky, Major J. Dyrda an; ausführlich und vortrefflich, obwohl, wie schon erwähnt wurde, zu spät, bewertete dieses Problem General Sosnkowski. Es genügt also nur anzuführen, dass die Bedingungen, die das Erfolg solcher Landungsoperation gewährleisten, waren: die Grösse und leichte Erkennbarkeit des Landungsplatzes, die Beherrschung der Kräfte des Gegners, Minimalisation der Aktivitäten des Gegners in der Zeit des Überfluges, Landung und Versammeln nach der Landung, Möglichkeit der Feuerunterstützung und Versorgung der Landungsgruppen, schnelle Verbindung mit den Hauptkräften.

Diese Bedingungen, bei den existierenden technischen Begrenzungen der Luftwaffe, unter den realen Bedingungen der kämpfenden Hauptstadt und improvisierten Geschwindigkeit der Landungsoperation (weil über Warschau nur solche in Frage kam), konnten diese nicht erfüllt werden.

Fügen wir bei, dass der Einsatz der Landungsgruppen zur Unterstützung des von AK vorbereiteten Aufstandes auch der deutsche Spähtrupp vorsah. In dem Material vom 1. Juli 1944 für den Generalstab OKH wird das folgende angeführt: „Der Aufstand soll sowohl durch die polnische Luftwaffe unterstützt sein, die sich in Grossbritannien formte, als auch durch polnische Landungsgruppen und Schützen – Fallschirmjäger.“ Wahrscheinlich, wäre es zum Einsatz der Brigade im Einklang mit ihrer primären Bestimmung gekommen, wäre es für die Deutschen keine grosse Überraschung gewesen.

Es ist nötig auch andere Alternative des Einsatzes der Brigade zu berücksichtigen: bei der Willigkeit der Alliierten könnte sie nach Südpolen deplaziert werden und als Abteilung der polnischen Machtkräfte, ähnlich wie die 2. tschechoslowakische paradesante Brigade, könnte sie Partisanenkampf führen. Das war zwar aus technischer Hinsicht möglich zu realisieren (Flugbereich der Verkehrsflugzeuge) und die Landschaftsbedingungen hätten dieser Tätigkeit sonderlich geholfen. Hätte es keine grosse militärische Bedeutung gehabt, der politische und morale Widerhall solcher Geste wäre für die Polen doch riesig gewesen.

Leider, die Briten befolgten die kühle Berechnung der Militäranspannungen und waren gegen Einsatz der spezialisierten Truppe zu diesem Zweck. Sie bevorzugten ihr Einsatz in der Operation, die strategischen Erfolg bringen sollte und zur Beendung des Krieges beitragen sollte („Market-Garden“), obwohl sie weder hier erfolgreich war.

Die Angelegenheit des Einsatzes der Brigade hing von vielen Meinungen ab, die absolut ausser Wirkungsbereich von Polen waren. Wäre es zur Eröffnung der 2. Front nicht in Juni 1944, sondern ein Jahr früher gekommen, wäre es dazu auf dem Balkan und nicht in Normandie gekommen, hätten die Soldaten von General Sosabowsky nach Militärlobbeeren in den Kämpfen über Weichsel greifen können. Da nur in dem Fall hätten alle politischen und technischen Begrenzungen verschwunden, die in beiden Fällen sehr wesentlich waren und dieser wertvollen und mit Problemen erbauten Truppe unmöglich machten, auf „den kürzesten Weng“ nach Polen zurückzukehren.

Die 1. selbstständige Landungsbrigade kehrte in die Heimat nie zurück. Sie wurde von den Alliierten nur in einer einzigen Kampffaktion bei Arnhem verwendet, während der sie um 23% von Soldaten kam. Nach dem Krieg leistete die Truppe Okkupationsdienst auf dem deutschen Gebiet.

Einige Tage nach Beendung der Operation „Market-Garden“ wurde der Oberbefehlshaber General Kazimierz Sosnkowski in die Reserve entlassen, etwas später wurde aus der Funktion des Truppenbefehlshabers General Sosabowski abberufen.

---

⁹⁰O osude Poliakov v bitke pod Arnhemom obšírne píše SOSABOWSKI, Najkrótszą drogą ..., ref. 15, s. 217-267; Taktież: Droga wiodła ugorem ..., ref. 15, s. 198-228; okrem toho pozri: BIEGAŃSKI, W.: Arnhem, Warszawa 1975; DYRDA, J.: Udział 1. Polskiej Samodzielnej Brygady Spadochronowej w desancie wojsk powietrznych w Arnhem we wrześniu 1944 r. In: Bellona (Lódź), R. 1946, č. 10, s. 689-710; MAŁASZKIEWICZ, R.: Bitwa pod Arnhem i udział w niej 1. Polskiej Samodzielnej Brygady Spadochronowej (17. – 25. IX. 1944). In: Wojskowy Przegląd Historyczny, R. 1957, č. 1., s. 57-88 a č. 2, s. 32-67; ZAŁĘWSKI, W.: Market-Garden, Warszawa 1997; MARKERT, W.: Arnhem. Pruszków 1999; tiež: Najcichsi bohaterowie spod Arnhem. Warszawa 2003.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

VYŠETROVACIE PRAKTIKY POHG NA VLČKOVEJ ULICI NA PRELOME ROKOV 1944/1945

MARTIN L A C K O

LACKO, M.: POHG Investigative Practices in Vlček Street on the Turn of 1944/1945 Years. *Vojenská história*, 10, 2, 2006, pp 87 – 99, Bratislava.

In this study the author takes notice of one aspect of the HG (Hlinka's Guard) activity that resulted from its position of the auxiliary part of the power and repressive machinery of the occupational regime. He publishes particularly eight inquiry records of persons who gave evidence on violent investigative practices applied on prisoners by PO HG. The documents were created in the Ministry of National Defence in January 1945. They are deposited in the Military Historic Archive in Bratislava in the „55“ fund. A part of the reviewed material is also a brief introduction, in which the author tried in a synthesising way to draft the PO HG position, but also to point out the problems connected with interpretation of their activity in the followed period.

Military history. Slovakia. World War Two. PO HG.

Veľmi rozpornú rolu zohrala v poslednom období existencie ľudáckeho režimu organizácia, ktorá sa stala jedným z jeho symbolov – Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy (POHG). POHG založené 21. septembra 1944 mali predstavovať akúsi „obrodenuú“ gardu a na rozdiel od predošlého obdobia už boli ozbrojené. Ich vedúcou osobnosťou a prakticky aj hlavným veliteľom bol, ako je známe, Otomar Kubala.

Nezanedbateľným faktom je, že v jeseni 1944 boli policajné a bezpečnostné kompetencie ministerstva vnútra prenesené na ministerstvo národnej obrany. Nielen polícia, žandárstvo, ale aj POHG či Hlinkova mládež sa tak stali plne podriadenými rezortu obrany. (To vysvetľuje aj skutočnosť, že nižšie predostreté dokumenty sú súčasťou agendy MNO).

Založením POHG, a najmä ich vyzbrojením, chcel krachujúci režim na poslednú chvíľu demonštrovať svoje úsilie o konsolidáciu pomerov narušených najmä vypuknutím rozsiahleho ozbrojeného povstania. Oddiely sa mali preto aktívne zapájať do protipovstaleckých, resp. protiodbojových akcií, asistovať pri plnení úloh nemeckých vojenských či bezpečnostných jednotiek (hliadkovanie, stráženie, kontroly, zatýkanie), ako aj ďalších úloh spojených s poslednou fázou okupačného režimu na Slovensku. Takto sa POHG objektívne stali jeho pomocným nástrojom so všetkými dôsledkami.

Možno však tvrdiť, že činnosť tejto organizácie podnes nebola plne a objektívne zhodnotená. Po vojne sa totiž jej existencia a činnosť demonizovala, preto aj príslušníci POHG ostali v tzv. kolektívnej pamäti zapísaní zväčša len ako pomáhači nacistických zločinov. Došlo to dokonca tak ďaleko, že temer každý Slovák, ktorý bol obvinený zo spoluúčasti na nejakom vojnovom zločine, bol označovaný ako „gardista“. Verejnosť to mohla pozorovať aj nedávno, roku 2005, v súvislosti so súdnym procesom proti Ladislavovi Nižňanskému v Mníchove. Tento bol veľmi

často médiami označovaný ako veliteľ „gardistickej jednotky Edelweiss“ a čo je ešte prekvapivejšie, ho za „veliteľa“ Edelweissu pasovali aj niektorí historici.

V skutočnosti mala priamu spoluúčasť na nacistickom vraždení len nepatrná časť príslušníkov POHG. Veľká časť sa, a to je nutné zdôrazniť, dostala do jej radov na základe povolávacieho rozkazu, teda nedobrovoľne. Rozkaz sa pritom vzťahoval aj na nečlenov HG. V situácii, keď bolo na Slovensku každému zrejmé, že porážka Nemecka je len otázkou času, sa ani v tejto organizácii nenašlo veľa tých, ktorí boli odhodlaní bojovať za Hitlerovu „Novú Európu“ až do trpkého konca. Skôr naopak – nezriedka gardistická uniforma či príhovor niektorého z jej veliteľov slúžil na malom Slovensku prepletenom rodinnými a inými konexiami ako ochranný plášť aj pre perzekvovaných. Či boli v takýchto prípadoch pohnútkami alibizmus alebo obyčajná ľudskosť, je už vedľajšie. Deliaci čiara sa tak paradoxne po auguste 1944, kedy záhuba hrozila nielen židom, ale vôbec všetkým účastníkom odbojového hnutia, netiahla ani tak medzi režimistickými a odbojovými skupinami, ale skôr na základe toho, ako bol ten-ktorý jednotlivec ochotný realizovať „politiku“ záchranu života spolublížneho. Aj preto je potrebné vyvarovať sa jednostranných a paušálnych súdov.

Na strane druhej však treba v záujme historickej objektivity konštatovať aj odvrátenú stránku skutočnosti. Tým skôr, že samotný fakt okupácie ešte aj dnes zväzda niektorých autorov k tvrdeniam, akoby za všetko v tomto období niesli zodpovednosť okupačné úrady a jeho ozbrojená zložka. Tento názor je pochopiteľne veľmi skreslený. V mnohých prípadoch totiž zodpovednosť visela predovšetkým na domácich ľuďoch. Ako je totiž známe, okupačné úrady, nepoznajúc miestne pomery, brutálne zasahovali neraz len na podnet nepatrného udania či sťažnosti. Vládla atmosféra vyrovnávania dávnych nepriateľstiev, osobných účtov. Akákoľvek iniciatíva namierená proti spoluobčanom v tejto tragickej dobe prinášala nedozierne následky. Rodili sa tak nepredstaviteľné drámy jednotlivcov, rodín, ba celých obcí, ktoré stáli na pokraji záhuby a prežitia. Teda v prvom rade od čestnosti, charakteru, odvahy a prostej ľudskosti často záviselo, aký osud postihne ich blížnych. Dvojnásobná zodpovednosť ležala na pleciah príslušníkov režimistických organizácií – a teda aj POHG. A POHG predsa riadili Slováci. V jej radoch boli len Slováci. Slováci boli prítomní aj pri vyšetrovaniach, ktoré robili nacistické okupačné či bezpečnostné orgány. Slováci iniciatívne udávali, vyhľadávali Slovákov a vodili ich na vyšetrovania. Tu ich vyšetrovali nie Nemci, ale Slováci. A Slováci ich aj veľmi iniciatívne mlátili, ba dokonca mučili – hoci neporovnateľne menej, než v „ľudovej demokracii“ po roku 1945, najmä však po februári 1948.

Smutneznámou sa na prelome rokov 1944/1945 stala práve vyšetrovňa POHG na Vlčkovej ulici č. 35 v Bratislave, kde sídlilo jej II., spravodajské oddelenie. Toto sa zameriavalo predovšetkým na vyšetrovanie účastníkov odbojového hnutia. A práve o praktikách, aké vládli v tejto inštitúcii, hovoria nasledovné dobové dokumenty.

/Pozn. zost.: Texty sú ponechané v originálnom znení. Dokumenty sú uložené vo Vojenskom historickom archíve Bratislava, fond „55“ (spravodajské spisy), zložka 55-55-6./

Vojenská história

Ministerstvo národnej obrany

Zápisnica

spísaná na rozkaz prednostu 2. oddelenia s Igorom Mičkom, narodeným 30. júna 1924 vo Vrútkach, príslušný tamtiež, bytom vo Vrútkach, Čachovský rad č. 1., nevojak, ev. a. v., slob.

Vec: Uväznenie na Vlčkovej ulici č. 35 – vypočutie.

Prítomní: predseda npor.del. Seknička Egon,
člen npor.let. Čája Tibor,
zapisovateľka kanc.ofct. Jozefína Čunderlíková

Vypočúvaný bol napomenutý, aby na otázky odpovedal podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia tak, aby keď tohto bude treba mohol svoje výpovede i pred súdom odprisahať.

1./ Kedy ste boli a odkiaľ dodaný na Vlčkovu ul. č. 35?

Býval som v Bratislave na Križkovej ul. č. 7., lebo som v Bratislave študoval na vysokej škole /posl. medicíny/. Zadržaný som bol doma v mojom byte jedným vysokým pánom a dvomi nemeckými vojakmi a jedným civilom, ktorý ich viedol. Dovedli ma na nem. PV¹, kde som sedel asi pol hodiny a odtiaľ na Vlčkovu ul. č. 35. Tam ma odovzdali 2. oddel. HVHG o 23.00 hod., 8. dec. 1944.

2./ Prečo ste boli zadržaný?

Na nem. PV ma obvinil civilista, ktorý ma tam dovedol, že som partizán a že mám ruské vyznamenanie za zastrelených Nemcov a kdesi mám zakopané štyri automatické pištole.

3./ Čo je na tom obvinení pravdy?

Obvinenia nie sú pravdivé. U partizánov som bol najprv pri rozvážaní proviantu a potom v autodielnach v Radvani.

4./ Ako bolo s Vami počas uväznenia na Vlčkovej ul. nakladané?

Dňa 8. decembra 1944 som bol dodaný na 2. odd. HVHG na Vlčkovej ul. o 23.00 hod. Bol som uväznený na cele č. 1. spolu s p. Dr. Panovom, p. Sekera – žandár z Handlovej, p. Cisár, kuchár z Tatry a Žid Moric Kupferstich, ktorý všetko čo sa povedalo, donášal vyšetrujúcim.

Dňa 9. decembra 1944 večer okolo polnoci som bol predvolaný na výsluch. Spísali so mnou zápisnicu, ktorú sme dokončovali druhý deň od rána od 07.00 asi do 08.00 hod., ktorú potom roztrhal p. Bôcik /býv. šofér Dr. Tuku/. Pri vyšetrowaní ma nebili. Potom som bol predvolaný ešte dva razy v tej istej veci.

5./ Čo ste počuli od ostatných väzňov?

Dr. Panov bol veľmi zbitý, celý čierny, ale nepriznal, že ho bili, ale že padol so schodov. Na cele, kde som bol ja nebolo viac ľudí, ktorí by boli bývali bití.

6./ Pri ďalšom výsluchu Vás bili?

Pri druhom výsluchu dňa 10. decembra 1944 som bol bitý obuškom po ľavom pleci, chrbte a krku a hlavne po hlave. Po obušku nasledovalo bitie žilou. Bil ma mladík, ktorý mal

---

¹PV – posádkové veliteľstvo.

Vojenská história

zlatý prsteň s ružovým očkom, brunet. Bol som bitý asi 1 hodinu až som padol so stoličky na zem a nemohol som sa zdvihnúť. Mimo iné ma bili v priestore obličiek, že som dva dni močil krvavo. Po spadnutí som ležal na gauči a na tomto ma bili ďalej. Pýtal som si vodu, ale nedali mi. Oni sami pili akýsi šnaps, čo mali pod stolom. Potom ma bili žilou po prstoch. Miestnosť pri vyšetrowaní bola zakrvavená už i z predošlých vyšetrowaní. Pozdejšie mi krútili vlasy a uši, čo mi zapríčinilo ešte väčšiu bolesť a sľubovali mi, že ešte iné veci budú so mnou robiť, keď nebudem hovoriť. Potom ma píchali ihlou do chrbta a zadku. Dva krát ma píchol do obočia.

Tretikrát ma vyšetrowal p. Buzík², ktorý mi rozdrásal staré rany a dostal som niekoľko zaúch. Potom mi sľuboval, že ma pustia domov, ale že čo poviem na moje modriny. Povedal som mu, že budem vravieť, že som spadol so schodov. Na to mi povedal, že takto je to v poriadku. Zápisnicu som musel podpísať, ale nedovolili mi ju prečítať. Zapisovateľkou tam bola jedna mladá asi 25 ročná Židovka.

7./ Viete niečo o samovrahovi, ktorý sa obesil?

O obesení som počul, ale v tom smysle, že vysokoškolák³ bol odsúdený na smrť obesením a že ho tam obesili. Čo je na tom pravdy nevie. Podľa inej verzie sa obesil po veľikom bití, ktoré dostal od Gombaríka /Buzík?/, keď hodil po ňom písací stroj počas trýznenia.

8./ Sú vaše výpovede správne zapísané a máte ešte niečo k podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané a nemám nič k podotknutiu.

Zápisnica bola ukončená, prečítaná a podpísaná.

Bratislava 15. januára 1945.

---

²V skutočnosti nešlo o žiadneho pána Buzíka, ale o Michala Gombaríka, ktorý dával okato najavo svoju homosexuálnu orientáciu. Práve on sa preslávil najväčšou brutalitou spomedzi vyšetrowateľov na Vlčkovej. Pod touto prezývku vystupuje aj na ďalších miestach protokolov.

³Išlo o Mírka Nešpora (1924, Skalica), ktorého gardisti po krutom týraní pravdepodobne obesili v noci zo 16./17. 12. 1944 v pivničnej miestnosti objektu. Oficiálnou verziou ale bola „samovražda“. K tejto sa prikláňa aj Jozef Jablonický, keď kriticky hodnotil Encyklopédiu SNP z roku 1984. (Pozri Samizdat o odboji II. Bratislava : Kalligram, s. 599).

Vojenská história

Ministerstvo národnej obrany

Zápisnica

spísaná na rozkaz prednostu 2. oddelenia s Jaroslavom Lupínikom, narodeným 10. 5. 1921 v Čakoviciach – Praha Venkov, príslušný do Kolína nad Labom, bytom Kolín III, 263, nevojak, náb. čsl., slob.

Vec: Uväznenie na Vlčkovej ulici – vypočutie.

Prítomní: predseda npor.del. Seknička Egon

člen npor.let. Čája Tibor,

zapisovateľka kanc.ofct. Jozefína Čunderlíková./

Vypočúvaný bol napomenutý, aby na otázky odpovedal podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia tak, aby keď tohto bude treba mohol svoje výpovede i pred súdom odprisahať.

1./ Kedy ste boli a odkiaľ dodaný na Vlčkovu ulicu č. 35?

Bol som zadržaný hliadkou POHG v Koplotovciach pri Hlohovci a prevezený do Bratislavy na Vlčkovu ul. č. 35, 2. odd. HVHG dňa 30. decembra 1944 o 23.00 hod.

2./ Prečo ste boli zadržaný?

Bol som zadržaný preto, že som nemal osobný preukaz a že som konal službu v ČS armáde. Odovzdal som im uniformu a pištoľ.

3./ Ako bolo s Vami počas uväznenia na Vlčkovej ulici nakladané?

Dňa 31. decembra 1944 bol som dopoludnia dvakrát predvolaný k výsluchu, ale asi po pol hodine bol som poslaný späť do väzenia. Poobede o 14.00 hod. bol so mnou spísaný protokol, do ktorého boli dodané veci, ktoré ja som nepovedal a musel som to podpísať pod výhražkou, že mi vybijú oči.

1. 1. 1945 bol som znovu predvolaný o polnoci k výsluchu, kde som mal rozprávať svoj príbeh. Pri vyšetrovaní boli prítomní štyria gardisti. Pri vypovedaní som bol bitý /asi 50 faciek, ktoré som dostal od istého muža menšej postavy asi 50 ročného, údajne menom Buzík/. Po každom údere som padol so stoličky. Keď už ho bolely ruky, musel som si kľaknúť, hlavu dať do stoličky a rukami sa držať zadných nôh stoličky. V tejto polohe ma bil obuškom po zadku. Potom mi ihlou s kusom niti prišival nohavice ku koži na zadku. Na pravej strane zadku som dostal asi 5 stehov a na ľavej 4. Potom som si musel sadnúť na stoličku a prepichával mi uši ihlou. Ľavé ucho asi 13 razy a pravé 8 razy. U mňa našli 5-cípu hviezdu a trikoloru. Hviezdu mi niťou prišli na ucho a smial sa, akú mám peknú naušnicu. Asi 18 ročný mladík mi potom krútil uši a spomínaný pán Buzík mi dal na hlavu cez čelo povraz a vzadu ho sťahoval. Po sťahovaní hlavy ma prinutil vypiť sklenku slivovice a keď som to nechcel urobiť, vyhrožoval mi zabitím. Potom som dostal zas niekoľko faciek. Naposledy som bol ním škrtený na krku až som padol do bezvedomia /3x/ a pri fackách som sa zas vzpamätal. Tento výsluch trval dve hodiny a potom som bol odvedený zas do väzenia.

Dňa 3. 1. 1945 som bol odvedený na ÚŠB.

Vojenská história

4./ Čo ste počuli od ostatných väzňov?

So mnou bol väznený Dr. Kubiš, ing. Uher z MDaVP⁴, redaktor Nár. Novín a čiašnik z Lyry Otto Mašek. Od väzňa Mička som počul, že mu prepichovali obočie a že niektorým prepichovali nechty ihlami.

5./ Sú Vaše výpovede správne zapísané a máte ešte niečo k podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané a nemám nič k podotknutiu. Ešte to, že ma píchali do lopatky, že ako mám silné kosti.

Zápisnica bola ukončená, prečítaná a podpísaná.

Bratislava, 13. januára 1945.

---

⁴Ministerstvo dopravy a verejných prác.

Vojenská história

Ministerstvo národnej obrany

Zápisnica

spísaná na rozkaz prednostu 2. oddel. s Jurajom Kubišom, narodeným 2. 3. 1926 v Žiline, príslušný Veľ. Bytče, bytom Žilina, Pivovarská 3, nevojak, náb. r.k., slob.

Vec: Uväznenie na Vlčkovej ulici – vypočutie.

Prítomní: predseda npor.del. Egon Seknička

člen npor.let. Tibor Čája

zapisovateľka kanc.ofct. Jozefína Čunderlíková.

Vypočúvaný bol napomenutý, aby na otázky odpovedal podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia tak, aby keď tohto bude treba mohol svoje výpovede i pred súdom odprisahať.

1./ Kedy Ste boli a odkiaľ dodaný na Vlčkovu ul. č. 35?

Bol som zadržaný hliadkou POHG v Dol. Mičinej a prevezený do Bratislavy, kde som bol odovzdaný v dome na Vlčkovej č. 35, 2. oddel. HVHG o 09.30 hod.

2./ Prečo Ste boli zadržaný?

Bol som zadržaný preto, že som nemal v poriadku svoje dokumenty, a preto že ma jeden člen hliadky spoznal, že som slúžil v ČS armáde.

3./ Ako bolo s Vami počas uväznenia na Vlčkovej ulici nakladané?

Najprv som bol väznený v pracovni spolu s otcom, s p. Rumanom, p. Gočákom a ešte s jedným pánom, ktorého meno nepoznám a o dva dni neskoršie sme boli daní do sušiarne, ktorá miestnosť bola už vykurovaná. Po výsluchu dňa 29. alebo 30. decembra 1944 bol som oddelený do samoväzby v miestnosti bez okna a bez svetla a bez kuriva. Tu som bol držaný do dňa 4. januára 1945. V ten deň bol som znovu vypočutý a odovzdaný na ÚŠB. Nakladanie bolo so mnou slušné, stravovaný som bol dostatočne.

4./ Čo Ste počuli od ostatných väzňov?

Bolo mi povedané, že sa tam pri výsluchu používajú radikálne prostriedky ako bitie, prepichovanie kože ihlami, obušky. Na vlastné oči som videl stopy po takomto zachádzaní na p. Jaroslavovi Lupinkovi, t. č. na ÚŠB v Bratislave, na Michalovi Jordánovi, na podľa jeho výpovede americkom štátnom príslušníkovi, ktorý neovláda ani slov. jazyk. Na židoch mužského a ženského pohlavia som videl stopy po bití jedným gardistom – skupinikom v B. Bystrici, Hronské Nábřežie č. 3. Dostal som 5 – 6 zaúch a mám prerazenú nosnú kosť.

5./ Kým Ste boli vypočúvaný a koho poznáte z pánov prítomných pri vypočúvaní?

Bol som vypočúvaný Michalom Gombarikom, ktorý údajne používa pri výsluchu drastických prostriedkov. Vyprávala mi to p. Schlesingerová, Židovka, ktorá po pokuse o útek bola týmto pánom zbitá, že na jej tele bolo vidno modriny. Počul som, že sú pri vyšetrovaní ešte p. Slivka – prednosta, Entrichel a dvaja referenti – bratia, ktorých mená neviem.

6./ Sú Vaše výpovede správne a máte ešte niečo k podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané a podotýkam ešte, že pri vyšetrovaní bolo mi vyhrožované bitím a obesením.

Zápisnica bola ukončená, prečítaná a podpísaná.

Bratislava, 13. januára 1945.

Vojenská história

Ministerstvo národnej obrany

Zápisnica

spísaná na rozkaz prednostu 2. oddelenia MNO s Michalom Šumichrastom, narodeným 31. marca 1921 v Trenčíne, príslušný a bytom v Trenčíne, nevojak, náb. ev. a. v., slob.

Vec: Uväznenie na Vlčkovej ulici č. 35 – vypočutie.

Prítomní: predseda npor.del. Seknička Egon

člen npor.let. Čája Tibor,

zapisovateľka kanc.ofct. Jozefína Čunderlíková.

Vypočúvaný bol napomenutý, aby na otázky odpovedal podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia tak, aby keď toho bude treba mohol svoje výpovede pred súdom odprisahať.

1./ Kedy ste boli a odkiaľ dodaný na Vlčkovu ul. č. 35?

Dňa 10. decembra 1944 som bol zadržaný hliadkou POHG v Bratislave v kaviarni Astoria a odtiaľ dodaný na Vlčkovu ulicu č. 35 o 22.00 hod.

2./ Prečo ste boli zadržaný?

Bol som zadržaný preto, lebo som bol počas puču v B. Bystrici ako hlásateľ v rozhlase.

3./ Ako bolo s Vami počas uväznenia na Vlčkovej ulici nakladané?

Dňa 10. decembra večer od 22.00 asi do 23.00 hod. som bol vypočúvaný. Pri tomto vypočúvaní som bol stále bitý obuškom a rukami. Musel som pod nátlakom a bitím vypovedať a potvrdiť veci, ktoré v skutočnosti neboli pravdivé. Vyhrážali mi zastrelením a pod. Takto mi vyhrážal p. Nemák Koloman. Pod nátlakom som musel udávať aj mená osôb, o ktorých neviem, či boli zúčastnené na hnutí v B. Bystrici. Väznený som bol potom v samotke i v spoločnej väznici 10 dní.

4./ Čo ste počuli od ostatných väzňov?

Od väzňov som počul, že ich pri vyšetrovaní bijú a mučia. Keď som tam bol ja najviac bol zbitý a mučený akýsi Belanský. Počul som, že ich pichajú ihlami a podobné veci.

5./ Sú Vaše výpovede správne zapísané a máte ešte niečo k podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané a nemám nič k podotknutiu.

Zápisnica bola ukončená, prečítaná a podpísaná.

Bratislava, 16. január 1944

Vojenská história

Ministerstvo národnej obrany

Zápisnica

spísaná na rozkaz prednostu 2. oddelenia MNO s Milanom Košťalom, narodeným 22. júla 1922 v Starej Turej, príslušný a bytom tamtiež, ev. a. v. nár. slov. vojak, odv. r. 1942, slob.

Vec: Uväznenie na Vlčkovej ulici – vypočutie.

Prítomní: predseda npor.del. Seknička Egon

člen npor. let. Čája Tibor,

zapisovateľka kanc.ofct. Jozefína Čunderlíková.

Vypočúvaný bol napomenutý, aby na otázky odpovedal podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia tak, aby keď toho bude treba mohol svoje výpovede i pred súdom odprisahať.

1./ Kedy ste boli a odkiaľ dodaný na Vlčkovu ul. č. 35?

Bol som zadržaný v Trnave dňa 11. decembra 1944 a 13. decembra 1944 som bol prevezený do Bratislavy na Vlčkovu ul. č. 35. asi o 09.00 hod.

2./ Prečo ste boli zadržaný?

Bol som zadržaný pre pokus krádeže na r. k. fare v Trnave spolu s Michalom Kuníkom, POHG v Trnave, kde som ostal dva dni.

3./ Ako bolo s vami počas uväznenia na Vlčkovej ulici nakladané?

Dňa 13. decembra 1944 som bol predvolaný k výsluchu. Bol som vypočúvaný dvomi pánmi. Jeden sa údajne menoval p. Buzík. Pýtali sa ma, či viem o prepadoch, ktoré boli prevedené partizánmi na HG v Cetune. Odpovedal som, že neviem. Na to ma začali biť. Vypočúvaný som bol od polnoci do 04.00 hod. ráno. Skoro celý tento čas som bol bitý. Bili ma žilou po tvári, po hlave, chrbte, zadku a nohách. Od bitia som spadol aj na zem. Medzi bitím ma pichali ihlou do uší, ktoré mi prepichli celkom a to ľavé ucho 4 razy a pravé raz. Celé telo a tvár som mal podliatu modrinami. Potom som musel odprisahať, že už podobné veci nebudem robiť.

4./ Čo ste počuli od ostatných väzňov?

Z väzňov som poznal Šumichrasta, ktorý bol tiež bitý. Potom tam bol Žid zvaný Moric, ktorý chodil udávať, čo sme si medzi sebou povedali. Ostatných väzňov som podľa mena nepoznal.

5./ Sú vaše výpovede správne zapísané a máte ešte niečo k podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané a nemám nič k podotknutiu.

Zápisnica bola ukončená, prečítaná a podpísaná.

Bratislava, 16. januára 1945.

Vojenská história

Ministerstvo národnej obrany

Zápisnica

spísaná na rozkaz prednostu 2. oddel. MNO s Benjamínom Ovečkom, narodeným 28. marca 1922 v Čepanoch, okres Senica, príslušný tamtiež bytom v Čepanoch, strel. v zál. p.pl. 4., rím. kat., slob.

Vec: Uväznenie na Vlčkovej ulici – vypočutie.

Prítomní: predseda npor.del. Seknička Egon

člen npor.let. Čája Tibor,

zapisovateľka kanc. ofct. Jozefína Čunderlíková.

Vypočúvaný bol napomenutý, aby na otázky odpovedal podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia tak, aby keď toho bude treba mohol svoje výpovede i pred súdom odprisahať.

1./ Kedy Ste boli a odkiaľ dodaný na Vlčkovu ul. č. 35?

Bol som zadržaný hliadkou HG v Šaštíne a prevezený do Bratislavy na Vlčkovu ul. č. 35, 2. oddel. HVHG dňa 8. januára 1945 o 11.00 hod.

2./ Prečo Ste boli zadržaný?

Bol som zadržaný pre účasť na hnutí v auguste 1944.

3./ Ako bolo s Vami počas uväznenia na Vlčkovej ulici nakladané?

Bol som vypočutý dňa 8. 1. 1945 odpoľudnia a toho istého dňa som bol odovzdaný na ÚŠB. Pri vyšetrovaní so mnou zachádzali slušne a nebili ma.

4./ Čo Ste počuli od ostatných väzňov?

Počul som, že dňa 8. 1. 1945 bola bitá asi 18-ročná žena – židovka. Stopy po bití som sám videl.

5./ Sú Vaše výpovede správne zapísané a máte niečo k podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané. Vyšetroval ma pán v kož. nohaviciach a vlasy pristrihnuté do ježka, ktorý údajne bil aj tú 18-ročnú ženu.

Zápisnica ukončená, prečítaná a podpísaná.

Bratislava, 15. januára 1945.

Úradný záznam

spísaný so stot. pech. Petríkom Michalom, dňa 11. 1. 1945.

Dňa 21. decembra 1944 asi o 08.00 hod. prišli ku mne na byt dvaja gardisti v civilu a preukázali sa lístkom, ktorý mi do rúk nedali, že majú rozkaz ma odvieť na veliteľstvo HG. Ja som ich výzvu uposlúchol a bez všetkých námietok som išiel s nimi na veliteľstvo HG na Vlčkovu ulicu 35. Na otázku, prečo ma berú sebou a zaistujú, mi nechceli odpovedať. Sám so im ukázal lístok od MNO 2. oddelenia, kde som sa prihlásil hneď na druhý deň po príchode do Bratislavy.

Na Vlčkovej ulici okolo dvanástej hodiny ma prevzal jeden vyšší chudý referent a dal mi otázku, aby som mu povedal, kde som bol. Pretože otázka nebola jasná a myslel som, že sa jedná o dobu počas puču, odpovedal som mu, kde som sa zdržiaval počas puču. Na to sa tento pán nahneval, roztrhol zápisnicu, zavola strážneho a nechal ma odvieť do pivnice, kde mám počkať, až príde na mňa rada a potom budem vypovedať. Zatvorený som bol u nich do 27. decembra 1944, kedy ma vypočuli. Pred vypočutím mi povedal pán Slivka, že som sa skrýval a preto, aby som povedal svoje konfiteor bez otázok.

Odpovedal som mu, že som sa hlásil na MNO, kde sú moje výpovede zapísané a ukázal som mu o tom potvrdenie MNO 2. oddelenia. On povedal, že sa na MNO o mne informovali, a že toto o mne nič nevie.

Potom som bol zápisnične vypočutý a odovzdaný ÚŠB s cieľom zistenia, či som sa skutočne na MNO prihlásil. Na ÚŠB som bol až podnes.

Predtým než som bol u HG zatvorený do pivnice, všetky veci mi odobrali a zatvorili ma medzi ostatných. Boli to: Dr. Panov z Holiča, stotník Fraňo, pán Motejlek, Dr. Kubiš aj so synom, tajomník Ruman, Žid Jordán ešte jeden Žid a traja civilisti – robotníci, ktorých mená neviem. Ďalej pán Baláž, obchodník drevom a uhlím, pán Fiala a pán Vaško.

Bolo nás 8 – 9 v jednej miestnosti v priemere asi 2x3 " metru.

Keď som prišiel do väznice, videl som na Dr. Panovi, že je celý dobitý a modrý v tvári. Na otázku, čo mu je, povedal, že padol so schodov. Pozdejšie som sa však dozvedel, že bol zbitý pri vyšetrowaní a to, že tam skutočne pri vyšetrowaní bili, som videl aj na jednej Židovke, ktorá mi ukázala rany na chrbte od bikovca. Tiež som počul, že sa tam v tieto dni jeden väzeň obesil, a to som sa dozvedel tak, že tam bola vyšetrujúca komisia z polície a prezradil nám to veliteľ stráže. Inak som videl na našej izbe zbitého Žida Jordána a ráno keď prišiel od HG jeden pán popisovať mená zatvorených, zase ho kopal. Tento pán bol nižšej postavy v kožených nohaviciach, údajne záložný rotmajster. Najdlhšie tam bol pán Motejlek staviteľ z Bratislavy a ten hovoril, že Dr. Panov bol pri vypočúvaní dobitý, ďalej tam bol jeden vojak, ktorý bol zajatý v Rusku a prišiel s ČS armádou na Slovensko, ktorému pri vyšetrowaní dali na hlavu šraubovací povraz a má od neho rozbité čelo a vzadu vytrhané vlasy. Ďalšiemu pánovi, ktorý je t.č. na ÚŠB, rezali uši a pichali mu ihly nad obočím a podobné veci. Pichanie ihiel som videl aj ja na Židovi Jordánovi.

Mne nikto neublížil a zachádzali pri vyšetrowaní so mnou slušne. Stravu sme dostávali z voj. kuchyne.

Z gardistov som tam poznal p. Slivku, Entrichela, a jeden vyšší chudý pán, ktorého meno neviem, ale počul so na neho sťažnosti, že neľudsky zachádza s väzňami. Keď sa o týchto veciach dozvedel pán Slivka, zakázal takýmto spôsobom vyšetrowať a potom už bol zbitý len Žid Jordán.

Počul som, že pri vyšetrowaní civilistu, ktorý sa obesil, používali tiež týchto zlých prostriedkov /prikladali mu pištol na čelo/ a tento v zúfalosti hodil do jedného z vyšetrujúcich písací stroj.

K mojej výpovedi ešte podotýkam, že som nemocný na mechúr a prosil som, aby som si mohol obstaráť lieky, lebo som stále v liečení. Toto mi povolené nebolo a môj stav sa tým celkom zhoršil.

Všetci väznení si sťažujú, že odobraté veci pred vyšetrowaním im neboly vrátené. Mne nebol vrátený vreckový nožík. Väčšinou sa vraj stratily peniaze, hodinky a cigarety.

Vojenská história

Ministerstvo národnej obrany

Zápisnica

spísaná na rozkaz prednostu 2. oddelenia MNO s Jaroslavom Belanským, narodeným 13. októbra 1920 v Pezinku, príslušný s bytom tamtiež, nevojak, náb. ev. a. v., slob., Slovák.

Vec: Väznenie na Vlčkovej ulici č. 35 – vypočutie.

Prítomní: predseda npor.del. Seknička Egon,

člen npor.let. Čája Tibor,

zapisovateľka kanc.ofct. Jozefína Čunderlíková.

Vypočúvaný bol napomenutý, aby na otázky odpovedal podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia, aby svoje výpovede mohol i pred súdom odprisahať.

1./ Kedy ste boli a odkiaľ dodaný na Vlčkovu ulicu č. 35?

Dňa 13. decembra 1944 som bol zadržaný na nádraží v Bratislave p. Bôcikom a odozvaný 2. oddel. HVHG v Bratislave na Vlčkovej ul. č. 35 asi o 23.00 hod.

2./ Prečo ste boli zadržaný?

Bol som zadržaný pre účasť pri part. hnutí v B. Bystrici. Pretože som bol pohl. nemocný liečil som sa súkromne v B. Bystrici a nebol som nijak činný v akciách. Do Bratislavy som sa vrátil 9. októbra 1944.

3./ Ako bolo s vami počas uväznenia na Vlčkovej ul. nakladané?

Hneď ako ma doviedli, bol som predvolaný k výsluchu. Sedel som na stoličke a za mnou stál p. Gombarík. Predomnou sedel jeden vyšší pán, ktorý vytiahol revolver, položil na stol a písal protokol. Dával mi otázky a pán, ktorý stál za mnou, ma zo zadu fackoval tak, že som po každom údere spadol so stoličky. Dostal som asi 40 zaúch. Potom som si musel lahnúť na stoličku, chytiť sa noh stoličky a bol som bitý žilou /70 rán z toho na ÚŠB zistených 45/. Pod nátlakom a bitím som bol nútený súhlasiť s otázkami i keď neboly pravdivé alebo i keď som osoby spomínané v otázke vobec nepoznal. Potom mi doniesli súpravu ihiel a musel som si vybrať ihlu, ktorú mi pichali po nechty, do uší, tak, že stopy mám ešte i dnes. Tiež ma pichali do obočia viac razy, istotne 6 razy. P. Gombarík ma hrýzol do uší, do šije a počas celého mučenia mal pištoľ pri sebe v ruke a keď som váhal s odpoveďou namieril ho na mňa. Potom ma bil žilou po hlave a keď som spadol kopal ma do tváre a dvíhal za vlasy, takže som bol celý krvavý. Potom mi dal na hlavu povraz s drevkom a sťahoval mi lebku. Od toho mám ešte dnes v zadu hlavy vytrhané vlasy. Potom som si sťažoval že som pohlavne nemocný, aby ma trochu šetrili. Nato som musel vytiahnuť pohlavný úd, po ktorom ma menovaný bil silne žilou. Nakoniec som dostal ešte jednu ranu s poznámkou, že slov. národ nepotrebuje sifilistov. Na toto som spadol so stoličky, po ktorom som stratil vedomie. K vedomiu som prišiel dole v pivnici na samotke, kde ma večer navštívil p. Gombarík a pýtal sa ma, že ako mi je. Keď som povedal, že lepšie, dali ma do spoločnej cely.

Dňa 16. decembra 1944 som bol znovu predvolaný k výsluchu, kde ma spomínaný pán znovu vyšetroval podľa protokolu, ktorý spísali so mnou predtým. Ja zo strachu som na všetko prikývol, aby ma nebili. Svoje výpovede potom som nezmenil ani na ÚŠB ani na krajskom súde, hoci z polovice nie sú pravdivé.

Vojenská história

4./ Čo ste počul od ostatných väzňov?

Aj od ostatných väzňov som počul, že bijú, ale muselo sa povedať, že padol so schodov. Potom som počul, že som mal šťastie, lebo som bol vraj len pár vterin od smrti. Predo mnou tam tiež vyšetřovali jedného vysokoškolačka /študenta/, ktorému sťahovali hlavu tiež povrazom, pri čom dostal výron krve do mozku a potom ho vraj poviesili ako mrtvolu v pivnici.

Bola tam asi 19 ročná slečna ako zapisovateľka pri vyšetřovaní a Žid menom Moric, ktorý údajne donášal reči, ktoré si väzni medzi sebou povedali.

5./ Sú vaše výpovede správne zapísané a máte ešte niečo k podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané, dokladám, že sú pravdivé.

Zápisnica bola ukončená, prečítaná a podpísaná.

Bratislava 16. januára 1945.

ZBIERKOVÉ FONDY V MÚZEJNOM ODDELENÍ SVIDNÍK VOJENSKÉHO HISTORICKÉHO MÚZEA V PIEŠŤANOCH (ŠPECIFIKÁCIA FONDU PÍ SOMNOSTI)

VLADIMÍR HOSPODÁR

HOSPODÁR, V.: Collection Funds in the Svidník Museum Section of the Military Historical Museum in Piešťany (Specification of Documents Funds). *Vojenská história*, 10, 2, 2006, pp 100 – 103, Bratislava.

The published material points out the fact that one of positive tasks of all museums is also the work with collections, their creation, protection and broad use. Already from its establishment „The Museum in Svidník“ (originally the Dukla museum) paid maximal attention to this activity and considered it a priority in its complex orientation. The author states that already during the construction of the natural military museum in Dukla, open on the occasion of the 15th Carpathian-Dukla Operation anniversary in 1959, the foundations of the future museum were laid. It was preceded by seeking, repairing, conserving and later installing of heavy combat equipment in original firing positions, renewal and reconstruction of bunkers, trenches and command observation posts. The collection activity of the Museum workers was even strengthened after the establishment of the Dukla Museum in 1965, because the own collection fund was and till now is a basic condition of the very Museum existence. Military Administration of Museums. Collection Funds in the Svidník Museum Section of the Military Historical Museum in Piešťany (Specification of Documents Fund).

Významnou súčasťou kultúrneho bohatstva a dedičstva každého národa sú zbierky v múzeách a galériách ako autentické doklady o skutočnostiach, historických udalostiach, osobnostiach i jednoduchých ľuďoch, ktorí históriu tvorili, o celkovej ľudskej činnosti a spoločenskom vývine vôbec.

Na základe týchto skutočností jednou z kladných úloh všetkých múzeí je i práca so zbierkami, ich tvorba, ochrana a široké využitie. Múzeum vo Svidníku (pôvodne Dukelské múzeum) už od svojho vzniku prikladalo tejto činnosti maximálnu pozornosť a v celkovom svojom zameraní ju považovalo za prioritnú. Už pri výstavbe prírodného vojenského múzea na Dukle, otvoreného pri príležitosti 15. výročia Karpatsko-duklianskej operácie v roku 1959, sa tvorili základy budúceho múzea. Predchádzalo tomu vyhľadávanie, oprava, konzervácia a neskôr inštalácia ťažkej bojovej techniky v pôvodných palebných postaveniach, obnova a rekonštrukcia bunkrov, zákopov a veliteľskej pozorovateľne.

Zbierkotvorná činnosť pracovníkov múzea sa ešte zintenzívnila po zriadení Dukelského múzea v roku 1965, nakoľko vlastný zbierkový fond bol a doposiaľ aj je základnou podmienkou existencie múzea vôbec. Preto odborní pracovníci múzea, za účinnej spolupráce s miestnym obyvateľstvom, začali s intenzívnym zberom rôznej munície a nálezov po Duklianskom bojisku, rôzneho vojenského materiálu, ktorého v tomto čase po okolitých lesoch bolo ešte dostatok. Počas týchto zberov a terénnych výskumov bola nachádzaná aj ostrá munícia, pri zneškodňovaní ktorej pomáhali profesionálni krajskí pyrotechnici mjr. J. Kost' a kpt. J. Mital' z Košíc.

Títo odvážni muži delaborovali značné množstvo vojenskej munície, ktoré je dodnes vystavené v hlavnej expozícii múzea a vzbudzuje u návštevníkov veľkú pozornosť. Niektoré boli raritami v Československu, ako napr. sovietska reaktívna strela „Andrjuša“, sovietske kaťuše, nemecké strely a míny.

Pri postupnom náraste počtu zbierok múzea a hlavne potrebe ich prezentácie pre širokú verejnosť bolo nevyhnutné mať vlastnú budovu s rozsiahlymi expozičnými a depozitárnymi priestormi, nakoľko doposiaľ získané zbierky boli uložené len v provizórnych priestoroch s nevyhovujúcimi podmienkami.

Výstavbou novej budovy Dukelského múzea a jej slávnostným otvorením v roku 1969 sa začalo aj nové obdobie v práci so zbierkami odborných pracovníkov múzea. Podarilo sa nadviazať kontakty s vážnymi zberateľmi exponátov a trofejí z druhej svetovej vojny.

Rozsiahla zbierka bola získaná od zberateľa zo Svidníka pána Jána Kimáka. Výraznú pomoc pri výskumnej činnosti v tomto počiatkovom období poskytol Ing. Václav Širc, bývalý príslušník 1. ČSAZ v ZSSR, prostredníctvom ktorého boli nadviazané ďalšie kontakty s desiatkami príslušníkov československej jednotky v ZSSR z oblastí Žatecka a severných Čiech. Práve do týchto oblastí smeroval prvý a najdlhší výskum pracovníkov múzea. V tejto lokalite bolo zozbierané najviac originálneho materiálu, ktorým sa značne rozšíril cenný zbierkový fond múzea. Boli to predovšetkým originály uniforiem, osobná výstroj a výzbroj, frontová korešpondencia, frontové časopisy 1. ČSAZ v ZSSR *Za slobodné Československo*, *Československé listy a Naše vojsko v ZSSR*. Začalo sa so získavaním osobných spomienok príslušníkov 1. ČSAZ v ZSSR, Červenej armády, ako jedných z podkladov pre vydávanie zborníka *Dukla večne žívá*, vydávaného od roku 1969 do roku 1989. Stála pozornosť bola venovaná starostlivosti o exponáty v novovybudovanom prírodnom vojenskom múzeu a jeho ďalšiemu rozširovaní. V Údolí smrti medzi obcami Kapišová a Nižná Písana bola nainštalovaná ťažká bojová technika v zostave tankovej roty v útoku tankov T-34, samohybného dela SD-100, nemeckého obrneného vozidla HACKEL a ďalších exponátov. Zdrojom získavania vystavovaných exponátov boli vojenské opravovne po celej republike, sklady zbraní, zberné suroviny i náhodné nálezy techniky.

Postupom času sa zbierkové fondy múzea rozšírili o uniformy, výstroj a výzbroj príslušníkov čs. západného odboja a exponáty dokumentujúce partizánske hnutie a občiansky odboj na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny. S kvantitatívnym a kvalitatívnym nárastom zbierkových fondov múzea sa rozšírila aj možnosť ich prezentácie širokej verejnosti.

Začala sa rozširovať expozičná činnosť múzea, jeho exponáty boli vystavované na zahraničných ambasadách vo Viedni, Varšave a v Berlíne. Po roku 1989 sa rozšírilo zameranie výskumnej činnosti múzea o problematiku prvej svetovej vojny vo Východných Karpatoch a existencie pracovných táborov v ZSSR po roku 1945. V súvislosti s tým sa rozšírili zbierkové fondy múzea o zbrane, výstroj a výzbroj vojsk z prvej svetovej vojny, vyznamenania vojakov, vojenské mapy, osobné veci a podobne.

Výsledkom zbierkotvornej činnosti pracovníkov múzea je jeho súčasný bohatý a rôznorodý zbierkový fond, ktorý predstavuje viac ako 9 000 zbierok. Ten predstavuje fond uniforiem, výzbroje, zbraní, munície, vyznamenaní a bankoviek. Zvlášť bohatý je fond písomností.

Fond písomností sa začal tvoriť hneď v počiatkoch existencie múzea. Jedným zo zdrojov získavania týchto dvojrozmerných zbierok bolo nadviazanie kontaktov s ľuďmi žijúcimi v podduklianskom regióne, od ktorých sa získavali cenné osobné veci padlých vojakov a veliteľov. Udržovala sa písomná korešpondencia s množstvom príslušníkov 1. ČSAZ z Čiech a Slovenska, vojakov a veliteľov zo ZSSR, príslušníkov partizánskeho hnutia na Slovensku i v zahraničí. Bolo získaných množstvo osobných spomienok ako jedných z podkladov pre vydávanie zborníka *Dukla večne žívá*.

Fond písomností bol do fondov formálne i fyzicky zaradovaný, podobne ako ostatné fondy Vojenského historického múzea, v poradí ako boli získavané, bez ohľadu na ich charakter a obsah. Znamenalo to, že v jednotlivých škatuliach boli dvojrozmerné zbierky – spomienky, potvrdenia, rozkazy, hlásenia apod. spolu, čo značne sťažovalo orientáciu vo fonde, hlavne pre bádateľov v archíve Vojenského historického múzea. V roku 2003 sa začalo s novou sys-

tematizáciou a fyzickým vytriedovaním fondu písomností. Fond bol roztriedený na niekoľko skupín podľa obsahu a charakteru zbierkových predmetov. Zvlášť rozsiahlou časťou fondu sú spomienky príslušníkov 1. ČSAZ na odbojovú činnosť, príslušníkov Červenej armády, účastníkov SNP, významných osobností odboja. Spomienky sú písané buď rukopisom s autentickým podpisom alebo strojopisom s podpisom. Sú písané buď v jazyku slovenskom alebo ruskom, a to formou všeobecného životopisu alebo spomienok na vojnovú činnosť. Veľká časť spomienok je písaná formou vyplnených dotazníkov, v rámci aktivity Dukelského múzea v 80. rokoch – dokumentáciou odbojových činiteľov vo Svidníckom, resp. Bardejovskom okrese. Súčasťou týchto vyplnených dotazníkov sú aj frontové alebo povojnové osobné fotografie.

Časť spomienok je písaná formou literárneho žánru, či už reportážami alebo esejami. Ako príklad možno uviesť spomienky účastníka SNP Martina Kanioka pod názvom *Aj v pekle je dobré mať svojich*, spomienky príslušníka 2. čs. paradesantnej brigády Petra Škvarkovského *Spomienky po rokoch*, A. Sarvaša na výstavbu Pamätníka Československej armády na Dukle – *Ludia pod Duklou*, Príslušníka 1. ČSAZ v ZSSR Pavla Turzu na boje tankistov na Dukle – *Zapnúť motory*, príslušníka 1. ČSAZ Michala Švajka – *Dopredu, za žiadnu cenu neustúpim* a niekoľko ďalších.

Ďalšou rozsiahlou skupinou zbierok vo fonde písomností sú potvrdenia. Ide o veľmi rozmanitú skupinu zbierok, ako originály frontových účtov, potvrdení, oznámení, potvrdení komandatúry 1. ČSAZ v ZSSR o finančných príspevkoch pre 1. ČSAZ, lekárskeho správ o ošetrovaniach, potvrdení vojenských úradov o pôsobení príslušníkov 1. ČSAZ na území Poľska a ZSSR, potvrdení o hospitalizácii a úmrtí vojakov a civilistov, dovolenkové listy vojakov a podobne. V tejto skupine sú aj potvrdenia – dekréty o udelení pamätných medailí, kartičiek o udelených vyznamenaniach, ako súčasť udelených vyznamenaní. Väčšina zbierok tohto charakteru sú originály, v menšej miere ako xerokópie originálov dokumentov. Zvlášť cenná je dokumentácia potvrdení a osobných dokumentov príslušníka 2. čs. paradesantnej brigády a veliteľa partizánskeho oddielu Borkaňuk Vasila Mohoritu, príslušníka 1. čs. samostatnej brigády v ZSSR Oldřicha Kvapila, osobné dokumenty Richarda Tesaříka a mnohých ďalších. K tejto skupine priradené aj vojenské knižky a legitimácie. Sú to napríklad legitimácie konzula ČSR v Krakove o emigrácii do Poľska z roku 1939, vojenské legitimácie príslušníkov 1. ČSAZ, legitimácie Slovenského zväzu partizánov, legionárske legitimácie a podobne. Zaujímavosťou je niekoľko potvrdení Správy severovýchodných pracovných táborov v ZSSR o voľnom pohybe po území ZSSR z roku 1943.

Rozsiahla je skupina písomností s podtitulom *Noviny a časopisy*. Je tu veľké množstvo originálov novín 1. ČSAZ *Za svobodné Československo* z rokov 1944 – 1945, novín *Naše vojsko v ZSSR* s prílohami z rokov 1944 – 1945. Pozoruhodných je niekoľko výtlačkov novín *Československé správy Teherán* z roku 1941. Ďalšími titulmi v tejto skupine zbierok sú časopisy *Čechoslovan* z roku 1917, noviny *Venkov* z rokov 1944 – 1945, *Čechoslovak*, *Hlas ľudu* z roku 1945. Z ďalších časopisov a novín si pozornosť zaslúžia nemecké noviny *Kriegs-Echo (Vojnová ozvena)* z rokov 1916 – 1917, anglické časopisy z rokov 1940 – 1943. Zvláštnu časť tohto súboru tvoria ruské a sovietske časopisy rôzneho zamerania – informačné bulletiny Generálneho štábu Červenej armády z roku 1944, delostrelecké vojnové žurnály z rokov 1944 – 1945, niekoľko vydaní novín *Pravda*, *Krasnaja hviezda*, *Izvestija* a *Stalinský vojak* z roku 1945.

V skupine zbierok propagačných materiálov je množstvo propagačno-dokumentačného materiálu, vojenských kalendárov 1. ČSAZ, nemeckých ilustrovaných časopisov z rokov 1940 – 1943.

V skupine zbierok vojenskej korešpondencie si pozornosť zaslúži pozostalosť Rudolfa Jasioka, hlavne jeho frontové listy rodinným príslušníkom, frontové pohľadnice, oznámenia o smrti príslušníkov 1. ČSAZ a Červenej armády. Na túto skupinu zbierok nadväzuje súbor povojnovej korešpondencie po roku 1945. Tá sa dotýka súkromnej korešpondencie medzi prí-

Vojenská história

služníkmi 1. ČSAZ, dokumentácie štátnych orgánov v súvislosti s exhumáciou vojakov v podduklianskom regióne, výstavbou pamätníka Sovietskej armády vo Svidníku, Pamätníka Československej armády na Dukle a výstavbu prírodného vojenského múzea a podobne.

Z historicko-faktografického hľadiska je veľmi bohatá časť fondu písomností rozkazy, správy, operačné hlásenia 1. gardovej armády, bojové hlásenia 1. ČSAZ o svojej činnosti, operačné rozkazy, ktoré boli vydané, ako aj rozkazy partizánskych skupín vo východoslovenskom regióne.

Fond písomností Vojenského historického múzea je značne rozsiahly, je výsledkom, ako aj ostatné fondy múzea, tvorivej činnosti pracovníkov múzea, zberateľov a množstva bežných ľudí so záujmom o históriu a ľudí v kraji pod Duklou, zvlášť. Jeho nové roztriedenie a systematizácia isto prospeje k rozšíreniu bádateľských aktivít vo Vojenskom historickom múzeu Svidník.

PERSONÁLIE

ZDENKO MIKULA – VOJENSKÝ HUDEBNÍK A ORGANIZÁTOR SLOVENSKÝCH VOJENSKÝCH HUDEB

BOHUMIL PEŠEK

PEŠEK, B.: Zdenko Mikula – the Military Musician and the Slovak Military Bands Organiser. *Vojenská história*, 10, 2, 2006, pp 104 – 114, Bratislava.

In this paper the author pointed out one side of the multilateral musical activity of Zdenko Mikula – his activity as the military musician, organiser and author of the Slovak military music while giving a brief overview of the military music development in Slovakia at the beginning of the 20th century. In 1914 in the territory of the today's Slovak Republic there were nine military bands, including seven bands of infantry regiments and two bands of Honved districts. This structure was preserved basically up to 1938, in spite of the fact that bands in the hinterland were disbanded at the beginning of 1916 and during the World War there were significant changes in dislocation of substitute bodies. *Military History. Slovakia. Slovak Personalities. 1914 – 1918. Zdenko Mikula – Organiser of Slovak Military Bands.*

Ve svém příspěvku bych rád poukázal na jednu stránku všestranného hudebního působení Zdenka Mikuly – na jeho činnost jako vojenského hudebníka, organizátora a tvůrce slovenské vojenské hudby. Abychom si blíže objasnili význam jeho působení, budu se muset vrátit několika slovy k vývoji vojenské hudby na Slovensku začátkem dvacátého století.

V roce 1914 působilo na území dnešní Slovenské republiky 9 vojenských hudeb, z toho 7 hudeb pěších pluků a dvě hudby honvédských distriktů.¹ Tato struktura se zachovala v podstatě až do roku 1918, přestože hudby v zázemí byly začátkem roku 1916² rozpuštěny a po dobu světové války došlo k značným změnám v dislokaci náhradních těles.

Po 28. říjnu 1918 začala Slovensko obsazovat československá armáda. Ještě v prosinci 1918 vydalo pražské MNO nařízení, kterým se veškeré plukovní hudby

¹Jen hudby p.pl 25 kapelník Josef Šimčík) p.pl 34 (kapelník Ladislav Kuhn), p.pl. 71 (Anton Heller), p.pl. 72 (Karl Römeth), hudba III. honv. distriku (kapelník Dezső Kóver), hudba IV. honv. distriktu (kapelník Josef Striczl) byly v sídle doplňovacích velitelství, ostatní byly dislokovány jinde: p.pl 12 ve Znojmě – dopl. velitelství Komárno (kapelník R. Obruča), p.pl 26 Győr – doplňovací velitelství Ostřihom (kapelník Emil Thost) p.pl 67 Wien doplňovací velitelství Prešov (kapelník Hermann Dostal), z „neslovenských“ pluků byly na Slovensku hudby p.pl 5 (kapelník František Hoffmann v Prešově), p.pl 83 (Gustav Feifer v Komárně) a 85 (Josef Potužník v Levoči).

²Kriegsmin. Erlass vom 1. 12. 1916 (Abt. No. 19722) Verminderung der Regimentsmusikern im Hinterlande.

rušily a měly být nahrazeny hudbami posádkovými. O zřízení posádkových hudeb muselo žádat místní posádkové velitelství, a MNO hudbu povolilo. Kde nebyl dostatek hudebníků, hudby doplňovaly z kádr vojenských hudeb, který se utvořil v Praze.³

Velení československé armády považovalo za velmi důležité, aby byly co nejdříve v důležitých centrech Slovenska postaveny fungující vojenské hudby.⁴ Proto byly postupně od roku 1919 zřizovány posádkové hudby, a to buď přemístěním nadbytečných hudeb z českých zemí či nově postavených pro tyto účely u hudebního kádru v Praze.⁵ Postupně vzniklo 12 posádkových hudeb v nejdůležitějších posádkových městech.⁶

Působila zde přechodně i různá vojenská hudební tělesa, která doprovázela zde nasazené jednotky, včetně hudeb italských a francouzských legií. Tyto hudby se až na výjimky⁷ vracely do původních posádek v Čechách a na Moravě.

K 15. 9. 1920 byly dosavadní posádkové hudby přeměněny na plukovní a byly umístěny zpravidla v sídle plukovního velitelství,⁸ které bylo většinou totožné s umístěním bývalé posádkové hudby.⁹ Do roku 1933 u horských pěších pluků působily pouze tzv. hudební kroužky, i když měly co do obsazení charakter vojenské hudby. Při reorganizaci armády v roce 1933 byly pro ně systemizovány hudby o normálních stavech¹⁰, v roce 1938 byly na Slovensku přeloženy 2 pěší pluky,¹¹ takže koncem roku 1938 již fungovaly ve všech významnějších místech Slovenska vojenské orchestry. Hudby řízené kapelníky byly v sídlech Zemských vojenských velitelství, popř. divizí, ostatní řídil rotmistr či praporčík dirigent, to však na jejich kvalitě většinou neubíralo.

Na Slovensku v té době působili vedle převzatých, osvědčených kapelníků staré rakouské armády¹² i budoucí významní vojenští dirigenti.¹³ Řada pluků měla plukovní volací signály a plukovní pochody s motivy slovenských národních písní.¹⁴ Pro českoslo-

³MNO III.odb. č.j.1453-přes z 11. 12. 1918 (Věstník část 2 bod 40 ze 17. 12. 1918 a Rozkaz posádkového velitelství Velká Praha č. 45 č.j. přes 3565/2.odb. z 11. 12. 1918).

⁴Jako první byly sestaveny posádkové hudby v Praze, Vysokém Mýtě a Bratislavě (Výnos MNO z 22. 1.1919 o zřízení posádkové hudby).

⁵Po vzniku ČSR se vraceli domů příslušníci nejrůznějších útvarů bývalé monarchie, mezi nimi i několik tisíc vojenských hudebníků, pro které nebylo okamžité uplatnění. Byli proto evidováni u náhradního tělesa čs. p.pl 28 a byly z nich doplňovány jednotlivé hudby, resp. tvořeny hudby nové. Evidenci vedl hudební šikovatel František Říha.

⁶Bratislava I (kapelník Rudolf Obruča) Bratislava II – hudba ozbrojeného loďstva (kapelník Jan Elšnic), Banská Bystrica (kapelník Bedřich Holeček), Nitra (kapelník Bohumil Litoborský), Nové Zámky (kapelník Vojtěch Mádlo), Trenčín (kapelník Karel Bobek), Košice (kapelník Ladislav Kuhn), Lučenec (kapelník Fr. Cvach), Poprad (kapelník Johann Langer), Prešov (kapelník B. Pašovský), Trnava (kapelník František Albert), Komárno (kapelník Georg Wirtzner). 2 kapelníci byli Němci, ostatní Češi, dirigenti – zástupci kapelníka byli všichni Češi.

⁷Např. hudba p.pl 35 zůstala v Lučenci jako posádková hudba a přeměnila se k 15. 9. 1920 na hudbu p.pl 25.

⁸Posádkové hudby byly přeměněny takto – Bratislava I na hudbu p.pl 23, Bratislava II na hudbu p.pl 39, Banská Bystrica na hudbu p.pl 26, Nitra na hudbu p.pl 7, Nové Zámky na hudbu p.pl 37 (přeložena do Levoče), Trenčín na hudbu p.pl 17, Košice na hudbu p.pl 32, Lučenec na hudbu p.pl 25, Poprad na hudbu p.pl 14 (s určením předběžně do Košic), Prešov na hudbu p.pl 16, Trnava na hudbu p.pl 41 (s určením pro posádku Žilina), Komárno hudbou p.pl 12. V první fázi se obsazení kapelnických míst neměnilo. Všichni dirigenti a rotmistři byli českého původu.

⁹MNO č.j. 54.465 org. ze dne 20. 8. 1920 (VV MNO č.48 z 6. 9. 1920 čl. 512).

¹⁰Hudba pěšího (horského) pluku měla stav 4 rotmistři (z toho 1 dirigent), 11 dělesloužících, 15 poddůstojníků a vojnů a 1 vodiče (MNO č.j. 6.207/Dův I./1.odd 1935 z 8. 8. 35. Pluky byly v těchto posádkách: horský pluk 1 Dolný Kubín dir. Václav Míšek, horský pluk 2 Václav Musil od 1935 Vojtěch Pokorný, horský pluk 3 Poprad dirigent Vojtěch Pokorný do r. 1935, pak Antonín Novák a od 1938 Tomáš Kriváček, horský pluk 4 Jelšava Václav Kahl.

¹¹Pěší pluk 9 do Kremnice a pěší pluk 33 do Saštína.

¹²Např. Ladislav Kuhn u p.pl 34, Rudolf Obruča u p.pl 23, Jan Elšnic Jan Langer u p.pl 39.

¹³U p.pl 17 Rudolf Urbanec, u p.pl 39 Jan Fadrhons u p.pl 41 Boris Masopust.

¹⁴Pro horský pluk 3 složil 1936 šrtm. Ferdinand Škrobák (1895 – 1989) na slovesné motivy pochodu „Pod Gerlachem“, který vyhrál v roce 1937 v celoarmádní soutěži 1. cenu.

venské vojenské hudby bylo koncem roku 1938 systemizováno 25 kapelníků a 1 616¹⁵ příslušníků hudeb.¹⁶

Na Slovensku bylo k 14. 3. 1939 19 hudeb, z nichž 6 řídili kapelníci a 13 rotmistři dirigenti. Systemizovaný počet hudebníků na Slovensku byl 584 rotmistřů (z toho 19 rotmistřů dirigentů) a hudebníků. Skutečný počet byl k 14. 3. 1939 ale nižší, neboť hudebníci německé národnosti odešli z čs. armády po obsazení pohraničí po 10. 10. 1938¹⁷ a jiní byli propuštěni do poměru mimo činnou službu. Plánovalo se proto, že 8 hudeb bude zrušeno,¹⁸ resp. sloučeno s jinými,¹⁹ od 1. 10. 1939 mělo být na Slovensku 12 plukovních hudeb²⁰, z nichž 4 měly být řízeny kapelníky.²¹

Záměr měl být schválen na poradě plánované na 15. 3. 1939, nebyl ale již pochopitelně realizován. Při vzniku Slovenského státu ani jeden Slovák nebyl vojenským kapelníkem či dirigentem. Rotmistr hudeb slovenské národnosti byl jeden²², dělesloužících 10. Vojenskou hudební školu absolvovalo v letech 1925 – 1938 celkem 42 žáků ze Slovenska, z toho 5 z Maďarů z území obsazeném Maďarskem. Po 15. 3. 1939 byli vojenští hudebníci – Češi (s malými výjimkami), počínaje 17. 3., evakuováni do nově vzniklého Protektorátu Čechy a Morava.²³

Tím se stávající hudby rozpadly a příslušníci hudeb slovenské národnosti byli předběžně zařazeni na různá uvolněná místa vznikajících slovenských jednotek podle potřeby.²⁴

Na Slovensku zůstalo zatím 6 rotmistřů české a německé národnosti. Služebně nejstarší z nich, praporčík dirigent čs. pěšího pluku 39 František Rylich²⁵ se ujal organizování první slovenské vojenské hudby.²⁶ Z Čech se vraceli Slováci, největší skupina od hudby Instrukčního praporu²⁷ a jednotlivci od různých pěších pluků z Čech a Moravy.

---

¹⁵Z toho 229 rotmistřů, 587 dělesloužících, 800 příslušníků mužstva presenční a dobrovolné další činné služby, mimo to asi 104 žáků vojenské hudební školy. Službu konalo 25 kapelníků a 253 rotmistřů (byl trvalý nadstav), ostatní byli dělesloužící poddůstojníci, poddůstojníci v další činné službě, vojáci presenční služby a absolventi VHS jako elévové či nasluhující dobu strávenou ve Vojenské hudební škole.

¹⁶V průměru se počítalo v každém ročníku 1 žák na 1 plukovní hudbu, přesný počet byl stanovován ročně podle očekávané potřeby.

¹⁷Vládní nařízení z 9. 10. 1938 č. 217 Sb.z.n 1938 / MNO Č.j. 47.305-VI./1.odděl ze 17. 10. 1938 a č.j.18.060 dův. MNO I/3.odd. 1938.

¹⁸U pěších pluků č. 9, 16, 25, 26, 33, horských pěších pluků 1, 2, 3.

¹⁹Výnos MNO č.j.19652 taj.-I.-1.odděl. 1939 ze 17. 2. 1939.

²⁰U pěších pluků 7, 12, 14, 17, 20, 23, 32, 37, 39, 41, 1 horský pluk. Kapelníci měli být u p.pl: Antonáin Dražuil p.pl 12, Rudolf Urbanec p.pl 17. Jan Fadrhons p.pl 39 a Boris Masopust p.pl 41.

²¹MNO č.j. 1.939 taj hl. štáb I/1.odd 1939 z 13. 3. 1939.

²²Rtm. hud. Ludevít Adamčík při zkoušce na dirigenta dne 8. 2. 1938 nevyhověl a měl být dnem 1. 3. 1939 trvale přidělen na zdokonalení k Vojenské hudební škole. Toto se ale neuskutečnilo (kvalifikační listina L. Adamčík VHA Praha).

²³Na Slovensku byli čeští vojáci po 15. březnu během několika dnů připraveni k přesunu do českých zemí. Také v Popradu probíhala situace obdobně. Nejenom, že musela být odevzdána naše výzbroj, ale také i kompletní výstroj. Těm vojákům, kteří neměli vlastní uniformu (a těch byla převážná většina), byla uniforma vyměněna za hodně obnošenou a nepřiměřených velikostech. Naše kufry byly ještě na nádraží prohlédnuty příslušníky Hlinkovy gardy. U koho byly ještě nalezeny drobné výstrojní součástky, byly jim tyto násilně odebrány. Byli jsme namačkáni do nákladních vagónů a za pokřiku "Češi peši do Prahy" a „Čehúni von“, byl vlak připraven k odjezdu. Když se vlak dal do pohybu, byl zasypáván štěrkovými kameny z trati a proto musely být vagóny uzavřeny, aby nedošlo ku zraněním. Toto „rozloučení“ se Slovenskem pokračovalo i na dalších stanicích, kde vlak stál. Byly to tehdy pro nás nepochopitelné projevy tak náhle vytrysknutého „ludáckého“ fanatismu a nenávisti k Čechům (Pisemná vzpomínka bývalého příslušníka hudby horského pluku 3 Vojtěcha Volka z 16. 11. 1986).

²⁴Např. rtm. hud. Adamčík byl u p.pl 7 zařazen jako správce budov.

²⁵František Rylich H (*1897). byl absolventem Hudební a dramatické akademie pro Slovensko v Bratislavě.

²⁶Byli to: J. Bayer, K. Borde, Št. Březina, Ant. Erben, Fr. Hanus, a dosavadní dirigent hudby p.pl 39 Rylich Fr., který byl jmenován 15. 3. 1939 velitelem hudební čety.

²⁷Boris Boho, Imrich Bugár, Ján Čutka a Jozef Nágál – hudba Instrukčního praporu vznikla 1. 2. 1938 z hudby zrušeného p.pl 19.

Vojenská história

Postupně tak byli u bývalého čs. pěšího pluku 39²⁸ soustředěni vojenští hudebníci konající činnou službu, převážně absolventi Vojenské hudební školy, buď děsloužící poddůstojníci či poddůstojníci v další činné službě plnící svůj reversální závazek.²⁹

Současně byl zjišťován i inventář vojenských hudeb, zanechaný odcházejícími čs. vojenskými hudebníky u bývalých čs. pěších a horských pluků.³⁰ Slovenské vojenské hudby se potýkaly se stejným problémem jako celá slovenská armáda – s nedostatkem odborných kádrů na všech stupních, přičemž situace v hudební službě byla ještě složitější.

Bylo nutno vyřešit především tyto zásadní otázky:

1. organizační uspořádání vojenských hudeb,
2. personální záležitosti kapelníků, dirigentů a hudebníků,
3. stanovit zásady doplňování hudeb,
4. materiální zabezpečení hudeb,
5. výchovu hudebního dorostu,
6. vypracovat služební repertoár (ceremoniální část, plukovní pochody apod.).

Budiž hned řečeno, že tento problém se po roce 1918 řešil v československé armádě přes tři roky. Organizace a vedení slovenských vojenských hudeb bylo v MNO svěřeno vedoucímu osobního oddělení³¹ J.M. Kristinovi³², agendu hudeb bezprostředně zpracovával podporučík pěchoty v záloze, absolvent konservatoře, civilním povoláním varhaník z Pezinku Theodor Hirner. Spolu s praporčíkem dirigentem³³ Františkem Rylichem začali pokládat základy slovenských vojenských hudeb.³⁴

Byla ustavena komise, která měla posoudit schopnosti uchazečů o službu u vojenských hudeb.³⁵ Inventura osob ukázala, že stačí zatím pouze na jednu hudbu, která byla postavena v Bratislavě u nově vytvořeného pěšího pluku 4. Byla to více méně náhoda, že hudebníci, kterými MNO disponovalo, ovládali potřebné nástroje. Vzniklé hudební těleso, zvané „armádní hudba“, plnilo úkoly posádkové hudby Bratislava, hudby vyššího velitelství, plukovní hudby pěšího pluku 4 a současně doplňovacího a výcvikového střediska vojenských hudeb. Od června 1939 zajišťovalo všechny akce, které si v rámci celé armády hudební doprovod vyžadovaly.³⁶ Ministerstvo národní obrany rozhodlo, že hudby budou nejprve u tří vyšších velitelství – v Bratislavě, Banské Bystrici a Prešově.³⁷ Mimo již fungující plukovní hudbu v Bratislavě měly být postaveny ostatní dvě hudby v Prešově a Banské Bystrici, byly to vlastně i divisní hudby.

²⁸Ve slovenské armádě dostal číslo 4, od 1. 10. 1940 pak číslo 1.

²⁹Vojenskou hudební školu, vzniklou v Praze v roce 1923, absolvovalo do 14. 3. 1939 celkem 42 Slováků, 3 nedokončili ročníky 1937 a 1938, k 15. 3. 1939 jich bylo v činné službě 27, do slovenské armády jich postupně nastoupilo 36 absolventů a 2 kteří VHŠ nedokončili. Žáci VHŠ se zavazovali sloužit celkem 8 let, z toho 2 roky VHŠ, 1 elévský rok, 2 roky presenční služba a 3 roky další dobrovolná činná služba – náhrada za studium na VHŠ a zkušenou jako elév (Katalog absolventů VHŠ, Slovenské vojsko ročník I. Přehled žáků a absolventů VHŠ ve slovenské armádě 1939 – 1945).

³⁰MNO č. 101.615/1/1.osob. odd. 1939 z 20. 4. 1939.

³¹MNO-HVV č. 201.541/dôv/1.org. 1939 z 27. 4. 1939.

³²Jozef Martin Kristin (1897 – 1970) francouzský legionář, aktivní důstojník čs. armády od 5. 10. 1939 na MNO, 14. 8. 1940 odsouzen na doživotí pro ilegální činnost, po osvobození aktivní důstojník, 1951 persekvoán.

³³Od 15. 5. 1939 zástavník.

³⁴Dosavadní služební předpis Sm70 Vojenské hudby a signály vojskových těles (MNO I./1.odd/MNO č.j. 14.924-přes./3.odd 1935 VV čl. 166/1935).

³⁵DoRMNO č. 47 čl. V. z 28. 7. 1939. Předsedou komise byl J.M. Kristin, zapisovatel čet. asp. Ján Cikker.

³⁶Slavnosti Božího těla v červnu, Nitra 11.6., Prešov 29.6., 13.7. Topoľčianky, Piešťany 21. – 25. 8.

³⁷MNO-HVV č. 201.541/dôv/1.org 1939 strana 2: pěší pluky nemají hudbu, strana 5: Vojenské hudby budou zřízeny v posádkách Bratislava, Banská Bystrica a Prešov. V Bratislavě již byla zřízena, ostatní budou zřízeny postupně.

Výnosem MNO z 11. 8.³⁸ se konkretizoval záměr vytvoření plánovaných tří plukovních hudeb. Pro plukovní hudby byl systemizován 1 kapelník, 1 dirigent a 40 hudebníků, v Bratislavě potom 50 hudebníků.³⁹ Tam, kde nebyl důstojník – kapelník plukovní hudby, funkci vykonával dirigent. Kapelník byl velitelem plukovní hudby, byl kapelník nebo dirigent. U plukovní hudby, kde byl nedostatek rotníků, měli je nahradit délesloužící poddůstojníci, nedostatek délesloužících poddůstojníků se měl nahradit mužstvem presenční služby. Aby mohly být postaveny plukovní hudby v Prešově a Banské Bystrici ještě v roce 1939, měli velitelé odeslat všechny brance prvního ročníku, kteří byli uznáni jako způsobilí pro vojenskou hudbu, tak aby se hlásili u velitelství pěšího pluku 4 dne 14. 8. 1939. Velitelství pěšího pluku 4 jim zajistilo ubytování a přidělilo je k plukovní hudbě na výcvik. Po sestavení dalších hudeb a sehrání nově vytvořených plukovních hudeb měly být postupně

plukovní hudby odesílány do určených posádek. Opravu, popřípadě doplněk Sm 70, mělo vydat MNO později. Během roku 1939 byla provedena reforma vojenských hodností. Během srpna 1939 odešli ze slovenské armády rotmistři české národnosti a k 1. 9. a k 1. 10. 1939 bylo povýšeno do hodnosti rotníků 11 absolventů Vojenské hudební školy (VHŠ) a dalších poddůstojníků hudeb.⁴⁰ Dne 4. 9. byl zahájen u pěšího pluku 4 kurs pro hudebníky, který skončil k 14. 10. 1939.⁴¹

K 15. 8. 1939 byl přijat jako poručík pěchoty z povolání Theodor Hirmer a zařazen do generálního sekretariátu obrany státu.⁴² Funkci velitele hudební čety u pěšího pluku 4 ještě zastával zástavník František Rylich a dirigentem byl 1. 8. 1939 jmenován zástavník Ľudovít Adamčík.⁴³ Kapelníkem hudby pěšího pluku 2 v Prešově se měl stát Anton Gerža. Byl povolán 4. 9.

³⁸MNO-HVV č. 204.541 dôv/hud 1939.

³⁹Rotníků výkonných hudebníků 10 (v Bratislavě 15), délesloužících poddůstojníků 10 (v Bratislavě 15), mužstva presenční služby 20 a 1 až 10 elévů, nepočítajících se na stav hudeb.

⁴⁰Osobní věstník č. 1/40 str. 8 a 9 z 10. 1. 1940.

⁴¹Kvalifikační listina Július Pivovarečí VÚA-VHA Praha.

⁴²Kvalifikační listina Theodor Hirmer VÚA-VHA Praha.

⁴³Kvalifikační listina Ľudovít Adamčík VÚA-VHA Praha.

k mimořádnému vojenskému cvičení k pěšímu pluku 9, dne 6. 9. složil kapelnické zkoušky, byl ale jako cizí státní příslušník propuštěn dnem 5. 9. z činné služby.⁴⁴ Dirigentem plukovní hudby pěšího pluku 2 byl 16. 9. jmenován Imrich Bugár a tato již 5. 10. vystupovala při přehlídce v Popradě.⁴⁵ Jako dirigent k nově se tvořící hudbě u pěšího pluku 3 v Bánské Bystrici odešel k 13. 10. 1939 Ľudovít Adamčík.⁴⁶ K 20. 10. byl pověřen vedením osobní skupiny v jehož kompetenci byly věci hudeb, Michal Loktík, který vystřídal J. M. Kristína.⁴⁷ Theodor Hirner složil 28. 10. 1939 zkoušku na vojenského kapelníka⁴⁸ a dnem 1. 1. 1940 byl vojenským kapelníkem jmenován.⁴⁹

Dnem 11. 11. byly postaveny další 3 pěší pluky⁵⁰ a koncem roku 1939 byla provedena nová organizace pěšího pluku, přičemž byla hudba organizačně začleněna k pomocné rotě. Bylo stanoveno, že plukovní hudby budou zatím pouze u pěších pluků č. 2, 3 a 4 a postupně u dalších. Byla řešena i otázka služebního repertoáru vojenských hudeb. Jen málo bývalých pochodů⁵¹ vyhovovalo nárokům, které na ně byly kladeny, neboť v repertoáru československých vojenských hudeb byly silně zastoupeny sokolské pochody a jiné skladby, které příliš připomínaly Československou republiku. Nová díla ještě nevznikla. Vojenské hudby se proto vracely k lidovým písním, které se daly lehce instrumentovat a rychle nacvičit.⁵² Připravovaly se i nové vojenské signály. Koncem roku 1939 byla první etapa výstavby vojenských hudeb úspěšně ukončena.

* * *

Zásadní změnu v dalším vývoji vojenských hudeb slovenské armády znamenal nástup mladíckého Zdenka Mikuly do funkce hudebního referenta Ministerstva národní obrany. Bylo to odvážné rozhodnutí, které se ukázalo jako jednoznačně prozíravé. Zkušenosti Zdenka Mikuly s vojenskou hudbou byly v té době v podstatě pouze pasivní. Rád se zúčastňoval proměnných koncertů vojenské hudby v Banske Bystrici a zvědavě nakukoval hudebníkům do partesů. Během své vlastní vojenské služby, kterou konal u cyklistického praporu, se s hudbou příliš neseťkal. Cyklistický prapor č. 3, u něhož konal základní vojenskou službu, byl v Levicích a vlastní hudbu neměl, pouze trubačský sbor.

Po vzniku Slovenského štátu byl přeložen do Bratislavy ke 4. pěšímu pluku, kde se začaly základy slovenských vojenských hudeb formovat. Jeho první vojenská kariéra skončila v srpnu 1939, kdy byl jako učitel propuštěn do zálohy. Netrvalo dlouho a mladý, talentovaný hudebník byl do armády znovu povolán a přidělen MNO, od 1. 10. 1940 se stal v hodnosti poručíka vojákem z povolání. V té době se začal zabývat výstavbou armádních hudeb, což byla neobyčejně náročná práce. Oficiálně sice vedl referát hudeb Theodor Hirner, avšak hlavní tíha práce spočívala na Mikulových bedrech. Měl jednu velkou výhodu.

Neznalost rutinní hudební služby mu umožňovala vnést do svoji práce samostatné myšlenky, oproštěné od klišé táhnoucích se ještě z dob rakousko uherské monarchie.

Slovenské hudby trpěly nedostatkem všeho druhu. Nebyl dostatek kvalitních hudebníků pro všechny stupně vojenské hudební služby. Byly sice vytýčeny zásady slovenské vojenské hudební služby, do jejich realizace bylo daleko. Nebylo zajištěno doplňování hudeb. Nebyl vlastní slovenský hudební materiál jak pro služební repertoár, tak i pro koncertní činnost. Nebyly žádné zkušenosti

⁴⁴Anton Gerža se narodil 29. 5. 1907 ve Stupavě, domovskou příslušnost ale měl po otci ve Valašském Meziříčí. Byl tedy příslušník Protektorátu Čechy a Morava. Absolvoval VHŠ v Praze a sloužil do 21. 1. 1932 jako dělesloužící u čs. p.pl 32. Do 1. 2. 1940 působil jako učitel hudby v polepšovně Komenského ústavu v Košicích.

⁴⁵Kvalifikační listina Imrich Bugár VÚA-VHA Praha, (Vel. slov. armády č.120/39 z 4. 10. 39 VÚA-VHA Praha).

⁴⁶Kvalifikační listina Ľudovít Adamčík VHÚ-VHA Praha.

⁴⁷Vedoucím osobního oddělení byl J.M. Kristín.

⁴⁸Zkoušející byl Ján Cikker (kvalifikační listina Theodor Hirner VÚA-VHA Praha).

⁴⁹Kapelník p.pl 4 a hudební referent MNO kvalifikační listina Theodor Hirner VÚA-VHA Praha.

⁵⁰MNO 24.738/taj. 1.odd. z 4. 11. 1939.

⁵¹Viz POCHODY ČS. PLUKŮ UMÍSTĚNÝCH NA SLOVENSKU 1939. Čs. plukovní pochody měly v repertoáru asi 60 různých pochodů, z toho dvě třetiny hrávaly z paměti.

⁵²MNO č.103.628/1.osob. 1939 odd.

s použitím hudeb během války. To všechno byly úkoly, před kterými Zdenko Mikula stál, když v červnu 1941 přebíral samostatně referát vojenských hudeb. Jeho předchůdce Theodor Hirner odešel jako kapelník k 2. pěšímu pluku. **Jaká byla v té době sestava v hudební službě?**

Původně bylo plánováno, že slovenská armáda bude mít 3 divize a 9 pěších pluků,⁵³ tento záměr byl revidován a bylo postaveno pouze 6 pěších pluků.⁵⁴ Každý z nich dostal postupně vlastní hudbu⁵⁵, byla postavena hudba u pluku útočné vozby⁵⁶, hudba letectva⁵⁷ a hudba u pracovního sboru MNO.⁵⁸ Mimo to bylo nutno zajistit hudby pro jednotky nasazené v letech 1941 na východní frontě.⁵⁹ Výchova dorostu se prováděla u armádní hudby v Bratislavě.⁶⁰ Byla plánována Vojenská hudební škola a její přípravou se zabýval Dr. Jozef Kresánek.⁶¹ Je jen obtížné si představit, co úsilí a vynalézavosti se za těmito dosaženými výsledky skrývá.

Události spojené se Slovenským národním povstáním, činnosti slovenské hudební služby přerušily. Některé hudby se rozpadly, hudební referát, který sídlil v Bratislavě, ztratil nad stávajícími hudbami kontrolu. Po potlačení povstání byla v Bratislavě z armádní hudby a hudby prvního pluku postavena nová hudba v jejímž čele stanul Zdenko Mikula, funkci hudebního referenta převzal dosavadní kapelník hudby Bartolomej Urbanec.

Ohled po osvobození Bratislavy přešla hudba 1. pluku do služeb československé armády a stala se posádkovou hudbou Bratislava.⁶² Zdenko Mikula převzal na určitou dobu i neformální povinnosti inspektora hudeb pro Slovensko.⁶³ Hudba byla ve stavu 39. pěšího pluku, navenek vystupovala pod jménem posádkové hudby Bratislava. Po krátkou dobu byl pluk přejmenován na pěší pluk 17.⁶⁴ S utužováním centralizmu samostatnost slovenských hudeb byla stále více omezována.

Proběhla celá řada reorganizací, při kterých zkušenosti Zdenko Mikuly byly stále více opomíjeny. Hledal proto východisko, které se naskytlo vytvořením Vojenského uměleckého souboru v Bratislavě, se kterým Zdenko Mikula začal úspěšně pracovat. Nepříznivé ovzduší, které se okolo jeho osoby v souvislosti s rodiči jeho manželky, vedly ho nakonec k tomu, že po dvaceti letech služby odešel v roce 1959 z armády. Co po sobě zanechal? Kádr vojenských hudebníků na všech úrovních, který po roce 1945 působil v obnovené československé armádě ve významných funkcích, především na Slovensku. Řada kapelníků a dirigentů dosáhla v armádě vynikající postavení. Byli to odchovanci hudeb slovenské armády, kteří za působení Zdenko Mikuly dostali příležitost, kterou dokázali využít ku prospěchu věci.

Díky mimořádné invenci, organizačním schopnostem a neúnavné práci Zdenko Mikuly vyrostla generace slovenských vojenských hudebních osobností, které daly slovenské vojenské hudbě trvale její vlastní a nezměnitelný charakter.

⁵³MNO 24.738/taj 1.odd z 4. 11. 1939.

⁵⁴MNO č. 163.600 dov./19-1940 z 15. 9. 1940.

⁵⁵Pěší pluk 1 Bratislava (T. Hirner, Z. Mikula, J. Bayer, B. Urbanec), pěší pluk 2 Trenčín (Th. Hirner, pěší pluk 3 Banská Bystrica (L. Adamčík), pěší pluk 4 Liptovský Sv. Mikuláš, (V. Seidl, A. Gerža) pěší pluk 5 Levoča (J. Balčík, F. Knosp) pěší pluk 6 Prešov (I. Bugár, A. Gerža).

⁵⁶K 15. 11. 1943, Turčanský Sv. Martin (T. Hirner).

⁵⁷K 15. 3. 1943 Trenčanské Biskupice (J. Balčík).

⁵⁸K 15. 5. 1942 Sabinov (B. Blaha).

⁵⁹U Rychlé divize byl kapelníkem A. Gerža, u Zajišťovací divize se vystřídal B. Urbanec a Th. Hirner, s pluky byli na frontě po určitou dobu hudby pěšího pluku 1 (B. Urbanec), pěšího pluku 2 (Th. Hirner) a pěšího pluku 6 (A. Gerža).

⁶⁰De fakto v personální a velitelské unii s hudbou 1. pěšího pluku.

⁶¹PhDr. Jozef Kresánek (1913 – 1986) hudební vědec, naposledy 1956 – 1964 ředitel Ústavu hudobnej vedy Slovenskej akadémie vied.

⁶²Nastoupil službu 18. 4. 1945.

⁶³Od 1. 2. 1946.

⁶⁴Trenčinský pluk č. 17 byl přejmenován na pěší pluk 39, dostal hudbu čs. náhradního tělesa ve Velké Británii, kterou řídil K. Veselý.

Vojenská história

Zdenko Mikula¹			
Naroden:	27. 11. 1916 Vyhne, okr. Nová Baňa; otec: Koloman Mikula ² matka Mária, roz. Krivdová		
Zemfel:			
Stav:	21. 8. 1945 MUC Mária Tvrdoňová (*6. 11. 1919 Malý Varád) ³ po druhé ženatý, syn a dcera		
Vzdělání:	1932 – 1936 učiteľský ústav s maturitou v Banskej Bystrici 1941 – 1946 Konzervatórium v Bratislave (kompozice – Eugen Suchoň, dirigovaní – Kornel Schimpl) 28. 6. 1944 absolvoval 3 roky komp. a dirig. odboru St. konservatoř Bratislava ⁴ 30. 6. 1946 absolvoval na dirigentském odboru St. konservatoř Bratislava		
Dílo:		rozsáhlá hudební tvorba (sborový zpěv)	
		Vojenská služba	Kapelník:
1. 10.	1938	odveden a vtělen k cyklistickém praporu 3 ⁵	
1. 3.	1939	presentován k výkonu činné služby	
4. 3.	1939	přiznán charakter aspirant	
15. 3.	1939	cyklistický prapor 3	
15. 5.	1939	c. pr 3 přejmenován na cyklistický prapor	
31. 8.	1939	p.pl 4 ⁶	
1. 9.	1939	svobodník aspirant	
1.10.	1939	desátník aspirant	
30. 8.	1939	jako učitel propuštěn na trvalou dovolenou	
15. 5.	1940	četař aspirant	
30. 9.	1940	vtělen k MNO	
1. 10.	1940	propuštěn do I. zálohy	
1. 10.	1940	poručík v záloze	
1. 10.	1940	poručík z povolání v další činné službě	
15. 1.	1941	přidělen z osobní skup. MNO ke kulturnímu a propagačnímu odd., hud. referát (DůvRMNO 3/41)	
9. 6.	1941	dispens od splnění podmínky absolvování vojenské akademie ⁷	
1. 10.	1941	uděleno služební místo v 8. platové stupnici	
15. 2.	1943	ruší se kulturní a propagační odd. MNO, zřízena voj. propaganda (DůvRMNO č. 4 čl. 12)	
1. 4.	1943	nadporučík	
30. 4.	1943	nadporučík kapelník	
9. 7.	1943	do pole s frontovým divadlem Svazu vysokoškolského studentstva (22 studentů) ⁸	
11. 8.	1943	vrátil se z pole	

Vojenská história

9. 10.	1943	Medaile za zásluhy	
15. 9.	1944	ruší se oddělení vojenské propagandy, ref. voj. hudeb přidělen III. odd. štábu (DüRMNO35/44)	
15. 3.	1945	přemístěn k p. pl 1 domobrany	nástupce: Bartolomej Urbanec (15. 3. 1945)
18. 4.	1945	přihlásil se do čs. armády v Bratislavě ⁹	
18. 4.	1945	velitel posádkové hudby Bratislava	
4. 6.	1945	přijat do čs. armády	
12. 6.	1945	v kmenovém počtu VO4 Bratislava	
12. 7.	1945	dočasně u VO4 Bratislava, vel. hudby	nástupce: Bartolomej Urbanec (1. 2. 1946 – 1. 3. 1947)
1. 2.	1946	zástupce hl. kapelníka voj. hudeb	
28. 2.	1947	p.pl 17 ¹⁰	předch: Bartolomej Urbanec (1. 2. 1946 – 1. 3. 1947)
6. 8.	1947	kapitán kapelník s pořadím 1. 6. 1946	
1. 10.	1947	p.pl 17 přejmenován na 39	
1. 5.	1948	kapelník hudby p. pl 39	
15. 9.	1949	strážní prapor 62 ¹¹	
15. 5.	1950	k p.pl 39 (VÚ 8524)	
	1953	Vojenský umelecký soubor Bratislava ¹²	nástupce: Karel Šťastný (15. 1. 1953 – 10. 1953)
		major	
	1959	ukončil vojenskou službu ¹³	

¹Změna jména na Zdenko Koloman povolena min. vnitra dne 4. 7. 1942.

²Rodina žila v Banské Bystrici. Otec Koloman Mikula byl sociální demokrat, od 1. 11. 1923 – 1. 10. 1927 byl starostou Banské Bystrice.

³Manželka byla oční lékařkou.

⁴Spolu s Jánem Zimmerem, Tiborem Andrašovanem a Bartolomejom Urbancem byl žákem Eugena Suchoně

⁵Dle jeho vyjádření nastupoval do ŠDZ u p.pl 28 v Praze.

⁶Dnem 1. 10. 1940 4. pěší pluk přečíslován na p.pl 1.

⁷Jeho předchůdce na MNO byl Theodor Hirner, který byl dnem 15. 6. 1941 jmenován kapelníkem 2. pěšího pluku. Sestrály v tom mimo důvodů odborných i důvody rodinné (Mikula 29. 6. 2005).

⁸Nejoblíbenější písnička, kterou soubor zpíval, byl: „Proč ten jetelíček, roste u vody“.

⁹Slovenského národního povstání se nemohl zúčastnit, neboť byl zajištěn v Bratislavě. Během povstání a po něm prováděl zpravodajskou a spojovací službu pro npor. Pavloviče, styčného důstojníka SSSR (Přijímací komise MNO pro důstojníky a rotmistry slovenské národnosti č.j. 2745 Sív 1946) Michal Pavlovič – krycí jméno ing. Hrom (1916 – 1945) npor. slov. armády, na východní frontě, 1943 kontakt s běloruskými partyzány, odsouzen polním soudem k trestu smrti, 29. 9. 43 uprchl k partyzánům, ve funkci styčného důstojníka Čs. voj. mise v Moskvě při Voj. ústředí SNR vysazen 6. 8. 44 v Nizkých Tatrách, později na záp. Slovensku a Bratislavě. Při zatýkání POHG zastřelen.

¹⁰V Bratislavě byl k 25. 5. 1945 obnoven p.pl 39, v Trenčíně p.pl 17. Dnem 1. 10. 1945 si pluky prohodily čísla – p. pl 39 dostal č. 17 (Bratislava) p.pl 17 dostal č. 39 (Trenčín). Hudba byla p.pl 39 přidělena od Čs. výcvikového střediska z Velké Británie – dir. Karel Veselý.

Původní čísla měly oba pluky opět od 1. 10. 1947.

¹¹Hudba ve stavu praporu 62 podobně jako v Praze u p.pr 80, k 15. 5. 50 byl prap. 62 zrušen.

¹²Neměl zájem pobývat několik měsíců u hudby ve vojenském výcvikovém prostoru (vlastní údaj).

¹³Jeho tchán, zemědělec, byl odsouzen jako kulak do vězení. Při jedné návštěvě se Mikula dotazoval u důstojníka na to, zda má jeho tchán naději na brzké propuštění. Nedostalo se mu odpovědi, ale k VIUS přišel přepis, ve kterém bylo vyjádřeno podivení nad tím, že příbuzný osoby nepřátelské socialistickému zřízení může sloužit jako vyšší důstojník v armádě. Mikula si poté podal žádost o propuštění z armády, které bylo vyhověno.

působil	1938 Topolčany, 1939 Bratislava
charakteristika	
Občanské působení	
1936	do roku 1937 učitel
1947	do 1955 externí pedagog bratislavské konzervatoře
1952	do roku 1952 – 55 vedoucí Vysokoškolského uměleckého souboru v Bratislavě, 1950 – 1954 externý pedagog na FFUK v Bratislavě
1959	do 1966 tvůrčí tajemník skladatelské sekce Svazu slovenských skladatelů
1963	do 1970 externí pedagog VŠMU
1966	do 1974 šéfredaktor Hlavní redakce hudebního vysílání čs. rozhlasu Bratislava
1974	1978 vedoucí tajemník Svazu slovenských skladatelů
1974	zasloužilý umělec

Prameny:

Osobní spisy VÚA-VHA Praha,
Československý hudební slovník II., Praha 1965 (písmeno M – Ž).
Slovenská encyklopédia, sv. III., Bratislava 1979.
Osobní rozhovor 29. 6. 2005 a 5. 7. 2005.

Bibliografie:

FUDRA, I. – GALLOVÁ, D.: Zdenko Mikula. Výberová personálna bibliografia. Banská Bystrica: LHM, 1996.
(es): Stretnutie so zaslúžilým umelcom Zdenkom Mikulom. In: Hudobný život 1987/1, s. 2.
(abg): Nadväznosť na tradície: K jubileu zaslúžilého umelca Zdenka Mikulu. In: Ľud 1986/279, s. 4.
LUKNÁR, A.: Život späť s hudbou: Zaslúžilý umelec Zdenko Mikula sa dožíva 70 rokov. In: Pravda 1986/280, s. 5.
KOVÁŘOVÁ, A.: K životnému jubileu zaslúžilého umelca Zdenka Mikulu. In: Hudobný život 1986/23, s. 3.
VIGLAŠSKÝ, P.: Ohliadnutie po rokoch. In: Rytmus 1986/11, s. 32-33.
LUPTÁK, J.: Zdenko Mikula: Hej, haju, haju (Vydumanec). In: Rytmus 1981/6, s. 6-7.
BURLAS, L.: To bude ráno! K životnému jubileu zaslúžilého umelca Zdenka Mikulu. In: Hudobný život 1981/23, s. 1, 7.
PALOVČÍK, M.: Umením k oslave života. In: Pravda 1981/144, s. 5.
(abg): Žije a pracuje pre hudbu: Zaslúžilý umelec Zdenko Mikula 65-ročný. In: Ľud 1981/285, s. 5.
BERGER, I.: Zdenko Mikula: Hajulienka, haj. In: Rytmus 1979/10, s. 5.
BERGER, I.: Tri detské zbory. In: Rytmus 1977/10, s. 24.
SLUJKA, V.: Zaslúžilý umelec Zdenko Mikula jubiluje. In: Rozhlas 1976/48, s. 10.
ADAMČIAKOVÁ, V.: Dar rozdávať hudbu. In: Nové slovo 1976/48, s. 11.

Vojenská história

- BERGER, I.: Gratulujeme: K 60. narodeninám zaslúžilého umelca Zdenka Mikulu. In: Rytmus 1976/11, s. 6-7.
(ip): Skladateľ s mladistvým elánom: Zdenko Mikula šesťdesiatročný. In: Práca 1976/282, s. 6.
ČÁRSKA, E.: V plnom tvorivom zápale. In: Hudobný život 1976/23, s. 4.
KOVÁČOVÁ, A.: Zaslúžilý umelec Zdenko Mikula. In: Hudobný život 1974/11, s. 3.
FRIČOVÁ, Ch.: Hovoří k nám písněmi. In: Svět práce 1974/24, s. 9.
LETŇAN, J.: Zdenko Mikula jubiluje. In: Rytmus 1971/11, s. 15.

PERSONÁLNI BIBLIOGRAFIE

- Československý rozhlas odpovedá. In: Hudobný život 1969/13-14, s. 2.
Slovenský máj. In: Hudobný život 1974/6, s. 4.
Muzički biennale Zagreb (12. – 18. 5. 1975): Medzinárodný festival súčasnej hudby. In: Hudobný život 1975/12, s. 6.
Meditácia na tému skladateľ a slovenská ľudová pieseň. In: Národná osveta 1995/22.

RECENZIE

VIEDENSKÁ ARBITRÁŽ – 2. NOVEMBER 1938. DOKUMENTY III. ROKOVANIA (3. NOVEMBER 1938 – 4. APRÍL 1939). Zost.: Ladislav Deák: Martin : Matica slovenská, 2005, 454 s.

Vydaním prezentovaného zväzku edície dokumentov sa završuje trojzväzková séria dokumentov z obdobia dramatických a prelomových rokov 1938 – 1939, čo bez prehánania možno označiť za sviatok slovenskej historiografie v oblasti najnovších dejín Slovenska. Čitateľovi sa dostáva do rúk pestrý a zaujímavý dobový pramenný materiál neobyčajnej historickej hodnoty, ktorý v predloženej podobe nebol doteraz publikovaný. Pomocou neho môže získať verný obraz doby, preniknúť do tajov a politickej taktiky prebiehajúcich rokovaní, nazrieť do diplomatickej hry česko-slovenskej i maďarskej strany, do myslenia a koncepcií priamych aktérov historických dejov, a tak získať nefalšovaný pohľad na dramatické udalosti. Pritom treba dodať, že vydaním troch zväzkov dokumentov čitateľ dostáva do rúk skutočne pôvodný a rozsiahly pramenný materiál bez dodatočných zásahov a úprav, bez krátenia textu dokumentu.

Trojzväzkovou edíciou si editor Ladislav Deák kládol za cieľ pripraviť a vedecky spracovať rozsiahly pramenný materiál, a tým prispieť k hlbšiemu poznaniu príčin a dôsledkov arbitrážneho rozsudku Nemecka a Talianska 2. novembra 1938 pre česko-slovenský štát a osobitne pre Slovensko. Hodlal tým tiež zaplniť medzeru, ktorá, v porovnaní s podobnými edíciami v susedných štátoch, sa už dlhšie pociťovala vo vydávaní prameňov z oblasti najnovších dejín, čo sa mu na vysokej odbornej úrovni aj podarilo. Edícia dnes predstavuje najkompaktnejšie a najrozsiahlejšie spracovanie skúmanej problematiky a svojou silou a hodnotou rozhodne do poznania zložitých pomníchovských udalostí vnáša novú dimenziu, ako aj do dramatických rokovaní medzi česko-slovenskou a maďarskou vládou, ktoré boli priamym dôsledkom arbitrážneho rozsudku veľmocí Osi z 2. novembra 1938.

Pokiaľ sa prvý diel chronologicky sústreďoval na udalosti súvisiace s mníchovským a pomníchovským politickým vývojom, zvlášť na rokovania medzi česko-slovenskou a maďarskou vládou v septembri a októbri 1938, na objasnenie širších medzinárodných súvislostí a na politiku veľmocí v čase prípravy Viedenskej arbitráže; druhý zväzok zahrňoval dobový pramenný materiál, ktorý sa koncentroval na analýzu politickej situácie, na národnostné, majetkové, občianske otázky a politickú perzekúciu príslušníkov slovenskej i českej národnosti na okupovanom území, a tak mapoval dôsledky maďarského okupačného režimu od novembra 1938 do marca 1939. Dokumenty zahrnuté do tretieho zväzku edície zaujímajú osobitné a nezastupiteľné miesto.

V porovnaní s predchádzajúcimi časťami je tretí zväzok svojím širokým záberom a obsahom nastolených problémov najrozsiahlejší. Sice dokumenty v ňom obsiahnuté priamo nadväzujú na predchádzajúce časti a tvoria s nimi jeden organický celok, ale bohatstvo a rozmanitosť tretieho zväzku stelesňuje pramenný materiál, ktorý vznikol z činnosti česko-slovenských vládných alebo nimi splnomocnených orgánov pri vykonávaní viedenského arbitrážneho rozsudku. Hovorí nielen o udalostiach, priamo či nepriamo z neho vyplývajúcich, ale tiež súvisiacich s diplomatickou aktivitou česko-slovenskej a slovenskej vlády s vládou Maďarska v čase od 2. 11. 1938 do polovice marca 1939. Podáva priam detailný obraz o skúmaných udalostiach a dotýka sa širokej škály problémov a vzájomných vzťahov medzi pomníchovským česko-slovenským štátom a Maďarskom. Pritom najväčšiu časť tretieho zväzku tvoria dokumenty vzťahujúce sa na rokovanie zmiešanej česko-slovenskej a maďarskej vládnej komisie, ktorá sa konštituovala na základe arbitrážneho rozhodnutia.

Už dva dni po vyhlásení arbitrážneho rozsudku vo Viedni bolo Česko-Slovensko pripravené konštituovať spoločnú bilaterálnu vládnu komisiu a začať konkrétne rokovania v Budapešti. Za vedúceho česko-slovenskej delegácie určila ústredná vláda vyslanca v Maďarsku Miloša Kobra, ktorý mal k dispozícii 4 vládne komisie (delimitačnú, právnu, menšinovú a hospodársko-dopravno-finančnú) konštituované podľa kritérií ako ich určil viedenský arbitrážny rozsudok. Predsedom česko-slovenskej časti delimitačnej komisie sa stal Štefan Jansák, predsedom právnej komisie Martin Mičura, predsedom menšinovej komisie Daniel Rapant a predsedom hospodársko-dopravno-finančnej komisie Miroslav Niederle. Komisie boli splnomocnené česko-slovenskou vládou rokovať s kompetentnými maďarskými vládnymi komisiami, no na podpísanie dohody, resp. záverečného protokolu museli mať predchádzajúci súhlas ústrednej vlády a oboch autonómnych vlád. Ako súčasť štyroch komisií vzniklo aj niekoľko subkomisií, ktoré s účasťou mnohých expertov riešili osobitne problémy týkajúce sa úpravy štátneho občianstva, amnestie, obnovenia cestných a železničných spojení, vzájomného finančného vyrovnania medzi štátmi a otázky jednotnej interpretácie 3. článku arbitrážneho výroku o odovzdaní územia „v riadnom stave“ a iné problémy.

Atmosféru rokovaní od začiatku zaťažovalo niekoľko okruhov problémov. Predovšetkým z územia Maďarska stále narúšali demarkačnú čiaru vojenské a teroristické skupiny, ktoré tajne podporovala maďarská vláda. Destabilizáciu pohraničia hodlala využiť ako zámienu vojenských akcií, resp. na ďalšie posunutie demarkačnej čiary do slovenského a rusínskeho územia. Násilné zásahy maďarského okupačného režimu voči nemaďarskému obyvateľstvu, ktorým chýbal právny základ, tiež vyvolávali na česko-slovenskej strane nepriaznivú reakciu. V nemenšej miere však veľké znepokojenie a nedôveru vyvolávali pokusy maďarskej vlády o vojenský zásah proti Podkarpatskej Rusi.

Z chronologického hľadiska prácu zmiešaných komisií autor rozdeľuje do štyroch etáp, resp. období. Prvá trvala zhruba do Vianoc 1938, keď si komisie vymedzovali svoju náplň a kompetencie. Potom nasledovala mesačná prestávka na zníženie napätia vo vzájomných vzťahoch, ktoré spôsobili vojenské incidenty na slovensko-maďarskej a rusínsko-maďarskej demarkačnej čiare. Až koncom januára 1939 sa rokovania obnovili a komisie zasadali až do zániku česko-slovenského štátu. Pritom od polovice februára ich činnosť vstúpila do záverečnej etapy. Až na niektoré problémy boli do polovice marca 1939 podpísané záverečné protokoly v delimitačnej, právnej i hospodárskej komisii i v príslušných subkomisiách. Napokon štvrté obdobie sa vzťahuje na krátky časový úsek po zániku Česko-Slovenska a autor sem zaradil zachovaný pramenný materiál z toho dôvodu, že organicky nadväzuje na predchádzajúce obdobie rokovaní o hranici s maďarskou vládou. Napriek tomu, že išlo o úplne odlišnú mocenskú a politickú situáciu, ktorá vznikla po 14. a 15. marci 1939. Vtedy medzi maďarskou a slovenskou vládou sa v Budapešti začali opätovné rokovania teraz o určenie východnej hranice medzi Maďarskom, okupovanou Podkarpatskou Rusou a novokonštituovaným Slovenským štátom.

I keď česko-slovenská a maďarská vláda zhodne prijali arbitrážny rozsudok, ich stanoviská k ďalšiemu postupu a rokovaniam sa diametrálne odlišovali. Z maďarského hľadiska viedenský ortiel celkom nesplnil pôvodné očakávania ohľadne Slovenska a najmä v otázke Podkarpatskej Rusi. Maďarská vláda sa síce podriadila viedenskému rozsudku, ale už do jeho podpísania sa netajila názorom, že v otázke Podkarpatskej Rusi sa bude usilovať o revíziu viedenského rozhodnutia z 2. 11. 1938. Tomu zodpovedala aj taktika maďarskej delegácie, ktorá pristupovala k prerokovávaniu jednotlivých problémov diferencovane. Keď išlo o otázky, na ktorých mala maďarská strana záujem, rokovania prebiehali bez ťažkostí. No, ak nastolila otázku česko-slovenská delegácia, nastali problémy, jej návrhy sa odsúvali a ignorovali. Všeobecne mala maďarská strana počas rokovania s česko-slovenskou delegáciou na zreteli, aby ničím neprispela k posilneniu medzinárodnej pozície okypťeného česko-slovenského štátu a k vnútro-politickému upokojeniu pomerov. I pokiaľ išlo o novovytvorenú demarkačnú čiaru, stanovisko maďarskej vlády kalkulovalo s vývojom medzinárodnej situácie a zvlášť s novou možnosťou

Vojenská história

a silou presadiť mocenské ambície Maďarska. V maďarskej politike všeobecne prevládal názor, že nepokojná demarkačná čiara sa môže časom posunúť hlbšie do česko-slovenského vnútrozemia, že čas vôbec pracuje pre maďarské záujmy. Preto sa maďarská vláda v Berlíne, Ríme a vo Varšave netajila názorom, že nie je ochotná garantovať novú hranicu s česko-slovenským štátom a v tomto úsilí očakávala aj ich podporu.

Na druhej strane česko-slovenské stanovisko k rokovaniam vychádzalo z odlišnej pozície i koncepcie. Z hľadiska česko-slovenskej strany mali byť územné straty na Slovensku a Podkarpatskej Rusi kompenzované záväzkom Maďarska, že sa v budúcnosti vzdá ďalších územných nárokov voči republike. Bol tu tiež eminentný záujem na rýchlom ukončení rokovaní, pretože s nimi sa spájala medzinárodná stabilita štátu, upokojenie vnútorných pomerov, normalizovanie vzťahu so susedmi a celkové oživenie hospodárskych kontaktov. Okrem toho sa počítalo aj s garanciami hraníc zo strany štyroch veľmocí, ktoré vyplývali zo záväzku, ktorý dali česko-slovenskej vláde v čase prípravy a podpísania Mníchovskej dohody. Československá vláda všeobecne pristupovala k rokovaniam s Maďarskom s prílišným optimizmom a účelové taktizovanie maďarskej vlády neprikladala jej malému záujmu, ale skôr narastajúce problémy hodnotila ako problémy vyplývajúce z procedurálnych otázok a pod.

V počiatočnom období rokovaní vládnych delegácií komisie i subkomisie zasadali v Budapešti. Avšak, keď sa tempo rokovaní spomalilo a česko-slovenská delegácia prišla k názoru, že maďarská strana zámerne naťahuje čas, navrhla, aby sa rokovania presunuli do Bratislavy. I keď sa nepodarilo tento návrh v plnej miere realizovať, od konca januára 1939 sa viaceré zasadnutia komisií a subkomisií konali v Bratislave. Výnimku predstavovala iba delimitačná komisia, ktorej maďarský predseda gróf Pál Teleki, najskôr ako minister, potom ako predseda vlády, z dôvodov pracovnej zaneprázdnenosti odmietol opustiť Budapešť.

Čo sa týka kompletnosti, rozsahu, povahy a výpovednej hodnoty pramenného materiálu, ktorý sa vzťahuje na rokovania jednotlivých komisií a subkomisií, hodnoty sú rozdielne. Rozhodne najucelenejší obraz poskytujú zachované písomnosti týkajúce sa činnosti delimitačnej komisie. I z formálneho hľadiska od začiatku najviac postupovali práce v delimitačnej komisii, napriek tomu do Vianoc 1938 sa ani tu nezbližili rozdielne stanoviská ako v počte obcí, tak aj v rozsahu územia, ktoré prichádzali do úvahy o vzájomnej výmene (dok. č. 82). Po obnovení rokovaní sa činnosť delimitačnej komisie znovu vyhrotila pri prerokovaní otázky výmeny obcí na delimitačnej čiare, na čo sa česko-slovenská delegácia zriekla požiadavky územnej kompenzácie. V poslednej etape vlečúci sa problém výmeny obcí nadobudol konečnú podobu, pričom sa česko-slovenskej delegácii podarilo presadiť zásadu, aby sa pri určovaní definitívnej hraničnej čiary brala do úvahy aj národnosť vlastníka majetku na demarkačnej čiare, čím sa podarilo zachrániť viaceré slovenské osady a kolónie. Celková bilancia vzájomnej výmeny obcí a územia bola: Česko-Slovensko získalo 32 570 hektárov so 14 986 obyvateľmi a v prospech Maďarska sa zrieklo 30 352 hektárov s 15 591 obyvateľmi (dok. č. 162). Záverečný protokol o určení definitívnej hraničnej čiary reprezentanti oboch vládnych delegácií oficiálne podpísali 7. 3. 1939 v Budapešti (dok. č. 169). Dohoda o hranici sa vzťahovala len na slovensko-maďarský úsek, t. j. od Dunaja po rieku Uh. Česko-slovenská strana sa rozhodla pre toto riešenie na základe toho, že maďarská delegácia už predtým signalizovala, že vymedzenie definitívnej hranice na úseku Podkarpatskej Rusi presúva na neskorší termín. Z hľadiska Česko-Slovenska bolo dôležité, že v záverečnom protokole o určení hranice splnomocnenci oboch vlád potvrdili svojimi podpismi, že novú hranicu pokladajú za definitívnu a jej obsadenie sa uskutoční 14. marca 1939 – hneď po výmene obcí, čo sa aj stalo.

Menej ucelený obraz poskytujú zachované písomnosti týkajúce sa činnosti subkomisií, ktoré pracovali v rámci právnej komisie, čo sa vysvetľuje aj skutočnosťou, že sa na ich práci podieľali mnohí experti, ktorých stanoviská sú známe viac-menej iba zo súhrnných hodnotiacich správ. Aj právna komisia začala rokovať v napätej atmosfére a nezhody sa najvýraznejšie prejavili v názoroch na právnu stránku interpretácie viedenského rozsudku. Týkalo sa to najmä kom-

petencie komisie, ktorá na základe vzájomnej zhody stanovísk mala realizovať vykonanie jednotlivých článkov viedenského rozhodnutia. No napriek značným ťažkostiam, v právnych aspektoch dospela komisia napokon k dohode v troch kľúčových otázkach: bola podpísaná dohoda o úprave štátneho občianstva (dok. č. 151), dohoda o kolonistoch a dohoda o vyst'ahovaní hnutel'ného majetku kolonistov (dok. č. 153), ktoré jednoznačne svedčili o tom, že maďarská vláda v nich presadila svoju koncepciu a záujmy.

Bolo nesporne veľkým úspechom maďarskej strany, keď česko-slovenská delegácia súhlasila s oddialením konštituovania menšinovej komisie. Tým maďarská vláda získala čas, aby vykonala jednostranné opatrenia, ktorými zbavila majetku a vyhostila príslušníkov slovenskej a českej národnosti z obsadeného územia mimo rámca a kompetencie konštituovaných komisií. Menšinová komisia vznikla až v januári 1939 a jej úloha spočívala vo vytvorení praktických nástrojov na ochranu práv zostávajúcej maďarskej menšiny v republike s osobitným zreteľom na bratislavských Maďarov a pre Slovákov, ktorí sa ocitli v postavení národnostnej menšiny na odstúpenom teritóriu. Na rozdiel od česko-slovenskej strany a osobitne novej slovenskej vlády, kde sa prikladal menšinovej komisii mimoriadny význam v súvislosti s vytvorením záruk menšinových práv Slovákov v maďarskom štáte, vychádzajúcich z princípu recipacity, prístup maďarskej delegácie k menšinovej otázke bol rozdielny, nakoľko maďarská strana hodlala ďalej pokračovať v národnostnej politike asimilácie. V princípe odmietla koncepciu chápania etnickej menšiny ako právneho subjektu a v porovnaní s činnosťou ostatných komisií rokovanie menšinovej komisie v Bratislave nezaznamenalo žiadny prínos do riešenia problému menšín v oboch štátoch. Navyše komisia do polovice marca 1939 nedospela ani do štádia meritorných rokovaní (dok. č. 146 a 166) a zánikom česko-slovenského štátu aj jej činnosť prakticky stratila svoje opodstatnenie.

Do kompetencie hospodárskej komisie patrilo riešenie hospodársko-technických, dopravných a finančných ťažkostí, ktoré vznikli česko-slovenskému štátu v dôsledku odstúpeného územia. Česko-slovenská strana tu zvlášť očakávala pružné riešenie naznačených ťažkostí a obnovenie hospodárskeho a pohraničného styku s obsadeným územím a úpravu hospodárskej dohody s Maďarskom z roku 1937, ktorá by zodpovedala novovytvorenej situácii (dok. č. 43). V príslušných subkomisiách sa začali rokovania medzi národnými bankami, pripravovala sa dohoda o odkúpení tabaku a obilia, ktoré zostali v skladoch na okupovanom území (dok. č. 55). Najväčšie prekážky pri rokovaníach v tejto komisii však nekládli maďarské hospodárske orgány, ale vláda, ktorá z politických dôvodov torpédovala prácu jednotlivých subkomisií. Zvlášť, keď česko-slovenská strana žiadala obnovenie železničného spojenia republiky s Rumunskom cez obsadené územie, maďarská strana zaujala negatívne stanovisko a pod rôznymi zámienkami odsúvala riešenie celého problému (dok. č. 37 a 136). Napokon sa podarilo dosiahnuť dohodu o odkúpení tabaku, o otázkach štátneho dlhu, peňažných ústavoch, zariadení prístavu Komárno a v záležitosti lodenice (dok. č. 171). Začiatkom marca 1939 tiež česko-slovenská delegácia vyhlásila, že keď maďarská vláda neprikróčí k obnoveniu železničného spojenia s Rumunskom cez obsadené územie, česko-slovenský štát vyrieši celý problém vybudovaním nového železničného úseku (dok. č. 159 a 165).

Celkovo možno konštatovať, že česko-slovenská delegácia vo všetkých etapách rokovania ťahala za kratší koniec. Ak chcela doviesť rokovania do konca, nezostávalo jej iné, ako v mnohých otázkach ustúpiť a pokiaľ možno s modifikáciami prijať návrhy, ktoré nastoľovala maďarská delegácia. Teda v záujme udržania integrity štátu a nových hraníc, bola česko-slovenská politika nútená robiť ústupky, ktoré sa však ukázali ako málo efektívne. Prispeli k tomu však aj okolnosti a atmosféra, v ktorých rokovania prebiehali, mocenské ambície a zásahy zainteresovaných veľmocí a susedov, celkove dramatický vývoj pomerov v strednej Európe atď., v dôsledku čoho nemala česko-slovenská zahraničná politika šancu na úspech. Z pohľadu Slovenska sa jediný pozitívny výsledok ukázal v tom, že novú južnú hranicu zo 7. 3. 1939 Maďarsko akceptovalo ako konečnú hranicu medzi Slovenskom a Maďarskom aj po zániku česko-slovenského štátu.

Vojenská história

Už v krátkom období po zániku česko-slovenského štátu, keď práve vytvorený Slovenský štát viedol s Maďarskom nové rokovania o vymedzení hraničnej čiary medzi Maďarskom a okupovanou Podkarpatskou Rusou a východným Slovenskom, vzniklo aj pár desiatok významných dokumentov zo špecifickej problematiky vojenských dejín Slovenska skúmaného obdobia. Sú obsiahnuté v záverečnej časti edície dokumentov tretieho zväzku a týkajú sa problematiky Malej vojny v marci 1939. V podstate od správy Ministerstva národnej obrany Ministerstvu zahraničných vecí Slovenského štátu z 15. 3. 1939 o vojenskej situácii na slovensko-karpatskoukrajinskom pohraničí po ultimáte maďarskej vlády (dok. č. 180), až po pokyny Prezídia Krajinského úradu všetkým kompetentným predstaviteľom úradov na Slovensku zo 14. 4. 1939 o stanovení novej hraničnej čiary s Maďarskom na východe štátu (dok. č. 201).

Treba ešte dodať, že ďalšia časť pramenného materiálu tretieho zväzku sa týka širokého okruhu udalostí a problémov, ktoré determinovali vzťahy medzi obidvoma štátmi. Tieto dokumenty sa sústreďujú na zahraničnopolitickú koncepciu maďarského štátu, na vzťahy k druhým štátom – osobitne k Nemecku, Taliansku a Poľsku – i na osvetlenie taktických krokov budapeštianskej vlády voči Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Nachádzajú sa tu aj vyslanecké správy z Budapešti, rozhovory s maďarskými vládnymi činiteľmi, diplomatická korešpondencia, početné intervencie a protestné nóty určené maďarskej vláde v záležitosti vojenských incidentov na demarkačnej čiare, sťažnosti na postup maďarských okupačných orgánov voči príslušníkom slovenskej a českej národnosti na Maďarmi obsadenom území. Tiež primerané miesto v pramennom materiáli zaujíma aj otázka Podkarpatskej Rusi, ktorá vystupuje v širokých súvislostiach česko-slovenskej zahraničnej politiky a ako hlavný mocenský objekt maďarskej politiky v predmetnom období. Bez hlbšieho poznania aj tohto širokého okruhu udalostí a problémov nemožno totiž pochopiť zahraničnopolitický trend pomníchovského Česko-Slovenska a Maďarska ani celkovú atmosféru, v ktorej sa viedli rokovania.

Editor zaradil do tretieho zväzku spolu 201 dokumentov, ktoré získal z Archívu ministerstva zahraničných vecí ČR v Prahe, zo Slovenského národného archívu v Bratislave, z Vojenského historického archívu v Prahe a z Vojenského historického archívu v Bratislave. Teda podobne ako pri predchádzajúcich zväzkoch, aj dokumenty v tomto zväzku obsahujú pramene česko-slovenskej proveniencie. Po cudzojazyčnom texte vždy nasleduje preklad do slovenčiny. Treba tiež dodať, že ešte dve edície maďarských diplomatických dokumentov autor využil v poznámkovom aparáte, podobne, ako aj niektoré nepublikované pramene maďarskej proveniencie.

Okrem úvodu a edičných poznámok je pre čitateľa vítaným vstupom pre poznanie atmosféry, celkového priebehu rokovaní i miesta a úlohy jednotlivých krokov stelesnených v dokumentoch editorov pomerne rozsiahly historický prehľad pod názvom: *Dôsledky Viedenskej arbitráže – rokovania (3. november 1938 – 4. apríl 1939)*. Ešte dôležitejšiu úlohu v tejto edícii dokumentov plní poznámkový aparát, ktorý prezrádza veľkú rozhladenosť, profesionalitu a erudovanosť autora. Poznámkový aparát skutočne dopĺňa a rozširuje informáciu o obsahu textu dokumentu. Okrem toho, že poznámky obsahujú odkazy na čísla iných dokumentov, s ktorými súvisia alebo sa autor na ne odvoláva, upozorňujú tiež na rukopisné dodatky i poznámky pôvodcu či adresáta, resp. na výroky a stanoviská významných politických činiteľov, ktoré v súvislosti so spisom odzneli. Tiež sa v nich uvádzajú bližšie informácie o osobe a udalosti, ktorá s textom dokumentu priamo súvisí. Nakoľko ide o dokumenty česko-slovenskej proveniencie, ktoré sa týkajú vzájomných vzťahov a bilaterálnych rokovaní medzi česko-slovenskou a maďarskou vládou, autor edície využil práve poznámky na doplnenie stanoviska a postoja maďarských vládných orgánov k skúmanej problematike.

Súčasť tretieho zväzku edície tvoria aj názvy archívov, archívnych fondov a iných použitých edícií atď. Na konci publikácií sa nachádza register mien a register dobových, súčasných a cudzojazyčných názvov obcí a osád. Publikáciu uzatvára chronologický zoznam registov v slovenskej a anglickej mutácii.

Na záver možno iba vysloviť želanie, aby na podobnej vysokej odbornej úrovni sa zrodili aj ďalšie edície dokumentov, nielen v oblasti najnovších dejín Slovenska, aby priniesli očakávaný a nesporný vedecký efekt, ako je to v prípade trojzväzkovej edície dokumentov Ladislava Deáka.

Marián Hronský

WILKINSON, P. – ASTLEY, J. B.: *GUBBINS & SOE*. London : Leo Cooper, 1997.

„To není obyčejný životopis, ale obraz o veliké síle a vůli, která je ve válce nerozlučně spjata s činností speciálních sil, ilustrovaný skrze pohled na život velkého anglo-skotského vojáka. Je to nezapomenutelný portrét člověka.“

„Je to skvělý životopis generálmajora Sira Colina Gubbinse, ale protože jeho jméno je spojeno s řízením Správy zvláštních operací ve druhé světové válce, musí se také dotýkat vlastní činnosti SOE. Oba autoři byli v této organizaci angažováni a Gubbinsovi stáli tehdy dosti blízko, takže se jim podařilo spojit vlastní poznatky s nedávno zpřístupněnými materiály, což byla cesta k napsání úchvatného příběhu, který je současně odborně věrohodnou analýzou operací SOE.“

Citovanými reklamními slogany z časopisu *The Guards Magazine* a *The Daily Telegraph* byla na britský knižní trh uvedena kniha *GUBBINS & SOE*, autorů Petera Wilkinsona a Joana Brighta Astleyho. Renomované londýnské nakladatelství Leo Cooper ji vydalo v edici Pen & Sword a za 20 liber ji nabízí čtenářům v brožovaném provedení, na špatném papíře, ale s výraznou obálkou. Vyšla již ve dvou vydáních (1993 a 1997), ilustrována mapami, foto-přílohami na křídovém papíře, opatřena jmenným rejstříkem a přehledem pramenů, respektive poznámkovým aparátém. Označíme-li jej za skromný, můžeme být podezříváni z neznalosti tohoto pojmu. U britské literatury podobného žánru to však není zase až taková výjimka.

Gubbins by si za svého života asi těžko vybral lepší autory k napsání vlastní biografie. Peter Wilkinson je pro českého či slovenského historika a zasvěceného čtenáře válečné literatury postavou dobře známou nejen z doby válečné, kdy v Gubbinsově operačním štábu řídil českou sekci SOE, v prvních letech její existence byl v denním styku s důstojníky II. odboru MNO v Londýně, a svými znalostmi češtiny vlastně umožňoval operativní spolupráci na úseku zvláštních operací, ale též jako autor zajímavých vzpomínek z války (Wilkinson, Peter: *The Story of an SOE Operative*, London 2002). Joan Bright Astley patřil také k důstojníkům Gubbinsova štábu, ale jeho literární práce českým čtenářům i historikům unikají svou tematikou (Joan Bright Astley: *History of the Northumberland Hussars Yeomanry, 1929 – 1949*. Mawson, Swan & Morgan, 1949). Oba autoři, vedle potvrzených schopností literárních, prokázali v pohledu na životní dráhu svého dřívějšího velitele svoji loajalitu, společenský takt a takový stupeň zdrženlivosti, který je vlastní snad pouze lidem z britských tajných služeb; že totiž dokáží obsáhle vyprávět, aniž by cokoliv podstatného sdělili. Chceme tím naznačit, že přes svoji blízkost osobě gen. Gubbinse nemohli postřehnout všechny politické souvislosti (a snad se o to ani nesnažili), tlaky a zájmy britské diplomacie, jimž byl vystaven, musel je respektovat a občas i zdrženlivě oponovat. Autoři dbali o to, aby Gubbinsův obraz z této složité doby zůstal nedotčen ani s odstupem času. Z četby některých kapitol si čtenář podobný dojem rozhodně odnese. K hlavním pramenům, z nichž autoři čerpali, patří v prvé řadě nedokončené generálovy paměti a jiné rodinné dokumenty, které jim zapůjčila Lady Gubbins, aby z nich často a dlouze citovali.

Na předsádce knihy je věnování generálu J. C. F. Hollandovi. V odborných kruzích byl znám a přezýván jako „Miláček“ a autoři tím vyjadřují uznání jeho inspirujícím zásluhám na vzniku

Vojenská história

SOE, neboť to byl on, kdo ve třicátých letech položil v britské armádě základy teorie neregulérních válek, která po porážce Francie inspirovala Winstona Churchilla k jeho slavné doktríně „podpálení Evropy“ s pomocí SOE, Commandos a dalších speciálních jednotek.

Biografii Colina McVean Gubbinse v rozsahu 244 stran se autoři rozhodli učlenit do 17 kapitol, které zachycují životní etapy generála, počínaje rodinným prostředím, školním vzděláním a jeho vojenskou kariérou od první světové války, přes jeho službu v zahraničí, účast ve zvláštních vojenských misích v Polsku a Francii, neúspěšnou vojenskou operaci v Norsku až po vznik SOE, kde se od samého počátku této organizace uplatnil a s její činností spojil další a vlastně závěrečnou část své úspěšné vojenské kariéry.

Na počátku minulého století patřili Gubbinsové k rodům středních vrstev, jejichž kořeny tkvěly pevně v hluboké historii britské říše. Základ jejich společenského postavení tvořil majetek, ale služba státu, kterou prokázala řada Gubbinsových předků, jako vojáci, diplomaté a správní úředníci v koloniích říše, nad kterou nezapadalo slunce. Jejich doložitelný rodokmen sahá až do éry pozdního středověku a revoluce v Anglii (1640 – 1660), povstání Skotských horalů, z nichž Oliver Cromwell postavil svoji armádu a táhl s ní do Irska. Patřil k ní též kapitán jízdy Joseph Georg Gubbins, který v roce 1649 získal za své služby sídlo v hrabství Limerich. Colin Gubbins o sobě rád říkával že je z jedné poloviny Skot, ze druhé Angličan a našla by se v něm i stopa irské krve, což byl výsledek sňatků jeho předků. Tíhl však ponejvíce k drsnému prostředí Skotské vrchoviny, nepochybně proto, že byla spojena s jeho dětstvími léty a slavnou historií. Colinův praděd Joseph (1775 – 1832) byl dokonce generálem, sloužil jako důstojník u britských pluků (South Hampshire Regiment a 2. somersetshirský pluk) v Santo Domingu, v Holandsku, na Maltě a v Egyptě. Napoleonské války a obava před francouzskou invazí jej vrátily zpět do Anglie, kde byl pověřen fortifikací jižního pobřeží. O 138 let později se na podobném úkolu podílel i jeho pravnuk Colin, když Velké Británii hrozilo nebezpečí invaze armády nacistického Německa.

Po smrti genmjr. Josepha Gubbinse byla vojenská kariéra rodového klanu přerušena až do narození Colina McVeana Gubbinse. Jeho děd Martin Richard (1812 – 1863) zastával vysoké funkce v britské koloniální správě v Indii a otec John Harington (1852 – 1929) nalezl celoživotní uplatnění v diplomacii jako expert na japonskou korespondenci, včetně kódovacích systémů. Služba v zámoří je odváděla daleko od jejich početných rodin, takže výchova dětí spočívala na manželkách a veřejných školách.

Colin McVean Gubbins se narodil 2. července 1896, tedy ve znamení Raka. Z náhodně vybrané knihy horoskopů se rodina dozvěděla, že muži narození v tomto znamení zvěrokruhu budou tiché, ale vnímavé povahy se sklonem k samostatnému myšlení a schopností realizovat své životní představy, s hlubokým smyslem pro spravedlnost a solidaritu k ostatním. Je jim vlastní zdrženlivost v citech i v jednání, jsou ukáznění, logicky uvažující i jednající a mají v sobě hluboce zakořeněný cit a lásku k domovu a k dětem. Horoskop, hodící se spíše pro venkovského pastora, nežli pro vojáka.

Rodina Jacka Gubbinse žila v prostředí venkovského domu Killiemore House a Colin byl prostředním z pěti dětí. Matka Nonie Gubbinsová se starala o dcery Unu, Mary a Helen a staršího bratra Hughha. Byla duší rodiny a pravým opakem otce, který byl často nesnesitelným, panovačným a neurotickým malým despotou, tvrdě vyžadujícím naprostou poslušnost a podřízenost svým názorům a představám, poplatným předsudkům. Děti dosti trpěly jeho panovačností a pouze u matky nalézaly pochopení, toleranci a ochranu. Otec býval často vzdálen v cizině (Seul v Koreji), vázán služebními povinnostmi a domů se vracel jen na dovolenou. V roce 1903 rodiče odjeli do Japonska, kde byl Jack Gubbins jmenován sekretářem na britském velvyslanectví, což bylo vyvrcholením jeho diplomatické kariéry. Dcery vzali s sebou a starší bratr Hugh zůstal u starých rodičů v Mullu, kde docházel do školy. Sedmiletému Colinovi bylo určeno, aby se k němu připojil. Rozdělení rodiny nebylo žádným neštěstím. Dědova rodina McVeanů převzala rodičovskou roli se samozřejmostí a ve společnosti svých pěti tet a dvou strýců (ve věku mezi

21 a 32 lety) se Colin stal protěžovaným mazlíčkem celé rodiny. Na svůj věk patřil k pozorným a bystrým pozorovatelům svého okolí, dovedl si udělat legraci sám ze sebe a v jistém smyslu byl moudrým. Mohl zde vyrůstat bez obav z protekcionářství dalších pět let.

Školní vzdělání začalo pro Colina v šesti letech, když staršího bratra Hughu vyslali do Normanton Grammar School – speciální jazykové školy pro výuku gramatiky – v Yorkshiru. Měla letitou tradici od svého založení v roce 1592, dobrou pověst a v roce 1897 získala novou tvář, když vedle modernizace budovy z ní nově přijatá zmocňující listina učinila výsadní vzdělávací středisko pro chlapce, vyrůstající v rodinách ve styku a za dohledu svých rodičů. V roce 1907 nastoupil Hugh do školy v Ilkley nedaleko Edinburgu. O dva roky později přinesl školní časopis blahopřání od Colina Gubbinse k získání stipendia ve výši 30 liber ročně ke studiu na Universitě v Cheltenhamu. Zdálo se, že to bude šťastná cesta i pro Colina. Ale osud tomu chtěl jinak.

Studium na Cheltenhamské universitě otevřelo C. Gubbinsovi cestu k jeho pozdější vojenské kariéře. Začala dnem 13. září 1913, kdy byl přijat za kadeta Královské vojenské akademie ve Woolwichu. Ve svých 17 letech s výškou 163 cm, váhou 58 kg a obvodem pasu 72 cm rozhodně nebudil respekt. Ostatně nižší vzrůst měli Gubbinsové v rodě.

Vojenská škola R.M.A. ve Woolwichu byla všeobecně považována za dílnu na důstojníky. V jednoduché, ale hezké budově z 19. století absolvovali kadeti ucelenou teoretickou a praktickou přípravu, která jim měla poskytnout nutné vzdělání pro výkon důstojnických funkcí u dělostřeleckých, ženijních a spojovacích jednotek. Dvouleté studium matematiky, některých přírodních věd (chemie, fyzika), vojenské historie, fortifikace a polních ženijních a komunikačních staveb, bylo doplněno základním pěchotním výcvikem, naukou o dělostřelectvu včetně palebné služby, topografií, zásadami spojení a velení v poli. Teoretická výuka se vhodně doplňovala praktickou činností v přírodních podmínkách, sportem a tělesnou přípravou, v níž dominovala jízda na koni, ve které Colin exceloval. Koncem prvního ročníku již kadeti ovládali vše nezbytné pro úspěšné velení v palebném postavení houfnic 4,5 (přibližně 122 mm) a osmnáctiliberních děl. Kadeti nevěděli o rozhodnutí, že jejich učební rok 1913 – 1914 bude ukončen v polovině. Byli vyřazeni na počátku léta, ještě před začátkem letních prázdnin. Colin se v celkovém hodnocení umístil jako 56 ze 70 kadetů, což nebyl žádný oslnivý úspěch, ale příliš se tím netrápil. Otec naléhal, aby využil dovolené ke zdokonalení se v němčině, pobytem v jedné německé rodině v Heidelbergu. Nepochybně s jeho protekcí nastoupil cestu v době, kdy již visela na spadnutí válečná mobilizace. Jeho studijní pobyt se již nevydařil, mobilizace jej přerušila sotva začal a jen z pomoci britských konzulátů unikl zajateckému táboru v Německu. Přistál v Doveru 3. srpna 1914 v den, kdy Británie vstoupila do války a tak poslední den ve Woolwichu si stačil jen rychle sbalit zavazadla.

O tři měsíce později nastoupil podporučík¹ Gubbins službu u 126. baterie XXIX. brigády, 4. divize, III. sboru ve Francii, nedaleko Armentières, takže stihl ještě projít první bitvou u Yprů, po níž byl se svou baterií odvelen k odpočinku na jedné farmě u Artois. XXIX. brigáda byla složena ze tří baterií, vyzbrojených osmnáctiliberními děly a do plných početních stavů jí scházelo 160 mužů a 120 koní. První dlouhou zimu přežila v nečinnosti jižně od Yprů, v prostoru Ploegsteert, necelých 300 yardů od německých linií a prožila zde Vánoce, při nichž jediným potěšením byly došlé balíky s teplým oblečením, cigaretami a švestkovými pudinky. 9. června 1915 byl C. Gubbins jmenován poručíkem. Po zbytek roku 1915 byla XXIX. brigáda přesunuta do prostoru Colincampu, nějakých 10 mil jihozápadně od Arrasu, aby po krátkém odpočinku zasáhla do bojů na Sommě. 126. baterie ztratila v bitvě tři muže a jedno dělo. Gubbins byl vyznamenán Válečným křížem (Military Cross – MC) za prokázanou statečnost,

---

¹Second Lieutenant – druhý důstojník. V britské armádě odpovídá ve srovnání s hodnostní stupnicí čsl. armády hodnosti podporučíka. Nezaměňovat s funkcí druhého důstojníka, která u dělostřelectva přibližně odpovídá zástupci velitele baterie, zdržujícího se v palebném postavení, kde odpovídá za celkový režim, palebnou kázeň, maskování, zaměřuje děla a dbá o dodržování palebných prvků, určených velitelem baterie z pozorovatelny.

Vojenská história

když v těžké šrapnelové nepřátelské palbě organizoval v palebném postavení likvidaci následků zásahu. Koncem června byla brigáda znovu přesunuta k Yprům a 16. srpna 1916 byl Gubbins povýšen do hodnosti kapitána. Po krátkém odvelení na štáb 4. armády se vrátil ke své baterii a byl u toho, když v prostoru mezi Morvalem a Le Sars došlo k prvnímu použití tanků. 7. října jej po zranění odsunuli do 20. polní nemocnice, kde se seznámil se svojí pozdější manželkou, Norah Warrenovou, vykonávající tam funkci dobrovolné zdravotní sestry. Odtud se po dvanácti dnech vrátil ke své baterii.

Na počátku roku 1917 byl kpt. C. M. Gubbins odvelen do Británie. Absolvoval tam speciální kurs pro velitele baterií a další kurs pro spolupráci dělostřelectva s letectvem. 14. března 1917 byl pak v Buckinghamském paláci dekorován samotným Jeho Veličenstvem králem Válečným křížem. Následující den se vracel do Francie, na frontu k Arrasu. Gubbins nepromeškal žádnou z velkých bitev na západní frontě v pásmu nasazení britské armády. Ypry, Arras, Somma, Cambrai – všude se v palebných postaveních 126. baterie dělostřelecké brigády rozléhaly jeho povely, mezi salvami vlastních děl. Velkou, tedy 1. světovou válku neukončil ve funkci velitele baterie, kterou nakonec zastával a u které začala jeho vojenská kariéra. V září 1918 byl jmenován inspektorem v učilišti pro výchovu kadetů dělostřelectva ve Weedonu a navštěvoval též zdokonalovací vzdělávací kursy v Oxfordu v Backhempstedu. Když 11. listopadu 1918 umlkla děla a na západní frontě nastal klid, přivedl se v hotelu Savoy do tak povznesené nálady, že druhý den ráno odejel s tanečnicí kabaretu CIROS na závody psů do Guornu a Pytchley, kterých se zúčastnil na vypůjčeném koni.

Pohodlí v míru – pro vojáka tak relativního – si Colin McVean Gubbins příliš neužil. Válka vnesla do politické mapy Evropy zásadní změny, které měly ovlivnit její budoucnost netušeným způsobem. Hroutily se dřívější mocnosti a na jejich troskách vznikaly nové státy, císařské Německo se stalo republikou, v důsledku katastrofální hospodářské situace, politicky velmi nestabilní. Carské Rusko zmizelo ve dvou revolučních převratech a komunistické ideály začaly vážně rozleptávat vžitě společenské normy, politické principy a majetkové poměry, tvořící staleté základy evropské civilizace. Na pořad dne se dostával program udržení Ruska v podobě stabilizované země s liberální státní formou. Vše začalo v roce 1918 v Brestu Litevském, kde sovětská vláda podepsala mírovou smlouvu s Německem. Hrozilo nebezpečí, že přesunem vojenských sil z východní fronty se nebezpečně změní poměr sil na frontě západní a bude dále stoupat návratem německých vojáků z ruského zajetí. Aby udržela Rusko ve válce, vyslala ještě v roce 1918 britská vláda do severního Ruska expediční sbor o síle 17.000 britských a amerických vojáků, kteří byli dislokováni v prostoru Murmansk – Archangelsk, odkud se nabízela možnost zásahu jak proti Petrohradu, tak do nitra Sibíře. V roce 1919 se původní myšlenka změnila ve vojenskou intervenci, která měla podpořit protibolševickou opozici, konkrétně vládu admirála Kolčaka na Sibíři. Tyto plány ovlivnily též osud československých legií, které byly vtaženy do vojenských akcí, přesahujících nutnost udržet sibiřskou magistrálu pro nerušený přesun do Vladivostoku a odjezdu do Francie.

S tímto novým posláním odcestovala 22. března 1919 k britskému Expedičnímu sboru v Rusku vojenská mise, vedená gen. Edmundem Ironsidem. K jejím členům patřil i kapitán Gubbins. Tehdy to byly zřejmě jeho znalosti francouzštiny a ruštiny, které jej kvalifikovaly ke kontaktu s prostředím vedení neregulérních válek, protože občanská válka v Rusku byla jedinečnou příležitostí k seznámení se s fenoménem lidových mas, sahajících po zbrani a nevybíravými prostředky usilujících o prosazení své vůle. Do té doby byla válka doménou regulérní a pravidelné armády. Britská mise v Archangelsku skončila 22. září 1919 evakuací a Gubbins se 5. října 1919 vylodil po boku gen. Ironsida na molo v Liverpoolu z paluby ruské lodi CAREVNA s ruským řádem Svatého Stanislava III. třídy na prsou. V té době to byl spíše doklad diplomaticky projevené vděčnosti zbytku carských důstojníků za očekávanou pomoc od Británie, nežli ocenění skutečných a mimořádných zásluh Gubbinsových.

Přátelský vztah gen. Ironsida ke Gubbinsovi měl zřejmě hlubší základy. Byl svědkem na jeho svatbě s Nonie Warrenovou 22. října 1919 a zřejmě ovlivnil o dvacet let později Gubbinsovo

jmenování do čela SOE, kdy byl Ironside náčelníkem britského generálního štábu. Konec roku 1919 zastihl Gubbins v Irsku, ve funkci velitele 47. baterie XLI. brigády, 5. divize královského polního dělostřelectva v posádce Kildare. Setrval tam celé tři roky a do Anglie se vracel pouze na dovolenou, na křtiny svých dětí nebo ke státním jazykovým zkouškám z francouzštiny a ruštiny. Pobyt v politicky neklidné zemi mu dal blíže nahlédnout do problematiky neregulérní války. Vojenská situace v Irsku byla v podstatě stejná jako před 250 lety, kdy zde Gubbinsové zakládali svůj rod. Angličané byli pro Iry nepřítelem a jejich dlouhý boj nebyl v ničem srovnatelný se zkušenostmi od Arrasu, ani z Ruska. Zde šlo o zákeřné výstřely ze zahrad, z davu lidí v pláštích a kloboucích, o výbuchy bomb v kostelech, jejichž následků nebyly ušetřeny ani děti, o jistý druh fanatismu, vytvářejícího nekonečnou paniku a destabilizaci. Gubbins se snažil pochopit vše o taktice tajné války a jejích zpravodajských předpokladech a byl u přípravy tří denního kursu, uspořádaného velitelstvím 5. divize v roce 1920, v němž byli důstojníci i mužstvo školeni o způsobech vedení neregulérní války a volbě jejích zbraní a prostředků. Vše řídila strana Sinn Fein, která o Velikonocích v roce 1916 vyvolala povstání a v roce 1921 opět zvedala hlavu po několikaletém příměří. Irsko se stalo politickým problémem a bolavou patou Británie. Republikáni v parlamentě se částečně postavili na jejich podporu přiznáním menšinových práv, výměnou za dohodu, kterou se IRA zřekne násilí a žhářství. Dublin se znovu stal centrem bojů. 28. června 1922 zajali povstalci, vedení Rory O'Connorem, zástupce armádního štábu (parlamentáře) a drželi jej v zajetí v komplexu budov „Čtyři dvory“, kde se opevnili. To nemohl major Gubbins ignorovat. Na nákladních automobilech přiblížil na dostřel k povstalcům šest svých děl a pohrozil, že s nimi rozstřílí povstaleckou vládu i s jejím předsedou bez ohledu na to, že jde o životní centrum Dublinu. V říjnu 1922 se vrátil do Anglie.

Koncem dvacátých let absolvoval Gubbins dvouletou štábní školu. Pohyboval se střídavě mezi dělostřeleckými brigádami na stupni pobočníka velitele a občasnými stážemi ve zpravodajských strukturách ministerstva války, kde oceňovali jeho jazykové schopnosti a zkušenosti získané v Rusku, Irsku a Afganistanu. V kritickém roce 1938 se dostává prvně do styku s československou armádou, když je jmenován členem britské vojenské mise pro Sudety, která se nakonec do ČSR nedostala přesto, že již čekala v Berlíně. Rychlost, s jakou byla uzavřena Mnichovská dohoda, jej vrátila zpět do Londýna, kde se již ve spolupráci s pplk. Hollandem věnoval studiu možnosti podvratné činnosti ve válce ve výzkumné sekci vojenské zpravodajské služby MI/R.

V předvečer vzniku 2. světové války se pplk. C. M. Gubbins věnoval možnostem organizování partyzánské války v zemích, kterým hrozila německá invaze a vojenská porážka. Na prvním místě se to týkalo Polska, jehož osud byl odvislý od konečné porážky Německa, protože možnosti vojenské pomoci ze strany Velké Británie a Francie sice jisté byly, ale vzhledem k nechuti a nepřipravenosti se staly pouze nadějí pro Poláky. Gubbins byl v té době dvakrát v Polsku. Neoficiálně uprostřed léta, kdy intenzivně zkoumal možnosti partyzánské války v této části Evropy, podnikal průzkumné lety až nad Dunajskou kotlinu, zkoumal terén, komunikační možnosti, ale žádná věcná jednání se zástupci polské armády na toto téma vedena nebyla. Do Polska se vrátil podruhé na začátku září 1939, jako náčelník štábu britské vojenské mise č. 4, vedené genmjr. Sirem Adrianem Cartonem de Viartem, Gubbinsovým známým od Arrasu. Mise neměla žádnou vojenskou cenu a její činnost se omezovala pouze na monitorování vojenské situace, která se vyvíjela tak rychle, že se stávala nepřehlednou i pro samotné polské armádní velení. Byla svědkem vojenské porážky, která rychlostí vojenských operací, taktikou německé armády a kombinací použití letectva a tanků překvapila na všech stranách, takže britská mise byla vlastně stále na přesunu až do 17. září 1939, kdy odcestovala do rumunské Bukurešti, odkud se vrátila do Británie.

„Podivnou válku“ na přelomu let 1939 – 1940 prožíval Gubbins v podobné misi ve Francii. Navazoval praktické kontakty s polským a československým vojskem a jejich velitelskými strukturami v Paříži. Byl zde přijímán ochotně a s nadějí na materiální pomoc domácímu odboji,

Vojenská história

k jejímž poskytnutí scházela britské armádě, legislativní, diplomatická a organizační základna. Všude jeho snaha ztroskotávala na nedostatečné kompetenci MI/R, jejímž byl vyslancem, a hledání kompromisních řešení trvalo poměrně dlouho. Jeho tehdejší zásluhou byl pokus o vytvoření zásobovací cesty pro dodávky vojenského materiálu (krátké palné zbraně, výbušné a zápalné prostředky k sabotážím a rádiové stanice) do Budapešti a Bukurešti přes Jugoslávii, k čemuž použil P. Wilkinsona, kterého nakonec nechal aktivovat. Všude narážel na kombinaci nezájmu, byrokracie a přehnané opatrnosti ze strany kompetenčních britských autorit. Německá armáda se musela probíjovat na břehy kanálu La Manche, aby se vlády ujal W. S. Churchill a pohnuly se ledy.

Nebezpečí německé invaze na britské ostrovy učinilo britské armádní velení přístupnějším k projektu vytváření zvláštních jednotek pro vedení neregulérních válek, které se vymykaly pravomoci ostrovní armády a byly současně jedinou volnou zálohou k dispozici pro zvláštní operace, jejichž cílem bylo severní Norsko. Britský hlavní štáb se zde pokoušel odštíhnout Německo od zdrojů švédské železné rudy tím, že přeruší její dopravní tepny. Měl se o to pokusit pplk. C. M. Gubbins, jemuž bylo svěřeno pět samostatných rot, které byly původně určeny k obraně britských ostrovů jako partyzánské jednotky. Zárodek pozdějších Commandos se sice úspěšně vylodil v několika lokalitách severního Norska, ale nebyl dosti vojensky silným, aby dokázal překonat německou leteckou převahu, takže akce skončila evakuací do Británie v červnu 1940, ještě před Dunkirkem.

Českého a slovenského čtenáře, ale především historika bude asi nejvíce zajímat ta část jedenácté kapitoly (SOE 1942) dotýkající se spolupráce SOE s československou zahraniční armádou ve Velké Británii a jejího programu pomoci domácímu odboji na okupovaném území Československa. C. McV. Gubbins se v tomto směru exponoval mimořádně a byl mezi prvními důstojníky britské armády, jimž byl prezidentem Benešem udělen řád „Bílého lva“ III. stupně.² Autoři na s. 106-108 konstatují, že se od počátku roku 1942 Gubbinsova pozornost odpoutává od skandinávských zemí ke střední Evropě, především k Polsku a Československu. Po jednáních mezi Hughem Daltonem (ministr pro vedení ekonomické války – EW, kterému SOE podléhala politicky) a prezidentem Benešem bylo schváleno, že by SOE měla cvičit malý kontingent československých vojáků pro potřeby zvláštních operací. Britská SIS nebyla ochotná dovolit plk. F. Moravcovi, aby svými akcemi ohrozil existující rádiové spojení pro předávání zpravodajských informací. Vznikala naléhavá potřeba vytvoření nových rádiových směrů pro spojení s tehdejšími Protektorátem. Několik pokusů dostat se k československým zpravodajským pramenům na jaře 1941 se ukázalo beznadějnou snahou pro nedostatek vhodných letových podmínek. České země byly pro britské letecké osádky příliš vzdáleným cílem a krátké noci neskýtaly záruku jejich bezpečného návratu. Československé vedení se prý příliš těmito neúspěchy netrápilo a náčelníci štábů se klonili k závěru, že pro nedostatek vhodného a vycvičeného personálu nejsou schopni poskytnout vzdušnou podporu stoupající rezistenci ve střední Evropě. Šlo o dodávky výbušnin a zápalných prostředků do okupovaných českých zemí. Zbrojní průmysl v tehdejší Protektorátu byl německou okupační správou dokonale a plně využíván, což skýtalo českým dělníkům velké možnosti k provádění nezjistitelné a nepostižitelné sabotáže, kterou jejich podzemní organizace preferovala, aby donutila náčelníky štábů k excelentnímu plnění dodávek. Český domácí odboj neměl žádných zkušeností s para-militárními operacemi (favorizovanými Poláky) a klonil se spíše k představě celonárodního povstání v předvečer Německé porážky.

²Archiv ministerstva vnitra České republiky (dále jen AMV), fond S, karton 183, složka 2, s. 150. Vojenské porady u prezidenta Beneše v roce 1941. Zápis z vojenské porady konané dne 30. července 1941, 3. bod programu: Řád Bílého lva pro britské důstojníky. V seznamu navržených je na předním místě uveden brigádýr C. McV. Gubbins, za spolupráci s vojenskou správou Československého národního výboru v Paříži v roce 1940.

Po vstupu Ruska do války se prezident Beneš údajně počal znepokojovat tím, že pasivní role českého odporu se Čechoslovákům může vymstít v podobě neuspokojených teritoriálních požadavků v poválečném uspořádání střední Evropy. Již se nemohli dále spoléhat a žít z reputace získané sabotáží a rozvracením, kterou získali ještě pod nadvládou Rakouska za první světové války. Nyní bylo třeba dokázat válečné odhodlání opět nějakým okázalým činem.

V září 1941 byl Gubbins informován, že v okolí prezidenta Beneše byl schválen teroristický útok na některé významné osobnosti v Protektorátu, snad i na samotného říšského protektora Reinharda Heydricha. Plk. Moravec se dotazoval, zda by SOE při realizaci tohoto projektu pomohla školením útočníků a dodáním speciální výzbroje, kterou by si takový úkol vyžádal. Gubbins vůbec se svým souhlasem neváhal, ale podmínil jej znalostí identity cíle, který Češi sledují. Rozhodnutí o podpoře bylo přijato v úzkém okolí jeho spolupracovníků a není vůbec žádný důkaz o tom, že by jej Gubbins v tomto stadiu konsultoval s ministrem Daltonem. Provádění teroristických akcí spadalo do programu SOE a byly v souladu s jejím charakterem. Navíc byl Heydrich vysokým funkcionářem SD, a tedy i legitimním cílem. Kromě toho prezident Beneš a jeho vláda dokazovali, že ve vlastní zemi budou podnikat akce dle své potřeby a uvážení, aniž by potřebovali britského souhlasu. Gubbins však Moravce upozornil, že atentát tohoto druhu je aktem politickým a dá se předpokládat, že bude mít za následek německou odvetu takového rozsahu, že z tohoto hlediska nebude vojensky ospravedlnitelný. Později Gubbins toto stanovisko revidoval a ještě před Heydrichovým příchodem do Prahy došel na základě vyhodnocení hnutí odporu ve střední Evropě k závěru, že Heydrichova likvidace se stává přímým zájmem SOE. V době, kdy přebíral SOE od Daltona lord Selborne a bylo přerušeno rádiové spojení s Protektorátem, byli vybráni dva agenti z řad Čechoslováků (rotmistři Jozef Gabčík a Jan Kubiš), které vycvičila a vyzbrojila SOE, RAF je dopravila do Čech, kde měli při první příležitosti provést atentát. Gubbins proto nemarnil čas tím, že by Selborna zasvěcoval do podrobností operace, na kterou bylo uvaleno přísné informační embargo. Proto není žádný důvod k domněnkám, že by Selborne informoval ministerského předsedu o britské účasti až do doby, kdy došly zprávy o úspěšném útoku, při němž byl Heydrich zraněn. SIS pravděpodobně nevěděla tolik o českých záměrech, aby mohlo být informováno ministerstvo zahraničí. Zdá se však pravděpodobné, že Rusové byli předem informováni, když ne Benešem, tedy Moravcem, který byl v pravidelném styku s rezidentem NKVD v Londýně, Ivanem Čičajevem.

ANTHROPOID, jak byla operace pojmenována, byla v celém rozsahu provedena SOE a s pomocí její české sekce byli oba agenti dopraveni do Čech RAF. Německá odвета byla strašnější, nežli si původně Gubbins připouštěl, což se v konečné podobě promítlo do důsledné likvidace českého hnutí odporu až do konce války. Není zde místo k podrobnému a konečnému hodnocení operace ANTHROPOID, která určitě patří k nejsensačnějším operacím, provedeným v režii SOE. Zdá se však neoprávněnou námitka, že Gubbins neprohlédl včas politický aspekt operace, zaplétající Brity do situací, které později Anthony Eden označil jako „obchod s válečnými zločiny.“ Operace proti Heydrichovi byla standardním případem přes všechny specifiky, které ji provázely. Pravda o podobě této operace se z různých důvodů oddalovala a nezdají se pravdivými zprávy o tom, že měla skrytý souhlas britského premiéra, což prý dokazuje skutečnost, že Winston S. Churchill pouze zamrkal a pozvedl obočí, když byl prezidentem Rooseveltem dotazován, zda britská administrativa byla do atentátu na Heydricha zaangažována. Ačkoliv Gubbins Moravcovi blahopřál k úspěchu této akce, ještě mnoho let po ukončení války nebyla účast SOE na jejím průběhu veřejně potvrzena. Beneš měl zajisté důvody k tomu, aby nebyly uvedeny ve známost všechny okolnosti a vysvětlen podíl jeho a československé vlády v Londýně. Operace byla dobře zahalena rouškou tajemství, které bylo udržováno. Tolik fabulace autorů.

Veřejné přiznání k plné angažovanosti britské SOE je vlastně jediným přínosem této pasáže, pojednávající o počátcích a problémech spolupráce československé administrativy v Londýně s britskou SOE. Je celá řada důvodů ke kritice autorů za věcné chyby, časový posun událostí

Vojenská história

a jejich interpretaci. K podrobnějšímu rozboru zde není místo, ale současná historická literatura na českém knižním trhu takovou možnost nabízí.³

Bylo by nošením dříví do lesa, kdybychom se pokoušeli v souvislosti s knihou o gen. Gubbinsovi a britské SOE za druhé světové války rozebírat a hodnotit jednotlivé etapy historie SOE. Již před lety tak učinili autoři a současně účastníci a pamětníci mnohem povolanější a věci znalejší. Ostatně práce Petera Wilkinsona a Joana Brighta Astleye si takový cíl ani nekladla. Jejich dílo *GUBBINS & SOE* je uznáním pro muže, stojícího v letech války v čele vojenské organizace, která nepochybně zasáhla do jejího průběhu a v evropských regionech ovlivnila dílčím způsobem její podobu. Generál svými zkušenostmi a vlastní invencí nepochybně přispěl k vnitřní struktuře SOE, koncepci i operačnímu programu a ve vztahu k československé armádě v Británii nejednou podpořil její požadavky a představy o pomoci domácímu odboji. Nikdy však nepřekročil meze politického zájmu své vlády (např. ve věci dodávek zbraní pro přípravu povstání v českých zemích na jaře 1945), což ani učinit nemohl.

Generálmajor Colin McVean Gubbins zemřel 11. února 1976.

Jiří Šolc

K O Š O V A N, Š.: *NITRA, SLOVENSKÉ COVENTRY?* Nitra : Effeta, 2005, 168s.

Výsledkom seriózneho a dlhodobého archívneho výskumu regionálneho historika Štefana Košovana, ktorého viac-menej celoživotným cieľom bolo získať pramennú bázu k analýze výnimočnej udalosti hlavne vojenských dejín Slovenska, je spracovanie štúdie o bombardovaní mesta Nitra v podobe samostatnej publikácie. Autor sa popri svojom povolání po celý život amatérsky venuje dejinám mesta Nitry a svoje štúdie a články uverejňuje v miestnej tlači a v historických časopisoch.

V marci 1945, keď sa schýľovalo ku koncu druhej svetovej vojny, bolo mesto Nitra bombardované. Informácia o bombardovaní zanikla vo vojnovnej haravare a svetová verejnosť sa o tom nedozvedela. A vôbec, v tej dobe sa takáto udalosť považovala za bežný jav. Zdôraznime teda, v čom je špecifikum tejto udalosti: 1. na Slovensku bol spôsob plošného („kobercový“) bombardovania civilných objektov použitý len raz, a to pri útoku sovietskych lietadiel na Nitru dňa 26. marca 1945. 2. tento útok nemá čo do počtu obetí v dejinách Slovenska obdobu. Jeho primárnym účelom bolo minimalizovať straty svojich vojsk zničením ohnísk nemeckého odporu a zabezpečiť im rýchly postup. Paralela medzi bombardovaním Nitry a britského mesta Coventry je značná predovšetkým v počte obetí, i keď primárnym cieľom leteckého útoku Luftwaffe na Coventry bolo, na rozdiel od Nitry, podlomiť morálku civilného obyvateľstva.

Príprava leteckého útoku Sovietov na Nitru trvala viac ako mesiac. Tu sa v marci 1945 koncentrovalo veľké množstvo nemeckých vojakov. Nachádzalo sa tu dôležité veliteľstvo Gestapa, ktoré riadilo trestné výpravy troch oddielov Einsatzkommanda. Správy z frontovej línie a intenzívne prelety sovietskych lietadiel s bombardovaním a ostreľovaním Vrábľa a Komjatíc celkom zreteľne naznačovali začiatie jarnej ofenzívy Červenej armády. Preto ešte 25. 3.

---

³Zájemce o podrobnější informace, vztahující se k operaci ANTHROPOID, odkazuje autor na svoji poslední publikovanou práci o teroristických operacích, připravovaných a provedených v letech II. světové války zpravodajským odborem MNO v Londýně. Motivům, přípravě a průběhu operace ANTHROPOID, jakož i jejím širším souvislostem, zkruslování a poválečné manipulaci historiků i pamětníků je věnována její podstatná část, včetně některých technických detailů. Viz ŠOLC, J.: Přijďeme za svitání. Praha : Naše vojsko. 2005, 266 s., faksimile, fotografie, jmenný rejstřík, poznámky. Operace ANTHROPOID je podrobně hodnocena ve II. kapitole, na s. 19-174.

popoludní nemecké velenie vydalo príkazy, aby evakovali zvyšky poľného lazaretu z kláštora, ako aj spravodajskú centrálu a Gestapo. Nemecké jednotky ešte večer organizovane a rýchlo začali ustupovať po všetkých cestách smerom na západ. V ranných hodinách zostalo v meste z nemeckého vojska len niekoľko skupín Einsatzkommando, ktoré Nitru opustili až o dva dni.

Lietadlá v ten deň zhodili na Nitru 164 bômb. Bombardované boli mestské kasárne, sakrálné budovy, lekárne, školy, ako i centrálna mestská zóna s obchodmi. Vyučovanie v školách však bolo už dlhší čas prerušené, pretože všetky boli do predchádzajúceho dňa obsadené nemeckým vojskom. Okrem centra mesta zasiahli bomby aj najchudobnejšiu mestskú časť Párovce i Horné mesto s hradným komplexom. Výsledok bombardovania bol otrasný. Celkový počet usmrtených a zomretých na následky zranení sa vyšplhal na 341, z nich 53 detí (do 18 rokov). Okrem civilného obyvateľstva zahynulo 8 slovenských a 5 nemeckých vojakov. Bombardovanie Nitry úplne zničilo 53 domov, budovu mestského divadla, kina, dva hotely... Letecký útok prekvapil všetkých. Časové, personálne, materiálne, ale aj psychické limity boli vážnou prekážkou pri odstraňovaní dôsledkov tejto katastrofy. Zlyhali miestna správa i vojenský veliteľ, ktorí nezakázali tradičný jarmok na trhovisku. Zlyhalo velenie asistenčných jednotiek, ktoré so svojimi 200 členmi boli špeciálne školené práve na takéto prípady. Na rozdiel od nich sa ihneď po nálete iniciatívy chopili členovia CPO a Slovenského Červeného kríža. Pri organizovaní pomoci a poriadku v meste mali nezastupiteľnú úlohu aj príslušníci mestskej polície. Následkom bombardovania bol útek jednej tretiny obyvateľov Nitry do viníc na Zobore (kde prečkali niekoľko dní).

Myšlienka publikácie sa právom nesie v duchu, že koniec vojny a porážka nacistického Nemecka automaticky neznamenali oslobodenie slovenského národa, ale boli prechodom do ďalšej, dlhej totality. V súlade s ideologickou a politickou požiadavkou štátostrany sa nepripomínali negatívne činy v rámci Veľkej vlasteneckej vojny, ktorá nám priniesla oslobodenie od nacistických zločinov. Analýze tejto udalosti sa historiografia do roku 1989 zámerne vyhýbala, resp. jej význam sa bagatelizoval, či pripisoval na vrub vojnovéj kataklizmy. Je zrejmé, že objektívne zhodnotenie faktov nevyhovovalo triednym záujmom, resp. mocenským a propagandistickým potrebám komunistického režimu. Až v 90. rokoch boli publikované prvé stručné články, ktoré však nevnikli do hĺbky problému. Okrem toho sa ich autori dopustili niekoľkých faktografických nepresností, napr. v dňoch konkrétnych náletov, v počte obetí. Jedným z cieľov Štefana Košovana bol zámer uviesť historické fakty na pravú mieru; okrem toho ho motivovali i spomienky pamätníkov i vlastné na túto udalosť, ktorej bol očitým svedkom.

Výslednú prácu autor rozdelil do niekoľkých častí. Faktografická časť obsahuje 13 kapitol. Významná je kapitola zaoberajúca sa genézou civilnej protileteckej ochrany. Pre lepšie pochopenie dobovej situácie autor akcentoval politicko-hospodárske hodnotenie pomerov s dôrazom na okres Nitra, k čomu mu poslúžili hlavne mesačné situačné hlásenia okresného náčelníka. Autor nevynechal ďalšie súvisiace aspekty bombardovania, keď komplexne zhrnul problematiku leteckých poplachov a leteckej aktivity Spojencov nad okresom Nitra v rokoch 1944 – 1945. Kapitola *Vojenská situácia* obsahuje stručný opis doposiaľ nepublikovaných udalostí v regióne, usporiadaných chronologicky, i keď viac-menej bez hodnotenia. Podstatu práce tvorí kapitola podrobne analyzujúca letecký útok pravdepodobne 27 sovietskych bombardérov na mesto. Relevantným prínosom, zvlášť pre pamätníkov udalosti a ich potomkov, je zoznam obetí bombardovania. Rozsah bombardovania dokresľuje letecká snímka so zakreslením dopadu leteckých púm. Prílohy vyplňajú najmä prínosné zhrňujúce grafy a fotografie nitrianskych fotografov s vysokou dokumentačnou hodnotou, nakoľko väčšinu negatívov sa podarilo Štátnej tajnej bezpečnosti zhabať. Obsahom 11. kapitoly sú kópie dokumentov, textových hlásení, novinových a časopiseckých článkov, korešpondencie a pod. Tieto, podobne, ako aj vyznačenie dopadu bômb na leteckých snímkach, tabuľky, grafy a zoznamy mŕtvych, by však mali byť sústredené do samostatnej prílohy k štúdiu. Logá firmiem sponzorov by nemali figurovať ako tretia časť knihy, pretože sú vo vzťahu k obsahu knihy irelevantné. Žiadalo by sa teda iné obsahové členenie knihy, ktoré by komplexne zvýrazňovalo význam príloh ako dôležitéj súčasti knihy.

Vojenská história

Publikáciu vhodne dopĺňa druhá časť – literárna (autor Emil Vontorčík) so šiestimi skutočnými príbehmi. Jej význam spočíva v tom, že na základe svedectva ešte žijúcich pamätníkov, alebo ich pozostalých, beletristicky opisuje atmosféru tragického náletu v pamätnom jarnom slnečnom dni, keď bol v meste jarmok a veľa ľudí čakalo pred predajňou Baťa na dovoz obuvi. Skrátka jej cieľom je rozšíriť diapazón čitateľského záujmu o laickú obec (súčasne historikom podáva obraz o náladách a reakciách obyvateľstva).

Okrem kritiky a analýzy archívnych prameňov autor využil tiež orálnu metódu, pričom hodnotu výpovedí pamätníkov overoval informáciami z iných zdrojov, resp. inými svedkami. Autorovi sa však, napriek veľkému úsiliu, nepodarilo získať podrobnosti o tejto udalosti od Centrálnej archívnej služby ministerstva obrany Ruskej federácie, kde chcel zistiť počet a typy lietadiel, veliteľa letky, počet alebo tonáž bômb, príslušnosť letky k bojovej skupine, atď. (ostáva otázkou, z akých dôvodov pracovníci ruských archívov zahmlievajú svoje odpovede na oficiálne žiadosti do nejasných formulácií).

Čo v publikácii absentuje, je zaradenie týchto udalostí v Nitrianskom okrese do širších súvislostí, najmä do komplexného postupu oslobodzovacích akcií Červenej armády. Organickou súčasťou práce mohla byť i hlbšia komparácia skúmaného problému s podobnými javmi vo svete (nielen s bombardovaním Coventry a Prahy), resp. na Slovensku. Bombardovanie možno porovnať napr. s bombardovaním baskického mestečka Guernica. Nemožno v tejto súvislosti nespomenúť aj zbytočné bombardovanie Drážďan, či zhodenie atómovej pumy na Nagasaki, teda všetky letecké údery v druhej svetovej vojne, kde sa vojenské ciele útokov prekrývajú s politickými alebo inými zámermi, ktoré doteraz nie sú dostatočne osvetlené.

Štylistika a slovník má občas archaický a ťažkopádny ráz, ale – ako píše i samotný autor, „...v snahe o najlepšie priblížiť daný stav vtedajších životných pomerov pridíždza sa a citoval z oficiálnych dokumentov“. Autor si prípadne mohol dovoliť vypustiť niektoré detaily, ktoré čitateľovi narúšajú plynulosť textu, resp. mu nijakým spôsobom nepomôžu. Pri druhom vydaní publikácie by sa mali odstrániť aj všetky preklepy. Dovolím si ešte uviesť, že zmienka o majorovi Jánovi Šmigovskom v poznámke č. 70 nie je úplne objektívna, pretože v nej chýba informácia o jeho aktivitách po začiatku SNP. Veľmi dôležitá otázka sa čitateľovi vynára v spojitosti s fotografickým prieskumom sovietskeho lietadla, ktoré sa objavilo nad Nitrou noc pred bombardovaním: zaregistrovalo toto lietadlo či ruská rozvedka pôsobiaca v meste evakuáciu nemeckého vojska v tú noc na západ? Autor mohol pri absencii sovietskych dokumentov minimálne naznačiť, či Sovieti v čase bombardovania vedeli o zmenách pozícií Nemcov.

Publikácia vyšla za finančnej podpory viacerých spoločností, firiem a jednotlivcov. I keď by sme mohli hovoriť o dobre naznačenom trende vydávania faktografickej literatúry súkromníkmi, žiaľ, publikácia nenašla ani len minimum pochopenia zo strany magistrátu, ktorý ju nepodporil ani korunou.

Martin Hetényi

S O R B Y, K.: *ARABSKÝ VÝCHOD (1945 – 1958)*. Bratislava : Slovak Academic Press 2005, 305 s.

Politický vývoj v arabskom svete po druhej svetovej vojne púta pozornosť odbornej i laickej verejnosti už niekoľko desaťročí. Tejto mimoriadne atraktívnej téme sa však v slovenskej historiografii venuje iba málo odborníkov, lebo možnosti systematického výskumu a spracovania arabských dejín sú u nás značne obmedzené. Preto treba privítať, že vyšla pre nášho čitateľa jazykovo prístupná syntetická práca slovenského arabistu-historika K. Sorbyho, ktorá venuje pozornosť dnes veľmi aktuálnym problémom arabského sveta.

Autor v rozsiahlej práci podáva syntetický prehľadný výklad politických dejín arabských krajín Blízkeho východu a Arabského polostrova od konca druhej svetovej vojny do pádu irackej monarchie v lete roku 1958. Pritom problematike najvýznamnejšej krajine tohto regiónu – Egyptu sa venuje len nevyhnutná pozornosť, pretože v predchádzajúcich monografiách *Egyptská revolúcia 1952* (Bratislava 1998) a *Suez 1956* (Bratislava 2003) sa podrobne týmito otázkami zaoberal. Zhodnotenie historického vývoja sa sústreďuje hlavne na krajiny tzv. „úrodného polmesiaca“, menej na krajiny Arabského polostrova, ktoré v danom období hrali podstatne menšiu úlohu v medzinárodných vzťahoch. Podstatné oslabenie pozícií tradičných koloniálnych mocností – Veľkej Británie a Francúzska – a na druhej strane rast moci a vplyvu Sovietskeho zväzu utvorili priaznivé podmienky pre rozmach národnooslobodzovacieho hnutia v bývalých kolóniách a závislých územiach. Je nesporné, že vznik dvoch antagonistických a vzájomne súperiacich mocenských zoskupení na medzinárodnej aréne sa rozhodujúcou mierou odrazil aj na tvorbe reálnych možností pre likvidáciu priameho koloniálneho panstva v arabskom svete a vzniku samostatných štátov.

Získanie politickej nezávislosti bolo pre Arabov ústredným problémom, ktorého riešenie sa odkladalo od konca prvej svetovej vojny (a rozpadu Osmanskej ríše), a ktorý sa vynáral s čoraz väčšou naliehavosťou. Autor veľmi výstižne charakterizuje fungovanie nerovnoprávných zmlúv, ktorými si Británia a Francúzsko zabezpečovali neochvejnosť svojho postavenia. Je preto pochopiteľné, že kým po prvej svetovej vojne bola medzi Arabmi požiadavka národného oslobodenia a štátnej samostatnosti sama osebe cieľom, po roku 1945 sa požiadavka nezávislosti stala základným predpokladom pre domácu vnútornú reformu a ďalší pozitívny vývoj.

Národnooslobodzovacie hnutie v arabskom svete v rokoch 1945 – 1949 sa svojou intenzitou nemôže porovnávať s revolučnou vlnou v krajinách juhovýchodnej Ázie a Ďalekého východu pre rad objektívnych i subjektívnych faktorov. Negatívny vplyv na vývoj situácie mala hlavne tá skutočnosť, že arabský východ zostal po celú vojnu tylovým územím spojencov a nedošlo tu k takému rozkladu britského alebo francúzskeho panstva a koloniálnych štruktúr ako v krajinách juhovýchodnej Ázie a nemohli sa a neboli ani dôvodom, aby sa vytvorili partizánske oddiely ako v krajinách okupovaných Japoncami. V Egypte a Iraku Veľká Británia ustanovila režimy sympatizujúce s jej politikou a na upevnenie vlastných pozícií v celoarabskom kontexte začala neodkladne vyvíjať nepriamy nátlak na Francúzsko, aby sa vzdalo kontroly nad Sýriou a Libanom. Autor s využitím širokej škály materiálov presvedčivo dokumentuje, že popri mohutnej vlne ľudového odporu voči prítomnosti okupačných síl, hlavnú zásluhu na relatívne rýchlym dosiahnutí nezávislosti Sýrie a Libanonu mala francúzsko-britská rivalita a antikolonialistické snahy USA. Do tejto kapitoly zapadá aj prvá palestínska vojna a objasnenie príčin zdrvivúcej porážky Arabov, ktorá pre nich znamenala národnú katastrofu. Výsledky palestínskej vojny pôsobili v okolitých arabských krajinách ako katalyzátor sociálnych pohybov. Zápas o Palestínu síce načas odvrátil pozornosť mas od vnútropolitických problémov, ale zároveň vyvolal vlnu nacionalizmu, ba až šovinizmu. Ponižujúca porážka vo vojne neľútostne odhalila pred Arabmi ich vojenskú neschopnosť i hospodársku zaostalosť, ako aj zradu a kapitulantsvo vládnucich vrstiev. Vládnuce vrstvy arabských krajín spolupracujúce s kolonializmom, so svojimi politickými a sociálnymi privilégiami, ako aj pseudoparlamentným systémom, ktorý len veľmi nedokonale zastieral diktatúru najbohatších, sa stali terčom všeobecnej nenávisťi ako hlavný vinník hanebnej porážky. V Britmi pevne ovládanej irackej monarchii nespokojnosť ľudu prerástla do masových demonštrácií, ktoré zmarili ratifikáciu novej britsko-irackej dohody.

V zmenených medzinárodných podmienkach bipolárneho sveta a začínajúcej sa studenej vojny mala diplomacia USA záujem vytvárať – podľa vzoru NATO – ďalšie regionálne vojenské zoskupenia namierené proti pozíciám a ambíciám ZSSR a jeho spojencov. V zmysle zásad doktríny zdržiavania mala priaznivú klímu pre takéto pakty pripraviť hospodárska ofenzíva. Nebolo preto náhodné, že 20. januára 1949, necelý týždeň po tom, čo Štátny department USA

Vojenská história

uverejnil vyhlásenie o vytvorení paktu NATO, prezident Harry Truman vo svojom posolstve Kongresu vyložil rozsiahly program zahraničnopolitickej expanzie pre americké monopoly. „Štvrtý bod“ tohto programu predpokladal poskytovanie hospodárskej pomoci rozvojovým krajinám vo forme štátnych i súkromných kapitálových investícií. V porovnaní s Marshallovým plánom, ktorý mal dočasný charakter, Trumanov program bol chápaný ako trvalá politika USA vo svetovom meradle. Po hospodárskej pomoci mala nasledovať vojenská a politická spolupráca, t. j. aj vládam arabských krajín bolo naznačené, že ďalšia pomoc bude závisieť od účasti vo vojenskom bloku so Západom a od uzavretia trvalého mieru s Izraelom.

V rokoch 1950 – 1954, nazývanými tiež obdobím egyptskej revolúcie, Štátny departement USA tradične prenechával obhajovanie politických záujmov Západu v arabskom svete Veľkej Británii. Jedinú výnimku tejto americkej politiky na Blízkom a Strednom východe tvorila Palestína, ale to bol skôr výsledok domácich politických kalkulácií a ohľadov na vplyvnú židovskú lobby, ako výsledok ucelenej koncepcie v zahraničnej politike. V období eskalácie studenej vojny, keď USA a ZSSR svet delili na dva tábory, silnela v arabských krajinách tendencia k neutralite. Podpora, ktorú ZSSR poskytol Izraelu v prvom období jeho existencie s cieľom oslabiť britské pozície na Blízkom východe, značne znížila jeho prestíž v arabskom svete.

V súvislosti so vznikom studenej vojny sa západné mocnosti snažili nielen udržať, ale ďalej rozšíriť svoju kontrolu nad ropným bohatstvom Blízkeho a Stredného východu. Vhodným spôsobom na dosiahnutie tohto cieľa malo byť vytvorenie ďalšieho regionálneho vojenského zoskupenia pozdĺž južných hraníc ZSSR – podľa vzoru NATO – ktoré by zapadalo do politiky zdržiavania. V sledovanom období, keď ZSSR ešte nehral aktívnu diplomatickú úlohu na Blízkom východe, Západ nedokázal pri riešení blízkovýchodného konfliktu dospieť k takému urovnaniu, ktoré by bolo Sovietskemu zväzu znemožnilo aktívne vstúpiť do politického diania tohto regiónu. Nevyriešené problémy okolo Palestíny a jej budúcnosti (stanovenie hraníc, otázka arabských utečencov, status Jeruzalema, využívanie vodných zdrojov atď.) nedovolili, aby sa rany mohli zaceliť. Naopak, stávali sa príčinami nových konfliktov.

K. Sorby charakterizuje vývoj v druhej polovici 50. rokov ako mohutný rozmach národno-oslobodzovacieho hnutia. Samotný rok 1955 otvoril novú kapitolu v dejinách medzinárodných vzťahov na Blízkom a Strednom východe. Západ už koncom februára 1955, zaistením podpisu dohody medzi Irakom a Tureckom položil základ regionálneho vojenského zoskupenia známeho ako Bagdadský pakt, ku ktorému sa zakrátko pripojila Veľká Británia a na jeseň toho istého roku Pakistan a Irán. USA sa z taktických dôvodov nepripojili k paktu, hoci samotnými Američanmi bol považovaný za integrálnu súčasť ním inšpirovaného „obranného“ systému pre Blízky a Stredný východ. Štátny departement neodporúčal na istý čas navrhovať arabským štátom členstvo v pakte, pretože správne predpokladal, že Arabi sa viacej cítia byť ohrozovaní Izraelom ako Sovietskym zväzom. Bola to Veľká Británia, ktorá mala iný názor a jej iracký spojenec v regióne nadšene privítal možnosť účasti Iraku v pakte v očakávaní zásadného posilnenia pozície domácich pravicových síl.

Stojí za zmienku, že zahraničná politika ZSSR po Stalinovej smrti pomerne rýchle začala počítať s „tretím svetom“ ako s reálnou silou medzinárodnej politiky. ZSSR i ďalšie krajiny východného bloku poskytovali morálnu i materiálnu podporu národnooslobodzovaciemu hnutiu a nadväzovali s týmito krajinami všestrannú spoluprácu v záujme presadzovania svojich globálnych cieľov. Iróniou tohto vývinu bola skutočnosť, že nový minister zahraničných vecí USA, John Foster Dulles, sa díval na problémy medzinárodnej politiky cez prizmu dvoch antagonistických táborov, podobne ako J. V. Stalin, a tak nejavil porozumenie pre neutralistické aspirácie nových vodcov tretieho sveta. V horúčkovitej snahe zatiahnuť viaceré arabské štáty do vojenského bloku, namiereného proti ZSSR, si zrejme neuvedomil, že zakladajúcim členom nového paktu má byť aj Veľká Británia, ich bývalý koloniálny pán. A tak z odmietania vstupu do západom iniciovaných vojenských zoskupení vznikol zahraničnopolitický princíp neúčasti vo vojenských paktach, ktorý sa neskôr stal základnou zásadou politiky nezúčastnenosti.

Vojenská história

Krach „suezského dobrodružstva“ Británie a Francúzska viedol americkú administratívu k tomu, aby hľadala nové cesty ako „zadržiavať“ arabské národné hnutie a zabrániť niektorým arabským krajinám, aby rozšírili svoju spoluprácu so ZSSR. Výsledkom bola *Eisenhowerova doktrína* vyhlásená v januári 1957, ktorá znamenala formálne nahradenie britsko-francúzskej hegemonie nad prozápadnými blízkovýchodnými krajinami americkou. Zápas o Sýriu v roku 1957 vyústil začiatkom roku 1958 do vytvorenia ZAR z Egypta a Sýrie, čo bol vrcholný úspech arabských národných síl. Politický vývoj v roku 1958 z hľadiska diania v tomto regióne možno považovať za prelomový: udalosti v Sýrii a Libanone urýchlili pád irackej monarchie, kde moc v júli 1958 prevzala armáda.

Výskum vnútropolitického diania v súvislosti s problémami medzinárodnej politiky a hospodárskych záujmov veľmocí dovoľuje autorovi nielen plasticky vykresliť dejiny, ale aj vidieť vzájomné súvislosti vývoja jednotlivých krajín arabského východu. Autorovi sa podarilo zachytiť tento neobyčajne zložitý a protirečivý vývoj, pričom poukázal na spojitost vnútropolitických problémov, t. j. modernizácie, sekularizácie, demokratizácie a nacionalizmu so zahranično-politickými otázkami, medzinárodnou situáciou, častými a opakovanými krízami, ktoré vyústili do likvidácie priamej závislosti väčšiny arabských krajín.

Pri spracovaní týchto problémov K. Sorby bohato využíva pramene a literatúru domácej, arabskej proveniencie. Autor chápe a prezentuje čitateľovi vzájomnú spätosť presadzovania mocenských záujmov veľmocí a národnooslobodzovacieho zápasu a využitia, resp. zneužitia tohto konfliktu na posilnenie mocenských záujmov a vplyvu veľmocí na arabskom východe. Naznačuje zjavné i skryté záujmy veľmocí, o ktorých vlastná historiografia (britská, francúzska, ruská alebo americká) často taktne mlčí, alebo ich skresľuje, resp. prikrašľuje.

K. Sorby pri spracovaní celej problematiky nevenuje takmer žiadnu pozornosť postojom Československa k týmto problémom, hoci nielen v 40., ale aj 50. rokoch bola známa angažovanosť ČSR v tomto priestore. Bolo by zaujímavé, najmä z hľadiska nášho čitateľa objasniť aj tento aspekt vývoja.

Syntetická práca K. Sorbyho pomáha zaplniť na Slovensku i v Čechách nedostatok poznatkov o povojnovom politickom vývoji na arabskom východe, bez ktorého je ťažko pochopiť mnohé udalosti odohrávajúce sa v tomto regióne v súčasnosti. Jej vydanie práve v dnešnom období má aj veľký celospoločenský dosah, pretože vo viacerých smeroch odhaľuje korene a problémy súčasného vývoja v arabskom svete.

Valerián Bystrický

ANOTÁCIE GLOSÝ

MALEČKOVÁ, K.: *PALNÉ ZBRANE. ZBIERKOVÉ FONDY SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA – MÚZEA BOJNICE.* Bojnice : Slovenské národné múzeum, 2005, 130 s.

Slovenské múzea vo svojich depozitároch uchovávajú dodnes množstvo zbierkových predmetov, ktoré verejnosť pozná buď z výstav a expozícií, prípadne v menšej miere z propagačných materiálov, alebo ich nepozná vôbec, pretože neboli publikované v podobe katalógov. Recenzovaný katalóg Slovenského národného múzea – Múzea v Bojniciach je príkladom toho, že aj múzea, ktoré majú menšie fondy určitého druhu múzejného materiálu, dokážu pripraviť publikáciu, ktorá bude zaujímať nielen úzku skupinu odborníkov, ale aj širšiu verejnosť.

Múzeum v Bojniciach (ako súčasť Slovenského národného múzea) sa v posledných rokoch zapísalo do vedomia našej širšej verejnosti atraktívnymi podujatiami, ktoré našli svoju odzvu aj v masovokomunikačných prostriedkoch. Menej známa je už skutočnosť, že pracovníci múzea organizujú už niekoľko rokov aj akcie, určené síce užšej skupine záujemcov – odbornej verejnosti, ale o to významnejšie. Z posledných akcií zaujímavých pre odborníkov zaoberajúcich sa vojenskými dejinami možno uviesť konferenciu *Zbroj a zbraň*, ktorú múzeum zorganizovalo v roku 2004. Pri tejto príležitosti odznali aj poznámky k tomu, že by bolo potrebné v oveľa väčšej miere publikovať zbierkové predmety jednotlivých druhov.

Pracovníčka múzea Katarína Malečková, ktorá organizovala aj spomínanú konferenciu a na nej predstavila časť zbierkového fondu palných zbraní bojnického múzea (a následne aj v zborníku, v ktorom boli príspevky z konferencie publikované), pristúpila k tomu, že spracovala fond palných zbraní v osobitnom katalógu.

V stručnom úvode predstavila osudy zbierky. Tie nie sú veľmi dlhé, pretože všetky predmety (s výnimkou jediného), ktoré sú v katalógu predstavené, získalo múzeum v 50. rokoch ako štátny kultúrny majetok, čiže ako konfiškáty zo šľachtických zbierok. Vznikol tak síce neorganický, ale celkom zaujímavý súbor palných zbraní a ich súčastí, ktorý poskytuje odborníkom hodnotné informácie.

V tejto súvislosti môžeme len s ľútosťou konštatovať, že sa nezachovala pôvodná zbierka zbraní, ktorú budovali celé generácie rodiny Pálffyovcov a ktorú dediči Jána Pálffyho rozpredali na niekoľkých aukciách v medzivojnovom období. O kvalite tejto pôvodnej zbierky svedčí aj skutočnosť, že veľkú časť predmetov získali zahraniční záujemcovia. Len čiastočne by sa dala táto zbierka rekonštruovať na základe starých inventárov či aukčných katalógov.

Ale vráťme sa k recenzovanému katalógu. Obsahuje údaje o zbierke 63 palných zbraní a 7 pracovníc, ktoré v súčasnosti bojnické múzeum vo svojich zbierkach má. Popis jednotlivých predmetov je typizovaný a obsahuje údaje o datovaní a pôvode každej zbrane, o výrobcovi (ak je uvedený), základné rozmery (dĺžka a kaliber), spôsob získania (už sme spomínali, že ich múzeum získalo v 50. rokoch, len jednu zbraň získalo múzeum kúpou – katalógové číslo 63 – belgický revolver), ďalej evidenčné číslo múzea a napokon autorka uvádza literatúru, ak bol niektorý predmet už publikovaný.

Nasleduje stručný popis zbrane s jej charakteristickými časťami (záмок, zámková doska, hlaveň), prípadne s popisom autorských značiek či dielni a tovární, v ktorých zbraň vznikla.

K slovnému popisu je pripojená vždy strana s fotografiami príslušného predmetu. Tie zachytávajú celkovú podobu a niektoré časti zbrane – obyčajne zámkovú dosku so signatúrou, detail výzdoby pažby alebo hlavne alebo niektorý konštrukčný prvok. Len v jednom prípade

je celostránková fotografia trombónu (katalógové číslo 12), ktorá však neposkytuje priveľa detailov na skúmanie.

Spomínané prachovnice, ako súčasť palných zbraní, sú sústredené na dvoch stránkach so spoločným opisom a na dvoch fotografiách (č. 64-65 a 66-70).

Kvalitné farebné, prípadne niektoré čierno-biele fotografie výborne dopĺňajú opis zbraní. Mal by som však jednu pripomienku: v niektorých prípadoch by bolo vhodné (a priestor v publikácii by sa našiel) uviesť aj detailné značky niektorých výrobcov, ktoré niekedy autorka opisuje len slovné.

Aká je historická hodnota zbraní uvedených v katalógu? Môžeme povedať, že skladba tohto fondu je z veľkej časti typická pre väčšinu slovenských múzeí, ktoré vlastnia takéto menšie fondy zbraní. Pokrývajú celé historické obdobie od vzniku palných zbraní až po koniec 19. storočia. V zbierke úplne absentujú zbrane 20. storočia či už z obdobia prvej alebo druhej svetovej vojny (ktoré v iných slovenských múzeách sú zastúpené pomerne výrazne). Je to spôsobené aj tým, čo sme uviedli o vzniku tejto, vlastne umele vytvorenej zbierky.

Na druhej strane má bojnícky súbor palných zbraní niekoľko pozoruhodných zbierkových predmetov. V prvom rade sú to štyri najstaršie palné zbrane – delo-falkon zo 16. storočia (konkrétne z roku 1550 aj s uvedením výrobcu a majiteľa dela) a tri hákovnice, z ktorých jedna je datovaná rokom 1555.

Ďalšou pozoruhodnou súčasťou fondu je desať pušiek a dve pištole s kolieskovým zámkom. Pochádzajú z Nemecka, Rakúska alebo Čiech (dvakrát sú zastúpení puškárski majstri Reimerovci z Olomouca – Ferdinand a Heinrich). Ďalšie zbrane majú kresadlové zámky (zastúpený je francúzsky aj španielsky typ) a z vývojového radu sú napokon zastúpené aj perkusné zbrane.

Na krátkom priestore recenzie je ťažké upozorniť na jednotlivé kusy, ich značky a výzdobu, túto funkciu plní katalóg. Musíme však upozorniť na dve zbrane: katalógové číslo 33 a 34. Obidve zbrane majú na pažbe pripevnené mosadzné štítky, ktoré upozorňujú, že prvá zbraň bola získaná pri obliehaní Viedne v roku 1683, druhá pri obliehaní Belehradu v roku

1717). Žiaľ, už sa asi nedozvieme, z akej pôvodnej zbierky tieto zbrane pochádzali. Pravdepodobne len štúdiom archívneho materiálu (ak sa vôbec zachoval) o konfiškáciách týchto zbraní, by sa dalo zistiť, komu tieto zbrane pôvodne patrili, ako ich získal (či bol priamym účastníkom spomínaných vojenských akcií), aký mal pôvodný vlastník vzťah k nim a k udalostiam, ktoré sa spomínajú. Príklad týchto dvoch zbraní zároveň poukazuje na to, ako sme boli ochudobnení o dôležité historické informácie, ktoré už pravdepodobne nebude možné obnoviť.

Kvalitné fotografie publikovaných zbraní umožnia ďalším bádateľom oboznámiť sa s výrobnými postupmi či signatúrami výrobcov. V tejto súvislosti by som chcel upozorniť na pištoľ s francúzskym kolieskovým zámkom, katal. č. 41, ktorú autorka pripisuje talianskemu majstrovi Gieklamovi Muttimu. Na základe fotografie by som však pravdepodobne jeho meno čítal ako Gierolimo Mutti, ale to by bolo potrebné overiť asi priamym výskumom na mieste.

Katalóg Kataríny Malečkovej o palných zbraniach v bojníckom múzeu treba pokladať za kvalitný príspevok k výskumu zbierkových fondov militárií v slovenských múzeách. Ako sme písali v úvode, mnohé naše múzeá majú takéto väčšie či menšie fondy, ktoré by bolo veľmi potrebné sprístupniť odbornej i širšej verejnosti takouto podobou. Recenzovaný katalóg by sa tak mohol stať vzorom pre ostatné, tzv. menšie múzeá, resp. múzeá s menším fondom militárií. O to viac by bolo potrebné, keby boli sprístupnené vedeckou formou katalógy „veľkých“ fondov – napr. Slovenského národného múzea – Historického múzea v Bratislave či Červeného Kameňa, Mestského múzea v Bratislave, Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici a niektorých ďalších slovenských múzeí. Prispeli by tak k výskumu umeleckých remesiel (puškárskeho, mečiarskeho, nožiarskeho a ďalších, ktoré sa zaoberali výrobou zbraní a militárií) nielen na Slovensku, ale ako ukazuje aj tento katalóg, k historickému výskumu aj v širšom – európskom regióne.

Na záver ešte jedna pripomienka. V katalógu sa uvádza náklad 1000 (tisíc) výtlačkov! Myslí si, že už vzhľadom na odborníkov, ktorých

by katalóg mohol zaujímať, či na počet návštevníkov, ktorí každoročne múzeum v Bojniciach navštívia (vďaka jeho aktivitám), mohol byť náklad neporovnateľne vyšší.

P. Valachovič

CHOVANEC, J. – ČERVENĀNSKÝ, F.: *NÁZORY LUDOVÍTA ŠTÚRA NA ŠTÁT A PRÁVO*. Bratislava : Procom, 2005, 291 s.

Publikácia dvoch popredných slovenských právnikov a pedagógov ponúka pestrú mozaiku textov venovaných zhodnoteniu Ľudovíta Štúra. Ide predovšetkým o pramene Štúrových sociálno-politických názorov, otázky Štúrovej národnej filozofie, miesto štátu v jeho programovom koncepte, miesto a význam práva v myslení Ľudovíta Štúra vrátane jeho poslanskej pôsobenia. V neposlednom rade sa čitateľ oboznámi so Štúrovou orientáciou po revolúcii meruôsmych rokov a s najdôležitejšími medzníkmi jeho života a diela. Dokumentárna časť monografie obsahuje 18 závažných dokumentov približujúcich politické, filozoficko-štátoprávne a právne myslenie Ľudovíta Štúra.

To je takpovediac telegrafický náčrt kapitola či hlavných tém takmer 300-stranovej knihy, ktorej význam umocňuje aj skutočnosť, že bola vydaná v Roku Ľudovíta Štúra, o čom je však naša verejnosť len minimálne informovaná. A tak, hoci Ľudovít Štúr dominuje na pomyselnom stupni víťazov v anketách popularity našich historických osobností, doposiaľ sme ho vlastne poriadne neodhalili. Chýbalo, a vlastne dodnes nám chýba najmä poznanie jeho ľudského rozmeru so všetkými jeho prednosťami i slabosťkami. Chýba však aj zmapovanie viacerých stránok jeho pôsobenia a činnosti. Jednou z nich je práve oblasť štátu a práva. Z tohto hľadiska treba oceniť prezentovanú prácu. Ide v nej totiž aj o komplexnejšie zhodnotenie Štúrovho politického a štátoprávneho, resp. právneho myslenia, ako aj konkrétneho konania na tomto poli. Syntézou týchto aspektov sa Štúr významne zapísal do moderných dejín slovenského národa. Štúr – slovami autorov – bol iniciátorom konštituovania moderného Slovenska v duchu pohybu, ktorý nastolila Veľká

francúzska revolúcia. Ona iniciovala formovanie novodobých európskych národov a národných štátov. Za dosiahnutie týchto cieľov Štúr bojoval politickými prostriedkami v Uhorskom sneme, ale aj publicisticky, ďalej svojimi výstupmi na zhromaždeniach ľudu a v neposlednom rade aj v ozbrojenom zápase revolučného diania v meruôsmych rokoch.

Je potrebné oceniť, že autori pomerne podrobne približujú aj viaceré aspekty odkazu Ľ. Štúra z hľadiska inšpiračného zdroja pre ďalší vývoj. Dochádzajú k záveru, že „jeho humanistické a demokratické chápanie štátu a práva pomohlo slovenskej spoločnosti a jej intelektuálnym predstaviteľom správne sa orientovať prinajmenej v dvoch kľúčových historických rozhodnutiach 20. storočia, ktoré mali pozitívny osudový dosah na ďalší vývin našej spoločnosti.“ Bolo to jednak rozhodnutie vystúpiť so zbraňou v ruke proti fašizmu a jednak pokojný prechod k samostatnej, demokratickej štátnosti v januári 1993.

O prínose práce, ktorá nám Štúra prezentuje aj ako osnovateľa prvého, vnútorne sklbeného slovenského systému filozofie štátu a práva, svedčí aj skutočnosť, že bola odmenená prémie Literárneho fondu v kategórii vedeckej literatúry.

V. Segeš

NÁTER, P.: *DRUHÁ SVETOVÁ VOJNA INÉ ALTERNATÍVY 1938 – 1940*. Bratislava : Nakladateľstvo MAGNET PRESS SLOVAKIA 2005, 125 s.

Je to útlá knižka, formou malá, ale obsahom veľké dielo. Autor sa snaží posúdiť iné alternatívy vzniku, začiatku a priebehu prvej tretiny druhej svetovej vojny v Európe. Na základe štúdií a úvah dospel k záveru, že druhá svetová vojna nebola osudovo nevyhnutná, že správnymi rozhodnutiami štátnikov jej bolo možné predísť alebo ju aspoň podstatne zmierniť, ak už nie zabrániť. Veď jej dôsledky s následným rozdelením Európy železnou oponou sú pociťované dodnes. História sa však meniť nedá. Alternatívy a varianty uvedené v knižke možno prirovnať k výroku „Keby nie keby...“ Ale to

nič nemení na význame diela. Výsledky, ku ktorým autor dospel, sú na posúdenie čitateľa, nech sa s nimi pohrá sám. V diele sú uvedené známe i menej známe fakty a skutočnosti a knižka má čo povedať historikovi, ale najmä laikovi. Autor ako historik-amatér vytvoril skutočne pozoruhodnú prácu, ktorá sa dobre číta.

Dieło je členené na osem kapitol. V krátkom úvode je zdôvodnená účelnosť publikácie a priebeh etáp druhej svetovej vojny v Európe a Stredomorí.

Nasleduje stručná história 20. storočia v Európe začínajúc Krásnou epochou, pokračujúc príčinami (geopolitické rozpory, nacionalizmus a sociálne nezrovnalosti), vznikom, priebehom a dôsledkami prvej svetovej vojny, ktorá nevyriešila žiadny problém, pre ktorý sa začala.

Obdobie medzi vojnami charakterizuje politika víťazov Francúzska, Veľkej Británie, USA a porazených i tých, čo vzbudzovali obavy – Nemecko a Sovietsky zväz. Vývoj vo svete poznačila hospodárska kríza. V Taliansku B. Mussolini pochodoval na Rím a nastolil fašizmus. V Nemecku vznikla NSDAP, k moci sa dostal A. Hitler, bol vytvorený totalitný režim a vodcovský systém. Sovietsky zväz (zavedením industrializácie, kolektivizácie a čistkami) vytváral obavy zo šírenia bolševickej revolúcie prostredníctvom Komunistickej internacionály (čoho dôkazom bola občianska vojna v Španielsku 1936 –1939) a z územnej expanzie, proti susedným štátom. Vznikla Spoločnosť národov aj Malá dohoda (ČSR, Rumunsko, Juhošlávia), Francúzsko uzavrelo dohody s ČSR a ZSSR, proti KI vznikla Os Berlín – Rím – Tokio.

Prišiel rok 1938, keď sa obloha začala zaťahovať mrakmi. Nemecko porušiac Versaillskú zmluvu vytvorilo Wehrmacht – silu na útočnú vojnu – na rozšírenie svojho životného priestoru, proti hlavným protivníkom: Francúzsku a Československu, na boj proti židovstvu a bolševizmu. Boli vypracované štúdie vojny s Francúzskom, Československom, s koalíciou, na obsadenie Rakúska a Španielska. Napriek maskovaniu úmyslov bolo nebezpečenstvo vzniku vojny stále zrejmejšie (anšlus Rakúska 1938, pokračovanie občianskej vojny v Španielsku, agresia Japonska v Číne a masaker v Nankine, pakt Molotov – Ribbentrop).

V Československu vznikla kríza, končiaca Mníchovskou dohodou (Francúzsko a Británia sa zriekli Československa v nádeji zachovania mieru). Prípad I: ČSR – rozoberá Fall Grün (Prípad Zelený – vojna s Československom), respektíve aj Fall Rot (Prípad červený – vojna s Francúzskom), pričom sú hlavnými účastníkmi konfliktu Československo a Nemecko. Uvedená je ich politická a vojenská situácia, pechotná a delostrelecká výzbroj, obrnené jednotky, letectvo, opevnenia, mobilné prostriedky, štruktúry ozbrojených síl, plán obrany a jej stav k 30. 9. 1938, plán útoku podľa Fall Grün na Československo a posledné prípravy na útok. Vedľajších účastníkov konfliktu tvoria spojenci Francúzska, ZSSR – píše o ich politickej a vojenskej situácii, je rozobraná pechota, delostrelectvo, obrnené jednotky, letectvo, plány pomoci Československu, v prípade ZSSR prechod cez Poľsko alebo Rumunsko a letecká pomoc – a v rámci Malej dohody Rumunsko a Juhošlávia.

K plánu Fall Grün je uvedená alternatíva 1 – pomoc spojencov, ich politické a vojenské predpoklady, početné stavy ozbrojených síl Československa, Francúzska, Veľkej Británie, ZSSR i Nemecka a ich pozemné aj letecké sily pred mobilizáciou a po nej. K tejto alternatíve sú uvedené tri varianty: že sa Hitler neodváža zaútočiť, že sa vzbúria nemeckí generáli, a že sa vojna už začala. V Alternatíve 2, podľa ktorej ČSR bojuje bez spojencov, sú uvedené politické predpoklady a pravdepodobný priebeh konfliktu. Kapitulu uzaviera vyhodnotenie oboch alternatív.

Prípad II: Poľsko – rozoberá Fall Weiss (Prípad biely), postavenie Poľska medzi svetovými vojnami a skutočný priebeh konfliktu. Aj v tomto prípade je zvolená alternatíva 1, keď Poľsko bojuje bez spojencov s dvomi variantmi: že Francúzsko a Británia budú pomáhať Sovietskemu zväzu alebo že zostanú neutrálne. Alternatíva 2 hovorí, že Nemecko a ZSSR ostanú spojencami. Aj túto časť uzatvára vyhodnotenie alternatív.

V 6. kapitole Prípad III: Británia – plán Seelöwe (Morský lev) opisuje obranu Veľkej Británie v 30. rokoch 20. storočia, nemecký plán Seelöwe (príprava pozemnej armády, námorníctva a letectva), možnosti obrany Veľkej Británie (Kráľovské námorníctvo, Kráľovské

delostrelectvo, Kráľovské vzdušné sily, pobrežné opevnenia) a leteckú bitku o Britániu. Alternatíva 1 k Seelöwe ráta s prímorím a alternatíva 2, naopak s uskutočnením invázie, ku ktorej sú zvolené dva varianty: že by sa invázia začala, alebo že by sa invázia začala ale nebola úspešná. Oddiel knihy je zakončený vyhodnotením alternatív.

V predposlednej kapitole sú uvedené rozhodujúce osobnosti majúce vplyv na všetky predmetné udalosti: Adolf Hitler (1889 – 1945) vrátane Fall Grün, Weiss a Seelöwe, Neville Chamberlain (1869 – 1940), Edvard Beneš (1884 – 1948), Josif Vissarionovič Stalin (1879 – 1953), Józef Beck (1894 – 1944) a Winston Churchill (1874 – 1965).

Dielo končí posúdením možných alternatív a ich dôsledkov a je doplnené 29, menej známymi fotografiami z autorovho archívu.

Autor Ing. Pavel Náter vyštudoval Chemickú fakultu SVŠT v Bratislave, pracoval na výskume olejov Madit a zastával pozíciu vedúceho odboru výskumu. Popri zamestnaní sa venoval dejinám stredovekého Japonska, gotickým katedrálam a histórii vojen, s dôrazom na druhú svetovú vojnu. Pri zhromažďovaní poznatkov navštívil potenciálne i skutočné bojiská: opevnenia na severnej hranici Česka, britské pobrežie od Doveru po Portsmouth, veliteľstvá stíhacieho letectva v Uxbridge a Duxforde. Bol sa pozrieť na duklianske bojisko i na miesta vylodenia anglo-amerických vojsk v Normandii v rámci operácie OVERLORD od Arramachesles-Bais po Pointe du Hoc. Inštitúcie, skratky, miestne názvy, vojenské hodnosti, ako aj citáty, boli použité v pôvodnom tvare, respektíve znení. Odbornú konzultáciu autorovi poskytol riaditeľ VHÚ plk. v.v. doc. PhDr. Jozef Bystričský, CSc., čo zvyrazňuje jeho hodnovernosť.

L. Jančo

RICHTER, K.: DOBÝVÁNÍ DOMOVA, OSVOBOZENÍ ČESKOSLOVENSKA BEZ CENZURY A LEGEND. Praha : Nakladatelství Ostrov, 2005, (I. část 280 s., II. část 304 s.)

Tieto knihy ako dielo literatúry faktu prinášajú objavné, často až prekvapujúce neznáme

skutočnosti o československom východnom odboji počas druhej svetovej vojny. Sú tvorivým pokračovaním kníh *Přes krvavé řeky* a *Apokalypsa v Karpatech*. Vďaka názorovej slobode po uvoľnení prísne utajovaných archívov po roku 1989, ktoré ukrývali a v štátnom záujme zatajovali mnohé javy pred verejnosťou, ako aj väčšieho časového nadhľadu, sa autorovi podarilo vrátiť tejto významnej kapitole dejín Čechov a Slovákov historickú pravdivosť. Dielo ukazuje nielen obetavosť a neobyčajné hrdinstvo bojovníkov, ale odhaľuje aj zákulisné diplomatické manévry, intrigy, zbabelosť i zrady. To, čo bývalý režim desiatky rokov účelovo menil či cenzuroval, teraz vidíme vo svetle mnohých nových svedectiev. Napriek týmto skutočnostiam celé dielo bolo akoby ešte stále podfarbené „načerveno!“

Karel Richter – vojenský historik – plodný spisovateľ, člen Obce spisovateľů a predseda Klubu autorů literatury faktu, šéfredaktor revue *Přísně tajné* – takmer románovým spôsobom opísal ani nie také dávne udalosti. Dielo má čo povedať odborníkovi – profesionálnym či amatérskym historikom – i širokej čitateľskej verejnosti, ale najmä tým československým vojakom, ktorí bojovali na domácom fronte, ako aj na zahraničných frontoch druhej svetovej vojny.

Autor do sugestívneho obrazu formou literatúry faktu zapojil výpovede desiatok pamätníkov (najmä gen. Klapálka, Ressler, Sachera či Kvapila), vrátane ich povojnových, často veľmi pohnutých osudov, čo umocňuje pôsobivosť diela. Udalosti opisuje tak živo, akoby bol pri najmenšom ich svedkom, ak nie priamym účastníkom a čitateľ sa v duchu prenáša do prebiehajúcich dejov. Opisované príbehy sa často prelínajú a vyúsťujú do budúcnosti, akoby autor predvídal mnohé udalosti, alebo na základe skúseností sa vracia k minulosti, veď s odstupom 60 rokov, ako sa vraví, „po vojne je každý generálom“.

Dielo má dve časti. I. časť okrem úvodu obsahuje 17 statí. Opis udalostí začína zaujatím obrany na rieke Ondave začiatkom decembra 1944, činnosťou moskovského vedenia KSČ i londýnskej vlády, marením úsilia zmocnenca čs. vlády sovietskymi orgánmi, najmä NKVD v Podkarpatskej Rusi (Karpatskej Ukrajine). Koncom decembra a začiatkom januára front

ožíva, v Poľsku sa pripravuje veľká ofenzíva, ktorá sa začala 12. januára a delostrelecká príprava 15. januára 1945 o 8,45 hod., v rámci ktorej bolo presunuté do oblasti Krosna delostrelectvo a do Nowého Targu i tanková brigáda zboru. Nastal mohutný úder diel, mínometov a tankov, za 4 dni bolo dobyté Jaslo a Gorlice, pričom sa vyznamenali čs. delostrelci. Súbežne s tým začína nová fáza oslobodzovania Československa sovietskou armádou a 1. československým armádnym zborom. To všetko sa dialo v prospech západných spojencov, ktorí v decembri 1944 utrpeli porážku v Ardenách. Okrem prebiehajúcich frontových udalostí sa autor dotkne aj roku 1947 – Moskovou zameraného prijatia Marshallovho plánu i 1. augusta 1968.

V Západokarpatskej operácii je vylíčená činnosť našich jednotiek na smere Bardejov, Prešov a Košice. Na prístupoch k Levoči sú opísané ťažkosti bojov 3. brigády zasneženým horským terénom cez Branisko. Po oslobodení Levoče, neskôr Kežmarku, sa naše jednotky dostali koncom januára 1945 až k Popradu. Nastal postup údolím Váhu. Jednotky vstúpili do Štrby, dobyli Važec a postupovali cez Východnú a Hybe až k Liptovskému Hrádku, ktorý dobyla 1. brigáda, zatiaľ čo 3. brigáda postupovala popod Tatry (Cesta slobody bola pomenovaná až po oslobodení) a Liptovské hole na Žiar a Smrečany. Prvý raz sa spomína trestanecký oddiel, ktorý bol nasadzovaný na najťažšie miesta bojov. Ale na čiare Žiar – Smrečany – Okoličné – Závažná Poruba bol postup zboru zastavený 31. januára 1945. Začali sa dvojmesačné vysilujúce boje o Liptovský Mikuláš, ktorým sú venovaná tri state na 44 listoch. Často sa skloňujú obce Smrečany, Žiar, Okoličné, Jalovec, Bobrovec, Trstené, výšiny Háje, Nikovo (správne Nicovô)..., časté neúspešné útoky denne i niekoľkokrát i dočasný prechod do obrany, slabá vycvičenosť zmobilizovaných vojakov východného Slovenska. Pre útrapy bez konca a najťažšie boje začiatkom marca prinútili zbor prejsť do obrany.

Ďalšia stať podrobne rozoberá úsilie Sovietskeho zväzu na vplyv v Československu, peripetie s uzavretím zmluvy medzi ČSR a ZSSR, ovplyvňovanie SNP, stratu Podkarpatskej Rusi i celkovú situáciu na frontoch

druhej svetovej vojny. V nepriateľskom tyle je opísaný pomerne podrobne český protinacistický odboj s dôrazom na činnosť ilegálnych ÚV KSČ, Obranu národa, kolaboráciu, špionáž, spoluprácu, ale i zradu. V rozsiahlej stati *Partizáni* je opísaná príprava i porážka SNP a ústup povstaleckých síl do hôr, strastiplný pochod cez hrebene Nízkych Tatier až po smrť Jana Švermu a neskôršie zatknutie Rudolfa Slánskeho a ďalších následkov. Ale najviac miesta je venované partizánskemu hnutiu v Protektoráte Čechy a Morava. A znova nastupuje tanková brigáda, ktorá koncom januára oslobodila Kežmarok a v polovici februára dostala zo ZSSR 65 tankov, s ktorými sa presunula do Nowého Targu. I. časť diela uzaviera Ostravská operácia, opisujúca činnosť 4. ukrajinského frontu, v rámci ktorého v 18. armáde pôsobila aj česko-slovenská tanková brigáda.

II. časť práce, skladajúca sa z 23 statí, začína stratou dobytého mesta Liptovského Mikuláša, získaného 3. a strateného 11. marca 1945. Potom po neustálych a neúspešných útokoch jednotky zboru 30. marca získali mnohé výšiny, obce Jalovec, Bobrovec i Trstené, avšak pred silnými protiútokmi museli ustúpiť s veľkými stratami. Prielom konečne nastal po doplnení zboru asi 4 000 nováčikmi a po vytvorení a nasadení 4. brigády do prvej línie. Po opakovaných útokoch boli dobyté obce Jalovec, Trstené, Bobrovec, Bobrovček a z východu po ceste od Liptovského Hrádku bol konečne oslobodený 4. apríla aj Liptovský Mikuláš. Týmto sa uzavreli dvojmesačné zrážky, jedno najkrvavejšie obdobie bojov čs. jednotiek vôbec, ktoré si vyžiadali 4 563 obetí. To všetko je opísané v troch statiach na 31 stranách.

Ďalšia kapitola o nezdolnom nepriateľovi opisuje situáciu 38. armády v južnom Poľsku, v rámci ktorej pôsobila aj čs. tanková brigáda na štyri pásy nepriateľského opevnenia. Po prvej fáze útoku na Ostravu nasledovala druhá, ktorá začala 24. marca 1945, a tu tiež účinkovala čs. tanková brigáda, ktorá stratila až 32 tankov. Potom boje pokračovali na bohumínskom smere, kde sa čs. tankisti a samopalníci ocitli v ťažkých stretnutiach, od 27. marca do 1. apríla stratili ďalších 55 tankov a ostalo im iba 30 bojaskopných strojov. Na Tworkowskom predmostí sa tanková brigáda v bojoch

dostala až za Odru, kde sa skončila jej bojová činnosť stratou ďalších 8 tankov. Potom nasledoval smer útoku na Ostravu, v ktorom 3. tankový prápor ako prvý prekročil čs. hranice u Rohova, ale brigáda stratila pritom 13 tankov a zostalo jej už iba 8 bojaskopných. Na dohľad sa dostáva Ostrava, na ktorú začal útok 26. apríla a zúčastnila sa ho aj tanková brigáda 3. tankovým práporom, ktorému bolo pridelených všetkých zostávajúcich 7 tankov. Tieto 30. apríla po ťažkých bojoch vnikli do Ostravy a nasledujúce dni pokračovali v prenasledovaní nepriateľa. Predtým navštívila tankovú brigádu vládna delegácia, od ktorej prešla k leteckej divízii.

Ťažkosti západného a východného odboja pri rokovani o vládnom programe a zostavovaní novej vlády po sťahovaní vlády z Londýna do Moskvy rozoberá ďalšia časť. Potom sa 31. marca 1945 z Moskvy vypravil dlhý vlak s vedením čs. zahraničného odboja, prezidentom a novou vládou cez Kyjev, Lvov, Lupkovský priesmyk a Humenné do Košíc, kde prišiel 4. apríla a v tento deň bol vyhlásený aj Košický vládny program. Velenie zboru od gen. Svobodu, ktorý sa stal ministrom národnej obrany, prevzal gen. Klapálek.

Boje v údolí Váhu pokračovali, dňa 4. apríla bol dobytý Ružomberok a cez pohorie Veľkej Fatry sa 4. brigáda dostala až k Martinu a 11. apríla ho oslobodila. V skaliskách Malej Fatry ťažiskovú úlohu zohrala 3. brigáda, ktorá potom 30. apríla vstúpila do Žiliny. Najťažšie boje boli o Polom. Nasleduje víťazné finále. Po oslobodení Žiliny sa 1. čs. armádny zbor dostal k Váhu na čiaru Dolného Hričova – Považskej Teplej a postupoval na západ. Oslobodil Vsetín, Holešov a ďalšie mestá a zastavil sa pred Prostějovom na Hané. Tu ho zastihla správa o bezpodmienečnej kapitulácii Nemecka v Remeši. Vojna sa však ešte neskončila, nepriateľ bol prenasledovaný až do Prahy.

Na dokreslenie celkovej situácie čs. jednotiek v ZSSR je opísaná zmiešaná letecká divízia, skladajúca sa z 1. čs. stíhacieho leteckého pluku (3 perute, po 12 La-5 a 4 veliteľské lietadlá), 2. čs. stíhacieho leteckého pluku (3 perute po 10 La-5 a 2 vel. lietadlá) a 3. čs. bitevného leteckého pluku (3 perute po 12 Il-2 a 4 vel. lietadlá) a jej činnosť v období od 31. 8. 1944 do

6. 4. 1945 v bojoch v rámci 4. ukrajinského frontu v Ostravskej operácii.

České krajiny sa na jar 1945 dostali na prah Povstania. Vznikali jednotlivé ohniská odporu, organizované výsadbami sovietskych partizánskych skupín. Tu je opísaná kolaborácia i zrada a stať smeruje do stratená.

Zo západných Spojencov sa stávajú bezmocní osloboditelia. Začiatkom mája sa anglo-americké jednotky dostávajú na územie Československa, avšak v oslobodzovacom boji sú zastavení na demarkačnej čiare v rámci rozdelenia sfér vplyvu medzi Východom a Západom.

5. mája 1945 začalo v Prahe povstanie. Zúril tu ťažké boje, do ktorých vstúpili aj vlasovci, s ktorými nastali nezhody. Stavali sa barikády. Po piatich dňoch Nemci vyhlásili prímerie, kapitulovali a začali ustupovať na juh a západ. 9. mája prišla do Prahy 3. gardová tanková armáda generála Rybalka. Praha bola oslobodená. Druhá svetová vojna sa skončila.

Po dlhých a trpkých šiestich rokoch sa generál Ludvík Svoboda stretol so svojou rodinou 7. mája 1945 v Podivíne na Morave.

V náručí domova sa ocitol aj prezident Beneš, so svojou vládou sa 8. mája vydáva na cestu z Košíc do Prahy. Kľukatou cestou ide do Banskej Bystrice, odtiaľ do Žiliny a cez „Sv. Benedikt“ do Bratislavy a Brna automobilmi. Potom vlakom a vláda lietadlami do Prahy. Jednotky 1. čs. armádneho zboru v ZSSR už boli sústredené pred Prahou.

Poslednou časťou II. časti diela je oslobodenie bez záruky. O usporiadaní pomerov nerozhodol ľud doma, ale Moskva v marci 1945. Svedčia o tom udalosti v Podkarpatskej Rusi po vstupe Červenej armády, činnosti SMERŠ i NKVD, ktoré odvliekli okolo 60 000 občanov do Gulagov v ZSSR, v ktorých mnohí zahynuli. Parlamentná demokracia bola nahradená diktatúrou proletariátu.

Na hodnote diela nič neuberá ani menšia nepresnosť zemepisných názvov, ktoré neznejú najlepšie: rieka Topľá – Topľa, Malatíny – Malatiná, v Podtureni – v Podturni, Nikovo – Nicovô... V zasneženej rovine nemohlo trčať kukuričie, ktoré na Liptove vtedy vôbec nerástlo. Prezidentský a vládny konvoj cestou z Košíc do Prahy sa nezastavil na improvizovaný obed niekde na ceste za Štrbou, ale na

riadny obed v kúpeľoch Lučivná. Taktiež je veľmi kľukatá jeho cesta z Košíc do Banskej Bystrice, odtiaľ do Žiliny a späť na Pohronie do Sv. Beňadiku a do Bratislavy. Až neuveriteľne znie epizóda, keď dôstojník na fronte odmietne splniť rozkaz nadriadeného, a tento na mieste nevyvodí dôsledky, respektíve nepostaví ho pred poľný súd, ale sa mu aj ospravedlní.

V diele nie je spomenuté, že 1. československý armádny zbor v ZSSR stratil začiatkom februára 1945 na určitú dobu pri Liptovskom Mikuláši dotyk s nepriateľom, že Nemci stačili využiť terén a vybudovať dokonalú obranu, ktorú nebolo možné zdolať za dva mesiace, a že nepriateľ začal ustupovať, hoci s tvrdým odporom, pred hrozbou obklúčenia (4. apríla bola oslobodená Bratislava a 30. apríla 1945 aj Ostrava). Niekoľko týždňov bol zbor bez deľostrelectva, ktoré bojovalo u Jasla a tanková brigáda bola presunutá do Nového Targu do Poľska.

Autor čerpal z bohatej literatúry, veď o druhej svetovej vojne bolo toho napísané veľa a zo spomienok priamych účastníkov bojov (ale pamäti po mnohých rokoch blednú a nie sú najpresnejšie). Najhodnovernejšie sú archívne pramene, najmä vojnové denníky. Dielo je doplnené 69 menej známymi fotografiami a 2 náčrtkami.

E. Jančo

ISBY, D.: Z POSLEDNÍCH SIL. BOJE NĚMECKÉ ARMÁDY V NORMANDII OD OPERACE „KOBRA“ PO FALAISKOU KAPSU. Brno : Jota Military 2004, 370 s.

David C. Isby je právnym zástupcom a súčasne poradcom americkej vlády v otázkach obrany a zahraničnej politiky. V poslednom období pôsobí tiež ako príslušník kongresového štábu, konkrétne ako analytik pri multilaterálnych a bilaterálnych rokovaní vlády ohľadne kontroly zbrojenia. Ako bývalý redaktor časopisu *Strategy and Tactics Magazine* navrhol 19 publikovaných vojnových hier, ako spisovateľ sa rozsiahlo venuje defenzívnym analýzám, avšak aj vojenskej histórii, v oblasti ktorej sa stihol prezentovať viacerými knihami zverej-

nenými londýnskym nakladateľstvom Greenhill Books.

Dnes sa nám predstavuje ako editor fascinujúceho diela, mapujúceho vrchol vojenských operácií v Normandii z perspektívy niektorých nemeckých generálov počínajúc osudovým americkým prielomom pri operácii „Cobra“ 25. júla 1944 a končiac frenetickými udalosťami vo falaiskej kapse v dňoch 20. a 21. augusta 1944. Je jedinečným dielom v tom, že mapuje postup Spojencov pri prielome z Normandie prostredníctvom správ vypracovaných nemeckými dôstojníkmi pre potreby spojeneckých spravodajských služieb v rámci amerického programu povojnových vojenských štúdií. Túto kritickú fázu vojny na Západe rozoberajú a opisujú vyšší nemeckí dôstojníci, pričom všetci bez výnimky vyjadrujú svoj názor k spojeneckej leteckej prevahe a hodnotia svoje vlastné úsilie, ktorého cieľom bolo upútať armády Spojencov v Normandii. Kniha predkladá pozoruhodný obraz nemeckých nádejí kontrastujúcich s jasným uvedením, že nádej na dlhodobé zadržanie spojeneckého postupu je prakticky nulová. Poskytuje fascinujúci pohľad na zúfalé boje porazenej armády, usilujúcej sa z posledných síl odvrátiť debakel.

Na rozdiel od ostatných zbierok preložených textov pojednávajúcich o nemeckej armáde v Normandii (na čo sa špecializuje uvedené britské nakladateľstvo, podobne ako u našich západných susedov brnianske nakladateľstvo Jota v známej edícii Military), je tento zväzok prevažne dielom jednej osoby, Rudolpha-Christopha von Gersdorffa. Ako náčelníka štábu nemeckej 7. armády (pri úniku z falaiskej kapsy veliteľa obklúčených nemeckých jednotiek) ho možno zaradiť medzi kľúčových aktérov udalostí, odohrávajúcich sa v lete 1944 na pobreží severozápadného Francúzska. Svoje kapitoly začína klasickým zhodnotením nemeckej situácie, situácie „nepriateľa“ a terénnych podmienok, po ktorom nasleduje súhrnný popis udalostí. Každá z jeho kapitol je doplnená o správu napísanú SS-Oberstgruppenführerom a generálplukovníkom Waffen-SS Paulom Hausserom, ktorý bol väčšinu inkriminovanej doby jeho nadriadeným. Hausser, ktorého politické i osobné postoje boli úplne odlišné od Gersdorffových, bol považovaný za otca Waf-

Vojenská história

fen-SS a jeho náhľad na udalosti kontrastuje s hlavnou dejovou osnovou tejto knihy. Je do nej zahrnutá i kapitola generála tankových vojsk Hansa Eberbacha, aby si čitateľ vytvoril širší rámec zahrnujúci tiež aktivity nemeckej 5. tankovej armády na britsko-kanadskom fronte, zatiaľ čo Gersdorff a Hausser sa zameriavajú na činnosť nemeckej 7. armády na fronte americkom. Rekonštrukcia týchto dramatických udalostí sa realizuje aj za prispenia generála delostrelectva Wilhelma Fahrmachera a generála tankových vojsk Heinricha von Lüttwitza.

Knihá podrobne analyzuje všetky kľúčové udalosti, ako bol protiútok pri Mortaine, bitky pri Avranches a Argentan, či sled udalostí, ktoré viedli k bojom pri Falaise. Všetko v šiestich kapitolách, ktoré sú akýmisi operačnými štúdiami. Pohľad na problémy na operačnej úrovni vedenia vojny, detailný rozbor a profesionálne hodnotenie taktickej situácie, precízna analýza rozhodovacieho procesu, ako aj opis činnosti riadiacich a kontrolných mechanizmov, to všetko ponúka súvislý pohľad na rozhodujúcu bitku z nazerania, predovšetkým veliteľstva nemeckej 7. armády, ktorá v tejto fáze čelila hlavnému náporu Spojencov. Pripomením len, že vášniví záujemcovia o vojenskú históriu si ozaj prídu na svoje.

Napriek tomu, že autor urobil záslužnú prácu, nezabudol pripomenúť, že hodnotenia autorov sú subjektívne a treba ich chápať ako snahu ukázať samých seba v lepšom svetle. Podľa neho, názor, že porážka nemeckých vojsk v Normandii reflektovala spojeneckú materiálnu a le-

teckú prevahu a že k nej prispeli zásahy do vedenia operácií zo strany Hitlera a jeho obľúbených generálov na najvyššej úrovni, sa z nemeckého uhla pohľadu stal na dobu jednej generácie bežnou formou interpretácie tohto neúspechu. Zdôrazňovanie významu spojeneckého letectva či už pri bombardovaní zázemia, alebo priamo na bojisku, má vraj poskytovať nemeckým dôstojníkom iba prijateľný dôvod porážky a možnosť poukázať na fakt, že „nemali šancu“. Bolo by preto naozaj zaujímavé vedieť, ktoré faktory boli podľa Isbyho rozhodujúcimi!

Treba tiež upozorniť, že kvalita jednotlivých prekladov sa líši. Je v nich patrná len mizivá snaha o jednotný štýl či už v otázkach gramatiky, alebo napr. pri používaní nemeckých a anglických termínov. Autor vyšiel čitateľom maximálne v ústrety a popri nevyhnutnej korekcii miestnych názvov vložil do textov poznámky. Najmä tam, kde sú odkazy autorov jednotlivých príspevkov nejednoznačné, alebo kde sa nedajú identifikovať. Vynikajúcom vkladom je taktiež zakomponovanie prehľadných máp a skíc do týchto správ, z ktorých mnohé boli reprodukované už aj v iných publikáciách. Mapy a bojové nákresy autenticky dokresľujú atmosféru na bojisku, jasným a prehľadným spôsobom navodenú nemeckými dôstojníkmi. Fotografická príloha len umocňuje celkový dojem a je príjemným spestrením strohých faktov, informácií a popisov.

A. Maskalík

KRONIKA

6. MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA PRACOVNEJ SKUPINY VOJENSKEJ HISTÓRIE PARTNERSTVA ZA MIER

V dňoch 3. – 7. apríla 2006 sa uskutočnila v Bratislave na tému *Koniec vojny – post-konfliktné vojenské operácie (Exiting War – Postconflict Military Operations)* 6. medzinárodná vedecká konferencia Pracovnej skupiny vojenskej histórie Partnerstva za mier (Military History Working Group – ďalej MHWG). Jedným z nosných cieľov skupiny, ktorá bola založená v Marshallovom centre v Garmisch-Partenkirchene v SRN 3. apríla 2000 z iniciatívy Amerického centra pre vojenské dejiny (U.S. Center of Military History), a pôsobí pod záštitou Konzorcium obranných akadémií a inštitútov bezpečnostných štúdií Partnerstva za mier, je podporovanie a rozširovanie pravidelnej multilaterálnej spolupráce založenej na výmene informácií, stanovísk a predstáv medzi oficiálnymi vojenskými historickými inštitúciami prostredníctvom každoročných konferencií. Tohtoročnú medzinárodnú vedeckú konferenciu organizoval Vojenský historický ústav Bratislava v spolupráci s francúzskym Service Historique de la Défense. Konferenciu otvoril v mene ministra obrany Slovenskej republiky vedúci Služobného úradu MO SR Ing. Oliver Paradaiser a riaditeľ Historické služby francúzskeho ministerstva obrany viceadmirál Louis de Contenson. Prítomných privítal tiež riaditeľ Vojenského historického ústavu doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. Menovaní vyzdvihli prínos a smerovanie skupiny, ktorá patrí k najaktívnejším skupinám PzM, a presadzuje nové aktuálne trendy v medzinárodnej komunikácii zohľadňujúc historickú prizmu.

Program konferencie bol rozsiahly a jej rokovanie prebiehalo v siedmich paneloch. V rámci prvého panela vystúpili referujúci k vývoju mierových operácií od ukončenia prvej svetovej vojny až do súčasnosti a načrtli ich perspektívy. Okrem misií realizovaných pod mandátom Bezpečnostnej rady OSN hovorili aj o účasti v misiách pod záštitou NATO, EÚ a OBSE. Talianska profesorka M. G. Pasqualini z Carabinieri Officers' College v Ríme urobila pregnantný prierez pôsobenia talianskych karabiniérov v mierových misiách, počnúc pôsobením na Kréte v rokoch 1897 – 1906, pokračujúc pôsobením v Číne, v Macedónsku (1904 – 1911), Grécku (1911 – 1923), v misiách medzivojnového a povojnového obdobia, až po misie v 90. rokoch 20. storočia a na začiatku súčasného storočia (v Albánsku, Salvadore, Kambodži, Somálsku, na Balkáne, v Iraku). Vychádzajúc zo storočnej tradície, zdôraznila ich dvojitú policajno-vojenskú identitu a venovala sa ich konkrétnej činnosti (zapojenie do bojových operácií, výcvik domácej polície, zabezpečovanie spolupráce medzi vojenskou zložkou a civilnými organizáciami, ochrana a kontrola civilného obyvateľstva, činnosť rozviedky, záchrana kultúrneho dedičstva) v jednotlivých oblastiach pôsobenia, upozornila tiež na nízku úroveň rozpracovania operačných a psychologických aspektov. Plk. Janusz Zuziak – Wojskowe Biuro Badań Historycznych Varšava predstavil vyše 50-ročnú účasť poľskej armády v medzinárodných operáciách od kórejských udalostí v roku 1953 cez účasť v Indočíne, Nigérii, Južnom Vietname, Sýrii, Namíbii, Egypte, Kambodži, na Balkáne, Golanských výšinách, až po zapojenie sa do protiteroristických operácií v Afganistane po 11. septembri 2001 a súčasné pôsobenie v medzinárodných operáciách. Za jednu z najdôležitejších účasť označil pôsobenie v rámci misie

UNIFIL v Libanone (poľská poľná nemocnica, logistický prápor, ženijná jednotka). Účasť Švédska v mierových operáciách od roku 1949 do súčasnosti priblížil Dr. Kent Zetterberg zo stockholmského National Defence College. Konštatoval, že v misiách pôsobili vždy dobrovoľníci absolvujúci základný vojenský výcvik, a že z celkového počtu účastníkov misií majú švédske ozbrojené sily 10-percentný podiel. O pôsobení španielskej vojenskej polície v mierových operáciách referoval kpt. Miguel Lopez reprezentujúci Spanish Comission Military History. Vychádzal hlavne z operácií na Balkáne, kde sa potvrdila kľúčová úloha policajných zložiek. Ich činnosť sledoval v troch fázach – zabezpečovanie bezpečnosti a udržiavanie verejného poriadku, koordinácia vojenských a civilných zložiek, účasť v normalizačnom procese mierového života. V rámci zodpovedania otázok k referátom prvého panela boli odovzdané skúsenosti z pôsobenia talianskej jednotky v Afganistane, vojenskej polície v Kábule, bola porovnaná činnosť karabinierov v Sarajeve a Nasirii, ako aj skúsenosti najlepšej poľskej jednotky v Iraku.

Druhý panel konferencie bol orientovaný na mierové operácie v poslednom desaťročí 20. storočia a na začiatku 21. storočia. Podiel Grécka na mierových operáciách priblížil CDR. Andreas Tousas. Vychádzal z historických dimenzií a z globálnej situácie tohto obdobia. Okrem prehľadného sumáru účasti sa zameral na najdôležitejšie operácie, na činnosť vojenských pozorovateľov a svoj príspevok ukončil zabezpečovaním humanitnej pomoci a zaisťovaním bezpečnosti jej prepravy v rámci medzinárodnej misie v Afganistane. Účasť maďarských ozbrojených síl v mierových operáciách prezentoval vo svojom referáte pplk. János Jakus z maďarského Vojenského historického ústavu. Slovenskú účasť na riešení konfliktov, udržaní mieru a bezpečnosti vo svete predstavil delegátom konferencie náčelník Centra riadenia operácií plk. Ing. Ondrej Novosad. Slovenskí vojaci zabezpečovali v rámci mierových operácií humanitnú pomoc, odminovanie, stavebno-ženijné práce, zdravotnú starostlivosť, bezpečný návrat utečencov, monitorovanie vojenskej a bezpečnostnej situácie, dodržiavania ľudských práv, dohľad nad odzbrojovaním, demobilizáciou a reintegráciou. Pristavil sa pri pôsobení najväčšej slovenskej jednotky zabezpečujúcej ženijnú podporu v bývalej Juhoslávii. Výklad vhodne dokreslovala aj powerpointová prezentácia. Témou príspevku mjr. Les' Melnyka z Army National Guard Historian bola americká národná garda v mierových operáciách. Autor sa zameral na najdôležitejšie aspekty vzniku, výcviku, logistického zabezpečenia a konkrétneho pôsobenia národnej gardy. Hoci vychádzal zo stáročnej tradície, jeho referát nepostrádal ani komparatívny charakter v zmysle národná garda – profesionálni vojaci – rezervné jednotky a dotkol sa aj rozdielov medzi Európanmi a Američanmi pôsobiacimi v mierových operáciách. Položené a následne zodpovedané otázky sa týkali redukovania národnej gardy a jeho vplyvu na úlohy v mierových operáciách, finančného zabezpečenia príslušníkov národnej gardy, nešťastí a obetí na životoch. Záujem bol aj o reakcie obyvateľstva na účasť Slovenska v operáciách KFOR a Iracká sloboda.

Skúsenosti z účasti národných jednotiek na mierových operáciách v rámci stabilizácie bezpečnostnej situácie, rekonštrukcie a národnej výstavby v Afganistane a Iraku prezentovali delegáti z Holandska, Rumunska, USA a Veľkej Británie. Holandskej účasti na obnove mierového života po operácii Trvalá sloboda sa venoval vo svojom vystúpení Dr. Arthur Den Cate z Netherlands Institute of Military History a rumunskej vojenskej účasti Carmen S. Rijnoveanu z Institut d'Histoire et de Théorie militaires v Bukurešti. O pôsobení britských síl v procese stabilizácie situácie v Iraku a zabezpečovania národnej rekonštrukcie referovala Tabitha Swann z odboru analýz britského ministerstva obrany. V postkonfliktnom budovaní krajiny zabezpečovali národné jednotky dohľad nad ochranou ľudských práv, podporu civilnej správy, humanitnú pomoc, regeneráciu infraštruktúry, spoluprácu s miestnym obyvateľstvom, čelili rôznym občianskym nepokojom, realizovali adekvátne núdzové opatrenia. Príspevok mjr. Williama S. Storyho z U.S. Army Center of Military History sa týkal prechodu invázie do okupácie Iraku a vzťahu koalíčných síl a civilného obyvateľstva. Diskusia potvrdila, že napriek

tomu, že stabilizácia mierového života a rekonštrukcia irackej krajiny napredujú, celkový úspech mierovej misie závisí od dĺžky jej pôsobenia. Viacerí delegáti hodnotili účasť vlastnej krajiny v mierových operáciách ako príležitosť prezentácie a možnosť získavania skúseností pre transformujúce sa ozbrojené sily, odrážajúce potreby globálneho bezpečnostného prostredia a ako čiastkový príspevok k budovaniu a udržaniu svetového mieru. Niektorí vychádzali aj z vlastných osobných skúseností a v rámci nových hrozieb zdôraznili okrem teroristických aj ekonomické, ekologické a ďalšie nebezpečenstvá.

Štvrtý panel otvoril problematiku dopadu svetových vojnových konfliktov 20. storočia na armádu. Problémom spojeným s demobilizáciou francúzskych vojsk v rokoch 1918 – 1919 sa venoval por. Louis Panel zo Service Historique de Défense. V procese návratu vojakov do civilného života vyzdvihol úlohu polície a žandárstva. Pomalý priebeh demobilizácie a odzbrojovania jednotlivých zložiek bol sprevádzaný administratívnymi a ekonomickými problémami, pandémiou, potravinovou krízou. O činnosti kráľovských karabinierov v Taliansku, o podmienkach a výcviku i o štruktúre zboru karabinierov a jeho reorganizáciách v rokoch 1919 – 1922 referoval mjr. Flavio Carbone. Zaoberal sa otázkami vojenskej činnosti, udržiavania verejného poriadku, odzbrojovania občanov, likvidácie zbraní, starostlivosti o civilné obyvateľstvo a napokon aj úlohou, ktorú zohrali pri stabilizácii politickej situácie. Posledný príspevok prvého rokovacieho dňa sa týkal kanadských ozbrojených síl po druhej svetovej vojne. Dr. Richard Carrier z kanadskej Military College hodnotil roky 1945 – 1949 ako obdobie určitých očakávaní a ilúzií v dôsledku víťazstva a nakoniec ako obdobie návratu k realite, sporej s demobilizáciou, s uvedením si konca vojenskej prítomnosti v Európe. Dotkol sa tiež zostupu obranného rozpočtu a zbrojenia v dôsledku narastajúceho napätia medzi Východom a Západom, reálnych hrozieb v Ázii a Európe a úlohy Kanady pri formovaní Severoatlantickej aliancie. V následnej diskusii bol vyjadrený názor na existenciu kanadskej jednotky v Nemecku. Tiež boli zodpovedané otázky týkajúce sa pôsobenia karabinierov v období Benátskej republiky, možnosti prístupu k archívnym dokumentom v prefektúrnom archíve v Ríme. Zaujímavé bolo tiež načrtnutie viacrozmerného vzťahu karabinierov k fašistickej ideológii.

Nasledujúci deň absolvovali účastníci konferencie výlet do Banskej Bystrice spojený s prehliadkou Múzea Slovenského národného povstania, kde si so záujmom prezreli celú expozíciu. Filmová projekcia, emotívne podfarbená gregoriánskym chorálom, a odborný výklad sprostredkovali zahraničným hosťom ďalšie informácie a poznatky o protifašistickej rezistencii slovenského národa. V popoludňajších hodinách si prezreli tiež vojenskú techniku čs. armády vystavovanú vo Vojenskom historickom múzeu v Piešťanoch.

Druhý rokovací deň začínal panelom na tému obnovy postkonfliktnej národnej identity ako dôležitej súčasť obnovy mierového života. Téma bola prezentovaná prostredníctvom udalostí, ktoré sa odohrali v Amerike v období 19. storočia, v Rakúsku po 1. svetovej vojne a Nemecku v poslednom desaťročí 20. storočia. Dr. Ronald G. Haycock z Kanady demonštroval zložitú problematiku na príklade francúzskych Kanadčanov v situácii po britskom víťazstve v krvavej sedemročnej vojne. Poukázal na jednej strane na hrdinstvo Kanadčanov a na druhej strane na asimilačné snahy Britov, na komplikovaný vzťah britskej vlády ku kolonistom, na dôsledky pomalej imperiálnej administratívy, na hrubé zaobchádzanie s kolonistami. Úlohu armády v období rekonštrukcie na americkom Juhu po skončení občianskej vojny priblížil William Epley v referáte Dr. Roberta S. Rusha z U.S. Army Center of Military History. Vychádzajúc z dôsledkov vojny boli v ňom porovnané ľudské straty, chorobnosť vojakov a ďalšie ukazovatele s inými vojnovými konfliktmi, zdôraznené základné atribúty politiky Severu voči Juhu a hlavne pôsobenie unionistickej armády v mestách Konfederácie v zmysle nastolenia poriadku, pomoci civilnému obyvateľstvu, tiež postoj vojakov voči černochoch a v závere aj opätovné presadzovanie segregáčnych zákonov po stiahnutí armády z Juhu. O vojenskom spravovaní Rakúsko-Uhorskom obsadených území v období prvej svetovej vojny referovala pracovníčka rakúskej Akadémie obrany Dr. Tamara Scheer, ktorej príspevok je súčasťou širšie kon-

cipovaného a riešeného projektu pod názvom *Ked' sa zastavili boje*. Analyzovala pôsobenie vojenskej administratívy na teritóriu Srbska, Čiernej Hory, severného Albánska, Rumunska, Ukrajiny, severného Talianska, súvislosti vyplývajúce z multietnického charakteru rakúsko-uhorskej armády, postoj civilného obyvateľstva, činnosť policajných jednotiek, odzbrojovanie obyvateľstva, pozitívne aspekty – udržanie priemyselnej výroby, v niektorých oblastiach budovanie infraštruktúry, ako aj aspekty negatívne – využívanie miestnych ekonomických zdrojov, neadekvátne správanie v prípade vzdialenejších posádok. Osobitný prípad národnej identifikácie predstavujú príslušníci východonemeckej NVA v procese zjednocovania Nemecka a ich sebaidentifikácia v Bundeswehri po roku 1990. Plk. Winfried Heinemann z Militärgeschichtliches Forschungsamt SRN sa venoval téme počnúc myšlienkou separátnej východnej armády, cez nedostatky NVA, znižovanie jej výzbroje, prierez budovania spoločnej armády, reunifikáciu východnej armády, personálne podmienky a končiac hodnotením celého procesu. Pôvodný program bol doplnený o vystúpenie plk. Olega Belosludtseva z Institutu vojennej istorii Ruskej federácie, ktoré sa týkalo mierového nasadenia ruskej jednotky vo vojenskom konflikte v Tadžikistane. Ruský vojenský historik ilustroval zložitost' miestnych podmienok charakterizovaných etnickými konfliktmi a samotnú činnosť 201. ruskej motorizovanej streleckej divízie – konkrétne rozloženie jednotiek, zabezpečovanie podpory vnútorného poriadku, ochrany objektov, humanitnej pomoci, odmínovanie a nakoniec rozpustenie jednotky. Spomenul aj iné operácie – multinárodné, aj čisto ruské.

Vystúpenia v rámci predposledného panela s názvom *Od víťazného mieru k preventívnej vojne* otvorili viaceré témy z nového pohľadu. O dôsledkoch španielsko-americkéj vojny v rokoch 1898 – 1899 hovoril prezident francúzskej komisie vojenskej histórie prof. Jean-David Avenel. Zmapoval rýchly priebeh amerického víťazstva nad Španielskom, ktoré sa Parížskou dohodou Kuby zrieklo, a následnú okupáciu až do vyhlásenia nezávislej republiky v roku 1902, ako i pomoc amerických vojakov pri formovaní miestnej kubánskej gardy. O balkánskej kríze na začiatku 20. storočia a rumunskej vojenskej účasti v Albánsku po druhej balkánskej vojne v rokoch 1913 – 1914 referoval Dr. Sergiu Iosipescu z Institute for Political Studies of Defense and Military History z Rumunska a o predstavách neutrality na Balkáne po prvej svetovej vojne por. Abdil Bicer z francúzskej Service Historique. Politické dimenzie vojny, povojnovú bezpečnosť, otázky týkajúce sa Spoločnosti národov a britskej zahraničnej politiky v rokoch 1917 – 1922 analyzoval prof. Brian McKercher z kanadskej Military College. Panel uzavrel referát plk. Michaela G. Lyoshina z Ruskej federácie o sovietskej vojenskej správe v Nemecku v rokoch 1945 – 1949, v ktorom sa venoval priebehu demilitarizácie, činnosti denacifikačnej komisie, ekonomickým otázkam, ktoré zostávali v rukách sovietskej správy, podmienkam za akých pracovali sovietski dôstojníci až po ukončenie správy, ku ktorej došlo tri dni po vytvorení NDR. Zhodnotil sovietsku okupačnú politiku v Nemecku a vzhľadom na nedostatočne preskúmanú tematiku upozornil na doteraz publikované materiály.

Referáty posledného bloku boli orientované na postkonfliktné otázky studenej vojny. Konverzia maďarského vojenského priemyslu na priemysel spotrebný bola témou referátu Pála Germusku z Maďarskej republiky. Prof. Vladimír Prebilič z odboru obranných štúdií Fakulty sociálnych vied Ľubľanskej univerzity referoval o prípravách Juhoslávie na potenciálnu sovietsku intervenciu, ktorej možné uskutočnenie datovali analytici do roku 1950. Prípravy na intervenciu predstavil v širších súvislostiach konfliktného vzťahu Stalina a Tita, vzťahu Juhoslávie a západných krajín, stupňujúceho sa napätia medzi Juhosláviou a krajinami východného bloku v dôsledku celkovej orientácie Titovej zahraničnej politiky hľadajúcej tretiu cestu. Zaujal konkrétnymi informáciami o zmenách v obrannej doktríne, o posilňovaní hraníc, o taktike obranného plánu, o americkej podpore, pomoci Francúzska, Veľkej Británie až po zlepšenie vzťahov, ku ktorému došlo počas návštevy Chruščova v roku 1956. Vývoj politického smerovania a situáciu v maďarskej armáde po sovietskej okupácii a revolučných udalostiach v roku 1956 opisovala Dr. Eva Tulipán z Vojenského historického ústavu Maďarskej republiky. Ne-

zabudla pripomenúť ani priebeh intervencie, použité metódy zastrašovania a demonštrácie sily, rozsah škôd a štruktúru obetí v budapeštianskych uliciach na obidvoch stranách.

Dr. Michal Štefanský z Vojenského historického ústavu Bratislava vystúpil s referátom *Operácia Dunaj v roku 1968*, ktorá bola treťou vojenskou intervenciou v rámci sovietskeho bloku, a ktorej sa zúčastnilo päť štátov Varšavskej zmluvy s cieľom upevnenia vnútroblokovej jednoty a prinútenia Československa k poslušnosti a spoľahlivosti podľa sovietskych predstáv. Zahraničných účastníkov zaujal vylíčením priebehu operácie, analýzou vývoja politickej situácie, vývoja v čs. armáde, postoja obyvateľstva. Konštatoval, že „rozsahom nasadených vojakov a bojovej techniky bola najväčšou vojenskou operáciou od skončenia druhej svetovej vojny, že nastolila nové otázky bezpečnosti malých štátov a uviedla do pohybu aj zmeny v Severoatlantickej aliancii, ktorá ju považovala za vnútroblokovú záležitosť a napokon poslúžila aj na jej revitalizáciu“.

Nemenej zaujímavou témou pre zahraničných delegátov bol posledný referát *Odsun sovietskej armády z Československa v rokoch 1990 – 1991* v podaní genmjr. v.v. Ing. Svetozára Nad'oviča, náčelníka Správy pre zabezpečenie odchodu sovietskych vojsk. Sovietske vojská, ktorých príchod v auguste 1968 zmaril obrodný proces v Československu a ich 20-ročná prítomnosť, spôsobila oneskorené naštartovanie demokratických procesov, boli odsunuté na základe Dohody o odchode podpísanej 26. februára 1990 v Moskve. Prednášajúci informoval o politických rokovaniach v Národnom zhromaždení, vo vláde národného porozumenia, o rokovaniach medzi Prahou a Moskvou, o organizačnej náročnosti odsunu, logistického zabezpečenia, o samotnom priebehu odsunu realizovanom v troch etapách od prvého dňa 26. februára 1990 do 30. júna 1991, o riešení majetkovo-právnych a finančných problémov po odsune a konštatoval, že tento zložitý proces sa uskutočnil plynulo a bezkonfliktne. Ako v závere každého, tak aj tohto panela, boli zodpovedané viaceré podnetné otázky a pre krátkosť času nemohla pokračovať diskusia.

Celú vedecko-odbornú časť konferencie zhodnotil plk. Frederic Guelton z Francúzska. Vychádzajúc zo známeho výroku Clemenceau z roku 1918 „vojnu sme vyhrali, musíme ešte vyhrať mier“, konferenciu hodnotil ako priekopnícku v zmysle posunu predmetnej problematiky od samotných vojnových konfliktov k vojenským aktivitám realizovaným po skončení vojny, k aktivitám týkajúcich sa demobilizácie armády a jej štrukturálnych zmien, rekonštrukcie a budovania krajiny, udržania mieru, prípadne vojenskej okupácie v dôsledku zastavenia nedeokratického vývoja a hrozieb medzinárodnému mieru. Konštatoval, že mnohostrannosť tém, sledovanie rozličných aspektov tých istých udalostí, viacrozmerné prístupy spracovania, sledovanie problematiky v lineárnej perspektíve, alebo naopak v torzovitom úseku umožňujúcom hlbšie a detailnejšie mapovanie, konfrontačné postoje, atď. boli garanciou ďalšieho posunu poznania v novej i staršej vojenskej histórii. Pripomenul menej, resp. málo spracované témy v problematike ukončenia vojny a povojnového obdobia, zložitost' právneho hľadiska, ekonomického dosahu, psychologického dopadu a pod., podotkol terminologickú nejasnosť v pojmovom aparáte vojny a mieru a upozornil na potrebu študovať nedávne dejiny z inej perspektívy. Vyzdvihol prínos spoločného stretnutia vojenských historikov z obidvoch strán železnej opony a nakoniec sa poďakoval všetkým zúčastneným za aktívnu účasť a organizátorom za veľmi kvalitné a plnohodnotné zabezpečenie priebehu celej konferencie.

Z administratívneho rokovania MHWG vyplynulo, že je žiadúce pokračovať v organizovaní konferencií jedenkrát ročne a že je potrebné udržať ich ako fórum na stretávanie bez finančných obmedzení. Organizátor za francúzsku stranu André Rakoto vyzdvihol napredovanie Slovincov, Maďarov a Rumunov a ich etablovanie sa v rámci pracovnej skupiny. Nasledujúce stretnutie bolo predbežne naplánované na koniec marca 2007 v Kanade na pôde Kráľovskej vojenskej akadémie, keďže kanadská vláda ponúkla finančnú podporu tohto vedeckého fóra. Ako spolupredsedajúci a spoluorganizátor bola odsúhlasená slovinská skupina, ktorá urobila ponuku hlavného organizátora konferencie aj v nasledujúcom roku. Záujem o organizovanie konfe-

Vojenská história

rencie v roku 2008 prejavila aj Rumunská republika. Téma konferencie bude zameraná na oblasť strategického plánovania a v rámci spoznávania nových vojensko-historických inštitúcií a prezentácie historických militárií príslušnej krajiny bola naplánovaná návšteva vojenského múzea v Kingstone.

Rozlúčkovým koktailom v Klube Ministerstva obrany SR bola 6. medzinárodná vojensko-historická konferencia aj slávnostne uzavretá. Náčelník Generálneho štábu Ozbrojených síl SR genpor. Ľubomír Bulík odvdal v mene ministra obrany Pamätné medaily ministra kpt. v z. André Rakotovi a viceadmirálovi Luoisovi Dubessey de Contenconovi z Francúzska a Robertovi Sterling Rushovi z Amerického inštitútu vojenskej histórie v zastúpení – za prínos v rozvíjaní a upevňovaní spolupráce v rámci Konzorcía obranných akadémií a inštitútov bezpečnostných štúdií PzM a za úsilie pri príprave 6. medzinárodnej vedeckej konferencie.

Bratislavská konferencia bola čo do počtu zastúpených krajín, účastníkov, ako aj množstva príspevkov najväčšou konferenciou v šesťročnej histórii MHWG. Zúčastnilo sa jej 67 vojenských historikov z 18 štátov, vrátane Ruska, USA a Kanady a odznelo na nej úctyhodné množstvo vedeckých referátov obohatených mnohými diskusnými príspevkami. Tieto a predchádzajúce skutočnosti dokumentujú zvyšujúci sa záujem o vzájomnú výmenu a sprostredkovanie odborných informácií a spoločné hľadanie východísk z nastolenej problematiky a sú súčasne potvrdením úspešne etablovanej pozície a zástoja slovenskej vojenskej historickej vedy na medzinárodnom vedeckom fóre.

Konferencia prispela k ďalšiemu zhodnoteniu historických determinantov vojenskej stratégie jednotlivých krajín, ich vojnovnej, postvojnovnej i mierovej politiky, ako aj historického kontextu súčasných medzinárodných a regionálnych vzťahov a opäť potvrdila, že predstavuje dôležitý prostriedok návratu stredoeurópskych štátov na multilaterálne európske i svetové historické fórum.

B. Šed'ová

Vojenská história

AUTORI ČÍSLA

PhDr. Martin **ŠTEFÁNIK**, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Prof. PhDr. Dušan **UHLÍŘ**, CSc., Ústav historie a muzeologie,
Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě. Masarykova 37, 746 01 Opava

PhDr. Daniela **KODAJOVÁ**, PhD. Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

PhDr. Pavel **MIČIANIK**, M.A., Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela,
Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica

Mgr. Ireneusz **WOJEWÓDZKI**, Wojskowe Biuro Badań Historycznych, Uniwersytet Zielonogórski,
Zelona Góra

PhDr. Marin **LACKO**, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

Mgr. Vladimír **HOSPODÁR**, Múzejné oddelenie Svidník Vojenského historického múzea v Piešťanoch,
Bardejovská 14, Svidník

Bohumil **PEŠEK**, Borského 663/4 15 200 Praha 6

UPOZORNENIE REDAKCIE

Odovzdávanie rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne na disketách v textových editoroch Word 6.0, Word 97, v iných len na základe dohovoru. Poznámky je potrebné uvádzať až za text štúdie, nie pod čiarou. K diskete je potrebné priložiť jeden tlačенý exemplár príspevku. K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický kontakt, e-mailovú adresu.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Poznámkový aparát a citovanie

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690, ktorá obsahuje aj Národnú prílohu, je potrebné pri citáciách rešpektovať aspoň jej základné zásady. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56.

²PEJSKAR, J., ed.: Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ŠPIRKO, D. – LUPTÁK, M.: Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 9-10.

⁴DEIGHTON, L.: Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Prel. Z. Kárník. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵PEJSKAR, ref 2, s. 97.

– v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.

– autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, D. a i. (a iní) alebo ŠPIRKO, D. et al. (et alii)

– v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha; Bratislava : Argo; Concordia, 1999

– údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu – skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

– pri odkaze na archívny prameň uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatuľa, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VÚA – VHA Praha, f. ....; pozri tiež PEJS, O.: ...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava.

☎ 02/48 207713

E-mail: stanovam@mod.gov.sk

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

ŠTEFÁNIK, Martin: Benátsko-uhorský súboj o Dalmáciu od polovice 12. storočia do vymretia dynastie Arpádovcov.....	3
UHLÍŘ, Dušan: Evropa roku 1805 a válka Třetí protifrancouzské koalice	24
KODAJOVÁ, Dana: Reflexia vojnových udalostí v rokoch 1914 – 1918 v cirkevnej tlači	31
MIČIANIK, Pavel: Slovenský delostrelecký pluk 31 v druhej bitke o Charkov	43
WOJEWÓDZKI, Ireneusz: Problematika použitia 1. samostatnej paradesantnej brigády na podporu Varšavského povstania	71

Dokumenty a materiály

LACKO, Martin: Vyšetrovacie praktiky POHG na Vlčkovej ulici v Bratislave na prelome rokov 1944/1945	87
HOSPODÁR, Vladimír: Zbierkové fondy v Múzejnom oddelení Svidník Vojenského historického múzea v Piešťanoch (špecifikácia fondu písomnosti)	100

Personálie

PEŠEK, Bohumil: Zdenko Mikula – vojenský hudobník a organizator slovenských vojenských hudieb	104
--	-----

Recenzie

Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty III. Rokovania (3. november 1938 – 4. apríl 1939). Ed.: Ladislav Deák. (M. Hronský)	115
WILKINSON, Peter – ASTLEY, Joan Bright: Gubbins & SOE. (J. Šolc).....	120
KOŠOVAN, Štefan: Nitra, Slovenské Coventry? (M. Hetényi)	127
SORBY, Karol: Arabský východ (1945 –1958). (V. Bystrický).....	129

Anotácie, glosy	133
------------------------------	-----

Kronika	142
----------------------	-----

INHALT

Studien

- ŠTEFÁNIK, Martin: Venezianisch – ungarischer Zweikampf um Dalmatien
von Mitte des 12. Jahrhunderts bis zum Aussterben der Arpadendynastie 3
- UHLÍŘ, Dušan: Europa im Jahre 1805 und der dritte Koalitionskrieg
gegen Frankreich 24
- KODAJOVÁ, Dana: Reflexion der Kriegereignissen
in den Jahren 1914 – 1918 in der kirchlichen Presse 31
- MIČIANIK, Pavel: Das slowakische Artillerieregiment 31
in der zweite Schlacht um Charkov 43
- WOJEWÓDZKI, Ireneusz: Problematik des Einsatzes der 1. selbstständigen
Landungsbrigade zur Unterstützung des Aufstandes in Warschau 71

Dokumente und Materialien

- LACKO, Martin: Untersuchungspraktiken von POHG in Vlčková Strasse
an der Wende der Jahren 1944/1945.....87
- HOSPODÁR, Vladimír: Sammlungsfonds in der Museumsabteilung Svidník
des Militärhistorischen Museums in Piešťany
(Spezifikation des Fonds von Schriftstücken) 100

Personalien

- PEŠEK, Bohumil: Zdenko Mikula – Militärmusiker und Organisator
der slowakischen Militärtonkunst 104

Rezensionen 115

Wörterverzeichnissen, Glossen 133

Chronik 142

CONTENTS

Studies

- ŠTEFÁNIK, Martin: The Venetian-Hungarian Battle for Dalmatia
from the Half of the 12th Century to the Arpad Dynasty Extinction 3
- UHLÍŘ, Dušan: Europe in 1805 and the Third Anti-French Coalition War 24
- KODAJOVÁ, Dana: The Military Events Reflexion
in Religious Press in 1914 – 1918 31
- MIČIANIK, Pavel: The Slovak Artillery Regiment 31 in the Second Battle
for Kharkov 43
- WOJEWÓDZKI, Ireneusz: Problems of Using the First Detached
Paratrooper Brigade to Support the Warsaw Uprising 71

Documents and materials

- LACKO, Martin: POHG Investigative Practices in Vlček Street
on the Turn of 1944/1945 Years 87
- HOSPODÁR, Vladimír: Collection Funds in the Svidník Museum Section
of the Military Historic Museum in Piešťany (Specification of Documents Funds) 100

Personalities

- PEŠEK, Bohumil: Zdenko Mikula – the Military Musician
and the Slovak Military Bands Organiser 104

- Reviews** 115

- Annotations, glossed** 133

- Chronicle** 142

Vojenská história 2/2006

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Grafická úprava: Alena Madajová

Redakčná rada: PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Michal Barnovský, DrSc.,
PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc.,
mjr. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Marián Hronský, DrSc.,
Mgr. Peter Kralčák, plk. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD.,
PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Jan Štaigl, CSc.,
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Kontaktné emailové adresy: sedovab@mod.gov.sk

stanovam@mod.gov.sk

Tel. kontakt: +421/2/4820 7713, 4820 7703

Fax: +421/2/4820 7719

Schválené do tlače dňa: 10. 7. 2006

Registračné číslo 1713/97

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPZ HS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Stredoveká bitka znázornená v rukopise Histoire de Saint Graal
(okolo roku 1270)